

SZAMOSÚJVÁR SZAB. KIR. VÁROS

MONOGRÁFIÁJA

A városi teljes levéltár és más kútforrások felhasználásával

IRTA

SZONGOTT KRISTÓF
ÁLLAMGYMNASIUMI TANÁR, AZ „ARMENIA” SZERKESZTŐJE.

Száz, a szöveg közé nyomott illusztrációval diszítve.

NEGYEDIK KÖTET.

A MAGYARORSZÁGI ÖRMÉNYEK
ETHNOGRAPHIÁJA.

A szerző kiadása.

SZAMOSÚJVÁRT
TODORÁN ENDRE „AURORA” KÖNYVNYOMDÁJA
1903.

Hazánk egyik legérdemesebb fiának,

karácsonfalvi és beodrai

méltóságos gróf Karátsonyi Aladár
urnak,

csász. és kir. kamarásnak, Szamosújvár szabad kir. város nagynevű
országgyűlési képviselőjének, a művészet, tudomány pártolójának, az igaz,
szép, jó és nemes eszmék terjesztőjének, a hazai érdekek ügybuzgó és
áldozatkész előmozdítójának

kiváló, mély tisztelete jeléül ajánlja e művet:

a Szerző.

Tartalom.

	Lap.
I. Cikkely. Szükséges előzetek.	
1. Fejezet. Az örmény népfaj eredete és speciális missziója. Óskori kulturája	1.
2. Fejezet. Egy lap Armenia történetéből	9.
3. Fejezet. A kivándorlás és beköltözés	12.
4. Fejezet. A magyar-örmények	14.
II. Cikkely. Ethnographia — Néprajz.	
1. Fejezet. Az ethnographia jelentősége és tárgya . .	21.
2. Fejezet. „A magyar korona alá tartozó föld valóságos ethnographiai mozaik“	23.
3. Fejezet. A jó tündér és a villággá ment örmények . .	24.
4. Fejezet. Ápoljuk az örmény hagyományt	25.
III. Cikkely. Embertan — Anthropologia.	
1. Fejezet. Az ázsiai és bukovinai örmény	30.
2. Fejezet. A magyar-örmény	31.
IV. Cikkely. Az örmény nő.	
1. Fejezet. Az örmény nő Keleten	36.
2. Fejezet. Dr. Melikh-Begláriáncz az örmény nőkről .	39.
3. Fejezet. Mit mond az „Armenia“ a keleti örmény nőről?	41.
4. Fejezet. A hazai örmény nőszemély	41.
V. (IV.) Cikkely. A ház és melléképületei.	
1. Fejezet. Örmény ház Keleten	48.
2. Fejezet. Ideiglenes örmény ház a hazában	48.
3. (2.) Fejezet. Az állandó ház berendezése	50.
VI. Cikkely. Ruházat és ékítés.	
1. Fejezet. Az (ázsiai) örmény nemzeti viselet	53.
2. Fejezet. A bukovinai örmények ruházata	54.
3. Fejezet. A magyar és európai öltözet a hazai örményeknél	55.
4. Fejezet. Az örmény varrottasak	59.
5. Fejezet. Az örmények műkincsei	60.
VII. Cikkely. Fényűzés és ennek korlátozása	
1. Fejezet. Fényelgő örmények	62.
2. Fejezet. Fejedelmi kelengye	63.
3. Fejezet. A hazai örmények osztályozása	64.
4. Fejezet. A fényűzést korlátozó rendeletek	65.

II.

VIII. Cikkely. Táplálkozás.	Lap.
1. Fejezet. A keleti örmény étkei	78.
2. Fejezet. A magyar-örmény konyhája : ételek, csemegék	78.
3. Fejezet. Alkalmi készítmények	79.
4. Fejezet. Örmény különlegességeink készítemi módja	81.
IX. Cikkely. Néposztályok.	
1. Fejezet. Gazdag, szegény	90.
X. Cikkely. Életmód és foglalkozás.	
1. Fejezet. Mivel foglalkozik az ázsiai örmény?	91.
2. Fejezet. A bukovinai örmény foglalkozása	96.
3. Fejezet. A magyar-örmények életmódja	97.
XI. (X.) Cikkely. Közművelődés.	
1. Fejezet. Iskolázás	103.
2. Fejezet. Írás és olvasás	103.
XII. (XI.) Cikkely. Egészségügyi viszonyok.	
1. Fejezet. Házi orvosságok	106.
2. Fejezet. „Életadó víz,” kék ruha, votum	106.
XIII. (XII.) Cikkely. Az örmény gyermek.	
1. Fejezet. Az ázsiai örmény gyermek	107.
2. Fejezet. Hogyan nevei a hazai örmény gyermekét?	114.
XIV. (XIII.) Cikkely. Hitélet.	
1. Fejezet. Az örmény az első keresztény nép	115.
2. Fejezet. Nagyböjt	117.
3. Fejezet. Kiabálás, illetlen szó, szitkozódás	118.
XV. (XIV.) Cikkely. Családi élet.	
1. Fejezet. Örmény család Bukovinában	118.
2. Fejezet. Örmény család a hazában	119.
3. Fejezet. Községi élet Szamosújvárt	119.
XVI. (XV.) Cikkely. Népjellem.	
1. Fejezet. Nemzeti vonások, erények és hibák	125.
2. Fejezet. Hazafiság	127.
3. Fejezet. Fajszeretet	127.
4. Fejezet. Üzleti szellem	127.
XVII. (XVI.) Cikkely. Népmulatságok.	
1. Fejezet. Farsang Örményországban	128.
2. Fejezet. Farsang Szamosújvárt	130.
3. Fejezet. A húshagyókeddi „turkás”	131.
4. Fejezet. Jártak-e őseink a mult századokban bálba?	134.
5. Fejezet. A mostani bálók	136.
6. Fejezet. Játékok	139.
XVIII. (XVII.) Cikkely. Népélet.	
1. Fejezet. A Mithra-áldozat maradványai	139.
2. Fejezet. A dároni népéletből	140.
3. Fejezet. A falusi (ázsiai) örmény kötelességei	142.
4. Fejezet. A váni örmények életéből	144.
5. Fejezet. A keleti örmények társas életéből	146.
6. Fejezet. Keleti hangszerek és táncz	148.

7. Fejezet. Hazai örmények. (Zene, dal, ének, szí- nészet)	149.
8. Fejezet. Szellemi és erkölcsi tulajdonságok	151.
XIX. (XVIII.) Cikkely. Néphit.	
1. Fejezet. Az örmény hagyományból	153.
2. Fejezet. A falusi (ázsiai) örmény hagyományból	155.
3. Fejezet. A falusi (ázsiai) örmény rejtélyei	160.
4. Fejezet. Örmény népbabonák — a keleti örményeknekél	163.
5. Fejezet. Népbabonák — a bukovinai örményeknekél	164.
6. Fejezet. Bucsújárás Örményországban	171.
7. Fejezet. A szentek tisztelete. Egyházi iratok	174.
8. Fejezet. Jó és rossz szellemek	175.
9. Fejezet. Boszorkány. Alakváltoztató ember	175.
10. Fejezet. Világ. Természeti erők	176.
11. Fejezet. Babona	176.
12. Fejezet. Álomfejtés, jóslás, szerencse, sors	177.
13. Fejezet. Bőjt, fogadás, búcsú	177.
XX. (XIX.) Cikkely. Népszokás.	
1. Fejezet. Újév Örményországban	178.
2. Fejezet. Az újév ünnepei a keleti örményeknekél	180.
3. Fejezet. Húsvéti piros tojás	186.
4. Fejezet. Húsvéti örmény népdal	186.
5. Fejezet. Karácsonyi ajándék	186.
6. Fejezet. Tavaszi népszokás Örményországban	187.
7. Fejezet. Nemzeti szokások — a hazai örményeknekél	188.
XXI. (XX.) Cikkely. Az örmény jog.	
1. Fejezet. Örökös főurak. Hübéri rendszer	199.
2. Fejezet. Az örmények a külföldön saját jogsza- bályaik alatt élő örmény községeket alakítanak	200.
3. Fejezet. A lemergi örmények latin jogkönyve	202.
4. Fejezet. Az örmények jogélete az ősrégi időkben	203.
5. Fejezet. A fiúk és leányok egyenlő örökösödése	203.
6. Fejezet. Az árja családi szervezet. A szerződési jog. A mózesi tilalom. Az eskü	204.
7. Fejezet. Szokásjog. Az örmény jognak írott gyűjte- ménye	204.
8. Fejezet. Kos Mechithár gyűjteménye	207.
9. Fejezet. Örökösödési jog, büntető jog, perjog	210.
XXII. (XXI.) Cikkely. Családi jog a hazai örmények között.	
1. Fejezet. Család. Hárszánikh, bészág. Rokonság, só- gorság	214.
2. Fejezet. Kérenkh. Dsehez. Ereszcsur	215.
3. Fejezet. Az akták nyilatkozatai. Dos. paraphernalis levél, dotalitius contractus	216.
XXIII. (XXII.) Cikkely. Születés és keresztelés.	
1. Fejezet. Keleti és hazai szokás	220.
2. Fejezet. Keresztelési lakoma	221.

IV.

XXIV. (XXIII.) Cikkely. Az örmény házasság.	Lap.
1. Fejezet. Jegyváltás Keleten	223.
2. Fejezet. Örmény menyekző Keleten	227.
3. Fejezet. Házasság Vánban	231.
4. Fejezet. Menyekző Arábgirban	234.
5. Fejezet. Örmény házasság Tiflisben.	235.
6. Fejezet. Örmény házasság a hazában	237.
XXV. (XXIV.) Cikkely. Hozomány és kelengye.	
1. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket Nuridsán Anna kapott	243.
2. Fejezet. Jegyajándék, melyet Novák Julianna kapott	245.
3. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket Szácha Katalin kapott	246.
4. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket Báka Melich kapott	248.
5. Fejezet. Jegyajándék, melyet Gorove Anna kapott .	249.
6. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket K. Terézia kapott	250.
7. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket Gámenczi Anna kapott	251.
8. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket Govrik Mánuság kapott	253.
9. Fejezet. Jegyajándék és jegyadomány, melyeket Kriszdoszduz Katalin kapott	255.
10. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket Merza Ripszima kapott	257.
11. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket Lászlóffy Mánuság kapott	259.
12. Fejezet. Jegyadomány, melyet Khosza (Kasza) Terézia kapott	261.
13. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket Nevelics Zsuzsánna kapott	262.
14. Fejezet. Kristóf Mária jegyadománya és jegyajándéka	264.
15. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket Pap Mani kapott	266.
16. Fejezet. Ászlán Jánosné jegyajándéka	268.
17. Fejezet. Jegyajándék, melyet Korbuly Anna kapott .	268.
18. Fejezet. Jegyajándék, melyet Moldován Lukácsné kapott	268.
19. Fejezet. Jegyajándék, melyet Ábrahám Józefa kapott	268.
20. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket N. Terézia kapott	269.
XXVI. (XXVII.) Cikkely. A hazai örmény házasság roppant kiadásait mérsékelő, korlátozó és tiltó harározatok.	
1. Fejezet. Erzsébetváros hatósági határozataiból (1718. év) A., B.	270.

	Lap.
2. Fejezet. Szamosújvár hatósági rendeleteiből. A., B., C., D., E., F.	276.
XXVII. Cikkely Temetés és halotti tor.	
1. Fejezet. Bucsúztató, temetőhely, halotti tor, khár-szunkh (negyven mise)	289.
2. Fejezet. Díj a sirás- és harangozásért. A „hokuhác” és ennek eltiltása	291.
XXVIII. Cikkely. Közös megállapodások.	
1. Fejezet. Gyulafehérvári gyűlés	292.
2. Fejezet. Szebeni gyűlés	296.
3. Fejezet. Szamosújvári gyűlés	298.
XXIX. Cikkely. Népköltészet.	
1. Fejezet. Örmény irodalmi termékek	300.
2. Fejezet. Örmény rege: Az álomlátó	306.
3. Fejezet. Örmény legendák.	
A. Az angyal és a molnár	312.
B. Ábrahám és a bálványképek	313.
C. Az igaz Isten hatalma	314.
D. Szent-Péter és a bárány veséje	314.
4. Fejezet. Örmény elmésségek.	
A. Elmés mondatok	315.
B. Örömdal	315.
C. A farsang kötelezvénye	317.
5. Fejezet. Örmény szótalányok	318.
6. Fejezet. Néphumor	319.
XXX. Cikkely. Hazai örmény közmondások	321.
XXXI. (XXX.) Cikkely. Örmény népmesék.	

Első rész. Keleti örmény népmesék.

1. Fejezet. A rosszul nevelt fiú	333.
2. Fejezet. A kalifa és a böles	334.
3. Fejezet. A háládatlanság	334.
4. Fejezet. Az özvegy asszony és fejős kecskéi	336.

Második rész. Hazai örmény népmesék.

1. Fejezet. Az ostoba ember (Magyarul és örményül)	337.
2. Fejezet. A tevecsikó (Magyarul és örményül)	338.
3. Fejezet. Az oroszlán, medve és a róka (Magyarul és örményül)	339.
4. Fejezet. Három dió. (Magyarul és örményül)	340.
5. Fejezet. Az olom. (Magyarul és örményül)	342.
6. Fejezet. A legszebb leány. (Magyarul és örményül)	346.
7. Fejezet. A könyörületesség jutalma. (Magyarul és örményül)	348.
8. Fejezet. A fejsze. Magyarul és örményül)	352.
9. Fejezet. Fenhéjázás és alázat. (Magyarul és örményül)	353.

	Lap.
10. Fejezet. Ész és erő. (Magyarul és örményül) . .	356.
11. Fejezet. A szent kereszt. (Magyarul és örményül) .	363.
XXXII. Cikkely. Örmény népdalok.	

Első rész. Keleti dalok.

1. Fejezet. Régi hős dalok	367.
--------------------------------------	------

Második rész. Hazai örmény népdalok.

1. Fejezet. A kereskedők dala, hangjegyekkel. Örményül és magyarul	369.
2. Fejezet. Dal a világ politikájáról, hangjegyekkel. Örményül és magyarul	373.
3. Fejezet. Dal a városról, hangjegyekkel. Örményül és magyarul	377.
4. Fejezet. Dal a daláuziról, hangjegyekkel. Örményül és magyarul	378.
5. Fejezet. Panasz-dal. Örményül és magyarul	379.
6. Fejezet. A gondviselők dala. Örményül és magyarul	381.
7. Fejezet. Két anyos kölesönös panasz. Örményül és magyarul	384.
8. Fejezet. Meghalt bankók. Örményül és magyarul	390.
9. Fejezet. A fürdő. Magyarul és örményül	394.
10. Fejezet. Kölcey himnusza. Örményül és magyarul	394.

Szongott Kristóf.

Képek.

	Lap.		Lap.
Dádián herczeg	18.	Nubár pasa	26.
Luszinián Guidó, Örmény-ország királyi hercege	19.	Lorisz Melikov gróf	27.
Ártin Dádián	22.	Hászun Antal bibornok	34.
Cséhángir-chán	23.	Ázárián István örmény kath. pátriárka	35.

	Lap.
Ázsiai örmény nő . . .	37.
Áschen, Tiridát király neje	38.
Choszrovituchd, Tiridát ki- rály nővére	39.
Szongott Margit	42.
Bárány Margit	43.
Duha Mariska	45.
Zachariás Róza	50.
Ámirás Vetti,	51.
Bányai Blanka	56.
Lengyel Ödönné	57.
Simay Rózália	60.
Simay Irma	61.
Gajzágó Gizella	68.
Kerekes Emilia	69.
Kiss Anna	72.
Kritsa Klára	73.
Kritsa Róza	76.
Harmath Lujza	77.
Tutsek Anna	80.
Dr. Mály István szónok-orvos	84.
Mály István kuriai bíró .	85.
Dr. Csáusz Márton egye- temi tanár. . . .	88.
Gábrus Zachariás	89.
Dániel Pál	92.
Hollósy Simon festő (Mün- chen)	93.
Dr. Verzereskul Oxendius püspök	100.
Dr. Esztegár Vártán érsek	101.
Dr. Theodorovics Mihály	104.
Stephánovics István apos- toli visitator	105.
Szongott Jakab ország- gyűlési képviselő . . .	108.
Ávéd Jákó gymnasiumi igazgató	109.
Sáházizján költő	116.
Ádámján színművész . .	117.
Mechitárista atyák egyházi diszöltönyben	120.
Gyermekek kara. Örmény egyházi ünnep Szent- Lázár-szigetén	121.

	Lap.
Mechitár a szerzetalapító	124.
Pátkánián Kherovpe . . .	125.
Ormánián patriarkha . . .	129.
Ábáhuni püspök	130.
Ajdinián érsek	132.
Keleti örmény patriarkha	133.
Álisán Leont. . . .	136.
Chorenei Mózes	137.
Örményország apostolai:	
Bertalan, Világosító-Szt- Gergely	141.
Nálbánteáncz, a költő . .	145.
Krimián kátholikosz . . .	149.
Árdzruni Gergely a „Mé- ság“ alapítója és szer- kesztője	153.
Cselingárián Jakab	157.
Dseráz Minász szerkesztő	160.
Gróf Karátsonyi Aladár .	164.
Lukács László pénzügy- miniszter	165.
Báró Dániel Tibor ország- gyűlési képviselő	168.
Czetz János magyar hon- véd-tábornok	169.
Máli Mihály tábornok . .	172.
Czetz János kisebb alakú arczképe	173.
Gajzágó Salamon szám- széki elnök	180.
Simay Gergely ország- gyűlési képviselő	181.
Lukács Kristóf író, fő- esperes	184.
Kapatán Márton kanonok	185.
Dr. Verzár János	188.
Dr. Ábrahám Adeodat . .	189.
Czetz Gergely tanár . . .	197.
Voith Miklós	200.
Tódorfi Lukács polgár- mester	201.
Kovrig Tivadar, a leány- árvaház alapítója	205.
Markovics Jakab főesperes, plébános	213.

VIII.

	Lap.
Karácsony Márton apát-plébános	216.
Lengyel Gergely pápai kamarás	217.
Bárány Lukács kanonok, főesperes, plébános . .	224.
Korbuly Bogdán színházi intendáns, bankigazgató	229.
Dr. Issekutz Viktor országgyűlési képviselő	233.
Simay János főorator . .	236.
Issekutz Antal volt polgármester	260.
Lengyel Márton volt polgármester	261.
Dr. Lukács György Békésvármegye főispánja . .	270.
Merza Gyula író, az EKE pénztárosa	271.

	La
Ájvázovszky János festőművész	28.
Mártonffy Márton miniszteri tanácsos	28.
Kozoecsá Tivadar tanár .	32.
Duha Bálint	32.
Cheul Dániel	32.
Lukács Móríc	32.
Murádin János ügyvéd .	32.
Dr. Patrubby Lukács tanár	33.
Szongott Kristóf (1873. évi fénykép)	336
A kereskedők dala (kóta)	36.
Dal a világ politikájáról (kóta)	37.
Dal a városról (kóta) . .	37.
Dal a dáláuziról (kóta) .	37.
Szongott Kristóf (1900. évi felvétel után)	VI
Sáhin Edgár festőművész	VIII

I. Cikkely.

Szükséges előzetek.

1. Fejezet. Az örmény népfaj eredete és speczialis missziója. *Őskori kulturája.*

A „Földközítengerpart örmény-görög-latin vámegyesülete”-nek (Alliance Arméno-Greco-Latino. Union Douaniere Mediterranée) Parisban 1887. év decz. havában tartott ülésén, melyről a párisi „Le Moniteur de Petits Capitaux” czimű hetilap hiteles tudósítást hozott, — a derék Iszkender a többek között szó szerint ezeket mondotta:

„Az örmények egy eredetűek a latinokkal; az örmények a latinoknak, kikkel régen szövetséges viszonyban is állottak — rokonai. A görög-latin népek is, úgy mint az örmények, az árja törzshez tartoznak; azért az örmények az európaiaknak idősebb testvérei. — Miután az emberiség bölcsője az Eufrát-völgye, Európa nagy részének, a görög-latin népeknek ősei és régi rokonai: az örmények.”

A szónok azután felsorolja a történelemből azokat a politikai, közművelődési, irodalmi és vallási összeköttetéseket, melyekben az örmények az ókorban a görögökkel és rómaiakkal állottak. Megemlíti azt a szolgálatot, mit az örmények a keresztes háborúk ideje alatt Európának tettek; szól azon szívélyes viszonyról, mely a görög-latin fejedelmek s királyfiak és az örmények között létezett. „E jó viszony — mondja tovább a tudós író — ültette

a francia Luszineán családot a ciliciai örmény trónra.. A rokonszenv, mely a latin törzsek és az örmények között uralkodott, izgatta fel ellenünk a mohamedánokat, kiknek ellenségeskedése feldulta Armeniát, (Luszineán) VI. Leo királyunkat elfogta, Kairoba vitte és — véget vetett a ciliciai örmény királyságnak“... (L. „Armenia“ 1888. évfolyam 25—26 lap).

*

— Ha van valamink — mondja az örmény látogató Bákrádczének, a georgiai híres tudósnek -- mivel méltán dicsekedhetünk, úgy az régiségünk.

Mire Pákrádcze. — E régiség az, mely a tudós világnak egy oly csudált irodalmat és annyira művelt nyelvet hagyott... Nem ismerek még egy nemzetet, mely a létért való küzdelemben annyi nehéz tusát állott volna ki, mint az örmény; de a múltban a barbár nemzetek pusztító keze nem volt annyira káros az örmény nemzeti lét megrontására, mint a művelt nemzetekkel való érintkezés. Az assyrok, babyloniaiak, phoeniciaiak, egyiptomiak, görögök, rómaiak, perzsák, arabok, byzantiak századokon át hasztalan igyekeztek — közvetlen úgy, mint közvetett eszközök felhasználásával — az örményt előhaladásában megakadályozni és nemzetiségét megsemmisíteni. Sőt ellenkezőleg ezek mindenikétől kulturalemekeket fogadva képesek voltak az örmények saját-ságaik megtartása mellett, nemzeti jellemyeiket kifejleszteni. Ez az oka, hogy mai napság a közönséges örmény férfi vagy örmény nő természetes észre és fogékonyságra nézve bátran kiállja a versenyt az európai férfivel vagy nővel; de sőt abban a hitben élek, hogy mindkettő ugyanazon kedvező feltételek közt fejlődve, az örmény férfi és nő képes az európaiat felül is mulni. („Armenia“ 1888. évfolyam, 156—157 lap).

*

A Bostonban megjelenő „Khriszcsén Register“ című hetilap (1888. nov. 8) ezeket mondja:

„Az örmény könnyen elfogadja az idegen szokásokat, de megtartja nyelvét és hagyományait. Az örmények az árja törzshez tartoznak; ők mindig megmutatták, hogy

bennök megvannak azok a sajátos tulajdonok, melyek e nagy néptörzset jellemzik: kiváló erő, vitézség, értelmiség. Gazdag irodalommal bírnak; jelentékeny történetírókat, költőket és bölcsészeket tudnak felmutatni. Ők vették fel legelőször a kereszténységet. A keresztes háborúk idejében nyugati testvéreik érdekében fegyvert fogtak; de ezzel maguk ellen bősztették a vad hordákat, melyek ezért veszélyt és pusztulást hoztak az örményekre; de ők ennyi baj-viszály között is megtartották hitüket és megvédték existenciájukat.“ („Armenia“ 1893. évfolyam, 27 lap).

*

Midőn Örményország a hóditók prédájává lett — mondja Elisée Reclus,¹⁾ — inkább akartak „idegen földön idegeneknek tekintetni, mint saját hazájukban foglyokul élni“²⁾.. és nagy számmal költöztek ki. — A tizenegyedik századtól kezdve elmentek Oroszország-, Lengyelország-, Bukovina-, Galicziába. Jelenleg minden fővárosban találkozzunk velök Londontól kezdve Szingaporeig . . . , hol közülök sokan jelentékeny kereskedők. De az örmények nagy része a szülőföldön maradt.

Az örmények — általában véve — árják és igen közeli rokonai a perzsáknak; de négyezredévi időköz, háborúk, a foglalás és a t. folytonos változást idéztek elő és az árják közé szomszédos népeket vegyitettek. Különösen a zsidók, mint az assyr hóditók foglyai, voltak kénytelenek az örmény hegyek közé telepedni. Példa erre a zsidó Pákráduni család, mely eredetét Dávid királyig viszi fel; e család valamint Örményországban, úgy Georgiában is híres uralmat alapított (Pákráduni uralkodó-ház).

A nyelvészek mindnyájan az örmény nyelvet az árja családba sorozzák. Nagy hasonlatossága van e nyelvnek a zend-hez, nyelvtani szerkezete épen olyan, mint az iráni, de szavai nagyon hasonlítanak a görög és szláv nyelvek szavaihoz. Az örmény nyelv a szavak gazdagsága- és a

¹⁾ Nouvelle géographie universelle. Par Elisée Reclus. Tom. VI. l' Asie Russe.

²⁾ *Օտար լինիլ օտար երկրում, քան ստորոկ սեպհական հայրենիքում* (Odár linil odár jegrum, khán szèdrug szébhágán hájrénikhum).

nyelvtani formák bőségére nézve olyan, mint a görög; a szavak képzésében határtalan képességgel bír. Igaz ugyan, hogy az új örmény számos tájnyelvre oszlik; sok szót és kifejezést vett át a török és georgiai nyelvből és különösen az Araxes alsó völgyében — hol az örmények tatároktól vannak körülvéve — idegenszerű tájnyelvet beszélnek, melyben több a török szó, mint az örmény; Sirvánban (Ághuánkh), a Kaukasus déli részén pedig, sok örmény falú elfelejtette az örmény nyelvet. Mindez az elszéledés okozata. Az a szabályos örmény nyelv, melyet az ecsmi-ádzini kolostor beszél, őrizte meg leginkább a tiszta iráni szólamokat.

Több mint 200 esztendeje annak, hogy az örmény irodalom napról napra folytonosan gazdagodik; erről tanuskódik a nyelv történelme és virágzása. V á n tájának sziklái örmény felirások és ékiratokkal vannak elborítva. Kr. u. a negyedik században az örmény emlékek görög és perzsa betűkkel irattak; e század volt az örmény irodalom legvirágzóbb korszaka; ekkor az örmények saját betűkkel birtak és a tanuló ifjúság számára 300 iskola nyílt meg. A 14-ik században Timur-Leng ¹⁾ pusztításai véget vetettek Örményország rendes irodalmának. — Jelenben majdnem minden örmény igyekszik gyermekeit a tanulás előnyeiben részesíteni; nincs örmény község, hol ne lenne iskola. — Az irodalmi és tudományos mozgalom — számukhoz képest — igen erősökké tette az örményeket. Az egész orosz birodalomban az örmény volt az első nemzet, mely könyvet nyomtatott. Az örmény irodalom elébb istenészeti (theologiai), történelmi, metaphysikai és nyelvtani könyveket termelt; ma azonban a tudomány minden ágával foglalkozik és a külföldi jó könyvek fordítása által is gazdagodik. — Az utazók beszélik, hogy Anatolia zugaiban is találkoztak olyan francziául beszélő örményekkel, kik irodalmunkat ismerik. 1854-ben Ázsia és Európában legalább 22 nyomdájuk volt. Örmény lapok jelennek Tiflisben, Konstantinápoly- és más városokban; az egyesületek (Moszkva, Bécs, Páris, Velence) pedig régi nyelvemlékeket adnak ki.

¹⁾ Tamerlan; Timur (vas) és Leng (sánta); sántított, azért nevezték Leng-Timurnak (Sánta-Timur.)

Az idegen tartományokban levő községek közül legjelentékenyebb a Mechithár által 1701-ben Szent-Lázár szigetén Lido és Velence között alapított klostrom. Ezen vörös téglából épített és kertekkel köryezett zárdá, melynek könyvtárában ritka keleti kéziratok őriztetnek, — drága emlékeket ád ki.

Az örmények a multban is képesek voltak jeles költőket felmutatni; a jelenkor érdemes költői a természet- és hazaszeretetről dalolnak. A régi örmény írók főleg istenészettel, metaphysikával, nyelvtannal foglalkoztak és tudományos munkásságuk által jelentékeny helyet foglaltak el az irodalomtörténetben. A görög egyházi atyák (Özséb, Philo, Arany-szájú) némely iratai, — melyekről azt tartották, hogy merőben elvesztek — a régi örmény fordításokban találtattak meg; e becses dolgozatokat a velencei és bécsi mechitharisták adták ki.¹⁾

Nem nagyított Tournefort, midőn így szólott: „Az örmény a világ legjobb és legnemesebb népe;“ de Byronnak is igaza van, ki így vélekedik: „Az örmény erényeit sajátjának mondhatja; hibái másoktól ragadtak reá.“ — Az ősi szokásokat most is gyakorolják az örmények. A nagyatyá parancsol a háznál, és a fiúk, nők, unokák — engedelmeskednek. („Armenia“ 1888. évfolyam, 173—176 lap).

*

Násêr-Eddin sáh, ki európai útjából tért vissza, Teherán kapujában így szólott: „Az örmények, kik az egész világon el vannak szoródva, mindenütt a művelt osztályhoz tartoznak.“ („Armenia“ 1890 évf. 32 lap).

Ádêrbádágán (Perzsa-Örményország) püspöke: Mechithárián kihallgatáson volt ugyanezen sáhnál, ki válaszában a többek között ezeket mondotta: „Nagyon meg vagyok elégedve az örményekkel. A hol csak jártam utolsó utazásom ideje alatt, az örmények mindenütt igen fényesen fogadtak. Nem tudom elfelejteni különösen azt a fogadtatást, melyben Ecsmiádzinben részesültem. Felfogadtam, hogy ez után még jobban fogom az örmény nemzetet

¹⁾ Dulaurier, Revue des deux Mondes, 15 avril 1854.

szeretni. Közlje a kátholikoszszaal üdvözetemet és ismételt köszönetemet.“ („Armenia“ 1890. évfolyam 128 lap).

*

A francia „Union Republicaine“ egyik cikke ezt mondja: Az örmények Keleten igen ügyes emberek hírében állanak. Konstantinápoly piaczn azt szokták mondani: „A törököt rászedheti a zsidó, a zsidót a görög, a görögöt az örmény, de az örményt csak a sátán szedheti rá.“ („Armenia“ 1891. évfolyam, 144 lap).

*

Pavinsky Ádolf vársói egyetemi tanár így nyilatkozott a lengyel-örményekről: Ha nálunk ezt mondják „Teu pan ze szlachty ormianskiy“ (ez az ur örmény nemes), akkor ez azt jelenti, hogy az gazdag földbirtokos, kinek nincs adossága, kinek ügyei mindig rendben vannak, ki kész másokon mindig segíteni; e kifejezés — ajánlat. Ennek házában vendégszeretetet, rendet, tisztaságot találsz.

Igen élelmesek, szemesek az örmények. Csodálatos emberek. Mindenütt neszét veszik mindennek. Kezden csak valamihez az európai, már ott termett — az örmény, ki megérez és megszokik mindent... Tudsz vele megmérközni?“ („Armenia“ 1889. évfolyam 89—90 lap).

*

„Az örmények házassága, patriarkhális élete, egyszerűsége most is egyik jellemvonása. Szerények, barátságosak és békeszeretők. Önmaguk közt csak atyafit ismernek, az idegeneket nagyon becsülik, valódi irgalmas szivűek...“ („Armenia“ 1887. évfolyam 269 lap).

*

Az örmények képességeit és tehetségeit már Nagy Péter czár is méltányolta, mondván: hogy Ázsiában az örmények a legalkalmasabbak a civilizáció terjesztésére. („Armenia“ 1888. évf. 130 lap).

*

Az örmények kátholikusok és orthodoxok egyaránt, — mondja a „Revue d' Orient“ után dr. Eszterházy Sándor. — Saját nemzeti szertartáskönyvvvel birnak és

egyházukban sem a latin, sem a szláv nyelv nem ismeretes. Nemzeti egyházuk volt a főtényező abban, hogy megőrizhették nemzeti individuálitásukat. Már a byzantinizmus ellen védelmezte őket ez az egyház a konstantinápolyi császárok idejében, mikor még Armenia független ország volt. („Armenia“ 1888. évf. 131 lap).

A „Revue d' Orient“ még azt is mondja: „Az örmény nép nagyrészt praktikus üzletemberekből áll. . . Szükségtelen, hogy az örmény nép életrealóságáról és a gazdaságban kiváló tulajdonairól szóljak.“ („Armenia“ 1888. évfolyam, 134 lap).

*

Reményi Károly, magyar írónak törökországi uti rajzaiban, Mustafa Dselaleddin következő nyilatkozatát olvassuk: „Való, hogy ha az ujjaszületett, gazdag, egyesített Kelet földirati fekvésének előnyeinel fogva, valamikor azon polczra jut, melyet neki a polgárosodás érdekei kijelölnek, — az örmény nemzetiség, értelme, tevékenysége és ipari szelleménél fogva mindig első lesz.“ („Armenia“ 1889. évfolyam 28 lap).

*

Van Perzsiában egy könyv, melyben a következő érdekes részlet fordul elő: Sáh-Ábbász felépítvén elég fényes városát: Ispáhánt, egy este így szólott legnagyobb „háremi-“jéhez (királyné): — Szereted kedvesem Ispáhán fővárosomat? — Igen, szeretem; csak kár, hogy hiányossága van, felelt a királyné. — Mi a hiányossága? kérdé csodálkozva Sáh-Ábbász. — Nincs sója, válaszolt mosolyogva a királyné. — Mi városomnak sója? kérdé tovább kíváncsian Sáh-Ábbász. — Egy városnak, vagy országnak sója az örménység. Hol örmény nincs, ott íz sincs (Ur Háj cshêgá, ájdégh hám cshêgá: *Ար Հայ չկայ, այնտեղ չունի չկայ*). Azért Sáh-Ábbász nagy sereggel Örményországra tört és habár sok katonája esett áldozatul, mégis vitt magával örményeket. Ezeket az új főváros egyik részében telepítette le, melynek az örmények Uj-Csuchá (Doulfá) nevet adtak. („Armenia“ 1898. évf. 29 lap).

*

Örményország, mely hajdan Ázsia leghatalmasabb és legvirágzóbb államainak egyike volt s melynek mostani lakói a Kelet legmunkásabb, legszebb és legmíveltebb népe — mondja Brussali János (L. „Armenia“ 1887 évfolyam 404 lap) — jelenleg három részre van osztva (Orosz-, Perzsa- és Török-Örményország). E nép nyelvét, vallását, sajátos erkölceit és hosszú, dicső multja emlékeit meg tudta őrizni..

*

Az örmények — mondja Eliszeév Vászilevics Sándor — leginkább a számos nép lakta Kis-Ázsia földjén vannak elterjedve. Az örmények úgy, mint a hellenek élő kapcsolatot képeznek a Kelet és Nyugat, az emberi élet ezen két jelentős határa között, midőn átviszik Nyugat műveltségét be egész Kelet sziveig, hogy ezt felébresszék százados álmából. Az örmények helyzete ma még jelentékenyebb, mivel ők terjesztik a műveltséget azon hegyekig, melyek éjszokról Mezopotamiát környezik.

Ezen nevezetes hivatáson kívül méltók az örmények kiváló figyelmünkre nemcsak az emberiség, hanem a kereszténység és a történelem szempontjából is. A történelemben, soha sem szabad megfélekedezni e nemzetről, mely képes volt létét Nimrod és Semiramis idejétől kezdve napjainkig fentartani, jellegét, szokásait, nyelvét és vallását megőrizni.

Csodálnunk kell e kis nemzetnek a létért való küzdelem terén kifejtett folytonos erejét és kitartását; e kis nemzetnek, mely oly sok századon át hatalmas nemzetek közé volt beékelve. Elenyészett Assyria, Babylon, a roppant perzsa birodalom, — a parthusok, macedoniaiak és rómaiak uralma, a világ színteréről eltűntek nagy nemzetek, — ellenben az örmény nemzet nemcsak életben maradt, hanem élettél és reménnyel tele tudományszomjjal és munkakedvvel buzog. Most is tanácskozik, nyelvét gyarapítja, tanulja a tudományokat, előre halad és ennek következtében sokat elért. . .

Az örmény úgy, mint a görög közvetítő kapocsúl szolgál a Kelet és Nyugat között. Ügyesség, szorgalom,

elmeél, természeti kitartás az örmény és görögnek közös tulajdona.

Eltételezve sok százados történetüktől és az ezer meg ezer csapástól, melyeknek e nemzet alá volt vetve, mégis elmondhatjuk, hogy Kis-Ázsia népei közül csak az örmény-nél maradt meg az állandó típus úgy, hogy az örményt méltán számlálhatjuk azon legtisztább vérű nemzetek közé, melyek a típus tisztaságát abban a mértékben őrizték meg, a melyben azt őseiktől örökölték. („Armenia“ 1887. évfolyam 342—343 lap).

*

Az a ragaszkodás, — így szól Bodenstedt — melyet az örmények tanúsítottak vallásuk iránt, annyi emberi áldozatot követelt, mennyit a pusztító háborúk. . .

Az idegen nemzetek közé elszéledt örményeket hitsorsosaikkal szívélyes kapocs fűzi össze úgy, hogy mai napság az örmények mindenütt, a hol csak élnek — Ázsiában, Áfrikában és Európában, hagyományos egyetemességet képeznek, melyben ősi életmódjukat és nemzeti sajátásaikat többé-kevésbé megtartják. Ezek példányszerű családi életet folytatnak, gyermekeiknek gondos nevelést adnak, békeszeretők, mértékletesek, takarékosak, vendégszeretők és áldoznak a közjóért. („Armenia,“ 1887. évfolyam 363 lap).

*

Egész kötetekre menne, ha újra előadni (reproducieren) akarnám azt az elismerést, dicséretet, azt a szépet és jót, mit a mívelt külföld, mely gyakorta foglalkozik az armenismus-sal, írt az örményekről; de — habár rendelkezésem alatt állanak ezek a szép nyilatkozatok — munkám kimért tere arra késztet, hogy azokat most mellőzzem és menjek át a következő fejezetre. . .

2. Fejezet. Egy lap Armenia történetéből.

Sok szépet olvastam és sok jót hallottam a nagymúltú örmény nemzetről, — mondja a jó magyar: Karácsonyi Károly — mely hajdan oly kiváló szerepet játszott; azért

meg is kedveltem az örményeket. De mióta Ásod ¹⁾ maradékaival egy levegőt szivok, mióta velök közvetlen érintkezésben állok, még jobban becsülöm — az örményt.

Meg is érdemlik a magyar nemzet osztatlan becsülését és tiszteletét; mert az örmény nem jött be közibénk üres marokkal. Ő kereskedelmi talentumot, jövedelmező ipart, nem megvetendő vagyont, feddhetlen becsületet, követésreméltó istenfélelmet, példás erkölcsösséget, munkás szorgalmat és gazdagító takarékossgot hozott magával, mely drága sajátságok most is az el nem korcsosult unokák tulajdon örökét képezik. — Bárcsak többen lennének! Vajha — a sok hálátlan helyett — mind csak örményt fogadott volna édes anyánk: hazánk keblére.

„Nagy nemzet az, mely nagy férfiakat szül.“ A hazai örménység mindenha tudott nagy férfiakat felmutatni. Ezek közül én itt csak a halhatatlan emlékü Lukácsiról, kinek nagy munkáját ²⁾ gyakran lapozgatom, teszek említést. — E munka egy tárház, melyből bőven meríthetnek a tudós világ történelembuvárai. E kincsnek minden betűje aranyat ér és neve: második koh-i-nur; e könyv aranykulcs a történetírók kezében, melylyel a sűrű köddel födött multnak rejtélyeit fel lehet tární. Erre várakozott, ennek megírására szólította fel Horváth István történetbuvárunk örmény ajkú magyar testvéreinket, hogy ennek útmutatása mellett tovább haladhasson. . .

Míg a nagy Lukácsi fellegentűli honából meglelégedéssel tekint le azon írói körre, mely az ő nyomdokain haladva annak a szükséges vállalatnak: a kedvelt „Armeniá“-nak, mely a hazai sajtó osztatlan elismerése mellett a külföld méltánylatában is részesült — adott életet: addig én is, ki már megizleltem az általa elhintett jó magból kihajtott növény nemes gyümölcsének édességét, — habár életem nyolczvanadik tavaszát látom — hézagpótló folyóiratunk munkatársai közé állok. . . .

*

¹⁾ Az Ániban székelte örmény királyok legünnepeltebb egyénisége.

²⁾ Magyarok őselei, örmény kútfők után. Kolozsvár, 1870.

A műveltség alantabb fokán álló szomszédok az örményeket, kik erő, hadtudomány, bátorság . . . által szép országuk határát messze kiterjesztették, Háj-k-nak (úrak) nevezték. Még mai napság is anyai nyelven „háj“-nak nevezi magát az örmény.

A hazai örmények ős-elei voltak azok, kik versenyre keltek Phoeniciával az ipar, üzlet és művészet terén. — Ők teremtték meg Áni városát, e hajdani hatalmas nemzet monumentumát, melynek akadémiájában Athenből hozott, jól díjazott világbölcsek tanították a tudományok minden ágát. Itt székelt a Pákráduni uralkodó-ház. E fényes városban, melynek falai közt 1001 templom volt, 887-ben nagyszerű nemzeti ünnepet ültek. Sokan jöttek idegen tartományokból is: tudósok, hadfiak, nemesek, kik jelenlétükkel a páratlan nagy nap jelentőségének emeléséhez járultak. A felkentek imára térdeltek, Armenia világhírű szépei hymnust énekeltek, a költők epopacát szavaltak, a nép vigalomba merült. . . A fővény-óra már éjfél mond. Erre a talaj megrázkodik és ketté hasad. Árpácsái-folyam, melynek örvényei a föld mélyébe zuhantak, ellenkező irányt vesz; . . . még egy rendülés és megnyílt egy sír, melyből kiszállt a halhatatlan apostol: Kirkor Luszávorics (Világosító-Szt-Gergely) szelleme . . . és elhelyezkedett az öröm-ittas város felett fénykörben. Kezében fekete fátyollal borított könyv. Ébredés; halotti csend. A fátyol a királyi emelvényre hull le, a könyv megnyílik és e szózat hallatszik:

„Armenia büszke, hatalmas királyság! halljad szavamat. Két század múlva — mostantól számítva — a vad seldsukida törökök, szövetségeseikkel egyesülve, le fognak győzni. Káig alatt az ország életének véget vet a görög álnokság. Lásztriveri Áristák látja a végromlást és sir, siratja a jövőndöt. — Világhírű fővárosodat a törököktől elveszik az arabok, az araboktól a perzsák, a perzsáktól a georgiaiak, a georgiaiaktól Dsingischan mongol tatárjainak számtalan csordái, . . . és fiaid elszoródnak a világba: földönfutokká lesznek. — Mindent elvesznek tőled: koronát, földi kincset; országodat az ellenség részekre fogja darabolni; de az igaz hittől, mit én oltottam szivedbe-

lekedbe, semmi erőszak, semmi hatalom meg nem foszthat tégedet. Midőn Zoroaster, Buddha, Mohamed mindent igérő követői csábító karjaikat feléd fogják nyujtani, te akkor is csak tanaimra emlékezzél: és Jézus igaz vallása meg fog őrizni az enyészettől.“ Eddig a szózat.

A szellem eltűnt és a jóslat beteljesedett!

Saturnus — mondja az ókori hitrege — mindennap lenyelte azon nap született gyermekét. Az újabb idő — tanítja a tapasztalás — kapzsi hatalom és rakoncátlan irigységgel törölget ki minduntalan egy-egy nemzedéket a késő maradék elől. De az örmenyt ki nem törölhette, mert ez híven megtartotta a Luszávoric „fentartó“ tanait. — Idegen, mostoha kezek kormányoznak ugyan Örményországban; de reményleni lehet, hogy ez a rokonszenves, mívelt nép-elem, mely Keleten a civilizáció hordnoka, nemsokára kivívja szabadságát. Hiszem a feltámadást! („Armenia“ 1889 évfolyam, 133—136 lap).

3. *Fejezet. A kivándorlás és a beköltözés.*

A Pákráduni uralkodó-ház tönkrement, Áni főváros elpusztulása és a Rubenisták ciliciai királyságának eltörlése után az örmény nemzetnek egy jelentékeny része (körülbelül mintegy 3000 család) — Jó-Sándor moldovai fejedelem (1402—1435) alatt Moldovába költözött. . . Mint más helyütt, úgy itt is, mielőtt Moldova földjére léptek, az ország fejedelmével egyezséget kötöttek és csak több kiváltság megszerzése után mentek be az országba, hol erkölcsük, magukviselte, szorgalmuk és a kereskedésben tanúsított ügyességük miatt szíves fogadtatásban részesültek. Hét városban telepedtek le. Moldovában az örmények városaikat, templomok, nagy épületek, és kereskedelmi állomások által kiemelték úgy annyira, hogy kevés idő múlva jó hírnevet szereztek maguknak, nemességet nyertek, meggazdagodtak és nagy földbirtokoknak urai lettek. . . . De mivel 1668-ban egy Henkul nevezetű egyén, a moldovai fejedelem ellen fellázadva zavargásokat idézett elő — és a következő évben a törökök is a régi Lengyelország

Podolia tartományának Kameniec ¹⁾ megerősített városát megtámadták, a moldovai örményeket is nagyon sok szerencsétlenség érte: közülök sokan életüket veszítették, mások vagyonuktól fosztattak meg. Azok, kik életben maradtak, látva az ország pusztulását és a tartós zavargást, hogy a végveszélytől megmeneküljenek és csendes életmódhoz juthassanak, az erdélyi hegyekre futottak.

Igy tartozkódtak majdnem három esztendeig; de mivel ezen idő alatt egyszer sem kínálkozott kedvező alkalom a visszatérésre (Moldova), az akkori erdélyi fejedelemhez, I. Apafi Mihályhoz fordultak.

Ez a bölcs fejedelem, kinek tudomása volt az örmények szorgalmáról és ügyességéről, mivel országában a kereskedelmet virágzó állapotba akarta helyezni, szívesen megengedte nekik, hogy Erdélybe jöhessenek és itt szabad kereskedést üzhessenek. Előbb Csikba, Gyergyó-Szent-Miklóstra és Beszterczére költöztek.

Kezdetben az örményeknek azon városokban, a hol laktak, bírójuk volt; később I. Lipót, püspökük közvetítésére megengedte, hogy (a mostani Szamosújvár) várost építsenek. Ezután Erzsébetvároson kezdetek maguknak lakházakat építeni. Később mind a két város a szabad királyi városok sorába vétetett fel; kiváltságot kapott III. Károly királytól és az erdélyi fejedelmektől. Szamosújvár város szabadalmi okmánya 1726 október 17-én adatott ki; Erzsébetváros pedig 1738. május 10-én nyert szabadalmat, mely 1747. febr. 27-én ismét megerősített és közzététetett... Most az örmények különböző lakó helyeikről lassanként ezen két városba gyűltek össze. Ezen városokban az örmények külön törvényszéket alapítottak; a törvénykezés történhetett örmény nyelven, és csak akkor, midőn a per magasabb forum elébe került, folytatták azt latin vagy német nyelven. E városok tanácsa 12 személyből állott; a hivatalnokok mind örmények voltak.

Az isteni szolgálatban megtartották saját nyelvöket és nemzeti szertartásukat kevés változtatással; és hogy ezen

¹⁾ A hazai derék Gámenczi család e várostól nyert nevezetét. A vég czi, tzi, megfelel a magyar *i* képzőnek; így lett a Petele helységnévből is a Petelei örmény családnév.

szertartás változatlanul megmaradhasson, azt Velenczében ki is nyomatták (1825). Négy plébániájuk van; a szamos-újvári, erzsébetvárosi, a gyergyó-szent-miklósi és a csik-szépvízi. A fent említett egyházakon kívül a velencei mechítháristáknak van Erzsébetvároson egy filialis házuk. („Armenia“ 1888. évfolyam 121—123 lap).

4. Fejezet. A magyar-örmények.

Nemzetiségi bajaink sivár pusztaságában — mondja Donszki Lukács, a káránsebesi polg. leányiskola derék igazgatója — ime egy jóleső, kis oázis, melyen szemünk nyugodva megpihenhet; egy nép, melynek külön áspirá-cziói, vágyai nincsenek; mely nyelvben, érületben, szokás-ban és nemzeti jellegben a magyarral egészen egybeforrt. Egy nép, mely a többi nemzetiségeknek követendő példát adott arra, hogy a magyar földnek, mely őket kebelén táplálja, mivel tartoznak. Megérdemli tehát, hogy érdeklő-désünkből, figyelmünkből juttassunk neki is egy parányit.

Jó Apafi Mihály uram országlási tényeiből alighanem az volt Erdélyre s a kapcsolt részekre nézve a leghasznosabb, hogy e sokat szenvedett, moldvai fejedelmektől kizsarolt, török, tatár csordák előtt menekülő, maroknyi kis népnek (3000 család) menedéket adva, 200 évvel ezelőtt Erdélybe letelepítette.

Az ásszimilálódásra, a polgárosultságra kitünően rá-termett nép nyomán lendületet vett csakhamar a kereskedelem, terjed ennek kapcsán a jólét és vagyonosodás. Alapját rakva ma is virágzó, két szabad királyi városnak: Szamosújvárnak és Erzsébetvárosnak, s két nagy helység-nek: Gyergyó-Szent-Miklósnak és Szépviznek, — mint megannyi köpüből rajokat bocsátottak egész Erdélybe. Ha nem forgácsolják szét erejüket, ha nem szélednek el Ma-gyarország keleti megyéibe, majd az Alföldre, a Bánságba, sőt még a felvidékre is, hanem kompákt tömegekben Er-délyben érvényesítik azt a jótékony hatást, mit ők a polgári társadalomra mindenkor gyakoroltak: hazánk e veszélyeztetett pontjain a magyarság ügyének is több szolgálatot tehettek volna.

Volt idő, különösen a 18-ik század második s a 19-iknek első évtizedeiben, midőn kezükben tartották, még a bányászatot sem véve ki, Erdély kereskedelmének, forgalmának, üzleti vállalkozásainak az összes szárait kezdve a Székelyföldtől — nyugatnak le, egész Nagyváradig és Aradig.

Mint magyar érzelmű nép, a szabadságharcz alatt és után nagy veszteségeket szenvedett. Két virágzó telepét, Szamosújvárt és Erzsébetvárost megsarczolta az ellenség: feldulta boltjait, tárházait vandál módra kirabolták. Az abszolutizmus megfosztotta őket — mint kegyvesztetteket — eddig élvezett régi kiváltságaiktól. 1867-ben hangya-szorgalommal elülről kezdték bár újra, de régi jelentőségükre szert nem tehettek többé. Újabb időben, hódolva a magyar társadalomban felkapott divatnak, az ország mérhetetlen nagy kárára, otthagyva a polgári foglalkozást, a tudományos pályán, a hivatalok büroiban keresnek ők is boldogulást.

Vámbéry, a keleti népek és viszonyok alapos ismerője az örmények szellemi képességeiről, erkölcsi tulajdonairól igen elismerően nyilatkozik; első helyre teszi kelet összes népei között s megjelöli, mint olyat, melyre Ázsia civilizációjának nagy munkájában elsőrendű szerep vár.

Hazai nemzetiségeink közül, még a németet sem véve ki, a modern értelemben vett civilizációra, munkára és polgári foglalkozásra egy sem oly rátermett, mint az örmény. A polgári erények: a kitartó munka, a takarékoság, a közügyek iránt egész az áldozatkészségig terjedő meleg érdeklődés — bőven megvannak nála. Ott van mindenütt, hol közérdekben tenni, propagandát csinálni, ágitálni kell. Polgári és demokrata érzelmeit, szokásait még akkor sem vetközi le, ha magas állásban van, ha előkelő hivatalt visel. Családi életet él a szó legszorosabb értelmében; nejét gyöngéden szereti, gyermekét kitünően és jól neveli. Ha mindehhez hozzáveszszük még azt is, hogy nála a vallás nem külső forma, hanem belső meggyőződés, hogy embertársai iránt melegen érez, hogy filantrop és emberszerető: elmondtuk körülbelül mindazt, mit számlájának javára lehetne írni. Hibája, szángvinikus vérmérsékleténél fogva az indulatos-

ság, a hirtelen cselekedet, hogy középútat nem ismer, hogy a szerencse napjaiban hamar elbizakodik, sőt dicsekszik; a megpróbáltatások idejében pedig könnyen elcsügged, kétségbeesik. E lelki állapot azonban nem sokáig tart nála, mert mint a földhöz vágott labda — felszökik, talpra áll megint.

E faj a régi keleti népekkel, az assyrok-, babyloniaiak-, perzsákkal és médekkel egy idős; Örményországban az Ararát tövében, az Eufrat vize forrásainál, az Áraksz és Kur folyók között ősi tisztaságában maig is feltalálható, ezen árja eredetű történeti népnek a sarjadéka. Ősünk Hájk vala, kiről az örmény monda azt regéli, hogy Nimródot, a bibliából is jól ismert babylóni hőst, ki az örmény felföldre is ki akarta terjeszteni hatalmát, nyílt csatában nyilazva lelötte. Hájk azt a szerepet játsza az örményeknél, mint nálunk Árpád, azaz honszerző, honalapító. Róla nevezik az örmények hájk-nak magukat; fiáról Ármenágról maradt fönn az ármeniai, az örmény név. Utódai közül: seregekkel egymagában is megküzdő, óriás erejű Váhákén említendő, ki Dárius Hystaspes perzsa királynak Örményország meghódítására kiküldött hadseregét diadalmasan visszaverte. Macedoni Nagy Sándor, a többi előázsiai országokkal együtt Örményországot is meghódította.

Nagy Sándor világbirodalmának szétesése után Árság alkotta újra az országot; utódai, árságuni név alatt ismeretesek. Ezek közül Tigránesz a legnevezetesebb, ki miként Nabukodonozor, vagy Cyrus, egykor egész Elő-Ázsia fölött uralkodott, s kit a meghódított népek, királyok királyának neveztek. Veje, Mithridátesz, pontuszi király révén harczba keveredett a rómaiakkal. Megemlítendő még Nagy-Konstantin kortársa, Tiridátesz, kinek uralkodása alatt az örmények a keresztény hitre tértek. Világosító-Szent-Gergely volt az az apostoli buzgalmú férfiú, ki előbb a királyt, utóbb pedig az egész örmény nemzetet a keresztény hitre térítette. A nemzet pátronusaként maig is tiszteli őt az örmény nép. A szászánida perzsák az ötödik század elején véget vetettek Ösményország függetlenségének.

A Mámigonián-nemzetség volt az, mely szervezte és harczba vitte a perzsa elnyomók ellen az egész országot;

12 évig, 414—426-ig tartott a szabadságért és keresztény vallásért vívott harcz. Önfeláldozó, hősi jelenetekben oly gazdag, hogy valóságos éposz; mását kevés nép történetében lehet feltalálni. Az idősb testvér Vártán, nemzeti vértanúként 20,000-ed magával elesett bár az öldöklő harczban, de öcsce Váhán végre is kivivta az ország függetlenségét. Róla jegyezte fel az örmény történelem, hogy egy alkalommal Jerizá falu mellett 300-ad magával egy 6000 főből álló perzsa hadsereget megszalasztott. Utódai, a 'Mámigonok' 4 századon át uralkodtak a szabad, független ország fölött, míg az arabok a 9-ik század elején azt el nem foglalták.

Félszázadig tartó elnyomatás után még egyszer és utoljára kivívták az örmények függetlenségüket; e független rész azonban csak Kis-Örményországra szorítkozott; sokkal kisebb és jelentéktelenebb arra, hogy a mohamedán népek ostromának sokáig ellenállhatott volna. A keresztes háborúk idejében, míg az európai fejedelmekkel szövetségben lehettek, még jól ment minden; később azonban, mint egyedüli keresztény állam azon a vidéken — szeldzsuk, török, tatár népek zsákmánya lett 1300-ban. Utolsó nemzeti királyuk V-ik Leó, számkivetetten Párizsban halt meg 1319-ben.

Ettől az időtől kezdődik az örmény népvándorlás a világ mind a négy tájéka felé. Ekkor vált ki az anyaországból az a kis csapat is, mely előbb a Krimfélszigeten, utóbb Bessarábiában, Havasalföldön, Moldvában telepedett meg s mely végre hazánkban, Erdélyben talált nyugalmas otthonra.

E szabadságszerető, nem hétköznapi szellemi és erkölcsi tulajdonok fölött rendelkező, polgárosult, munkás nép, mely nem egy író, államférfit, Kis Ernő és Lázár Vilmos tábornokokban pedig két vértanút is adott a magyar hazának, megérdemli, hogy viszontagsággal teljes multjának emlékein . . . néha így elmerengjünk.

*

A „Szolnok-Doboká“-ban ezt olvassuk: Az örmények jó magyarok, praktikus üzletemberek, vendég-

Keleti örmény : Dádián herceg.

szeretők tetőtől-talpig. — A kinek útja Szamosújvár és Kérő felé vezet, az nézzen be mind a két helyre,

Kéleti Örmény: Luszián Gids Örményország királyi hercege.

kedves helyek azok; a városnak barátságos népe, a fürdőnek gyógyítóvize van. („Armenia,” 1888. évfolyam, 218 lap).

Vajna Károly, ki jól ismeri az örményt, mert sokáig lakott közöttünk, ezt mondja: Az örménynek a magyarral közös erényei: az őszinteség, minden jó- és szépért való lelkesedés, vallásosság, lángoló hazaszeretet és vitézség. Hibái: a visszavonás, az urhatnámság, az a bizonyos szalmaláng. („Armenia“ 1895. évfolyam, 127 lap).

*

A felejthetlen emlékü Teleki Sándor gróf pedig ezeket mondja: Nemcsak rokonszenvvel, de szeretettel viseltetem az örmény nemzet iránt. Annyi sok emlék köt egyeseihez gyermekségem óta; annyi sok jó barátom, jó emberem van közöttük és olyan jók voltak mindig irántam, különösen áldott jó anyám iránt, míg én a száműzetésben voltam, — hogy csak is elismeréssel, hálával köszönhetem meg irántunkí részvétöket. (Ezeket a megbecsülhetlen, drága sorokat ezen munka írójához intézte a nagy Teleki Sándor gróf. L. „Armenia“ 1887. évfolyam, 159 lap).

*

Az örményben sok a kereskedelmi szellem; mindent megvesz és elad. Az örmény kivétel nélkül katolikus (tudtommal csak két család van az egész országban, melyek az ev. ref. egyháznak hivei) s mint ilyen erősen conservatív; mélyen vallásos, nem káromkodik, a templomot szorgalmasan látogatja, papját tiszteli és tanácsát elfogadja. Az örmény kereskedő ékességei: becsület, igazság, munkás-ság. Minden perczét úgy igénybe veszi a kereskedés, hogy alig marad ideje az üdülésre. Ha elvállalt kötelezettségének eleget tenni nem képes: eladja felesége ékszereit, megfosztja magát mindenétől, hogy — becsületét megóvja.

*

Az örmény gazdag kedélylyel megáldott nép... és legközelebb való hozzánk ez ország minden nemzetiségei között. A magyar szívesen látta e nép fejlődését, elősmerte kiválóan bő humorát és vidám, ángolos kedélyét, mely máskülönben e csendes, feltűnést kerülő népfajt jellemzi. Történeti multja iránt viszont természetes az érdeklődés. Résztvettek minden örömünkben és szomorúságunkban,

évszázadok óta, s e kevert nyelvű hazában háromezázad év óta azon kevesekhez tartoznak, a kik soha akkor, midőn súlyosan nehezedett reánk az Isten keze, — nem hagytak el gyászunkban. („Kolozsvári Közlöny“ 1886. nov. 21. 267 szám).

II. Czikkely.

Ethnographia — Néprajz.

1. Fejezet. Az ethnographia jelentősége és tárgya.

Jelszó: Nekünk magyaroknak föltöbb üdvös egyrészt a velünk egy monarchiai kötelékben élő különféle népfajoknak egyediségével részletesen megismerkedni; másrészt a kerek földnek mind a nálunknál nagyobb, előrehaladottabb, mind kisebb és elmaradottabb nemzetei világába bepillantani. Ez tanít meg bennünket saját értékünknek helyes megbecsülésére, feltár előttünk sok, reánk váró feladatot s megszüntet sok elöítéletet!

Jókai Mór.

Minden ismeret — mondja Kuun Géza gr. — engesztelést szerez és kibékít; a természettudományi ismeret a természet törvényeivel, a történeti az emberi dolgot menetével, a bölcsészeti a világrenddel békéltet meg s a néprajzi ismeret az egyes népfajokat hozza közelebb egymáshoz. Ugyanazt az országot lakó népfajok ethnographiája megmutatja nekik a százados együttlét összekapcsoló mozzanatait, azon kölcsönös hatásokat, melyeket egymásra gyakoroltak s a melyek őket bizonyos pontig szokásaikban egymáshoz hasonlóvá tették. Az ethnographiai ismeretek népszerűsítése tehát minden bizonynnyal a politikai békéltetés egyik jelentékeny tényezője. . .

Az a szép felhívás pedig, mely több író, tudós és érdeklődő aláírásával jelent meg akkor, midőn a „Magyarországi néprajzi társaság“ alakulóban volt, ezen tanulmá-

nyok körét így határozza meg: „A hazai népfajok eredete és alakulása, fejlődése és vegyülése, állapota és viszonyai.

Kéleti örmény: Ārlin Dadiān.

ethnikus jelleme és anthropologiai jellege, a néplélek és népélet nyilatkozatai és tárgyai. Ide tartoznak tehát:

hagyomány és monda, babona és ráolvasás, szokások és erkölcsök, életmód és foglalkozás, építkezés és berendezés, butorok és eszközök, ruházat és diszítés, zene és költészet, táncz és játék, népünnep és mysterium, gondolkodásmód és tájszólás, szólásmód és közmondás, népmese és találós mese, népdal és rege . . . az ország lakóinak testi mivolta.“

Keleli örmény: Csêhângir-chán.

2. Fejezet. „A magyar korona alá tartozó föld valóságos ethnographiai mozáik.“

Hunfalvy Pál, az ethnographiai társaság alakuló közgyűlésén (1889. ján. 27-én) a többek között ezeket mondotta: „Az az erkölcsi parancs: „Ismerd meg tenmagadat“ már régóta érvényben van; de ugyanez a szabály társadalmi téren csak újabb időben kezd felhangzani és

igyekszik érvényesülni. Ennek követésére, alkalmazására alig található valahol jobb talaj, mint éppen nálunk, a magyar korona alá tartozó földön, mely valóságos ethnographiai mozaik. Eddig ebben a mozaikban inkább csak a különbségeket néztük, a melyeknél fogva olykor el is huzodtunk egymástól. A néprajzi társaságnak föladata lesz nemcsak ezeket a különbségeket kiemelni, tudományosan földolgozni és másokkal közölni, hanem mélyebben fekvő pontokat is napvilágra hozni, melyek arra indíthatnak bennünket, hogy ne huzzunk szélylyel, hanem vonzódjunk egymáshoz (Tetszés), melyekből meggyőződhetünk, hogy mindnyájan akármilyen nyelvűek legyünk is, egy hazának gyermekei vagyunk (Élénk éljenzés). Reméli — úgymond — hogy a néprajzi társaságnak egyik és főeredménye az lesz, hogy elő fogja mozdítani a különböző népfajokban a haza szeretetét (Helyeslés) és az egymáshoz való kölcsönös vonzódást. (Élénk helyeslés).

3. Fejezet. A jó tündér és a világgá ment örmények.

Sok évvel ezelőtt olvastam — mondja dr. Wlislöck Henrik — egy ind mesében valami csodafáról, melyet egy hatalmas óriás ugyan kitépni akart, de azt semmikép sem birta. A fa helyén maradt ugyan, de az óriás hatalmas rázása folytán sok, de sok levelet hullatott. Ezen leveleket felkapta a forgószél és elszórtan a világ különböző helyeire vitte. De a csodafának csodalevelei lévén ezen elszórt levelek, egyenként — ott, a hová a szél őket letelepítette, fatörzs nélkül is tovább virultak, sőt még gyümölcsöt is termesztettek. E gyümölcsből aztán újabb csodalevél termett. De a csodafa maga sinlő állapotban volt; mert azóta a hatalmas óriás gyakran megrázta; a világgá hányt levelek is, ámbár szaporodtak, szaporodtak, még sem tudtak igen boldogulni. Jött aztán egy jó tündér, összeszedte mindezen csodaleveleket és haza vitte, hol a csodafához hozzáillesztette. Slám! most már oly hatalmas lön a fa, hogy azóta az óriás hozzá közeledni sem mert. . .

Valahányszor csak az „örmény“ szót hallottam, mindig eszembe jut ezen mesetöredék. Megrögzött az agyamban, nem menekülhetek tőle. A csodafa, Örményország; a szétszórt csodalevelek: a világgá ment örmények, kik ősi hazájuktól távol is szaporodnak, gyarapodnak — úgy, a hogy. A hatalmas óriás? Azt már tudjuk, hogy ki az! De hol van a jó tündér? Mikor jön az? Soha, de soha! De azért létezik az a jó tündér mégis, s majd egykor talán új és hatalmas virulásra segíti a most szynlödö csodafát: Örményországot! Az a jó tündér minden örmény hajlékban láthatatlanul él; de azért működését mindenki láthatja, a ki észreveszi azt a szellemet, melylyel az örmények, mint a csodafa csodalevelei, mindenütt e nagy világon hűségesen ápolják ősrégi tiszteletreméltó hagyományukat, szokásaikat, nyelvüket.“ („Armenia“ 1893 évf. 244 lap)

4. Fejezet. Ápoljuk az örmény hagyományt.¹⁾

Eljöttem a hazai örménység e nevezetes fővárosába, hogy meglátogassam kedves barátomat, az „Armenia“ nagyérdemű szerkesztőjét, s hogy eleven impressziókat és becses tanulságokat nyerjek örményeink életéről.

Ez élvezetes hangverseny rendkívül kedvező alkalma arra csábitott engemet, hogy pássziv szerepemből kilépve megkérjem e kiválóan díszes közönséget, méltóztassék megengedni, hogy gyönyörködését néhány perczre megszakitva, nem élvezetes, de jelentős tárgyú, igen rövid, szerény, hevenyészett előadásommal vegyem igénybe becses figyelmöket, a melyet állandóbban óhajtanék irányítani a hazai néprajzi tanulmányok érdekes, fontos és sürgős voltára.

Hogy a magyar nemzet oly sok csapás után is — ezer éve — meg nem törve, de meg sem fogyva, él e hazán,

¹⁾ Ezt a nagybecsű felolvasást, melynek minden egyes szava drágagyöngy, minden mondata megezáfolhatlan igazságot fejez ki, — Szamosújvárt a dalzene egyletnek 1891. decz. 26-ikán tartott hangversenye alatt tartotta dr. Herrmann Antal a tudós ethnographus, kinek páratlan ismeretei iránt a külföld is nagy elismeréssel adózott.

hogy a történelem mostohasága mellett is nem maradt el az emberiség haladásától és biztosított léggjoggal, nagy élet-erővel lépi át a második évezred küszöbét: ennek egyik titka a nemzeti geniusz azon vonzó, bekebelező ereje, a melylyel a többi hazai népek minden kiváló, nemesebb elemét válogatott egyénciben magához vont, magába olvasztotta. És így bekebelezett egy egész népet, egy számban nem nagy, de intelligentiában gazdag és vagyon-

ՆԱԲԱՐ ՓԱՇԱ:

Keleti örmény: Nubár_pasa.

ban sem szegény tömeget, a melynek számos jeles sajátsága igen üdvösen kiegészítette a magyar temperamentum némely fogyatékát.

Hazai örménységünk, ez a nagy nyereség, a melyet mintegy kárpótlásul kaptunk a Gondviseléstől a török pusztítások után.

Közmondássá vált az a röpke szó, hogy az örmény magyarabb a magyarnál. Mit jelent ez? Azt, hogy míg a fajbeli magyar természettől és ösztön szerint magyar, addig az örmény, egyenkint és egyetemesen magyar öntu-

datosan és meggyőződésből, szabad választásból, hazafias rokonszenyből és a szülőföld iránti kötelességből, kivétel nélkül megmagyarosodván a magyar kultúrának mindenütt hatásos örse, és annyiban is magyarabb a fajbeli magyarnál, hogy soha más népbe bele nem olvad.

A magyar nemzeti politika és kultúra tekintetéből nagy fontosságú postulatum, hogy

Keleti örmény: Lerisz Melikou gróf.

örménységünk közgazdasági és kultur-érdekeit hatásosan előmozdítsuk. Nagy előnyünk az, hogy hazánk sok fajú és néha centrifugál törekvésű népei közt hivatkozhatunk egy ősi kultúrával bíró, kivétel nélkül intelligens, életerős egész népre, a mely praegnans faji jellegét nagyjában megőrizvén, gondolkodásban és érzületben, kultúrában és közéletben a legszorosabban simult a nemzettetthez.

A magyar kultúrának specialis feladatai közé tartozik, és ez köteles adója az emberi civilizáció iránt,

a melyet ez minden kulturnéptől jogosan és feltétlenül elvár, hogy a haza területének jellemzetes sajátosságait tanulmányozva értékesítse a maga haladása és az általános tudomány javára. Hazánknak ilyen nevezetes specialitása (és egész Nyugaton csak nálunk) az örménység, a mely itt virágzó, külön községeket alkotva, nagy nemzetgazdasági és kulturai tényezővé lett. Rendkívül fontos és érdekes momentumok az általános tudományra nézve: az örmény nyelv és irodalom, ethnographia és história. A mi kulturánk feladata, hogy ezeket tanulmányozzuk, s a legmagasabb szempentű tanulmányozásukra alkalmat adjunk. Méltán mulasztásnak nevezhetjük, hogy egyetemeinken nincs docense az örmény nyelvnek és irodalomnak, hogy a budapesti keleti tanfolyam nincs tekintettel az örményre. És nem tekintve a nemzeti politika opportunitási érdekeit, a nemzeti kulturának egy igen becses, jótékony hatású gyarapodása volna, ha pl. e nemes város ifjúsága magasabb rangú tanintézetben bizonyos egészséges, szerves fejlődésű örmény szellemben neveledhetnék a magyar geniusz számára.

Érintettem feljebb, hogy az örmények magyarsága épen azért bír egészen kiváló és számárányukat messze meghaladó értékkel, mert örmények. Nem habozom nemzeti érdekeknek nevezni azt, hogy az örmények, épen mint ilyenek, a legjobb magyarok. Ebből önként következik, hogy úgy a magyar nemzetnek, mint önmagunknak érdeke hiven ápolni mindazt, a mi őket, mint a legjobb magyarokat, örményekké teszi. Ez főkép a nyelv, az ősi szokások, a hagyomány.

Az örmény nyelv a legősibbek egyike s a nyelvtudományra nézve is a legnagyobb fontosságú. Nem él nép Európában, a mely régibb kulturával, történelemmel, irodalommal dicsekedhetnék; szép nemzeti szokásaik mindannyian jelentőségteljesek, humánusok, tiszták. Nincs meg bennök a primitív állapot barsága, a káros babona sötét árnya. Patriarchális életmódjuk a családi erények szentélye.

Színhagyományaik tünedezőben vannak, de még mindig igen gazdag kincseit őrzik az ősi emlékeknek.

Legyen a mi derék, mívelt örménységünk a civilizáció előharczosa, maradjon meg a legjobb magyarnak, de e mellett ne szünjék meg örmény lenni. S mind a három tekintetből ápolja multjának emlékeit, mívelje az emberiség őskorába visszanyúló erős és gazdag nyelvét, gyakorolja szép, ősi szokásait, ápolja kegyelettel hagyományait s őrizze azokat nemzeti ereklyeként.

Mert sajnos, még pedig az imént elsorolt mindhárom tekintetből, hogy mindez kezd itt is tért veszteni, halványodni, enyészni. A mindent nivelláló általános civilizáció rohamos haladása, a conservatív örményről is kezdi letörölni érdekes és jellemzetes sajátosságait. És ezeket részben fel is kell áldozni az új kor szellemének. De mielőtt kivesznének az életből, mentsék meg a tudomány számára, hogy legyenek sokat mondó kétségbevonhatatlan tanúi a viszontagságos, de emlékezetes nagy és szennyfolt nélküli multnak!

És mi volna ez, a mit ekképen meg kellene őrizni a multak emlékeiből?

Ennek részletes fejtegetése már az ethnographia általános elméletéhez tartozik és nem e felolvasás keretébe. De a fővonásokat legyen szabad mégis megjelölnöm, még pedig konkrét kíváncsalmakban.

Figyeljék meg az erdélyi örmény tájszólás érdekes különlegességeit. Jegyezzék fel az örmény élet minden sajátosságos szokását, ünnepségét a családban és magánéletben, a közéletben és vallásban; jegyezzék fel a néphit maradványait. Irják le az örmény nyelvű meséket, mondákat, énekeket, a dallamokkal együtt; a közmondásokat és szólásmódokat; a jellemző adomákat!

III. Cikkely.

Embertan — Anthropologia.

1. Fejezet. Az ázsiai és bukovinai örmény.

Azt mondja a tudós Herrmann Antal dr. az előző cikkely utolsó fejezetében, hogy: „Rendkívül fontos és érdekes momentumok az általános tudományra nézve: az örmény nyelv és irodalom, história és ethnographia.“ Mivel „Armenia“-m eddig megjelent tizenöt évfolyama nagyjából a három elsővel foglalkozott, — ezen munkámnak terét kizárólag az ethnographiának szentelem . . . és rögtön el is kezdem azt az embertannal.

Az (ázsiai) örmény termete nagy, arcza gömbölyű, nyaka rövid, vastag; elég testes. Fejüket sűrű fekete hajzat fedi; az asszonyok fejeiket mindig virággal ékesítik. Az örmények jobbra nagy, fekete, kedves szemekkel bírnak; tekintetök kellemes.¹⁾

Most lássuk milyenek a bukovinai örmények: „Testalkotásra nézve általában véve erős csontúak, izmosak, zömökek, széles vállúak; termetök a legényeknek úgy, mint a hajadonoknak: arányos. Tartásuk jó, mozdulataik fürge. Járásuk a leányoknak könnyű és rugalmas; ügyes és csinos elevenségű mozgásuk mindabban, a mit tesznek-vesznek gyönyörködteti a szemlélőt.“

A test magasságára nézve a bukovinai örmény többnyire középtemetű. A fejalkotás különböző koponyatypus. Rövid alkatú (brachykephal) hosszú, keskeny arczczal; hosszas (dolichoid) koponyák. Nagyon rövid koponyaalakat (hyperbrachykephalia) gömbölyded vagy rövid, tojásdad alakú, tetemes vagy legalább közepes magasságú, széles, lelapított és meredek lejtésű tarkóval.

Az arczczáz általában véve hosszúkás alakjával tűnik fel, habár akadnak rövid és széles arczúak is.

Haj, szakáll többnyire közepes sűrűségű és finomságú; a hajzat többnyire sima szálú, de azért mutatkoznak

¹⁾ Nouvelle geographie universelle. Par Eliséé Reclus. Tom. VI. l' Asie Russe.

hullámos, fürtös és göndör hajúak is még pedig minden színárnyalatban. Világos és sötét hajú, világos és sötét szemű egyének; a fekete van többségben; kék, szürke szemű és vörös haj ritka.

Az örménység testi ereje és épsége. Test fogyatkozások aránylag ritkák: a törzs elferdülései és kinövései, ludtalpúság, golyvás, puffadt nyak, idült bőrbetegségek. Nem nagy az elmebetegsgek és hülyék száma. Az erőt nyeri az örmény a munkából és jó táplálékból. Kétségtelen, hogy semmi sem alkalmasabb a test meg-edzésére és a betegségeknek ellentálló edzésére, mint üde levegőn végzett kemény munka és jó táplálkozás. Az életkor magassági aránya elég kedvező.

2. Fejezet. A magyar-örmény.

A hazai örmény szakasztott mása a bukovinai örménynek; de már ázsiai testvérétől természetben különbözik. Mert míg ennek termete nagy, a magyar-örmény többnyire középtermetű... és ezt leginkább annak a körülménynek lehet betudni, hogy kevesen lévén itt a hazában, nemcsak egymás közé házasodtak be, de sőt még rokonok is léptek egymással házassági frigyre...

A közölt pontos, alapos, tehát találó leírás után hadd álljon itt egy laikus leírás is. Donszky Lukács, ki maga is örmény, így írja le az örményt:

Az erdélyi városok, sőt még Nagyvárad, Arad, Temesvár utczáin is, ha középtermetű, vállas férfit látsz, - - ki olajbarna arcával, koromfekete hajával a keleti typust első tekintetre is elárulja; kinek, bár sietős az útja, de azért jobbra-balra fürkészve tekint; ha társaságban vagy s azt látod, hogy embered helyén feszengve ül; hogy, mint a kinek új ötlete, gondolata támadt, beszédközben is gyakran homlokához kap, halántékán a haját simogatja; ¹⁾ ki közügyekről veled szívesen szóba áll: bátran megkérdezheted, uraságod nem örmény ember-e? Bálok

¹⁾ Lehet, hogy egy-egy örmény »feszeng is ülőhelyén,« de már olyant nem láttam, ki »beszéd közben homlokához kapna,« vagy »halántékán haját simogatná.« Különben is »exceptio non facit regulam.«

alkalmával, ha barna szépség ötlík szemedbe, ki mély tűzű, nagy, fekete szemeivel, szelíd, gyermekded arczával, náivan mosolygó ajkaival egészen elbűvöl: biztos lehetsz benne, hogy örmény nőt láttál.

... És most — miután elmondottam azt, hogy test- és fejalkatra, arcváz-, hajzat-, magasságra, testi épségre és fogyakozásra nézve hasonlít a hazai örmény a bukovinaihoz, — elmondom megfigyelésen alapuló ide tartozó többi megjegyzéseimet is:

Van közöttünk sok vastag testű örmény. Több a kövér, mint a sovány. Inkább erős a hazai örmény, mint gyenge. Családok, melyek a test ezen tulajdonságairól nyertek nevezetet: Vastag, Kövér,¹⁾ Erős.²⁾

Az örmény rendszeren közép termettel bir; de vannak nagy és kis termetű örmények is. Innen nyert a Hosszú³⁾ és Kiss (Bizdig) család elnevezést. A test tagjai közt nem fordul elő aránytalanság.

Az örmény arcza többnyire széles, orra hegyes; szeme, szája, füle rendes. A rend-ellenes tagok igen ritkák; éppen azért neveztetett el az a család, melynek feje a rendesnél nagyobb ajkakkal birt: Buzát-nak (Budzát román szó: nagy ajakos); egy másik család, melynek feje fogatlan volt: Stírb (román szó: csorba) nevet nyert; a harmadik családot a csonka-kezű családfőről: Retezár-nak (retezatu román szó: csonka) nevezték.⁴⁾ A Gách (*gách* örmény szó: sánta, Claudius), Gajzágó (Gágh-Száko: Sánta-Izsák), Dobál (thophál török szó: sánta) család feje sánta volt. (E három különböző nevű család egy családból veszi eredetét; ugyanazon családnak csak elágazásai).

¹⁾ A Vastag és Kövér családnak az örményben egy közös neve van: Hászd (*hász* V. ö. a latin *cras-sus*).

²⁾ Ennek a családnak örmény neve Ámbur, Ámur, *амбур* (a tatár nyelvben mámur). L. Szongott K. „A magyarhoni örmény családok genealogiájá”-ban: Erős, Kövér, Vastag.

³⁾ Örményül Ergán (*ерган*), törökül uzun és visszafelé olvasva nuzu. V. ö. hosszú és nuzu.

⁴⁾ Ezen családok örmény neveiket még akkor fordították oláhra, midőn még Moldva-Oláhországban laktak. L. „A magyarhoni örmények genealogiájá”-ban: Buzát, Retezár, Stírb.

Az arcz-szín barna; de van elég feketés színű is. Az arcz-szín feketeségéről neveztetett el egyik örmény család Feketé-nek (Sziév-Mitkó: Fekete Mihály, Nyegrucz). A piros szín igen ritka. A Roska (Sztephánián: Istvánfi) család az arcz piros színétől nyert nevezetet. De már a szőke örmény nem ritka. Több szőke nőt találunk, mint férfit; akárhány örményt lehetne arcza színéről Albin-, Bruno-, vagy Blankának nevezni.

Sok férfi göndör és koromfekete hajzattal bir; a nők között a fekete haj nem fordul elő olyan gyakran. Legtöbb nőnek barna, gesztenyeszínű és ritkán szőkés haja van. A férfiak közt gyakori eset a kopaszság; nőnél csak betegség következtében hull el a szép hosszú haj.

Minden örmény férfi (a papok kivételt képeznek) gondozza bajuszát; a legtöbb szakállt is visel. Szép a tömött, fekete örmény szakáll; inkább az értelmiségi osztály borotváltatja le a szakállt.

Legtöbb örménynek szeme barnasárga, a szürke szem csak kivétel. De a fekete szeműek száma sem csekély. Gyönyörű a fekete hajú és tüzes, fekete szemű örmény nő. Szamosújvárt e szólam járja: „Itt annyi a fekete szemű nő, hogy a fekete szemet vékéval lehetne mérni.“ A fekete szeműnek rendesen haja is fekete. A kivételek (fekete szem és gesztenyeszínű haj vagy megfordítva) a nagy ritkaságok közé tartoznak. Van közöttünk olyan is (ez az eset inkább a gyermekek közt fordul elő, de igen ritkán), kinek haja szőkés, vagy barnasárga és szeme — kékszinű.

Az örménynek látása éles; rövidlátó nagyon kevés van közöttünk. A Buslig család őse rövidlátó volt. Vak-ságban — hála Istennek — alig egynehányan szenvednek. A Gur nevű család feje vak volt.

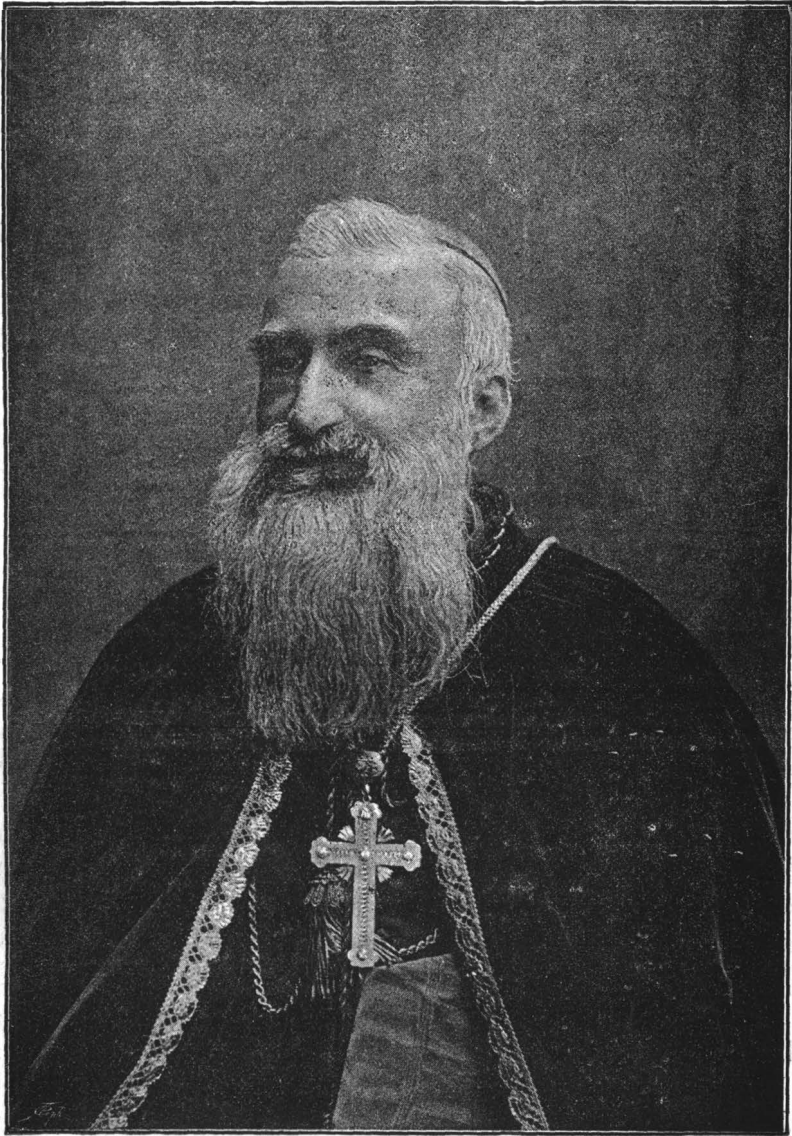
Az örmény beszéde élénk és gyors. Ha egy társaságban három férfiú van és ezek valamely érdekes tárgyról egymással vitatkoznak, néha oly erős, hangos beszédet folytatnak, hogy az idegen azt hiszi: veszekednek; pedig az egész nem egyéb, mint a keleti heves vérmérsékletnek élénk nyilatkozata. A Munds család őse néma volt. A rekedt hangú embert Chézán-nak nevezik.

A többség hallása jó; de az öregek között vannak süketek is. A többi érzékek is ki vannak fejlődve. A férfiak közül sokan dohányoznak (pipa, szivar); azért ezeknek

Keleti örmény: Hászun Ahtal bibornok.

izlése nem olyan finom, mint a nőké. Csak néhány öreg férfiú és öreg asszony burnótól. A burnot tompítja a szaglást.

Keleti örmény: Ázarián István örmény katholicus patriárkha.

Az örmény járása sebes; ülés és állás közben testét egyenesen tartja.

A nép Szamosújvárt az erőt és gyöngeséget, a gyorsaságot és lassúságot, a jóságot és rosszasságot ilyen hasonlatokkal fejezi ki: erős mint a ló (ámbur e êndor czin), gyenge, mint egy gyermek (thul e êndor dëghán); gyors, mint a gondolat (cshuszt e êndor sághêsê [„mikor gondolom, hogy ott vagy, már itt légygy“ = jêrp sághêsím the hon isz, ná hosz êllász]); lassú, mint a bival (gámáczh e êndor bihulê); jó, mintegy angyal (ághegên e êndor meg hêrêstág mê); rossz, mint a bűn (cshurugên e êndor méghkhê) . . .

IV. Czikkely.

Az örmény nő.

1. Fejezet. Az örmény nő Keleten.

Tudva van, hogy Eliszeév jelentékeny utazót, az orosz földrajzi társaság tanulmány-útra küldötte Kis-Ázsiába. — Eliszeév visszatérte után érdekes felolvasásokat tartott utazásáról Szent-Pétervárott. — Ötödik, nagy figyelemmel hallgatott felolvasásának tárgyát a keleti keresztény nők állapota képezte. „Mindenek előtt az örmény nőkről szölok“ így kezdette csinos felolvasát, mely az örmény családi életet oly hű színekkel festette, mint a hogy azt Áboveán, Ráffi, Broseán, Ágháján és más örmény íróknál elbeszélve találjuk.

„Az örmény nő családjának szilárd alapja — mondja Eliszeév. — Ázsia egyik nemzete sem emelte a nőt oly magas fokra, mint az örmény. Az örmény nő férjének méltó segítője; hajnalhasadástól fél-éjszakáig szünetlenül dolgozik; egy szóval arany-kezeiből soha sem hull ki a munka. Saját szemével kell hogy lássa az ember azon egyszerű — patriarkhalis korból való eszközöket, melyeket itt használnak, hogy az örmény nő készítette

szép iparczikkék értékét kellően méltányolhassa. Nem fogják elhinni, hogy azon csinos tárgyak, melyek a helybeli keleti árúházakban adatnak el, ilyen eszközökkel készíttettek. Bámulatra méltók a kársi (Kárs város) harisnyák, az erzingái selyemszövetek és a váni sál-ok (shawl). Ha

Keleti örmény: Ázsiai örmény nő.

Kelet más nemzeteinél a család-fentartó meghal, az asszony nyomorban marad és koldulásra, meg bectelen mesterségre adja magát. De nem így az örmény nő, ki özvegy állapotában is nemcsak magát tartja fenn tiszteségesen,

hanem gyermekeiről is gondoskodik. Még a legszegényebb is meg tudja keresni a mindennapiját; ha egyébbel nem, hát gyapjút vesz, ezt saját kezével megmossa, meggerébeneli, megfonja, megszövi... és az elkészített harisnya, sál és a t. kézmű árából szükségeit fedezi. Még ha a szomszédba megy látogatóba, akkor is magával viszi munkáját. Az úton is fon az örménynő. Láttam örmény nőt, ki tanúnak volt idézve a törvényszékhez; szünetlenül dolgozott, míg a kihallgatás sora reá került. Nagy igazságot mondott tehát az az ulazó, ki így szólott: „A nők munka

Keleti örmény: Ąschen, Ąiridat király neje.

kérdése, melyet Európa megoldani nem tudott, az örmények között már meg van fejtve. Ezért az örmény férfi teljes szívéből becsüli nejét. A szolgasági állapot az örmény nő előtt egészen ismeretlen. Az örmény leány lepel nélkül jár a köztereken. Szép az örmény nő: barnás arcszíne, fekete szeméi, hosszú és fekete hajzata, sűrű szemöldjei, kissé nagyocská orr sajátságos szépséget kölcsönöznek az örmény nőknek. — A leányok csodált szépsége hamar elenyészik. Csinosan öltözik az örmény nő; van saját-ságos kecses öltözéke,

de azért házába bebocsátja a divatot is. A divatnak áldozza fel szép ruháját, midőn európai ruhát ölt magára.

Az özvegy nő, ha gyermekei vannak, másodszor is nem megy férjhez; ezt szégyennek tartják.

2. Fejezet. Dr. Melik-Begláriáncz, az örmény nőkről.

A nőknek első nemzetközi kongresszusán (Berlin), Melik-Begláriáncz dr. tifliszi nő-orvostudor, ki örmény fejedelmi ágból származott, a következő tartalmas beszédet mondotta:

„Nálunk (Örményországban) nem ismerik a nők mozgalmát európai jelentőségében — így szólt az előadó; — mert nálunk nem kényszerült a nő arra, hogy megkeresse mindennapi kenyerét; a minek főoka abban van, hogy több lévén a férfi a nőnél, minden nő férjhez mehet s családjának élhet. A műveletlenek osztályában már 13 éves korukban kötnek házasságot a leányok. Nincs szükségünk tehát arra, hogy nők gyárakban, hivatalokban, üzletekben dolgozzanak; mi nem ismerjük az örmény cseléd vagy szakácsnő, vagy dajka fogalmát s hála Istennek a nőknek ama fajtáját sem, a kiket a társadalom a bukott jelzővel bélyegez meg. Még a legszegényebb pórasszonyt is megkímélik a földmunkától. Az örmény nő általában csakis családjának s háztartása ügyeinek él s épen a parasztasszony az, a ki házi teendői mellett művész-kézzel szövi a Keletnek híres szöveteit. E munkakörében boldog s megelégedett; az örmény asszony úrasszonya háza tájának s ő nem kíván egyebet.

Keleti örmény:
Chosrovituchd, Tiflidat király nővére.

Öreg anyáink korában a patriárkhális viszonyok közepette a jobbmódú nők sem óhajtottak magasabb műveltséget. Irni, olvasni noha nem tudtak, de fiaikat gondos tanításban részesítették s utolsó javaikat pénzzé váltották, csakhogy fiaikat egyetemre küldhessék. Nagy háztartását a nő önállóan értette vezetni, gyermekeit isteni

félelemre szoktatta, szorgalomra s engedelmességre oktatta s családját — mely sokszor 30 tagot is számlált — békességgel kormányozta. Tekintélyét a családban legjobban ama körülmény bizonyítja, hogy a családapa s a család felnőtt férfitagjai nagyobb vállalatokba nem fogtak a családanya tudta s beleegyezése nélkül. Az örmény nő erkölcsi életét illetőleg mondhatom, hogy nőink valószínűs örangyalaik voltak családjaiknak s noha ma már nagyon megváltoztak a viszonyok, még ma is sokan vannak olyanok, a kiket lelkük jósága, értelmük mélysége s erkölcsük tisztasága e patriárkhális idő matrónáivá avat föl.

A midőn férfaink még maguk is szükén voltak a műveltségnek, megelégedtek azzal, ha a családanya fentemlített tulajdonságokkal birt. De ma már alapjában nagy a változás. Az örmény férfiak 40 év óta Nyugat-Európa és Oroszország gymnasiumait s egyetemreit keresik fel; érdeklődnek Európa műveltsége iránt s eszményekben gazdagon térnek haza. Itthon is foglalkoznak művészettel, tudománnyal, politikával s feleségeikben értelmes barátnőket keresik s a józan eszű nevelőnőt gyermekeik anyjában; várakozásukban azonban megesalódnak s itt kezdődik az örmény nő kérdése. Az örmény férfiak dicséretére említem fel, hogy a jó feleség, anya és gazdasszony tulajdonságait nem keresik a tudatlan nőben, ellenkezőleg úgy vélekednek: minél műveltebb a nő s minél alaposabbak ismeretei, annál teljesebben végezheti eivállalt kötelességét s e felfogást még a kevésbbé művelt férfiak körében is tapasztaljuk. Ismételten emlékszem meg e tényről, mert Európában sokszor hallom ezt mondani: „Minck tanuljon a lány, menjen férjhez s nevelje gyermekeit.“ Ezt is hallottam már: „Az a kéz, a mely a bölcsőt ringatja, az kormányozza a világot is!“ Mondás e mondás mindaddig, a míg a kéz tulajdonosa, élete válságos fordulatainál önállóság nélkül való!

Az örmény nőket a jobbmódú családokból 25 év óta külföldre iskolába küldik, különösen Oroszországba, Franciaországba, Svájcba. Sok száz látogatja a gymnasiumokat s vagy 20 jár egyetemre. Nálunk megkövetelik a nők magasabb képzését, de nem a kenyérkereset czéljából. A

nők oda törekednek, hogy tudományos készsétség mellett legyenek anyákká. Vannak azonban tanítónőink s gyermek-kertésznőink is s az iskolákat ezek vezetik, tehát nőink is részt vesznek a nyilvános életben.

A perzsa-örmény nő még a patriárkhális idők viszonyai közt él.

A török-örmény nőről nem sokat mondhatok. Mit szóljak olyan nő helyzetéről s törekvéseiről, a kinek élete nem biztos? A kinek apját, férjét, fiát szeme láttára lemészárolják? Mi lehet az ő törekvése? Esd életéért s éhező árvaínak kenyeret kér, mert sokszor erre sincs pénze.

Orvos vagyok s mint ilyen szükségét érzem annak, hogy elmondjam az orvosnő helyzetét Örményországban. Sokszor gyógyítottam már hazámban; nagyra becsülik nálunk az orvosnőt, két napi útról jöttek hozzám a betegek, pedig férfiorvost közelebb is kaphattak volna. Nálunk mindenki meg van győződve arról, hogy a nő jobban ért a gyógyításhoz, mint a férfi. Nálunk a nő idegenkedik a férfiorvostól, de a férfibetegek is szívesebben hozzám jöttek. A betegek elfogulatlanok voltak s komolyan vettek engem s sohasem tapasztaltam mást, mint tiszteletet, hálát s bizalmat. A műveltek körében is jó szemmel nézik az orvosnőt és természetes jelenségnek tartják; nem csodálkoznak nálunk a nők képességei miatt s földieink még sokat elvárnak tőlünk.

3. Fejezet. Mit mond az „Armenia“ a keleti örmény nőről?

A trapezunti örmény nő a szó szoros értelmében feleség: nemcsak segít férjének, hanem a házi munkát is egy maga végezi Főz, varr, mos, fon, sző. Van itt özvegy örmény asszony, ki kézi munkájával megszerez annyi, mennyi elég az ő és gyermekei fentartására. A trapezunti örmény nők erényes, példás életet élnek; mert a munka és foglalatosság az erényes élet — örei („Armenia“ 1891. évfolyam, 318 lap).

4. Fejezet. A hazai örmény nőszemély.

Kritsa Klára a hazai örmény nőkről ezeket írja:

A magyar-örmény nő dicséretesen tölti be az igazi nőnek hivatását. Benne sok szép tulajdonság

összpontosul; bir mind azzal, mi kedvessé, vonzóvá teszi, nemcsak otthon övéi körében, de a társaságokban is. Szívének oltárán tisztán, olthatatlanul lobog — miként a vesztatüz — a szeretet lángja családjáért.

Míg leány s a szülők védszárnyai alatt él, míg a gond ezeket terheli, addig sem tölti könnyelmű tétlenségben napjait, hanem segít anyjának a házi teendőkben, vagy tanulással, hasznos olvasmányokkal műveli szellemét. Szeretettel, engedelmességgel viseltetik azok iránt, kiknek létét

Hazai örmény: Szongott Margit.

köszönheti. Öreg nők irányában nagy tiszteletet tanusít, míg idegen férfiakkal szemben modora büszke.

Sorsát nem kötné számításból olyanhoz, ki mellett kényelmes jövőnek nézne elébe, de a ki iránt nincsen szívében vonzalom; mert a vallás-erkölcsös érületben nevelt örmény leány bűnnek tartja vásárt üzni a házasság szentségéből. Csak oly férfiúért kész oda hagyni szülőit, ki igaz, komoly szándékkal közeledvén

feléje, képes feléleszteni szívében az isteni szikrát. Ennek azután nemcsak az örömben, hanem a bánatban is, nemcsak a jólétben, de az élet terheinek viselésében is hű osztályosa lesz mindvégig.

Igen a magyar-örmény nő hű hitves. Férje iránt odadó ragaszkodással viseltetik; szelid, vigasztaló szavai-
val, sőt ha kell áldozatok árán is igyekszik ennek homlo-

káról a gond, a bánat redőit eloszlatni s míg férjét, mint a családfejét becsüli, ő maga a családnak szive.

És milyen önfeláldozó anya! Ha gyermeke beteg, éjeken át virraszt ágya mellett, nem bizva ezt idegen ápolóra, mert él-hal gyermekeiért. De ez a rajongó szeretet nem fajul nála majomszeretetté; mert tud szigorú is lenni, ha a szükség úgy kívánja. Annak tudatában, hogy a zsenge korban a szív fogékony, igyekszik gyermekei szívébe beplántálni a szülők, tanítók iránt a köteles háládatosságot, engedelmességet és szere'tet, valamint az isteni félelmet.

Házias nő. Nem riad vissza semmi munkától. Szorgalmáról, gondosságáról tanusodik a rend, tisztaság és csín, mely házában, udvarában, kertjében honol. És merem állítani, hogy a szakácsművészet terén a pályadíjat magyar-örmény nő nyerné el.

A vendéget finoman, előzékenyen fogadja és kitünő étkekkel, csemegékkel halmozza el.

Akárhányszorhallottam, hogy a magyar-örmény nő mily szives vendégszeretetet tanusít s hogy a mit ven-

dége elé tesz, azt annyi kedvességgel kínálja, annak látása oly inycsiklandozó, hogy abból enni és ismét enni kell.

Az őrmény nő mind e mellett takarékos, a fölösleges kiadásoktól őrizkedik. Szeret ugyan csinnal, divatosan öltözködni, de ezt nem viszi a fényüzésig; csak annyit költ ruhára, a mennyit vagyoni körülményei engednek.

Házai őrmény: Bárány Margit.

De midőn jótékony, szent, vagy hazafias czélról van szó, akkor még a szükségést is kész megvonni magától, hogy enyhíthessen a szegények nyomorán, hogy Istennek hozzon áldozatot, vagy mint hű honleány járulhasson valamivel a haza oltárához.

Mint társadalmi nő igen megnyerő jelenség. Finom, kedves modora, mívelt, élénk társalgása rokon-szenves benyomást gyakorol.

Erkölcösség, vallásosság különösen jellemzik az örmény nőt. A templom látogatását még hétköznapiakon is ritkán mulasztja el. Minden nagyobb ünnep alkalmával elvégzi a szent gyónást és erős hittel járul áldozni az Ur asztalához. Az örmény nőt a sorscsapások közepett mély vallásossága menti meg az elcsüggedéstől.

Az olyan pedig, kitől a sors megtagadta a családi boldogságot, kinek lemondással kell tekinteni a sivár jövő elé, kinek élete hasonló a véghetetlen pusztában haladó s lombos pálmaerdő után sovárgó fáradt vándorhoz, az olyan nő sem csügged el, szenved, tür, küzd s ha olykor lankadni érzi erejét, kiskorában szívébe beplántált vallás-erkölcsös érzülete fentartja s bátran halad előre magányos, sivatag élet-útján, míg egy intő szellem megjelöli előtte azon irányt, mely felé haladva eléri az oázst, a melynek árnyában lelke — miként a fáradt vándor — pihenésre lel.

Ha már nem töltheti be a szó valódi értelmében vett női hivatást, ha nem lehet boldogítója, őrangyala egy szeretett férjnek s gyermekeknek, jötevője lesz a szegényeknek s felszárítja a szenvedők könyeit s így az a hit ad megnyugvást lelkének, hogyha nem virulhatott részére a szerelem rózsafája, nyerni fog e helyett pálmaágot. Vagy ha az életörömeit nem élvezhető nő érez magában képeséget oly térre léphetni, hol a mindennapi halandók sorából kiemelkedve, kitüntetheti magát, akkor fárad, munkálkodik, hogy léte ne legyen haszontalan, hogy nevét ismertté tegye s küzdelmei közben lelke egy nyugponton pihen meg, melyet azon reményben talál, hogy ha myrluskoszorú nem ékesíthette fejét, de a babérból teremhet egy-két levél az ő számára is.

Szóval a magyar-örmény nő mindenütt, minden körülmények között megállja helyét.

„Most pedig a külső tulajdonságok ecsetelését kísérem meg.

Ha valahol véletlenül találkozol oly — előtted ismeretlen — nővel, kinek alakja leköti figyelmedet s szemednek jól esik arczán pihenhetni, melynek látása rokonszenves benyomást tesz szivedre, ha ily nővel találkozol, az ritkán lehet más, mint örmény. Mert a magyar-örmény nő arczában — még a különben nem szép arczban is — megvan az a kifejezés, mely a szemlélőre vonzerőt gyakorol.

Képzelőtehetségem segítségével elővarázsolok alakokat és a ki képességet érez magában, bírálja meg azokat a művész szemeivel.

Itt egy telt idomú szép alak. Az egészség színétől viruló, gömbölyű barna arczán életvidor kifejezés honol. Kissé alacsony homlokát fekete göndör fűrtök körítik, hosszú pilláktól árnyalt, sűrű szemöldöktől ivergett, ragyogó fekete szemei gyújtó sugarakat lövelnek; duzzadt piros ajka (ha szabad használnom e kifejezést) csókra termett.

Hazai örmény: Duha Mariska.

Ennek gesztenyeszinű dús hajzat környezi kedves arczát. Az a tiszta szép homlok, azok a festői szemívek alól kisugárzó komoly ábrándos szürke szemek, melyeknek tekintete oly mély, oly benső, a szemlélő látni véli bennök az ártatlan szép lelket, a mosolygó eperajkak bájos ellen-

tétben az arcz vonásainak komoly kifejezésével - - elragadó kép!

Ez itt szöke, vakító fehér arczbőrrel. (Ne ütközzenek meg! fantáziám csak a valót festi, van magyar-örmény nőink között szöke is nem egy). Haja arany gloriát képez feje körül. Márvány homloka, mint a felhőtlen égbolt, derült s ez a szelid kék szemek tükréből sugárzik; a rendesnél kissé nagyobb száj körül jóságos mosoly honol. Az egész arcznak kifejezése igen kellemes benyomást tesz a szemlélőre.

És ez a karcsú nyulánk természetű nő, parányi kezeivel! Talán el sem hiszik, hogy e kezek a durvább munkától sem riadnak vissza? Arcza ovál, szelid, bánatos vonásokkal, szép sötét szemeinek tekintete okosságról tanuskodik, magas homlokán a lélek ül s a szemekben tükröződik, szép metszésű ajkainak szögletein alig észrevehető keserű vonás van; de az egész arcznak kifejezése komoly, határozott, egyenes és nyílt lélekre vall és a szabályos orr, az olajbarna szín piros árnyalattal, a dús sötét hajzat mind oly megkapó, oly összhangzó képet nyújt, hogy a szemlélőnek mélyen szívébe vésődnek a feledhetlen vonások.

Ilyenek s ezekhez hasonlók a magyar-örmény nők.

Azonban álljanak még itt az alább idézett szavak:

„A magyar-örmény nőben fellelhetni a jó családanyát, a szorgalmas nőt, ezekből kiemelkedve a tartós formát, mi mindvégig hű követője a magyar-örmény nőnek. Azok az égető kárbunkulus-szemek, melyekkel a lélek szelidsége gyakran ellenmondásba jő, a szép metszésű vénuszi ajkak, melyek körül a báj és jóságnak vonásai pompáznak: kedvessé, elragadóvá teszi őket. Nem egyszer jön a szemlélő ama gondolatra, hogy abszolút szépséget, cserkesz nőt vél maga előtt, ki elbűvöl . . . ki akkor is előttünk van, midőn eltávozott.“

De most fantáziám lelkem elé varázsolja az öreg örmény nők alakjait is.

Nemde ellentétes képnek tetszik önöknek az ifjú leány arcza mellett szemlélni az aggnő arczát? Pedig mintha összhangban volna a kettő. Ifjú és agg, két szélsőség és mégis találunk a kettő között hasonlatot.

Elragadó szép a hajnal! de kevésbbé szép-e az alkony?
Mily fenséges látvány, midőn a leáldozó nap széthinti
bucúsugarait!

A rózsabimbónak látása gyönyört okoz a szemnek;
a rózsajának egy cseppje édes illatot terjeszt.

Én rajongok az öreg örmény nőkért!

Oly jól esik látnom a fehér hajú tisztos matronát,
fekete csipkés fejkötőjével, a mint szelid méltósággal ül
karos-székében. Arczbőrén — mintha ez megfinomult volna
az idő keze alatt — átsugárzik a lélek; ajkain égi mosoly
honol. Bágyadt fényű szemei fel-felvillannak, midőn rég
letűnt ifjúságának boldog perczeiről cseveg.

És én oly örömet hallgatom édes szavait a drága
öreg nőnek! Hisz jól tudom, mily boldoggá teszi őt, ha
élete alkonyán képzeletben újra megfuthatja földi pályáját;
jól tudom, mily jól esik neki, ha van ki őt visszakisérje
az emlékezet hidján boldog ifjúságának ábrándjaiból épült
aranyos fellegváraihoz.

S ha én beszélek előtte örömről, boldogságról,
jóságos arczán látom az örömet, a boldogságot vissza-
tükröződni s ezáltal megkétszereződnek a szívembe költö-
zött érzelmek és ha elpanaszlom neki bánatomat, gyötrel-
memet, résztvevő, vigasztaló szavai balzsamként hatnak
lelkem sajtó sebeire.

Megoszthatjuk vele szívünk legföltettebb titkát, nem
tarthatunk attól, hogy benne egy vágytársra találunk; a
jó öreg nő nem él vissza bizalmunkkal, de boldog, hogy
osztályosunkká tettük.

A mint szemeimet nemes alakján pihentetem, vágyat
érzek magamban megcsókolni azt a jóságos szelid arcot.
Lelkemnek minden gondolata megtisztul ez áldott arcz
szemlélete alatt.

Oh igen, én rajongok az öreg örmény nőkért!

IV. Czikkely.

A ház és melléképületei.

1. Fejezet. Örmény ház Keleten.

A bukovinai örmények házai rendszeren négyszögletűek és az udvar közepén állanak. A ház fedele magas és egy kis kupba végződik. Az egész ház körül egy tornác van alkalmazva, hol nyáron a család étkezéskor szokott egybegyűlni. Itt fogadja a háziúr vendégét is.

2. Fejezet. Ideiglenes örmény ház a hazában.

Habár őseink a királyszékes Áni városában márványpalotákban laktak, mégis a beköltözött örmények közül többen e hazában előbb csak kis-szerű, ideiglenes lakást építettek maguknak.

Szereti az örmény a fényes lakást, jól találja magát a kényelmes házban. Pénze is volt az építkezéshez, mert bőven hozott magával vagyont; mégis az első években megelégedett a szűk lakással; mert nem volt bizonyos abban, hogy itt fog-e állandóan maradni vagy — a szomszédban pusztító háborúskodás megszűntével — kénytelen lesz visszamenni az előbbi országba (Moldva-Oláhország), honnan a hajmeresztő kínzás, üldözés, vérontás, rablás ... kergette ki, hol eladatlan háza, butorai, földjei ... maradtak.

Az ideiglenes örmény ház, melynek betapasztalt sövény falai kőalapon nyugodtak, elő- és hátsószobából állott; közepén volt a konyha. Mindkét szobának — a szomszéd felől — volt még egy-egy oldalszobája (*huncg*, *chucz*h); az oldalszoba hálóteremül szolgált (*uñkoghñu*, *án-goghñ*, *cubile pro thoro nuptiali*, a terem szó első jelentését e szójáték tartotta fenn: terem [*cubile*], a hol valami terem [*crescit*]). Az elő- és hátsószoba ajtaja a konyhára nyílt, az oldalszobákba azonban az elő- és hátsószobából történt a bejárás. Ha a család nem volt népes, a hátsószoba oldalszobáját éléskamarának használták; legtöbb háznál azonban a kamara vagy közvetlenül a ház megett, vagy az udvar fenekén, a melléképületek során épült.

Majdnem minden háznál volt istálló, melyben a kereskedő legalább két lovat (de volt sok háznál három, négy, sőt öt ló is) és tejelő szarvasmarhát (tehén, bival) tartott; de, ha a családban nem volt kereskedő, akkor az istállót csak a szarvasmarha számára tartották.

A telket köröskörül kö-, néha deszkakerítés határolja. Az udvar utcára néző részét kapú és útcaajtó zárja el. Volt Szamosújvártt néhány olyan ház is (ma is van kettő), melyeknek udvara előtt nyílt volt. E körülmény azonban nem azt mutatja, hogy e házak tulajdonosai szegények voltak, kiknek nem volt félténialójuk, hanem inkább a mellett tesz hangos tanuságot, hogy e városban, melyen keresztül akkor nem huzódott országút, s melyben idegen elemek nem lakoztak, már akkor erős lábon állott — a közbiztonság. A házak kivétel nélkül mind zsendelyvel (szelmény) voltak fedve. Nád- vagy zsúpfedelű házban örmény nem lakott. A fedélgerincz szögletét sok helyütt a kereszt jelvénye díszíti; volt Szamosújvártt egy-két olyan ház is, melyeknek fedélzetén a kereszt helyett egy pár szarv állott. A háznak az útca felől három ablaka volt; a kapú mellett levő két ablak az elsőszobába, a harmadik ennek oldalszobájába bocsátott világosságot. A kettős-ablakot belől zárható fatáblák pótolták. A fedélhomlok deszkából volt készítve. Ilyen szabású ház ¹⁾ még most is van Szamosújvártt kettő.

A butorzat olyan, mint a magyar uraké. A pénzt vasas ládában, vagy a szekrény (kasztlí) egyik záros fiókjában tartották; itt állottak az értékes papírok is (bérlet-szerződések, kötelezvények, váltók stb.). A konyhában a szokásos butorokon, szükséges edényeken (czintányér,

¹⁾ Ilyen ház hazánk többi örmény helységeiben egy sincs. Ezen háznak is van mester-gerendája. Ezt a gerendát apáink még a mult század elején is örményül „kerán“-nak (*qerânû*; zsidóul korá) nevezték. Most grindá. Vesd össze az örmény kerán szót a magyar geren-da szóval (kerán = geren; mert a gerenda az örmény kerán szónak másik alakja). A gerenda szó utolsó szótagját (da) ajánlom azon neolog nyelvészek figyelmébe, kik nem tartják helyes alkotású szavaknak azokat, melyek da, de [járda, zenede...] képzővel alkottattak; mert azt mondják, hogy da képzővel képzett magyar szavunk nincsen!

czintál; kerek-alakú falapítón [անդամնը] dálávur] aprították a sültet, különösen a gidóoldalából készült „jámêz“-t), sütökemenczén kívül volt a katlan; ebben főzi az örmény asszony a churutot (խորոված), szilvaízt és (némely háznál, de más üstben még) a szappant.

2. Fejezet. Az állandó ház berendezése.

Mihelyt meggyőződtek apáink arról, hogy sokkal békésebb e haza annál a háborús országnál, hol annyi

Hazai örmény: Zachariás Réza.

kinteljes, nyugtalan napokat éltek át, az ideiglenes faházak helyébe állandó, díszes kőházakat kezdtek építtetni. A szamosújváriak a tartós ormáni követ használták. Az épület egész hosszában elnyúló tornáczokat faragott oszlopokkal, a homlokfalakat, az ablakok szemöldökeit ékes faragványokkal, a kapukat évjelző felirásokkal látták el. Szamosújvárt a gymnasium volt épületének oszlopos kapuja felett a Lászlóffy-család címere, az épület földszinti folyósóján és a főpiacon a Negrucziu-féle-ház délre

néző emeleti falán Szűz-Mária szobra, a Placsintár-féle emeletes ház homlokfalán a Dániel-család címere és a ház előtt két faragott kő-oroszlány, a Temesváry-féle házon, melyben gróf Karátsonyi Jenő öse: Karátsonyi Ászvádur (Bogdán) lakott, a Szűz-Mária szobra és a kapún két óriás; az ezen épület mellett fekvő Simai-féle ház, mely most özv.

Kirschnerné tulajdonát képezi, első szobájának boltozatán a Szent-Háromság csinos mívű faragott képe, a Duha-féle ház (Alsó-posta-utcza) kapuja felett Világosító-Szent-Gergely szobra ... látható. Erzsébetvároson Zachariás László csinos házának első szobájában a mennyezeten a Zachariás család színes czimere diszeleg.

Az ablakokra — az utcza felől, akkori szokás szerint — vasrácsokat alkalmaztak; e rácsokat azonban újabb időben már majdnem mind leszedték. Szamosújvártt néhány ház elejébe sorban méternyi magas gömbölyű köoszlopokat állítottak (Alsóközép-utcza, Simay Tódor-féle ház), a Kovrig-féle háznál, melynek ajtai az emeleten ezüsttel voltak bevonva, az utcán álló oszlopokat vasláncz kötötte össze; innen nyerte ezen épület „lánczos-ház” nevét. Ezen lánczos oszlopok most a sétatéri kútát körítik. A piaczi nagytemplom előtt most is látható két darab köoszlop.

A szobák berendezése fényes, az azokban uralkodó tiszta-ság példányszerű.

Nincs talán egyetlen egy örmény ház, hol cserepekben ápolt virágokkal ne találkoznánk. Az asszony az udvar egyik részét virágos- és veleményes kertté alakítja át. Itt-ott az udvarokban gyümölcsfákat is látunk, melyek nemcsak izletes gyümölcsessel kedveskednek, hanem hűsítő árnyékot is nyújtanak, aztán a levegőt is tisztítják. . .

Hazai örmény: Ámirás Vetti.

Szamosújvártt több köháznak örmény jelleget kölcsönöz a fedélhomlok fülkéje, melyben a Szent-Háromság, Szűz-Mária, vagy valamely szentnek szobra van elhelyezve. E fülkébe, a szobor elébe Szent-Háromság napjának, vagy a Szűz-Mária ünnepeinek előestéjén délután három órakor égő mécesst tettek a háztulajdonosok, melyek órákon át ott fényeskedtek. (L. alább a „Szokások“ czimű cikkelyt.)

Erzsébetvároson is ott diszeleg néhány ház homlok-falán a fülke: láttam itt egypár szobrocskát is a fülkékben.

Csik-Szépvízen is van három örmény ház.

Legtöbb ház előtt állandó kö-, fa-, vagy deszkapad volt. Összegyűlt a rokonság, szomszédság és e padokon helyet foglalva töltötték el kellemesen a tavasz, nyár és ős csendes holdvilágos estjét. Elbeszéltek egy-egy érdekes részletet a multból, felelevenítették élményeiket, előhozkodtak a napi eseményekkel; a gyermekeket szép mesékkel mulattatták. . . De a mint el-eltűnedeznek e patriarchalis napok, úgy fogy a padok száma is. . .

A szobákban: feszület, szent képek, szenteltviztartó, szentelt barkagalyak, szentelt zöldbuza. A szent kép előtt gyertya ég, melyet a Szűz-Mária tiszteletére, vagy a meghaltak lelki üdvéért minden szombaton meggyujtanak.

Egy házban rendesen egy család; de nem ritkaság, midőn két fitestvér, mindkettő családotól együtt egy közös házban lakik.

Az örmény ház falairól most nem függnek fegyverek; de azért Szamosújvártt a nép ajka még most is szép dolgot mesél el a csoda-nyról (*csodanír*: nédvániég. L. ezt hátrább a népmesék közt).

Ha régen az örmény házat épített, (még a mult században is!) az alapba tett valami értékes tárgyat, hogy a ház erős legyen. Szemeimmel láttam városunkban azt az ezüst-kávés-kanált, melyet a kőműves egy régi örmény ház lebontása alkalmával az alapból szedett ki. A kanál nyelébe 1760 volt bevésve. (L. a babonát az új házról és a Manole-ról szóló mondát hátrább.)

VI. Czikkely.

Ruházat és ékítés.

1. Fejezet. Az (ázsiai) örmény nemzeti viselet.

A keleti népek tarka és különféle viseletei közt — mondja Cselingárián Jakab — nem kevésbbé festői az örményeké, habár ezek ruháik számára szolid színeket szoktak választani.

Az örmények honi öltözete nem mindenütt ugyanaz. A vidék különbözőségéhez képest más nyelvjárást használnak és más ruhát viselnek. Csak a városi lakók, ha honi öltözetet viselnek, hasonlítanak többé-kevésbbé egymáshoz; ezeket öltözetükről lehet megismerni. A városi lakosság öltözete ez:

Cshuchá (*чуха*); ez felsőkabát, mely majdnem a térdig ér és finom, fekete posztóból készül; a mell ki van vágva és finom selyemmel beszegve; a szegő a derék végeig terjed, hol (ide kötik az övet) két czérnagomb és gomblyuk van; ezeket azonban nem használják, mert a cshuchát gombolatlanul viselik. A szintén posztóból elkészített gallér 2—3 ujjnyi széles. A felsőkabát alsó része hátul — a deréktől kezdve — sűrű ránczokkal van ellátva. A karok majdnem olyan hosszúak, mint a kabát; ezek egyik oldalukon ki vannak vágva és piros, sárga, kék és a t. színű finom selyemmel kibélelve; a kéz befedése végett félkörben végződnek. A karokat soha se huzzák fel, hanem vagy lógva, vagy a vállakra vetve használják. Az örmény cshuchá feltűnően hasonlít a lengyel nemzeti felsőkabáthoz.

Az árchálugh (*архалуг*) alsókabát, rövidebb a felsőkabátnál; szabása ugyanolyan, mint a felsőkabaté; a deréktől kezdve ez is ránczos, de a mell nincs ki vágva, hanem czérnagombokkal be van gombolva a gallérral együtt, mely 2—3 ujjnyi magas. Az árchálugh finom kék, zöld, vagy más sötétszínű selyemből vagy atlaszból készül. A derék alatt a lábszárak felé az árchálughnak aranyzsinorral szegélyezett két darabja van: ezek a zsebek. Az árchálugh tulajdonképen örmény mellény, mely sokkal hosszabb az európai mellénynél.

A khámár-t (*khámár*): az övet, az árchálugh felett viselik ott, hol a derékon a ránczok kezdődnek. Az öv, mely 2—3 ujjnyi széles, finom ezüsttel vagy arannyal van kirakva és helyi ékitményekkel diszitve. Az öv képezi az örmény ifjúság főékszerét, a melylyel az kérkedik is. A tíflii örmény gigerlik öve 4—5 ujjnyi széles és oly nehéz, hogy melegben leveszik és vállaikon hordják, hogy talán így a közönség figyelmét még inkább magukra vonják.

A cháncsál (*cháncsál*): handsár (tör) is arannyal vagy ezüsttel van kirakva; inkább ékszerűl, mint fegyverül szolgál. A handsár lassanként kimegy a divatból: már nagy ritkán használják.

A sálvár (*sálvár*): a nadrág, mely oly bő, mint a magyar gatyá, kék vagy fekete posztóból készül; a sálvár alsó részét két felől a harisnyakötőhöz akasztják.

A mostani csizma (*csizma*, czipő) olyan, milyent Európában készítenek.

A fejt a pháphách (*pháphách*) födi; ez egy kúpalakú bőrsapka, mely a legfinomabb fekete juhbőrből készül. Ez a sapka, mit a csúcsfelé kissé behajtvá viselnek, — könnyű.

Az örmények ezen szép honi öltözete, fájdalom, lassanként kimegy a divatból, mi felett csodálkozásuknak még európai utazók is gyakran adtak kifejezést.

2. Fejezet. A bukovinai örmények ruházata.

Dr. Wlislöcki Henrik ezeket írja a bukovinai örmények ruházatáról:

Ezelőtt néhány évvel még a régi keleti ruházatban jártak, melyet ma még csak az öregek viselnek. Az úgynevezett „raituji“ vagy „sálvár“ (= nadrág) télen báránybőrből van készítve és néha gazdagon kihimezve, nyáron pedig színes kelméből készül. A férfi válláról majdnem bokájáig lelog a virágos selyemköpenyeg — „antereu“ vagy „zobon“-nak nevezve, — mely alatt vérvörös selyemkelméből készült mellényt, az úgynevezett „fermeneá“t visel. Derekához a „khámár“-nak nevezett öv simul. Fejét a vörös „fez“ födi, mely körül a „ciulma“ nevű színes kendő van tekerve. A férfi lábbelije rendesen csizma.

Télen a gazdagabbak az úgynevezett „dulama“ bő bundát viselik az „antereu“ fölött. A nők egy ujjnélküli, a felső- és alsótestet fedő, bokáig érő színes köntöst viselnek, vállaikra pedig egy drága kelméből készített redős köpenyeget illesztenek. Fejüket fehér „fez“ fűdi, mely körül selyemkendőt tekernek. A női lábbeli is a sárgaszínű csizma. Mai napság persze a legtöbb örmény a divatos európai ruházatot viseli; de azért a falúkon még lehet ilyen keleti örmény öltözetet látni, főleg a nem-egyesült örmény családokban.

3. *Fejezet. A magyar és európai öltözet a hazai örményeknél.*

A férfi szattyánbőr-csizmát (*qozluk gosig*) és posztónadrágot (*zuchuk, ucl, bürpüqush* cshuche bernévák), mit szíjjal (*kuchz. cháis*) kötött derekához, viselt; de már a mellény („lájbér“ = Leibchen), a nyakravaló („nyalraval“), a kabát („káput“), köpeny („kepenyág“), mente („mintej“), bunda („bundá“) és kalap („kápálus“) viseletében mindjárt a beköltözés első éveiben a honi magyar szokáshoz alkalmazkodott. (A ruhadarabokkal együtt átvették apáink a magyartól ezeknek elnevezéseit is). Az asszony és leány harisnyát (kálczun), papucs-ot (pápug), himzett inget és széles himzéssel ellátott fehér szoknyát viselt; de az alsóköntös („vigánná:“ viganó), a lájbi, mente és bunda alakját a magyar nőtől kölcsönözte. Az örmény asszony a fejkötőt már azelőtt használta.

A kis fiút és kis leányt, ki hosszú inget, harisnyát, lábbelít és főveget viselt, derékhez tapadó hosszú köntösbe („cháftán:“ kaftán) öltöztették. . .

Habár a beköltözés óta csak négy emberöltő (à 50 év) telt el, — sem a mostan élő öregeknek emlékezete, sem valamely írásos jegyzet nem tartott meg semmit abból, hogy milyen volt alakja, szabása, színe... a beköltözött örmény ruhájának. . . (A felső kabát olyan volt, mint az ázsiai örményé; azért nevezi a hazai örmény a kabát anyagát: a posztót még ma is cshuchá-nak).

És miért nem tartott meg semmit? Mert mihelyt megállandósult az örmény e hazában, nemzeti ruháját a magyaréval cserélte fel. Az 1790—1791-ik évi erdélyi

országgyűlésről vezetett napló („Dietale protocolum“ 589 lapján f. betű alatt) ezeket mondja: „A nemes magyar nemzet kebelében lakván az örmények, beszármazásuktól fogva annak öltözetével, köztörvényeivel éltenek és élnek mai napig is.“

Arra a kérdésre, hogy: „Mi történt azon ruhadarabokkal, melyeket őseink Keletről hoztak magukkal?“ — a tudós Govrik Gergely mechitharista atya felel meg, ki ¹⁾ a többek között így szól:

Hazai örmény: Bányai Blanka.

„A kincsen, drágaköven, arany- és ezüstneműeken kívül a nemes családok - különösen a szépnem — értékes ruháikat, névszerint: arany- meg ezüstszővetű köntösciket, köpenyeiket, mellényeiket, keleti sáljaikat (shawl, arany szövetű fej- és törölközőkendőiket, kötényeiket, drága szőnyegeiket stb. el vitték magukkal.

E drágaságok nagy része idővel elpusztult, de a megmaradtakat — ősi szokás szerint — az egyháznak ajándékozták. Az örmények különösen azon ruha-

darabokat szokták az egyháznak adni, melyeket menyekző alkalmával a menyasszony és vőlegény viselt. Ezekből később egyházi öltözeteket szabtak.

Bizonyára sok ilyen drága szövetet hozhattak magukkal a kivándorló örmények Armeniából. Efféle ruhaszövetek a Kárpátokon át Gyergyó-Szt-Miklósrá, Csik-Szép-

¹⁾ L. »Armenia« I. évfolyam (1887) 349 lapon »Egyházi régi ségeink« című cikket.

vizre, Erzsébetvárosra, Beszterczére, Gyulafehérvárra és Szamosújvárra is vándoroltak.

Az itt említett helységek templomaiba került szövetek száma aránylag csekély, de minden egyes darab értéke nagybecsű; ha ezeket szak-avatott szem vizsgálja, azonnal megmondja, hogy ezek India-, Persiából, szóval Kelet régi műhelyeiből kerültek ki. Ilyen darabok birtokában van a szamosújvári egyház is. Ezeknek alapja részint ezüstszövet, részint nehéz selyemszövet, melyeken arannyal bevont ezüstfonallal vagy különféleszínű selyemmel, a legrikítóbb színű fántasztikus madarak, élő alakok, levelek és nagyon különféle, szögletes meg építészeti alakok vannak hímézve.

A szamosújvári örmény kath. templom tulajdonát képező, de keleti eredetű egyházi öltözetek:

1. Az a kilencz darab misemondóruha (casula), melyeknek mellékdarabjai (kehelytakaró,

stola, karöltő stb.) hiányzanak. Ezeknek szövete ezüst, vagy különféleszínű drága, nehéz selyem. Szépek, becsesek. Ezek között vannak olyan darabok, melyeknek alapszövete selyem, de a kivarrás ezüstsől meg különféleszínű selyemvirágokból és levelekből áll; azon darabok ellenben, melyeknek alapját selyem képezi, aranyhímzésekkel vannak ellátva. Szerintem nálunk ezek a legbecsesebb ruhadarabok, mert valóságos keleti szövetek.

Hazai örmény: Lençyel Ödönne.

2. Ide tartozik azon öt darab különféleszinű gallér (*pluvium* vágász), melyekre aranyozott ezüsttel vannak himezve Jézus, Szűz-Mária és az apostolok alakjai. Ezen gallérok megfelelnek a latin egyház mostani vállkendőinek. Egy-egy gallér hossza 50—55 cm. és szélessége 12—15 cm.; ez a pluvialén áll és a misemondó pap nyakát szokta vele eltakarni. Vizsgáljuk meg ezeket a ruhadarabokat tüzetesebben:

Ezek közül két darabnak anyaga vereshársony. Az egyikre arannyal és zöld selyemmél a következő alakok vannak himezve. Középen Jézus, a főpap misemondó ruhában trónon ül, fölirata ez: *Jesus Christus* (Hiszusz Kriszdosz: Jézus Krisztus); jobbról és balról a tizenkét apostol diakonusi öltözetben, stolával. Az egyes alakok fejei felett arany himzésű betűk láthatók, melyek az illető apostol nevét képezik. A második nagyon hasonlít az elsőhöz, csak hogy az apostolok alakjai hosszabbak és nincs stolájuk. A harmadik és negyedik kékselyem alapon fekszik. Az egyiknek közepén aranyozott ezüstfonallal Krisztus feltámadása van himezve; e gallér bal-oldalát az Annunciatio, jobbját a Szűz-Mária mennybemenetele foglalja el. A második darab közepén látható Jézus a keresztfán, mellette a Szűzanya és Szent-János, balfelől van az Annunciatio, jobbfelől Mária, Szent-József és a kis Jézus. Ezen gallérokat nagyon régieknek lehet tekinteni, legalább a kivitel igen kezdetleges, úgy hogy az, az örmény művészet barbár időszakára mutat. A mi azonban a feliratokat vagy a betűk alakját illeti, ezek nem nagy régiségre vallanak; úgy hiszem eredetők a XVI. századnál messzébb nem vihető.

3. Ide számítandó egy püspöki süveg is. Ennek alapja sötétpiros bársony. Az egyik oldalán selyemfonallal van himezve Krisztus a keresztfán; a kereszten levő felirásból tisztán leolvasható ez a két szó: *Jesus Nazarenus* (Hiszusz Názovréczhi: Názáreti Jézus); a kereszt alatt van Szűz-Mária és Szent-János. A süveg másik részén, szintén selyemmél, Krisztus feltámadása van himezve; alul van a sírkő, mellette két angyal. A süveg alakjainál a testszín nem himzés vagy varrás, hanem fehér selyem, melynek körrajza kávészínű selyem. A püspöki süvegen eredetileg

volt tíz darab drágakőnek csak nyoma maradt meg a bársonyon.

4. Különös említést érdemelnek azon többrendbeli kendők és törölközők is, melyek aranynyal és ezüsttel és többféleszinű selyemmel vannak himezve és különféleszinű madárral, vázával, virággal, levéllel vagy másféle képzelt alakokkal ékesítve.

5. Ezen osztályhoz tartozik még, azon két darab egyenként 2 meter 25 cm. hosszú és 1 m. 65 cm. széles, piros meg sárgaszínt játszó, valósággal megbecsülhetlen keleti szőnyeg. Ezek perzsa eredetűek — valódi Taghistan — és eredetileg térdeplő szőnyegek voltak. Mindkettőnek közepén a mohamedán cultusban szokásos mecset-jelvény.

6. Van még templomunkban két darab selyemszövetű, nagyon finom velum. Nincs benne semmi kétség, hogy ezek valódi, régi keleti shawlok (olv. sál); ezeket régen öv gyanánt használták. Keleten most is divik e szokás. Az egyházi használat (velum) ezeken semmi változtatást sem tett. . .“

4. Fejezet. Az örmény varrottasak.

Említést kell tennem még a szamosújvári örmény kath. templom azon fölötté becses kincséről, mely „varrottas“-ok neve alatt őriztetik. Minden darab más-más örmény motívummal van ellátva. Sokan látták: minden szakértő sokra becsülte ezeket. Fadrusz János neves magyar szobrász azt mondja, hogy ezek: „Európában ritkítják párjukat. Sokkal szebbek a kalotaszegi varrottasnál; egész könyvet lehetne azokról írni. Be kell mutatni fényképekben, mert ezek a szakértőket, érdeklődőket meg fogják lepni.“

*

Az örmény nő szépen, csinosan, izlésesen öltözik ma is, de mindenben nem követi a divat hobortos szeszélyeit. A férfi — ha másképpen nem teheti — megvonja magától, jár a lehető legegyszerűbben, de nejének mégis megszerzi a divat termékeit. . .

5. Fejezet. Az örmények műkincsei.

A szamosújvári nagytemplom segrestyében — mondja Harmath Lujza — egész szekrények vannak tele azokkal a felséges templomi ékességekkel, melyeket az örmények még ázsiai otthonukból hoztak magukkal.

Püspöksüvegek, infulák, misemondóruhák, szentség-alávalók, oltártakarók és egyéb ékitmények, mind oly művészi kivitelű himzésekkel, hogy az újabbkor finnyás

Hazai örmény: Simay Rózália.

gyermekai is irigységgel vegyes bámulattal nézhetik meg. Szebbet (vagyis ilyent) a mai túlfinomított izlés nem tud produkálni. A mély hit fönsége és átszellemült odaadás szükséges, hogy ilyen évekre terjedő lehellétszerű finomságokat létre hozzon az emberi tudás. Ma már a zárdák angyalalkú, végtelen türelmet tanusító hölgyei ajándékozzák meg csak néha Isten-házát hasonló dolgokkal. Az ideges nemzedék nem tudja nyugtalan lelkét oda lánczolni hetekre (sőt évekre) egy munkához. A változatosság,

a villamos gyorsaság élteti a mostani nemzedéket; nincs érzéke, vagy beleőrül a nagy alkotásokba.

De a nagy-templomnak s így Szamosújvárnak is nemcsak ezek a gyönyörű himzések a büszkeségei, hanem a fönséges Rubens-kép, melyet az imaház egyik fülkéjében féltő gonddal őriznek.

Igen bizony, egy valódi eredeti Rubens-kép Krisztus levétele a keresztfáról, melynél szebbet nem igen alkotott a nagy művész. A képen a főalakon kívül József és Magdolna alakjai csodálatos szépek, oly igaz fájdalom van kifejezve arcaikon, hogy önkénytelen könnyek gyűlnek szemeinkbe és lelkünket, melyet a kor szelleme oly fásulttá tett, mély áhitat fogja el s térdünk önkényt hajlik meg az Igaz előtt.

E gyönyörű műkincsről keveset beszélnek az emberek, még kevesebben tudják létezését. Mint a féltve őrzött titkot lakargatják a jó örmények, vagy legalább is nem hirdetik a világnak, mintha félnének, hogy valamely hatalom még elveheti tőlük. Szó sincs róla! Becsülettel szerezték; áldozatkészségükért, hűségükért kapták jutalmul, övék a dicsőség és tulajdonjog.

Ferencz király a sok háboruszkodás folytán gyakran jött abba a helyzetbe, hogy kénytelen volt alattvalói áldozatkészségét igénybe venni

s ily esetben többször voltak segítségére az örmények. Mindig készséggel, bőkezűen áldoztak fejedelmükért s szerényen megelégedtek egyes kiváltságokkal a város (szab. kir. város stb.) és nemesi czimekkel a maguk részére.

Egy alkalommal a pénzhozó küldöttségtől kegyesen kérdi a király, ha nincs-e valami különös kívánságuk, a mit teljesíthetne? Nincs-e valamire szükségük?

Az örményeknek élelmes eszük volt s nem utasították vissza a fejedelmi jóakaratot, hanem egész alázattal

Hazai örmény: Simay Irma.

kinyilvánították, hogy nekik bizony volna egy igen-igen nagy kérésük. Ugyanis épen új templomot építenek s abba kellene egy egyszerű oltárkép.

Oh csak egy oltárkép! Ez bizony elég kis kívánság és Ferencz király sajátkezű utalványt adott a Belvederbe, hogy adassék át Szamosújvár képviselőinek az a szent kép, a melyet ők választanak maguknak.

És az örmények műizlését egy felséges Rubens-kép nyerte meg, melyet az igazgató fájó szívvel csomagoltatott be. Inkább tiz mástól vált volna meg, mint ettől az egytől; de hát nem tehetett kifogást: a királyi szó, a királyi ígéret — szent.

Mikor a Belveder igazgatója jelentést tett a császár-királynak a dologról, rögtön a küldöttség után indította futárjait és kérte a visszahívott örményeket, hogy válaszszanak más képet, akár tizet, csak ezt, épen csak ezt az egyet nem.

— Vagy ezt Úram, vagy egyet sem, felelték a küldöttek — a mi templomunkkal csupán ez az egy talál.

És mert a királyi adott szó szentség, Ferencz császár-király fájó szívvel ugyan, de fejedelmi nagylelkűséggel egyezett bele az elszállításba . . és ma oly kincset képez e kép, a melyre ugyancsak büszkék lehetnek Szamosújvár polgárai.

VII. Czikkely.

Fényüzés és ennek korlátozása.

1. Fejezet. *Fényelgő*¹⁾ örmények.

Alig cserélte fel az örmény nemzeti ruháját a magyar viselettel, már-is nemcsak versengett a fény üzésében a magyarral, hanem azt még túlszárnyalni is akarta. Az igaz, hogy volt hozzá vagyona! A férfi arany sarkantyút, aranysujtásos nadrágot, ezüstgombokkal diszített mellényt, kabátot, ezüst-csattos dolmányt viselt. A nőkön csak úgy

¹⁾ Fényelegni: prunken, prangen, brilliren; fényelgő: prunkliebend. prankliebend.

suhogott a selyemruha; „lájbi“-jaikon és mentéiken bőven fénylett az aranypaszomány. Ujjaikon 4—5 gyémánt- vagy drágaköves aranygyűrű; a nyakot aranyláncz vagy értékes fehérgyöngy ékesítette; a fejkötő arany- vagy ezüst-csipke. Fülönfüggőt is viselt minden nő.

2. Fejezet. Fejedelmi kelengye.

Sok eredeti, egykorú örmény okirat van kezeim közt, melyek mind állításom igazságáról tanuskódnak. A sok közül álljon itt egy 1761. január 28-án Erzsébetvároson kelt házassági szerződés-nek ide tartozó része magyar fordításban: „Én Auxencius és hitestársam adunk leányunknak: négy arany jegygyűrűt, értéke 60 aranypénz; egy nyaklánczot, értéke 30 arany; két pár fülönfüggőt, az első párnak értéke 6 és a másodiké 3 arany; hat sor drágagyöngyöt, értéke 30 arany; egy drágagyöngy nyakbavalót (gerdán); egy aranyozott ezüst-övet és egy más karmazsin-selyem övet, a kettőnek értéke 6 arany; továbbá 4 szoknyát (ekkor szoknyának nevezték a köntöst). Az első szoknya zöld szövetből készült, mely aranyszállal ékitett pozsonyi mellénnyel is el van látva; a mellényen 16 pár ezüstkapocs van. Evvel a ruhadarabbal jár egy fehér reczekötény. A második, hamúszínű szoknyának ugyanolyanszerű mellénye van, melyen 10 pár ezüstkapocs létezik; evvel a ruhadarabbal egy „linczi“ kötény jár. A harmadik szoknya kék troket, ugyanolyanszerű mellénnyel és svábszövet- köténnyel. A negyedik szoknya „kálámájká“-ból mellénnyel és köténnyel. Két mentét; az első, mely zöld morból készült, rövid és aranyszállal van ékitve; 8 pár aranyozott ezüst gombbal, béllése szörme, prémje nyest. A másik mente, mit galamszín vékony posztóból készítették, arany paszománttal van ékitve; van rajta 8 pár aranyozott ezüstkomb, ki van béllelve mállal és szörmetorokkal prémezve. Két felöltöt; az egyik szövetből készült arany paszománttal van ékitve és szörmetorokkal prémezve; a másikat kék troketből csinálták, arany paszománttal van ékitve, bélelt, prémezett. Két fejkötöt; az egyik szövetből készült és széles aranycsipkével van díszítve; a másik

karmazsin dámásztból, mely szintén aranycsipkével van diszítve. Huszonkét inget, ezek közt van a vőlegény-ing¹⁾ is. Két abroszt; egyik színes selyemmel van himezve és csipkével ékitve; a másik, mely szintén csipkével van ékitve, fehér. Két lepedőt; az egyik linczi vászonból, széles fehér csipkével diszítve; a másik örmény vászonból²⁾ való. Négy párnahéjt; kettő fehér lincziből csipkével diszítve és kettő lipcei szövethől (czivilich). Öt velenczei kendőt; egyik a jegykendő,³⁾ másik a vőlegényé, a harmadik nyakkendő. Három sing fekete fejrevaló fátyolt; egy derékaljt lipcei czivilichből készült borítóval. Két párnát, egy tálczát, egy ladát stb.“

Fejedelmi kelengye! és majdnem minden örmény család ilyen gazdag, az idegenektől sokszor megbámult kelengyét adott férjhez mert leányának. (Hátrább „Házasság“ czimű czikkely alatt még bemutatok néhány ilyen drága szerződést).

De hogy a nagy fényűzés káros hatást ne gyakoroljon a mérsékeltebb vagyonnal bíró osztályra, mely a fényűzés minden ágában már-már utánozta a dúsgazdag nagy gazdákat, az örmény helységek előrelátó tanácsai szükségesnek látták rendeletekkel korlátozni a fényűzést.

3. *Fejezet. A hazai örmények osztályozása.*

A hazai örménység 1848-ig az örmény helységekben osztályokra volt osztva. A tanács meghatározta, hogy milyen lehet háztartása, ruháza, evőeszköze stb. annak, ki az első, második és harmadik osztályhoz tartozik, — és azt, ki a határozat ellen vétett, pénzbírsággal büntette. Járt kezemben egy, a XVIII. századból való eredeti örmény irat, mely az erzsébetvárosi levéltárhoz tartozik. Ebben több egyén neve van felsorolva, kik pénzbírsággal büntetettek, mivel a ruházatban nem tartották meg szigorúan a tanács határozatát. Az érdekes iratból ime a példák: „Lengyel

¹⁾ Az örmény menyasszony maga küld a vőlegénynek inget; evvel megy a vőlegény a templomba esküdni. (L. a „Házasság“ czimű czikkelyt).

²⁾ Akkor szőtt is az örmény asszony.

³⁾ Így nevezték a jegyváltáskor használt kendőt.

Vártán 6 frt büntetést fizetett, mert aranyujtásos nadrágot viselt. Thorosz Lukács neje, ki ezüst csipkével szegélyezett köténnyel ment templomha, 6 frttal büntettetett. Pátrubán Márton leányára, kinek kezelőjén aranycsipkét láttak, 3 frt birságot szabtak. Vártig (Rózsa) leánya, ki paszománttal fűzte be magát, 4 frt büntetést fizetett. Meghdesz Gergely felesége és nővére, kik aranyfonállal himzett keztyűt viseltek, együtt 4 frt 76 kr. büntetést fizettek. Szárkisznak, Szenkovics Mártonnak, Vártig Tódornak, Jolbej Vártánnak, Várteresz Minásznak neje, Këndovnak menyé, Szentpéteri Kristófnak leánya keztyű-viselésért egyenként 2 frt 38 krral büntettetettek. Dsirách (Gyertyánffi) Miklós neje aranyfonállal himzett völegényi ingért 3 frt büntetést fizetett. Der-Ëszthephán Chácshádur (Pap-István Kristóf) leánya bársony mellényért 480 pénzt fizetett. Végre Pátrubán Lukács, ki aranyfonállal himzett sapkát viselt, 2 frt 38 krral büntettetett.“

4. *Fejezet. A fenyűzést korlátozó rendeletek.*

A. Mi az örmények városának (*այս քաղաք*: hájoczkh khághkhi) birája, a tanács (*ազգայն*: ághánér és a képviselőt (communitas, *ազգայն*: szulásné) az alább írt napon — Isten kegyelméből — összegyűltünk és a következő pontokat határoztuk el. Ugy vagyunk meggyőződve, hogy ezen pontok a városra nézve hasznosak; azért tartsa meg azokat mindenki az alább írt büntetés terhe alatt:

1. Aranyfonállal ¹⁾ kivarrt zsebkendőket a násznagy vagy völegény emberei számára, továbbá aranyfonállal himzett abroszt és völegényi inget csinálni és adni nem szabad. Az (varrónő), ki ezen parancs ellen cselekedne, a városból ki fog üzetni. A varrató 40 arany büntetést fizet; az elkobzott tárgy pedig (zsebkendő, völegényi ing stb.) tűzbe vettetik.

2. (Ez a pont, mely a vendégségekről szól, előfordul a „Házasság“ című cikkely alatt).

3. A kelengyében ezután ne legyenek aranyfonállal himzett női ingek, de olyan ház számára, hol nincs meny-

¹⁾ *կիսապսոն, կլապսոն*: gilábdon, gélábdon.

ásszony, sem szabad ilyen (aranyfonállal kivarrt) ingeket készíttetni. Azon urnő (*urhuu*: bikhá), kinek már vannak készen ilyen ingei, azokat elviselheti; de újat senki sem csináltathat. A varrónő a városból kiüzetik, a munkaadó pedig 40 arany büntetést fizet.

4. Ezután nem szabad prémes¹⁾ ruhát viselni — a tanácsnokokon kívül senkinek; de az olyan, kinek adója 50 magyar frt, továbbá a kereskedőtársaság elnöke, valamint a czéhmesterek viselhetnek prémes ruhát. Más — még ha tanácsnoknak testvére vagy fia is — nem viselhet 40 arany büntetés terhe alatt. Kivételt képeznek a völegények, továbbá azon ifjak, kik a 22-dik életévet már betöltötték és vagy tanácsnok-fivérek, vagy tanácsnok-fiak, vagy olyan gazdag polgárok, hogy adójuk az 50 magyar forintot meghaladja. A meglevő régi ruhát elviselheti bárki, de újat csak a mondott kivételek csináltathatnak.

5. A férfiúnak, ki 50 magyar frt adót fizet, — neje vagy leánya nem viselhet topánkát (Schürstiefel, Halbstiefel), sem selyemharisnyát, vagy aranyfonállal diszített csizmát.²⁾ De az 50 frtnál kevesebb adót fizető tanácsnok neje vagy leánya sem viselhet olyan czifra ruhadarabot 40 arany büntetés terhe alatt. Annak, ki e parancsot nem tartja meg, a városszolgák le fogják huzni lábairól a tiltott ruhát.

6. Az a nő, vagy nőtelen férfiú, ki 50 magyar forint adót nem fizet, ne tétesse ruhájára aranyfonalakból készített sujtást; de a tanácsnokoknak és azoknak is, kik fizetnek 50 m. forint adót, szabad arany sujtást viselni. Azonban lehet valaki tanácsnoknak, vagy 50 frt adót fizető polgárnak fivére, vagy fia, azért még sem szabad arany sujtást tétetni ruháira, míg völegénységét el nem érte. Az, ki 50 frt adót nem fizet, még völegény korában sem tétethet ruháira arany sujtásokat. (Vár. lev. 1741. év. ápril 14-én hozott városi határozatok).

7. Aranyfonállal himzett zsebkendőt, abroszt, ingeket, párnahéjakat ne használjon senki (a rendeletben: „ne

¹⁾ Ebben az időben az állati bőrnek csak torkát (gusá) használták prém gyanánt és azért a prémes ruha („gusánerov hákuszt“) igen sokba került.

²⁾ Ezek papucsot viseltek.

találtassanak sehol: *շի գոմքիւ* cshi kédvin). Aranyfonállal diszített csipke se találtassék; de a gallérokön és kézfodorokon szabad aranyfonalakat használni. (Vár. lev. 1765 év ján. 24-én tartott tanácsi ülés határozataiból: 21-ik pont).

B) Az a nő, kinek nincs drága-anyagból (zárbáje) vagy nehéz szövetből készült szoknyája és mentéje, ne merjen ilyenből újat csináltatni, bármily anyagi állapotban is legyen. Kinek van ilyen kész ruhája, ezt felöltheti. Az, kinek tehetségében áll, fejkötőt (*շէփէ* cshephecs), mellényt... csináltathat drága-anyagból és nehéz szövetből, de szoknyát, mentét a mondott anyagból nem varrathat. (Vár. lev. 1754 év. Tanácsi határozatok, 6. pont).

C) A tanács a képviselettel együtt a következő pontokat határozta el; mátol fogva tartozik mindenki azokhoz alkalmazkodni és azokat megtartani:

1. A női szoknyákra vagy köntösökre paszományt (Tresse, Borte, Franse, Posament), csipkét vagy rojtot, aranyfonalból készített hímzést ezután ne tegyenek.

2. Bársonyból sem mentét, sem köntöst, sem szoknyát, sem mellényt ne csináltasson senki; de az a nő, kit igazán megillet, csináltathat, ha akar, bársonyból fejkötőt (főkötő (*շէփէ*: cshephecs)).

3. A nők egyéb ruhadarabok viselésében se üzzenek fényt, hanem mindenki a maga vagyoni állásához alkalmazkodva (*վոյ իրեն կարեացը գորայ*: vov irjén gáréáczhé koráh) öltözködjék; azért senki se lépje át tehetségének határát (*շի քալին կարողութենէ դուս*: cshi khálin gárochuthéne tusz). Azokat, kik az öltözetben ezután is tulságoskodni fognak, a tekintetes tanács és a város más teherrel (*օգկայ Ժամարութենով*: ozgáh dzándruthénov) fogja sujtani.

4. A mi a férfiak ruházatát illeti, eltiltjuk, hogy arany-paszománynyal, vagy arany „krepin“-nel diszített köpenyt viseljenek; azt sem engedjük meg, hogy a köpenyen vagy kabáton arany- vagy ezüstfonalból, vagy tiszta arany-, ezüsből készített gombokat, csattokat viseljenek. De a kinek már van ilyen kész ruhája, azt elviselheti. Ezután csakis a csizmára tétethetnek diszítéseket aranyfonalból.

8. A leányok fejükre se koronát¹⁾ se drágagyöngyöt nem tehetnek; de a ki mégis akar tenni ilyeneket, vegye tekintetbe vagyoni állását és (szüleinek) érdemességét (*արժանաւորութիւն*: árszánávoruthiun). A nagyon vagyonos család úrnője vagy leánya tehet fejére négy sor drágagyöngyöt, nyakába nyolcz sort, továbbá aranylánczot és egy keresztet (*խաչ*: chácsh). Azonban az alsóbb rendhez tartozó nő (asszony és leány) vagyoni helyzetéhez képest (*կրնն կարեացք*

գորայ աի դընէ, եւ աի հասգի:

irén gáréáczhē koráh bi tēne jév bihákni)

rakjon fejére és nyakába drágagyöngyöt . . . és öltözködjék. A leány menyasszony korában — különösen ha megilleti őt — tehet fejére koronát.

9. Ruházat tekintetében (*հարկադրմունն* *կողմանն*: hákésztēn-nun goghmānen) új dolgokat (*սոր քանկը*: nor pánér) vagy (új) divatot, milyen eddig (*ինչպս*: incshvász) a tekintetes városban nem volt, ezután ne találjon ki és ne csináljon senki

(*չի հընարմի ոչ ալմի*: cshi hēndsárvi ocsh árvi. — Vár. lev. 1765. ján. 24. hozott tanácsülés határozataiból.)²⁾

Hazai örmény: Kerekes Emilia.

¹⁾ Nem koszorút, hanem a szó szoros értelmében vett koronát viseltek fejükre a leányok — ezen rendelet keltéig.

²⁾ A tanács ekkor összesen 38 határozatot hozott; ezek közül 1–9. pontot itt közlöm, a 10. pont a „Keresztelés,” 12. a „Temetés” 21. a „Ruházat,” 31. az „Étel-ital” című czikkelyeknél fordulnak elő; a többit pedig a „Házasság” című czikkely hozza.

5. *Fejezet. Erzsébetváros hatósági rendeleteiből.*

Ezen cikkely 3-dik fejezete („A hazai örmények osztályozása”) említést tesz azon fényes ruhákról, melyeket az erzsébetvárosi örmények a múlt században magukra öltöttek. És előhoz eseteket is, melyekből kitűnik, hogy akkor némelyek állásukhoz nem illő, igen drága, vagy túlságos czifra ruha viseléseért pénzbírsággal büntették. . .

És a mondott fejezet állítása igaz, — egykorú oklevélből beszél. De miért történt e bírságolás? Erre a feleletet így adja meg az „Armenia“ (1891. évfolyam):

Áni elpusztulása után a legjobb és legvagyonosabb családok közül sokan elhagyván a barbár ellenség által előidézett nyomor színhelyét, Európa felé vették útjukat. Ott maradt a földbirtok, ott hagyták pompás épületeiket; de vittek magukkal aranyot, ezüstöt, drágakövet bőven. Megtelepedtek idő folytán Krimióban, Lengyelországban, Moldovában, Bukovinában, de édes otthonukat csak e hazában lelték fel. — Habár apáink nem éltek készből, hanem ernyedetlen munkásságuk mindig tudott szerezni: mégis a hosszas vándorlás, annak a földnek megvásárlása, melyre letelepedtek, szép városok és fönséges templomok építése, sok pénzükbe került. Azért a magyar földön történt végleges megállapodásuk után e hazában már nem folytathattak olyan fényes életet, milyenhez addig szokva voltak. Előre látó apáink tehát, hogy útját állják a beállható elszegényedésnek, a fényűzés korlátozását célzó helyes rendszabályok megteremtéséről kezdettek gondoskodni . . . és azokat, kik e szükséges szabályok ellen cselekedtek, meg is büntették. . .

A törvényhatóság szabályrendeletében az indokokat is felsorolja, melyek szükségessé tették ezen rendelet közbocsátását. „Mert látjuk — mondja többek közt — hogy napról napra újabbnál újabb, fölösleges öltözetek jönnek divatba és használatba; mert kis városunkból ki akarjuk irtani a szegénységnek okozóját: a kevélységet, a nagyra-vágyást.“ — Az idegen uraktól hallottuk: „Mily gazdagok lehetnek ezek az örmények, hogy olyan drága ruhákba öltözködnék.“ — „Nem tudjuk megkülönböztetni, hogy melyik a gazdag és melyik a szegény.“

Hogy a fényüzést valósággal nagy mértékben gyakorolták az örmények akkortájban, az indokolásból és rendeletekből tisztán kitűnik. Ennek pusztításait és tovább terjedését akarta a hatóság megakadályozni. . .

Nem lesz talán felesleges az ide vágó — 1738 ján. hó 30-án kibocsátott — első rendeletet egész terjedelmében közzé tenni: „A tekintetes tanácsos urak tanácsot tartottak és miután látják, hogy napról napra új meg új felesleges és túlságosan sok ruhanemű hozatik divatba és használatba — elrendelték, hogy a válisz-féle főkötőt senki se használja; mert a mely asszonyiség (*ушпур* bikhá) fején olyan főkötő találtatik, az a fejről levéttetik s egyszersmind 12 magyar forintig megbírságoltatik.“

Tizenkét évvel később, 1750 június 16-án újabb törvényhatósági intézkedéssel találkozunk, a mely megengedi ugyan a főkötő viselését, de valamint a nőket, úgy a férfiakat is többféle ruhanemű és különböző ékszerek használatától szigorúan eltiltja.

Ezen rendelet — magyar fordításban — szóról szóra következőleg hangzik:

„Mivel látja a város tek. tanácsa, hogy napról napra egyik a másikat felülhaladja a különféle ruhák használatában, azért jónak találta a sok ruha közül az alulirottaknak kitiltását. Olyan ruhát tehát ezután senki se ne viseljen, se gyermekét olyanokba ne öltöztesse; mert arról, a ki e parancsot áthágni merészelné, emberek közt, vagy az utcán, vagy akár hol legyen, levéttetik az, a mi nagy szégyen lenne reája nézve — ezen kívül pénzbeli bírságot is fizet.

„Ennek okáért tehát megtiltatik, hogy senki gyermekének fején ne találtassék hajpor, lánczocska, gyöngy, boglár vagy másnemű főrevaló ékesség; azonban ha a szükség okvetlen megkívánja, akkor meg van engedve, hogy rézből vagy kerti virágokból tehessenek a fejükre ékességeket; de koszorút, koronát, a mit fejre szoktak tenni, még ha rézből is volnának, nem szabad viselni. Hasonlóképen a karkötő viselése is, melylyel az inget a karra szokták erősíteni — tilos. Mindenki elégedjék meg az Istentől adott hajjal és ne kössön homlokára felesleges dolgokat. A ki ezen parancsnak nem engedelmeskedik, 24 magyar

forintig fog megbírságotlatni.“ — „És mivel a leányoknak nem engedtetik meg, hogy fejkötőn ékességeket hordjanak, annál inkább tiltatik, hogy az asszonyok a fejkötőn kívül semmiféle arany, ezüst, gyöngy, vagy másféle ékességeket ne viseljenek a megjegyzett feltételek és bírság mellett. Ezen rendelet végrehajtásával a tekintetes tanács Ötvös János felügyelő urat bizta meg és jogot adott neki arra, hogy azon, kiről megtudja, hogy a törvény ellen cselekszik,

a bírságot azonnal vegye fel. Ezen bírságnak egy harmad része a felügyelő urat, a két harmad rész pedig a tanácsot illeti.“

Mint említém, ezen rendelet 1750. június hó 16-án bocsáttatott közre. De — a mint látszik — vagy a rendelet nem volt egészen nyilvános, vagy a felügyelő nem volt képes személyesen felügyelni és a rendeletet végrehajtani, vagy pedig a keresztülvitel több nehézséggel járt; azért ugyanazon év deczember 28-án a mondott

Hazai örmény: Kossuth Anna.

rendelet a következő módosításokkal bocsáttatott ki:

Az Ur segítségével Erzsébetvárosa a következő határozatokat hozta. A tekint. tanács felkérte főtiszt. dr. Chén-gánosz Mennász apostoli misszionárius-kanonok urat, ki a méltóságos káptalannak apostoli protonotariususa, esperes, az örmény nemzet archidiakonusa, egyszersmind városunknak érdemdús plebánosa, hogy vegyen ő is részt a gyűlésen,

melynek tagjai a város tek. tanácsa és a tek. polgárok akarata szerint a ruházatviselésre vonatkozólag az alább irt határozatokat hozták; az indokok közül azonban itten röviden csak egy néhányat sorolunk elő:

1. Miután arra törekszünk, hogy megállapodott várost alapítsunk és azt kellően igazgassuk, melyre már — Isten kegyelméből — engedélyünk is van és sok kiváltságokat kaptunk; azért úgy vélekedünk, hogy azt más módon nem leszünk képesek kormányozni, hacsak nem igyekszünk a takarékos ságot városunkban meghonosítani.

2. Azt akarjuk, hogy a mi kis városunkból kiirtsuk a kevélységet, a nagyravágyást, a szegénységnek okozóit: a rendetlen öltözeteket; mert napjainkban oly nagyra nőtt a kevélység, hogy nem istudjuk megkülönböztetni a szegényt a gazdagtól; mivel a szegény is úgy öltözködik, mint a gazdag.

3. Ámbár ezelőtt elhatározták a tekint. tanácsos urak és elrendelték, hogy mikép öltözzék a szegény és

mikép a gazdag; de a mi nemzetünk engedetlen lévén, elrontották a határozatot úgy, hogy most egyik úgy öltözik mint a másik. Azért jónak látta a tek. tanács, hogy mostantól fogva úgy legyen, a hogy itt leirva van.

4. Mivel minden zavart ki akarunk kerülni; azért a tek. tanács elhatározta, hogy az alulirt pontoknak mindenki tartozik engedelmeskedni, legyen az bíró, tanácsos, városi

Hazai örmény: Krišta Klára.

polgár vagy nemes, ha e városban él. Az ellenkező avval a birsággal fog megbüntettetni, a mi itt lenn meg van határozva.

5. Azért is akarjuk, hogy ezen szükséges határozataink érvényesüljenek, mert túlságosan kevély rukák levén használatban e városban, az ország előkelői (*благородные граждане*) nagy bajt hozhatnak fejünknek. Mert sokan közülünk saját füleinkkel hallottuk és most is halljuk ezt a mondást: „Az örmények kimondhatatlan gazdagok kell hogy legyenek, különben nem viselnének ilyen (fényes) ruhát.“ Azt mi is látjuk, hogy ezen ruhaneműek nem a mi állásunkhoz való, azért a tek. tanács egyhangúlag jónak vélte, hogy ezen felesleges öltözetek a mi kis városunkból kiirtassanak és a polgárok se ezen városban, se a környéken, se más országban ¹⁾ az alább jegyzett és megtiltott öltözeteket ne viseljék; mert ha valaki a parancs ellen merészelné cselekedni, az meg fog büntettetni.

*

Az öltözeteket illetőleg a férfiak úgy, mint a nők, a fiatalok úgy, mint a leányok, kik e városban tartózkodnak, az alulírt pontoknak engedelmeskedjenek és azok szerint cselekedjenek.

1. Semmiféle arany szövetű öltözet ne legyen a mi polgárainkon, se ezen városban, se ennek környékén, se ezen országban, se más országban.²⁾ Ne készítsenek e szövetből se mentét, se szoknyát, se kötényt, se örmény, se magyar viselethez tartozó mellényt, se vállfüzőt.

2. Semmiféle ruhaneműn ne legyen ezüst vagy arany ékszer, se kötés, se csipke, se paszomány, se rojt, se bármi névvel nevezendő arany vagy ezüst czifraság, se a mentén, se a szoknyán, se a kötényen, se az örmény, se a magyar divatú mellényen, se a vállfüzőn; de meg van engedve az arany vagy ezüst zsinor és szarkaláb viselése;

¹⁾ Erdély akkor nem volt Magyarországgal egyesülve; a más ország alatt tehát Magyarországot érti.

²⁾ Más országban lakó örmény alatt azt értette a rendelet, ki ugyan Erdélyben lakott, de kereskedésének (marhakereskedés) folytatása végett az évnek bizonyos szakát Magyarországon töltötte.

a zsinort azonban úgy viseljük, mint a hogy most szokásban van. A zsinorból készült és megfelelő rojttal ellátott szarkaláb, melyen vitézkötés nem lehet, lehet az eddiginél valamivel hosszabb is. Ezt is csak az asszonyok viselhetik, de a férfiaknak nem szabad ezt viselniök; mivel a fejkötőről kell megismerni, hogy szabadok.¹⁾

3. Az arannyal és ezüsttel himzett völegényi zseb-kendők és nyakkendők használata tiltva van, ezeket tehát nem szabad használni. Hasonlólag nem szabad arany vagy ezüst himzéssel ellátott abroszokat, párnahéjakat, lepedőket használni.

4. Valamint a nők, úgy a leányok sem viselhetnek aranyos és ezüstös topánkákat, vagy selyemharisnyákat.

5. Hasonlóképen se a férfiak, se a nők ruháján ne találtassék se arany, se ezüst, se selyemkrepin; mert tiltva van még az ezüst, arany vagy selyemszállal való varrás is.

6. Sodronymivű és aranyszálból kötött gombokat az öltönyökre sem a férfiak, sem a nők nem tehetnek; arany vagy ezüst zsinoros csizmákat sem szabad viselni.

7. Mindenki azt a fehérneműt, a mi már készletben van, használhatja békével, míg azok elszakadnak. De mostantól fogva nem szabad az inggallérokat aranyfonallal csinálni; azonban az ing-előt és ing-fodort lehet aranyszállal himezni.

8. Mindenki azt a paplant használhatja békével, milyene van; de mától fogva nem szabad aranyszövetből, bársonyból, damaszból, brokátból¹⁾ és gázból paplant készíttetni. Hasonlóképen a völegényi ing se legyen ezüst- vagy aranyszállal varrva. Ha megtudódik, hogy valaki a fennírt szövetek valamelyikéből magának paplant varratott, meg fog birságotlatni.

9. Elhatároztatott, hogy a mai naptól kezdve az asztalon semmiféle menyasszonyi hozomány (*atılq* dsehez) ne legyen. Ezentúl se a völegény a menyasszonynak, se a

¹⁾ Ugy látom, hogy nem a határozat hiányos, hanem a jegyzőkönyvi másolat a hibás. A rendelet ezen részének értelme következő: A szarkalábot az asszonyok viselhetik, de a lányok nem; mivel a fejkötőről lehet felismerni azt, hogy kik a szabadok.

menyasszony a vőlegénynek asztali ajándékot ne küldjön. A vőlegény egyedül öltözzék fel és ne öltöztessék őt a fiatalok.

Ez a tekintetes város határozata, a mit leirt kilencz pontban; és kívánja, hogy e pontokat — Isten segédelmével. — megtartsa mindenki; reméli is, hogy a boldogságos Szűz-Mária közbenjárása mellett mindenki e pontokat megtartja.

De ha találhatnánk olyan kemény fejű tekintetes úr, vagy polgár, különösen azon urak közt, a kik ezen határozat hozatalnál jelen voltak, — a ki lábbal akarná ezen pontokat tapatni és engedetlenségből vagy ellenzésből ezen határozatot megsemmisíteni, az olyant a tek. tanács Jézus Krisztus rettenetes ítéletére bizza, hogy számoljon vele; de ezen lelki büntetéstől ő maga az Úr Krisztus mentsen meg mindnyájunkat. Az olyan azonban, ki ezen iszonyatos ítélettől nem félne és az ő megkövesedett szive után járván, a közönségnek kárát kívánná, testi büntetéssel is meg fog büntettetni, huszonnég (24) aranyat fog birságképen

Hazai örmény: Kritisz Róza.

fizetni, mely birság négy részre fog osztatni; az egyik rész az egyházé, a másik a tek. tanácsé, a harmadik a tekint. társulat ládájáé, a negyedik az alább jegyzett igazgatóságé lesz. Ezen ügyre nézve felügyelőkül a tek. város kinevezte tekint. Ötvös János urat, Issekutz Vártán fiát Auxendet, Unánián Thorosz urat, Issekutz Vártán fiát Chêngánoszt és kezökbe tette a fentirt hatalmat, hogy azokat, kik ezen határozat ellen cselekednének, birságolják meg a fenn említett összegig.

Miután a tek. tanács látja, hogy — úgy hamarjában és kiváltképen az ünnepnapok előtt — a tisztelt polgárok nem képesek — mert nincs idejük, sem a férfiaknak, sem az asszonyoknak, sem a fiataloknak, sem a leányoknak — ruháikat ezen megállapított szabályok szerint elkészíttetni és átváltoztatni; azért a tek. tanácsosok a közönségnek időhaladékot adnak még a bekövetkező farsangi napokra is, t. i. hamvazó szeredáig, hogy mindenki öltözetét a tek. város parancsolatja szerint elkészíthesse úgy, a hogy az őt megilleti. Ezen a farsangon tehát mindenki ruhaneműit úgy használhatja, a mint vannak, azonban köteles minden családfő saját házában mindenféle ruhaneműről, legyen az akár férfi, akár női öltözet — az aranyat, ezüstöt lebontani; szóval a megállapított határidőn túl se új, se régi ruhán arany-ezüst ne találtsanak. Arról az engedetlenkedőről pedig, ki a parancs ellenére a farsang ideje alatt ruháit át nem változtatván a jövő hamvazó szerdán ezüst és arany ékességekkel menne templomba, a tekint. felügyelő urak a tek. tanács által nekiök adott hatalomnál fogva a kiállított város-szolgák által az ilyen ékes ruhát le fogják huzni. Az ilyen tehát nemcsak szégyent fog vallani, hanem még meg fog birságotlatni is a fent meghatározott összegig. Lehet, hogy lesz a polgárság között olyan is, ki azt fogja hinni, hogy ha engedetlenségeért egyszer megbüntettetett, akkor szabad neki bármilyen ruhát viselnie, — azért kijelentjük, hogy az engedetlen annyiszor fog megbirságotlatni, a hány ízben vét e határozat ellen. Ezért értésökre adják ezt a tekintetes tanácsosok a tisztelt polgároknak, hogy senki se mentegethesse magát avval, hogy nem ismerte a határozatot.

Hazai örmény: Harmath Lujza.

Nagyobb megerősítés végett aláírták: főt. P. Chên-gánosz Mennász, a tekint. bíró úr és a tek. tanácsos urak, a tek. társulat főnöke és tagjai; egyszersmind a tek. város pecsétjével is ellátatott, hogy mindig változatlanul maradjon.

Kelt üdvösségünk 1751-ik évében december 28-án Erdélyben, Erzsébet örmények városában.¹⁾

VIII. Czikkely.

Táplálkozás.

1. Fejezet. A keleti örmény étkei.

Keleten is az örmény konyhát kitünőnek tartják. Nemcsak ízletesebb, de többféle étket is esznek azok az örmények, kik az ősi hazából kivándoroltak: ugyanis elfogadták azon népektől, kiknek szomszédságában laktak, a maguké mellé még ezeknek is legjobb étkeit.

Alig foglalt helyet a vendég az örmény háznál, — rögtön előhozakodik a szíves házi asszony ízletes csemegéivel . . .

A bukovinai örmény — mondja Wlislöcki Henrik dr. — vendégét az ismert „dáláuzi“-val és „dáktákhálvá“-val vagy „cháthámejki“-vel (= sáfránnal és mézzel készített pogácsa; a magyar-örmény ezt a süteményt „chátlámá“-nak mondja és a poharas-pánkó tésztájából, melytől csak alakban különbözik, — csinálja). Vagy ha a vendégnek ezen édességek nem kellenek, úgy elejébe teszi a kancsó bort és a különös módon készített örmény kenyeret, melyet ők „lávács“- vagy „tumuk“-nak neveznek. Csak ha ezett-ivott a vendég, akkor hallgatja végig kíváncsi, még pedig keleti türelemmel — a háziúr.

2. Fejezet. A magyar-örmény konyhája: ételek, csemegék.

A magyar-örmény rendszerint bőségben él. Jó asztalt tart, de nem él a hasának. Ha vendégséget ad, nincs

¹⁾ Ezt a szabályrendeletet eredetileg a szamosújvári tanács alkotta (Erzsébetváros pedig azt az ő viszonyaihoz alkalmazta) és így nálunk is egész terjedelmében érvényben volt.

vége-hossza a sok ételnek, máskor megelégszik a 3—4 tál étellel. Jól tudja, hogy unalmas és egészségtelen egyedül enni: azért mindig a család körében eszik. Az édesség, a csemege elősegíti az emésztést: ezért sok az örmény étkek közt a csemege. Az örmény asszony jól főz és ízletesen tálal; az étkeket jól meg tudja választani és az összeillesztésre is kiváló figyelmet fordít.

Legtöbb örmény asszony ő maga főz: megtanította anyja, mielőtt férjhez adta volna. Ha tart is szakácsnőt, ő kormányozza ezt. Kitünő az örmény konyha: ezt mondják azok is, kik nem születtek örményeknek; különleges étkeink elkészítését elsajátították mások is. Az, ki egyszer megkostolta az örmény ételt, szívesen odaül más alkalommal is az örménynek asztalához.

Elkészíti jól az örmény nő és meg is eszi mindazokat az étkeket, melyekkel a magyar élni szokott; de remekel, midőn a következő örmény különlegességeket készíti:

Leves étkeink: ángádsábur, tukmáds, szulig, korpaczibreleves és táskásleves.

Vastag ételek: heriszá, szoche-dolma (hagymadolma), ekuderevovdolma (szőlőlevéldolma), podbálovdolma (martilapúdolma), tétumdolma, costabona, hiribsislik, gorgod, philáv, máchoch, dábgádz fászul.

Főtt tészták: hóku-erustá, thélpádz, dsidsu.

Édes étkek és sütemények: kátá, pászká, phêthádz-khênis, pázugoz-khênis, dáláuzi, dáktákhálvá, páchlává, holip, chádájégh, czerác-chojmách, hálvá, los, pirahi, mészov-pághbáds.

Hús-ételeink: jáméz, buzsenyicza, bátok.

Sonkáink híresek. A churut az egész országban keresett czikk; különlegességeinknek Budapesten is van piacza.

3. Fejezet. Alkalmi készítmények.

Régen minden nagyobb ünnepnapra külön tésztát vagy süteményt készítettek az örmények (így van Keleten most is); mi most új-évre készítünk dáláuzi-t, húshagyóra heriszát és ekuderevov-dolmát, nagybőjtire máchochot; húsvétra kátát, pászkát, kalácsot; menyekzőre chádájégh-ot

és dáktákhálvát. A többi különlegességek elkészítése nincs időhöz kötve. Eddig a hoku-erustá halotti tor alkalmával ott párolgott az asztalon; most e szokás kiment a divatból.

Gyakran ad nagy ebédet a hazai örmény: ekkor a rokonok és „jó emberek“ mind ott vannak. A háztartásban inkább fényűző az örmény, mint fukar.

Használt fűszerek: só, citromsó, bors, paprika, fahéj (philáv) . . .

Naponként háromszor eszik az örmény: reggel, délben, estve. A reggeli rendesen kávé (szereti a kávé; ő honosította meg ezt Európában); az ebéd három és a vacsora két, (ritkán egy) tál ételből áll. Némely helyütt a vacsorát is levestel kezdik; ha vendége van ozsonnát is eszik.

Hazai örmény: Tutsék Anna.

Egyik legszebb tulajdonsága: a vendégszeretet. Ha délelőtt jött a vendég, megkinálja szilva-, seprő-pálinkával vagy rozsolissal, mely mellé vagy mazsolával kevert mandolát, vagy páchlávvát, vagy fehér kenyeret, sonkát és vékony, finom szalonnát tesz. A délután jött vendéget is asztalhoz ültetik: ezerféle „jó“-ból áll az ozsonna. A házi asszony szivességgel halmozza el a vendéget.

Eddig — midőn gyakrabban járta az örmény kereskedő a vásárokat, saját lovaival és szekerekkel falúró-falura ment — kénytelen volt ételt hazulról vinni magával, mert az úton nem kapott vendéglőt. Tett a tarisnyába felesége kenyeret, szalonnát, sonkát, száraz füstölt kolbászt . . .; böjtös napra (mert a böjtöt útközben is megtartotta) sajtot, turót, „bátok“-ot, mákos „bidá“-t, néha még olajos dolmát is. — Az asszony, ha bucsúra megy, ma is visz magával mákos-bidát.

Csak annak van fogalma arról, hogy milyen az örmény gazdasszony, ki vagy ebédjét ette végig, vagy éléskamarájába bár egyszer bepillantott. A jobb gazdák házánál

mai napság két éléskamra is van; egyikben tartják a befőtteket, ízeket, aszalt-neműeket (paszuly, borsó, lencse), a másikon a szalonnát, sonkát, füstölt húst, füstölt száraz kolbászt, szalámit, zsírt. . .

A télire eltett és ágyásra rakott gyümölcsöt (alma, körte...), a poronddal betakart zöldséget (zeller, petrezselyem, murek, kalaráb, czékla, retek...), a hordóba savanyított káposztát, az eczetes ugorkát, a szőlőlevelet, bort a pinczében tartják.

Az örmény délben és este bort iszik, — de mérsékel. Az iszákosság szenvedélye közöttünk nincs elterjedve.

Midőn az örmény iszik, hosszabb felköszöntőt nem mond ugyan, de legalább elmondja ezt a rövid áldomást: *Տո՛վաթ եւ առնիշնոթիւ* (dolváth jév árocheshuthiun: szerencsét és egészséget!).

4. Fejezet. Örmény különlegességeink készitési módja.

Leves ételeink között legelső az ángádsábur.¹⁾ Itt előbb a főalkotó-résről: a churutról (*խորուր*) szólok. Ez így készül: Döbörkébe gyűjtenek főtt, oltott tejet nyáron; ezt naponként bár kétszer felkavarják, hogy megsavanyodjék. Három-négy hét múlva aztán üstben — melybe apróra vagdalt petrezselem-, egy kis tárkony- és zellerlevelet tesznek — kifőzik. Ezután kúp-alakú darabokban megszáritják. Ezt megreszelve és tejföllel vegyítve használják. — A laska-tésztát kis négyszögű darabokra vágják, minden darabba apróra szeldelt húst tesznek és sajátságos módon összefoglalják. Minthogy így a tészta mintegy fülalakot nyer, örményül füllevesnek (ángáds-ábur) nevezték el e tápláló, izletes és közkedveltségű nemzeti ételünket. A megmaradt húsból kis gömböcskéket — dolváth²⁾ — csinálnak. Azt tartották régen, hogy az, kinek találáskor a dolváthból jutott — szerencsés lesz. Ezt a tésztát húslében megfőzik, aztán a churuttal megsavanyítják. — Csinálnak bőjtös ángádsáburt is, de ezt nem húslébe főzik

¹⁾ *Եղվածապուր* az örmény *սնկաթ* [սակաթ ágáncs] fül, auris és *ապուր* ábur [ապրել ábrél többől] eledel — szavak összetétele.

²⁾ A törökben: deolveth, szerencse.

és a négyszögű tészta-darabokba nem apróra szeldelt húst, hanem rántottát tesznek. — A böjtös rizskása-levest is szokás churuttal savanyítani. A böjtös levesekbe gombát is tesznek.

Tukmás (*тукмас*, tétmás, ebből az erdélyi örmény *тукмас*): churuttal savanyított böjtös leves, mely laskára vagdalt tésztából áll. Ez hús nélkül készül.

Churuttal savanyítják az úgynevezett filákot¹⁾ is; ez a disznó-gömböcz, levesbe aprítva.

A szulig-leves (*сулуг*), káposzta-lébe főzött vetemény és kockás tészta.

Korpaczi-bre-leves; a búzakupára forró vizet töltenek, mely pár nap alatt savanyú levét képez; ez leszűrve adja a cibkrét, melybe veteményt és tehéntúrógaluskát tesznek.

Táskás-leves. A malacz tüdőjét, máját és szivét megfőve apróra vagdalják és laska-tésztába rakják, azután tésztavágó sarkantyúval négyszögű darabokra vagdalják; a malacz lábait pedig hosszában elvágják, vízben megfőzik. Most a lábakat a tésztával együtt húslében főzik meg.

A polovkát (kendermagból) most már nem készítik. (A lengyelektől elfogadott leves).

Mákos-leves²⁾. A mákot vízben megáztatják, fakennél jól eldörzsölik s főtt mézzel összekavarják, azután piritott-kenyérkockákra öntik. Nagypénteki eledel.

Vastag ételek: Heriszá (*хериса*, *хериса*). A jól megfőtt marha- vagy pulyka-húst finom szálakra tépik, azután főtt buzával és rántással elegyítve húslében egybefőzik. Ezt, mint alkalmi ételt, különösen a húshagyói napokon szokták készíteni.

Szochedolmá³⁾. A megfőtt és szétválasztott hagymarétegeket vagdalt hússal megtöltik és levessel megfőzik; ha kész, tejfölt, tojássárgát téve levébe, eczettel kellemes savanyú-édes lesz. Igen izletes vastag-étel.

¹⁾ Filák arab szó: vagdalék, metélt.

²⁾ Los (*лос*), az arab nyelvben: lávás.

³⁾ Az örmény szoch (*суч*: cepa, olaszul cipolla, hagyma, és a török dolmá (töltelék) szóból: hagymatöltelék.

Tétum-dolma¹⁾. Az ugorkát ketté vágva héjától, magvától megtisztítva, szintén vagdalt hússal töltik és megfőzik; leve ép úgy készül, mint az előbbié, csak az eczet helyett citromsavat tesznek. Szokták paradicsommal is savanyítani. Csinálunk dolmát marti-lapúból (podbálov-dalmá) és szőlőlevélből (ekuderevovdolma, az örmény *uyqb, tqb* ájki: szőlő és *mt, nbtq* derév: levél szóból.)

Olajos-dolma. Lenmag-olajban hagymát rántanak, apróra vagdalt főtt hiribet, köleskását s borsat vegyitenek bele és savanyú káposzta levelekbe rakják. Azután fazékban, vagdalt káposztával elrételik s olajban rántott hagymával feleresztvén megfőzik nagybőjtben.

A vajas-dolma szintén így készül, annyi különbséggel, hogy olaj helyett vajat, köleskása helyett rizskását használnak és melegen eszik.

Costa-bona²⁾. Malacz lábakat, fejet és fület megfőznek, melyhez tejfölös, citrommal savanyított levet készítenek.

Hirib-sislik. Száritott, főtt gomba felszeld elve, megfőzött rizskásával, melybe hagymát rántanak, s hozzá rántással készítenek kevés levet; ebből a tejföl nem hiányozhatik. Készítik ezt kása és rántás nélkül is, csak tejföllel.

Gomba-becsinált. A száritott hirib-gombát megfőve apróra vagdalják, tojással, liszttel, sóval és borssal összekavarják és zsirban laposra megsütik, azután négyszögű darabokra vágják. Eczettel megsavanyított leve rántással készül, melyhez kevés tejfölt is adnak.

Gorgod (*uqoquw*). A szemelt buzát megdarálják, azután húslében megfőzik, melybe kis rántást is vegyitenek. Készítik ezt húslé nélkül bőjtölösen is.

Philáv (*qhuu*). Rizskása malozsával; ezt szintén húslével főzik. Eredeti keleti étel.

Má ch o c h, (*dʷuħunʷ = ʃʃʃnʷəʃ ʃtʃqħ ʒpʷt uqunʷp*: thêthuádz thephi csére ábur). A szigorú bőjtnapokra való élelmi szer; egy neme a vastag-ételeknek, mely fodor-méntával készül.

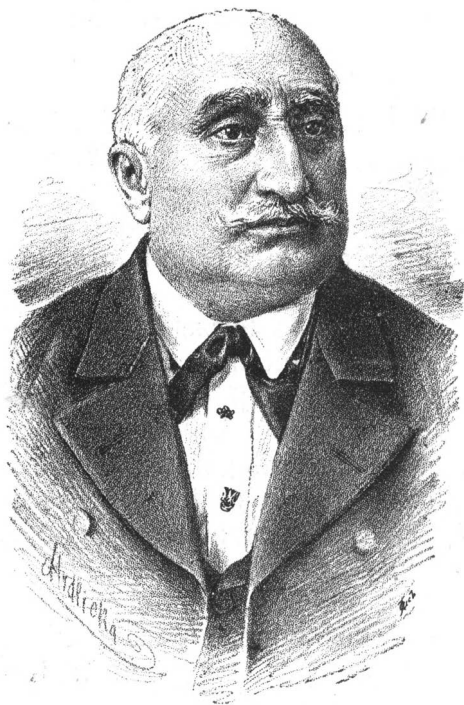
¹⁾ Az örmény tétum (*qquw* tök, a törökben kábák, ez utobbiból a magyar kabak) és dolma szóból: ugorka-töltelék.

²⁾ Az olasz costa: oldalas, Ruckenstück és buon jó szavakból: jó oldalas.

Dábgádź fászul (*muuqluđ ʒuunl*), rántott paszuly. Ez szochorádzdzal készül (szoch erádz: rántott hagyma.)

Főtt tészta: Haku-erustá (*ʒnqnl ʒpniznu*). A metélt laskatésztát apróra vagdalt húsgomboczkokkal húslében főzik. Régen e laska a halott-tor kiegészítő részét képezte; innen nyerte örmény nevét: a meghalt lelkéért adott laska.

Thélphácź (*ʒlphuđ*). E laska-tészta töltelékét hagyma vagy túró képezi.

Házai örmény: Dr. Mály István szónok-orvos.

Dsidsu (*ʒpānl*), olajos laska.

Édes étkek és sütemények: Kátá (*qunu*). Ez így készül: Egy mérték vaját ($\frac{1}{2}$ liter) tesznek fatálba, ezt addig dörzsölik, míg habbá nem lesz, most két mérték (1 liter) mézet vegyítenek bele, — azután élesztőt, kevés hamúzsirt és két tojás-sárgáját, végre e vegyítékbe barna lisztet dagasztanak; ezt a közép-keményiségű tésztát nagycsütörtök délutántól szombat reggelig hagyják meleg helyen kelni; ekkor porhanyó, vékonyra nyújtott tésztába takarva sütik ki. Minthogy ez a kalácsnál nagyobb meleget kíván, a sütő-kemenczében hagyják délután 6 óráig is.

Pászka (*puuqu*). Tehéntúrót, tojást, tejfölt, lisztet, citromhéjat, cukrot, malozsát vegyítenek össze, mit vékonyra nyújtott tésztában sütnek ki. Igen finom húsvéti tészta.

(Az örmény, húsvét napján reggel addig mit sem eszik, míg a szenteltet a templomból haza nem hozzák. A háziasszony még szombaton estve előveszi a szentelő-

kosarat és rak bele kalácsot, kátá-t, pászká-t, főtt sonkát, piros tojást, sőt, szalonnát, néha bárány-sültet és bort is. Másnap reggel egyik pap korai misét mond; azalatt a cselédség a kosarakkal összegyűl a czinteremben; most kijön a pap és megszenteli a sorba tett és kitakart kosarakat.)

Phêthádz-khénis (ῥηθῆαδ-ῥῆνις). Tehén-turós-tészta; a kis szeletekre vágott darabok, miután csinos alakot kaptak, zsirban sülnék meg.

Dáláuzi (δαλαυζι). Pörkölt forró mézbe kevés reszelt narancshéjat és tisztított diót, melynek czikkei 2—3 részre vannak aprózva, tesznek. Némelyek mákot is kevernek a dáláu-ziba. A forró keveréket ostya-aljra öntik, azután formát adnak neki; néha még czukorkákkal is díszítik. Újévi csemege. A jó dáláuzeit így készítik: Tegyük fél liter mézet láng-tűzre pergelődni. Miután a méz keverés közben sötét-barnára pergelődik, akkor nem lesz a dáláuzi kemény, tegyük bele egy tenyérnyi, héjától megtisztított, de meg nem tört dióbelet és két deczi mákmagot, melyet előbb szárazon

Hazai örmény: Mály István kuriai bíró.

kávépergelőben kevésbé megpergettünk (sokan mák nélkül is csinálják; azért jó a dáláuzi). Kavarguk ezeket jól össze és gyorsan kezeljük, hogy meghűlvén meg ne keményedjék. Egy lapitódeszkát vizezzünk be és rakjuk ki arra a dáláuzeit tetszés szerint nagy vagy kisebb csomokba. E csomocskák tetejét hintsük be tarka borsóczukorral, középebe felül surjunk egy piros czukros mandulát (ez a czifrázat el is

maradhat). A csomokat vizes kézzel nyomjuk össze és adjunk azoknak kerek, négyszögű vagy más alakot, — aztán hagyjuk hűlni. Fogyasztás előtt belőle annyit aprítunk, mennyi szükséges. Mivel hűlés után nagyon megkeményedik, felaprózáskor kést és kalapácst használunk: kalapácsal ütünk a kés fokára. (L. hátrább a „Népköltészet“ című cikkely alatt a „Dáláuzi“ kezdetű dalt és dallamot).

D á k t á k-há l v á (*սուղագալաւ* az örmény *սուղ*: dákh, meleg [a *սուղ-սուղ* helyett dakták-ot mond a hazai örmény] és hálváh *հալահ=բաղնաւտն*. L. Mechithár szótár 352 lap) szóból. Vajból, lisztből, úgynevezett rántás készül, mibe méz és mandola jő; az egészt formába teszik s csak torta alakban kiborítva szokták felvágni. E csemegét menyasszony-pogácsának is hívják, mivel örmény szokás szerint, lakodalmakra készítik. A menyasszony ezt magával viszi.

P á c h l á v á (*բախլաւ*). Alkotó-részei ezek: Három liter apróra tört dió, 1 kiló cukor, egy citromnak héja reszelve és egy kanál pörkölt forró méz; ebbe vegyítik az egészt és vékony tésztába foglalva sütik meg.

H o l i p. Tésztáját, mely hasonlít az ostyához, forró mézzel öntik le.

C h á d á j é c h (*խաճախ, խաճախի*), vagy bábakalács; ez a tojássárgától aranyszínű, páratlan finomságú tészta lakodalmi örmény vendégségből nem hiányozhatik. Jól készíteni nem kis művészet! Készítési módját lásd az „Armeniá“-ban.

C z e r á c z c h o j m á c h (*ճերած խոյմալ*). A fánk tészta lágyabban készítve; a gyakorlott kéz majdnem mind egyenlő nagyságban eresztí e kis fánkokat a sütő-zsirba. Húshagyó kedden majd minden háznál van; mert ez hagyományos szokás. Pörkölt mézzel is szokták leönteni.

H á l v á (*հալահ*), hosszukás fonatokban pörkölt mézből álló csemege.

P i r a h i (*բիրի*). Nyujtott tészta, szeletekre vágva; ezt rizskásás vagdalt hússal, tehéntúróval vagy ritkán szilva-izzal szokták megtölteni, azután összehajlítva, zsirban süti. (Bőjti napra azonban tehéntúróval vagy szilvaizzal megtöltve vízben főzik és azután vajjal, vagy olajjal öntik le).

Mészov-pághbáds (*dünd pūnquā*). Szintén nyújtott tészta, hússal töltve; béles alakban készítik.

Pázugov khênis¹⁾. Ezen izletes placinta, porhanyó-tésztából készül; tölteléke ez: a hosszú, keskeny száakra aprított czéklalevelet kissé fonnyadni engedik, azután megsozzák, kiszűrik; vegyitenek bele egy kis dörzsölt vaját, tojást, édes tejfölt, czukrot és utójára kevés lisztet.

Zsiros-kakas. A kukoriczát zsirban kipattogtatják. Ezt tavasz felé, mikor a gyümölcs már fogyatékán van — vasárnap délutánokon szokták enni időtöltésből. Igen izletes. Más helyütt nem zsirban, hanem rostában láng felett pattogtatják a kukoriczát és vagy úgy eszik, vagy pörkölt mézzel öntik le.

Dinnye csemege (*confect.*) A görögdinnye héját megtisztítják s meszes vízbe teszik, hogy megedződjön, aztán tiszta vízben felforralják, a vizet leszűrik, mézzel feltöltik, kevés szegfűszeget tesznek beléje s mindaddig főzik, míg szép, sötét, átlátszó színt nyer. Ha kihűlt, üvegbe rakják s elteszik télire.

Retek csemege. A fekete retket megtisztítván, hosszú, keskeny darabokra vágják s tiszta vízben felforralják. Ezt leszűrvén róla, mézzel töltik fel s hámozott, hosszúra vagdalt mandulát tesznek közébe s addig főzik, míg sötét és átlátszó lesz.

Húsételeink közül említendők: Jámêz (*hūm'pā*). Pirosra sült kecske vagy bárányhús, hagymával megtöltve, összevarrva és gömböczalakban feltálalva, melyből izletes szeleteket vágnak. Ez az egyik legnevezetesebb örmény nemzeti sült.

Buzsenyicza (*uñd'z'ūhgu*). Kecskeoldal vagy czomb, és pedig bepáczolva s füstölve; ez frissen sültve vagy szárazon is igen izletes.

Serdán (*z'pūmū*). A kecske gömböczét apróra vagdalt marha- és kecskehússal s szalonnával, valamint hagymá-

¹⁾ Az örmény *puquñ* (= *uñmū nūmūh pūñzūpñ*): ánun udéli pán-csároh) pázug: czéklá és *pūhē* (khênis. Erdélyi örmény tájszó) palacsinta szóból.

val megtöltik, azután összevarrják, megsütik és szeletekre vagdalják.

A kecske csáfája is nyárson sülvé kedvencz eledele az örménynek.

5. *Fejezet. Vendégeskedés, lakoma, lakodalom.*

Az örmény asszony állandóan tart a csemegetárban (credenz) vagy éléskamrájában különféle csemegét és egyéb különlegességeket.

Hazai örmény: Dr. Császár Márton egyetemi tanár.

Még a látogatót is megkínálja dél előtt itallal, mely mellé tesz malomsát vegyesen mandolával, vagy páchlavát, mákos bidát, befőttet . . . ; délután pedig addig el nem távozhat a látogató, míg az előhozott ozsonnát el nem fogyasztotta.

Az örmény szereti a vendégeket: ¹⁾ a vendégséget. ²⁾

Évenként nem egyszer vendégeli meg ³⁾ szomszédait, ismerőseit, barátait — fényesen. Keresi a czímet, az alkalmat,

¹⁾ Vendég oly személy, ki ingyen barátságból másnál eszik.

²⁾ Vendégek számára adott lakoma.

³⁾ Valamely idegen (tehát nem a házhoz tartozó) személyt, mint asztali vendéget fogad s lakomában részesít.

(Név-, vagy születésnap, húsvét, farsang, karácson), hogy rokonai számára pompás lakomát ¹⁾ üthessen: vendégeskedik. ²⁾ Lakomázik elég gyakran, de nem lakmározik, ³⁾ nem dőzöl. ⁴⁾

Hazai örmény: Gábrus Zakariás.

¹⁾ Akármely czím alatt adatni szokott vendégség, melyben az ételek és italok nagyobb számmal szolgáltatnak fel.

²⁾ Vendégek társaságában gyakran lakomázik, eszik-iszik.

³⁾ Vendégeskedik, duskálva eszik-iszik, töltözik. (Magyar Akad. szótár. III. köt. 1269—1270 lap).

⁴⁾ Korhelyek, dorbézolók módjára duskálkodva eszik-iszik, részegeskedéssel tölti az időt. Dőzsölés = időn kívüli és mértéken túl duskálodva eszik-iszik; részegeskedés, dorbézolás és ez által a vagyonnak prédálása. (Magy. Akad. szótár, I. köt. 1315 lap).

Mások csak menyekző alkalmával szoktak lakodalmat¹⁾ adni; ellenben az örmény nagy ünnepélyek idején is csinál lakodalmat. (L. hátrább „Keresztelés“ „Házasság“ és „Temetés“).

IX. Czikkely.

Néposztályok.

1. Fejezet. Gazdag, szegény.

Habár gazdag és szegény viszonylagos fogalom, mégis én így határozom meg ezen fogalmakat. Szegény²⁾ az, kinek annyi sincs, mennyi kell; ellenben az a gazdag, kinek többje van, mint a mennyi kell.

Olyan szegény, kinek annyi se lett volna, mennyi kell, — a beköltözött örmények között, — egy sem volt. Mert a szegény ott maradt az ősi hazában. Ellenben a gazdag, kinek sok vesztenivalója volt, — kiköltözött. . .

Beköltözött őseink itt e hazában soha sem dicsekedtek vagyonukkal; pedig roppant sok vagyont (aranyat, ezüstet, drágaköveket, ékszereket, értékes ruhadarabokat. . .) hoztak magukkal. Legtöbb — ha kérdezték is — túlszerényen csak ennyit mondott: „Van valamim!“ — „Megélhető állapotban vagyok!“ Ellenben a nem-örmény így nyilatkozott: — Mily gazdagok lehetnek ezek az örmények, hogy olyan drága ruhákba öltözködnek. Ezt is mondták:

¹⁾ Lakodalom = házasság vagyis menyekző alkalmával adatni szokott vendégség, lakoma, mely a nép szokása szerint a legpazarabb bőségben történik minden egyéb vendégségek között. (Magy Akad szótár, III. köt. 1269—1270 lap).

²⁾ Kérdi valaki, hogy mit csináljon, mert szeretik ugyan egymást, de szegények mind a ketten! Erre a »Pesti Hirlap:« Szent Isten, ha a szegényeknek be volna zárva a házasság kapuja, kevés dolguk volna a statisztikusoknak. Hiszen a világ legnagyobb része szegény emberekből áll, sőt néhány ezer ember kivételével csupa olyanokból áll, a kik szegényeknek vallják magukat. Mindenestre helyes elv az, hogy csak azok alapítsanak családot, a kik azt el is tudják tartani. Azonban óriási különbség van a felfogásban Budapest pl. vannak olyan szerelmesek is akárhányan, a kik évi

— Az örmények között nincs szegény. Nem tudjuk megkülönböztetni, hogy melyik a gazdag és melyik a szegény. De nem egyszer tettek a nem-örmények ilyen nyilatkozatokat is: „Az örmények kimondhatatlanul gazdagok kell hogy legyenek, különben nem viselnének ilyen fényes ruhát.”³⁾“

Csakugyan „kimondhatatlanul gazdag” volt minden örmény, mikor bejött, sőt egy darab ideig azután is; azonban a nagy anyagi áldozat, mit a haza oltárára tettek, a kereskedelem irányának megváltozása, a sors-csapások, a devaluatio, 1848 egyeseket majdnem minden vagyonuktól megfosztották, úgy hogy mai napság közöttünk is van — elég szegény!

X. Czikkely.

Életmód és foglalkozás.

1. Fejezet. Mivel foglalkozik az ázsiai örmény?

Minden pályán találunk örményt. . . Mihelyt megdőlt az örmény királyság és a nemzet függetlenségét elvesztette, az örménység egyik része kivándorolt. Ezek közül több mint tizenkettő ült a byzánczi trónon: a kelet római birodalom császárai lettek.

Oroszországban egyik (Loris-Melikof gróf) mint diktátor tesz jelentékeny szolgálatot a czárnak, néhány kiváló hős hadvezér pedig a csatatéren arat hervadhatlan babérokat.

1600 korona jövedelem után epednek csak s ismét akárhányan olyanok, a kiknek 10.000 korona kevés a családalapításra. (Minél fogva nagy hozományt követelnek). Az, hogy valaki szegénynek mondja magát, még semmit sem jelent. Viszont olyan ifju embereket is ismertünk, a kik 5000 korona évi jövedelemből, mint legényemberek nem tudtak megélni és adósságokat csináltak, a mikor pedig megházasodtak, ugyanebből még félre is tudtak tenni valamelyest. Egyébiránt pedig az, a ki szűk jövedelemre megházasodott, ha jóra való ember, rendesen erős ösztönzést kap arra, hogy több jövedelmet szerezzen magának és ezt rendesen el is éri, ha nem is azonnal, idővel. Csak becsületes maradjon az ember; az a fő.

³⁾ L. a VII., VIII. és hátrább a „Házasság” czimű czikkelyt.

Törökországban Hágop pasa, a genialis pénzügy-miniszter rendezi az ozmán birodalom zilált pénzügyeit... Nehrimán chán (Bécs) és Melchon chán (Paris) mint nagy-követek szereznek dicsőséget az örmény névnek.

Hazai örmény: Dániel Pál.

Krimión (Ecsmiádzin) kátholikosz nagy eszét mindenki csodálja, Nubár pasa Egyptom büszkesége volt, a nagy-tudományú Álisán Leont az irodalom terén tűnt ki,

Csughádsiánt tartják legjobb örmény zeneszerzőnek, Pátkánián Ráfáel az örmény költők koronája, Ájvá-zovszki tenger-festményei Európában is utólérhetlenek,

Hazai örmény: Hollósy Simon festő. (München).

Ádámian a színművészet igen magas fokára emelkedett, Ráfáel lovag fejedelmi alapítványaival tette nevét hal-hatatlanná. . .

Minden pályára alkalmas az örmény... és nemcsak kötelességeinek tesz eleget, sőt igyekszik azon a téren, melyet elfoglalt, kiemelkedni is. Nagy része iskolázott; de mégis legtöbb hajlamot érez a kereskedés iránt. „Az örmény kereskedő ékességei: becsület, igazság, munkásság. Az örmény kereskedőnek minden perczeit az üzlet úgy igénybe veszi, hogy alig marad ideje az üdülésre. A hazugság nem kenyerere. Ha sikertelen évek olyan mostoha helyzetbe juttatják, hogy elvállalt kötelezettségének eleget tenni nem képes: eladja felesége ékszereit, megfosztja magát mindenétől, hogy becsületét megóvja.“ („Armenia“ 1888. évfolyam, 127 lap). Vannak azonban olyanok is, kik azt mondják, hogy az ázsiai örmény kereskedő ravasz, nyervágyó, kapzsi és fösvény. A kereskedő osztályt ezen vádakkal szemben így védi Leist Arthur, ki nem örmény és a ki jól ismeri az örményt, mert sokáig tartozkodott közöttük. Leist egyik jelentékeny munkájában ¹⁾ a többek között ezeket mondja:

„Armenia, az örmény felföld, az örmények tulajdonképeni hazája, vad rendetlenségben emelkedő hegycsúcsai és sziklás, meredek lejtőivel, ugyancsak próbára teszi lakóinak minden indusztriáját. Az örmény felföld benszüllött lakóinak, hogy megéljenek, dolgozniok kellett és pedig kemény, fáradságos munkát. Megélhetésükért folytonos küzdelemben voltak és vannak a természettel. E küzdelem nem engedett időt a phantasia működésére és így lett az ázsiai örmény, kevesebb teremtő erővel, első sorban kitartó és munkás nép.

A ravaszsgot az örmények azon tulajdonságai közé sorolja, melyet „a viszonyok kényszerítő hatása alatt öltött magára a keleti örmény.“ És csakugyan úgy van! „Ha reflectálunk — mondja az idézett forrás — azon évszázadokig tartó elnyomatásra, melynek az örmények, a perzsák és törökök részéről ki voltak, s részben máig is ki vannak téve; ha eszünkbe jutnak a nomádizáló kurdoknak megmegújuló vad kegyetlenségei, melyeknek még napjainkban is egész virágzó örmény községek esnek áldozatául: akkor

¹⁾ Arthur Leist, Georgien. Sitten Völker und Bewohner. Leipzig.

nagyon természetesnek fogjuk látni az elnyomott örmény nép pszichológiai habitusában a ravasz, alattomos vonást. Zsarnok, kegyellen népek között élve, hogyan is képzelhetnénk, a különben józan eszű örményekben nyíltszívűséget, mely által önmaga ásná meg sírját magának.

Úgy van az, hogy az ember állat is, és mint ilyen küzd és harcol az életért. Ez a létért való harc; az önfentartási ösztönnek ez a kényszere az, mely kiragadja az öntudat mélyéből az akaratot, az elhatározást szabályozó okokat s kizárólag a személyiségen kívül eső feltételekbe helyezi azokat át. Csoda-e aztán, ha így elhomályosúlnak, vagy épen létre sem jönnek az emberi léleknek úgynevezett maximái, gyakorlati elvei, melyeknek ítélőszéke volna hivatva megteremteni az embernek pszichológiai szabadságát.“

Egy másik vonás, melyről Leist megemlékszik a tífiszi örmények nyervágya, kapzsisága, fösvenysége. „Oly tulajdonság ez, mondja az író, melyet az eredeti hazájukból kiszorított, idegen földön élő népek gyakran szoktak magukra ölteni és pedig azért, mert az ilyen életfeltételekkel küzködő népet rendszerint jövő sorsa aggasztja s aggályait — legalább részben — gyors vagyonosodása által véli és óhajtja eloszlatni.

Tehát itt is nem annyira a hajlam, mint a létért való harc, itt is az önfentartás természeti ösztöne az, melyben gyökeret verve a vágy, szilárd — képzett — alapra jut és szenvedélylyé növi ki magát. Az önfentartási ösztön az, mely impulzust ad a vagyon szerzésére. Az örmény, ki idegen földön soha sem látja jövőjét, existenciáját biztosítva, vagyonban akar legalább magának támpontot teremteni. A mindig kétes jövő az, mely szenvedélylyé növeli benne a birvágyat.“ (L. „Armenia“ 1887. évfolyam 371—372 lap).

*

Az ipart és földművelést nem kedveli annyira, mint a tudományt és kereskedelmet; de azért van elég kitűnő iparos és szakképzett földművelő is az örmények között. . .

„Tanulás és ipar“ — e kettő képes előre vinni az emberiséget. Tanulás nélkül vad az ember; de ipar nélkül

meztelen és éhes. Így gondolkodik minden művelt nép. Tanulni, nagyon is tanulnak az örmények; mert népünk a tanulást szent foglalkozásnak tekinti; ő a tudományt Isten szavának mondja, melynek erejénél fogva a lehetetlen lehetségessé lesz. De már az ipart, mely épp oly nemes foglalkozás, mint a tanulás — nem szereti olyan nagyon. . . Alig végzi el az örmény ifjú a falúsi iskolát, kereskedővé lesz (cshárdsi = szatocs, kalmár; így nevezik hazánkban is; mert cshárt = árúszik, portéka). Nem szereti a földművelést sem. Nem, mert „van elég eset, midőn 10—20 rubelnyi összeggel elkezd kereskedni és 5—6 év alatt csinál abból 500—1000 rubelt.“

A török-örmények az ipar terén kiváló helyet foglalnak el. Csak az örmények a festők, rézművesek; csak ők üzik a kovács-, ács-, ötvös-, takács-, szabó-, csizmadia-mesterséget. Örményország városaiban az ipar örmények kezében van. A mesterség sokakat juttatott jóléthez. Az örmény ügyes, találékonny, jó mesterember és igyekszik mesterségében előhaladni magát hova-tovább tökéletesíteni. Vannak köztük sokan, kiknek kezei közül olyan csinos készítmények kerülnek ki, hogy azok Európában is számot tennének. Az ipart nemzeti szellemben fejlesztik. Ez általános törekvés az örmény iparosoknál. Majd, ha a gépek használata jobban fog köztük elterjedni, a tehetséges örmény iparosok még több sikert fognak felmutatni. („Armenia“ 1893. évf. 126 lap).

*

Itt még megjegyzem azt, hogy Armenia a szolgágot nem ismerte. Népünk között soha sem volt meg ez az osztályozás: szabadok és szolgák. Örményországban minden ember szabad volt. A magyarországi jobbágy 1848-ban lett szabad d á, ellenben Armenia gyermekei kezdet óta szabadságot éltek. . .

2. Fejezet. A bukovinai örmény foglalkozása.

Bukovina földbirtokának egy harmada még ma is az örmények kezében van. . . Ezelőtt a bukovinai örmények a kereskedelem majdnem minden ágával foglalkoztak;

mai napság még csak egy néhányan foglalkoznak ló- és marhakereskedéssel; a többi vagy szatócs, vagy földbirtokos. Feltűnő, hogy műveltségük daczára a „hivataloskodást“ kerülik és eddigelé se állami, se magánhivatalt nem vállalt egy bukovinai örmény sem . . .

3. Fejezet. A magyar-örmények életmódja.

A beköltözött örmény családok mind vagyonosak, nemesek és műveltek voltak. Ezzel az igazsággal azonban nem azt akarom mondani, hogy akkortáiban Armeniában szegény és műveletlen ember nem is volt. Volt itt is elég; csakhogy a köznép és a vidék, melynek nem volt oly sok veszténivalója, honn maradt, ette tovább is az üldözés és a nyomor könnyvel áztatott sanyarú kenyerét, és nem is gondolt a kivándorlásra, — mert nem volt miből fedezze a hosszú és bizonytalan út roppant költségeit. Az ádáz ellenség: a török, tatár, perzsa, mongol, görög . . . mind a nagy fővárosra: a páratlan szép Áni-ra rontott, mert itt laktak a dúsgazdag családok. Apáink mind Áni-ból valók.

A magyar földre beköltözött többi népek és az örmények között éppen megfordított viszony létezik. A többi népek közül csak azok jöttek be, melyeknek otthon (né melyiknek még otthona se volt) mijök sem volt és így otthon mit sem hagytak, magukkal sem hoztak semmit — és itt ingyen földet kaptak; kaptak „több évi adómentességet, pénzelőleget és vetőmagot.“ (L. Mangold Lajos, A magyarok története. Hatodik kiadás. 1900. év, 114 lap). De azért hálából (!) nem egyszer fogtak fegyvert az édes anya: a haza ellen, mely ölelő karjaiba fogadta. Ellenben az örményből, — kinek fényes multtal dicsekvő régi, virágzó, nagy országa volt, ki vagyont, műveltséget, vallást, erkölcsöt, kereskedelmi szellemet, szorgalmat, becsületességet stb. hozott magával s a ki itt a levegőn kívül ingyen semmit sem kapott, itt minden talpalattnyi földet drága pénzen vett meg, — a legjobb hazafi lett, ki jóban-rosszban mindig a leghívebben osztozkodott a magyarral . . .

Mihelyt felépítették az örmények e hazában házaikat, azonnal hozzáláttak a munkához. Három osztályt képeztek. Legtöbben kereskedők voltak; elég sok tagot számlált az értelmiség is, — legkevesebben voltak az iparosok (szattyánkészítő: szurubdsi). Földművelő vagy paraszt egyetlen egy sem volt köztük.

Az értelmiség az egyházi és világi pályán nyert alkalmazást: hivatalt viseltek az örmény helységekben, papokká, orvosokká, ügyvédeké, tanárokká stb. lettek. De a katonáskodást az örmény nem szerette; léptek közülök egyesek a katonai pályára is és habár némelyek felemelkedtek a tábornokságig (Czetz János, Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Mály Mihály . . .), mégis elmondhatjuk, hogy általában az örménység idegenkedik a katonai pályától. — A kereskedők nagy száma bejárta Ausztriát, Német-, Olasz-, Törökországot, sőt a Keletet is; visszajövet szekereiket meg rakták árucikkkel és így az örmény kereskedő közvetítette a kivitt és a behozatalt. A kiskereskedők a hazai országos és hetivásárokat látogatták szorgalmasan. Két, három vagy négy lovas szekereiken nemcsak a ládába helyezett vagy bálókba ¹⁾ csomagolt árucikket vitték magukkal, hanem a sátor alkatrészeit is. Volt olyan kiskereskedő is (kikicsár), ki lóháton járta be a falvakat (most van majdnem minden faluban egy-két zsidó kereskedő, akkor egyedül az örmény árult); ezek általvetőkben (kopobká: vesszőből font, kívül bőrrel bevont és kötéllel összekötött ládaszerű tartály) vitték magukkal az apró-cseprő árucikkeket. Mihelyt megtudta a falú lakossága, hogy kereskedő érkezett közibök, todukt a vevő . . . Legtöbb kereskedő ma boltjában árul.

Magyarország pusztáit marhakereskedők tartották haszonbérben. Ezen pusztákon hizott meg az itt-ott bevásárolt sovány marha, örmény gondviselő (pusztádsi) felügyelete alatt. A hizott marha legnagyobb része külföldre került. Marhakereskedők — ha nem is oly nagy számmal — ma is vannak; sátoros kereskedőkkel is itt-ott találkozunk; de már a „kikicsár“-nak nevezett kiskereskedők

¹⁾ Göngy, göngyöleg, köteg, Ballen.

faja egészen kiveszett. — Némely helyütt nő is vezet kereskedést.¹⁾

A „szurubdsi“-k szép gyártmányaikkal bejárták az egész országot. Műhelyekben (pándun: *paünnü*) készült a piros vagy fekete szattyán és kordovány. A „skumpia“ nevű nélkülözhetlen növényi festéket nagyjából külföldről hozták; kis mennyiségben e hazában is termelt (Eger). A műhelyekben a munkások (*huphny*: chortogh) legnagyobb része nem volt örmény. Csik-Szépviz kivételével minden örmény helységben készítettek szattyánt és kordoványt. Az utolsó szattyánt a hatvanas évek elején készítették Szamosújvárt; azután kimént divatból a szattyán- és kordoványcsizma-viselés.²⁾

A mészárosságot sem veti meg az örmény.

Más ipar-ágot³⁾ nem űzött az örmény. Mikor bejött vagyonos úr volt; azért lealacsonyító foglalkozásnak tekintette a mesterséget. Ma sem szereti; ezért alig találunk egy-két örmény szabót, asztalost, csizmadiát és néhány szöcset.

Mai napság minden örmény taníttatja fiát; ez az oka, hogy az örménységnek több, mint fele intelligens. Ha figyelemmel forgatjuk a statisztika lapjait, akkor ez a csalatkozhatlan tudomány nemcsak arról győz meg minket, hogy a különböző hivatalok minden ágazatában van örmény, hanem arról is tesz fényes tanúságot, hogy a hazai nemzetiségek közül aránylag az örmény adja a hivatalnoki karnak a legnagyobb jutalékot.

Azt a fiút, ki semmiképen sem akar tanulni, kereskedésbe adják. Lejebb nem száll az örmény; még ma sem tartja tiszteséges foglalkozásnak az ipart.

Van akárhány örmény, ki ha egyik pályán nem boldogul, „köpenyt cserél.“⁴⁾ A hivatalnokból kereskedő lesz; soha se tanulta a kereskedést és idővel mégis feltűnő

¹⁾ L. Szamosújvár város monográfiája II. köt. XXXV. cikkely 311—322 lap.

²⁾ L. Szamosújvár város monográfiája, III. köt. 33—43 lap.

³⁾ L. Szamosújvár város monográfiája II. köt. XXXIV. cikkely 305—308 lap.

⁴⁾ Örmény közmondás: „köpenyt cserélni“ == állást változtatni.

jó eredményhez jut. Vagy viszont a kereskedő felhagy a kereskedéssel, földbirtokot vesz és oly szakszerűen művel-teti „joszág“-át, hogy még az is csodálja, ki gazdasági

Hazai örmény: Dr. Verzereskul Oxendius.

tanintézetet tanult; meggazdagszik, százezerekre tesz szert. Lompérdi Korbuly Bogdán (Kolozsvár), a kolozsvári nemzeti színház volt intendánsa, ki e színház körül szerzett

elévülhetlen érdemeiért magyar nemességet nyert, -- kereskedő volt; Kovrig Tivadar (Nagy-Ikland) szintén a kereskedők osztályához tartozott és mindketten Erdély legnagyobb földbirtokosai közé emelkedtek. Gorove László szamosújvári hivatalnok, ki édes atyja volt Gorove István miniszternek, kiment Tisza-Varsányba és itt annyira megkedvelte a földet, hogy nemsokára nem egy-

Kazai örmény: Dr. Esztegár Vártán érsek.

ket „joszág“ tulajdonosa lett. Az erzsébetvárosi kereskedő Kiss család Déli-Magyarországon akkora földbirtokot szerzett (Ellemér), hogy Kiss Ernő tábornok már milliókkal rendelkezett. Karátsonyi Kristóf Szamosújvár főbirája megvette Beodrát (Torontálmegye) és unokái ma a magyar főrendi házban mint bőkezű grófok szerepelnek. De nem folytatom tovább a példák felsorolását, hanem csak azt mondom, hogy nem mondanak valótlanságot a többi nemzetiségek, melyek méltán csodálhatják is az örménynek ezen kiváló tulajdonságát, -- midőn azt állítják, hogy „az örmény minden állásra alkalmas.“

4. *Fejezet. Társadalmi viszonyok az örmény helységeekben.*

Az örmények főfoglalkozása még mai napság is: a kereskedés. De van közöttünk hivatalnok is — az elégnél is több.

A szamosújvári kereskedő: marhával, juhval, disznóval, állati bőrökkel (bárány-, juh-, marha-, kecske-, roka-, nyulbőr...), mézzel, borral, gabonával... kereskedik; a többi a boltban árul. De van olyan is, ki a vásárokat is járja, hol a magával vitt sátorfákból sátrat állít.

Négy országos vásárunk van: febr. 5, máj. 1, júl. 25 és okt. 28. Minden vásár három napig tart; a kirakó napot, két napig tartó marha-vásár előzi meg. Vásárainkra mindig nagy a marha-felhajtás. Legjobb az őszi vásárunk. Tavaszi vásárunk híres juhvásárral van összekötve. Juhvásárunk, mely egy hétig tart, a tavaszi kirakó vásárt (máj. 1) megelőzőleg hét nappal előbb kezdődik. Ezt a vásárt messze vidékekről jött juhkereskedők is meglátogatják.

A heti vásárt hétfőn és pénteken tartjuk.

Csak egynehány örmény iparos van közöttünk; de már hentes van elég. Erzsébetvárosban öt országos vásár van. Állatvásár ján. 24, 25, 26; gyümölcsoltó boldogasszony napján és előtte két napon; áldozó csütörtökön és előtte két napon; júl. 2, 3, 4; szept. 18, 19, 20; nov. 17, 18, 19. Országos kirakóvásár: jan. 27; gyümölcsoltó boldogasszony után való napon; júl. 5; szept. 21; nov. 20. A szeptemberi nevezetes „kender“-éről és a februári „czérná“-járól. Heti vásár minden szerdán (régén szombaton volt).

Kivitel bor, gyümölcs.

Iparos: asztalos, szabó, csizmadia, bádogos, szappanos.

Gyergyó-Szent-Miklóson legtöbb örmény: marha-, ló-, juhtenyésztéssel, méhészettel, bor- és fakereskedéssel foglalkozik. Behozatal: juh. Kivitel marha, juh. A hizlalt marhát Szász-Régenbe vagy Budapestre viszik...

Négy országos vására van. Állatvásár: virágvasárnap előtt való negyedik, harmadik és második napon; jún. 12, 13, 14; szept. 4, 5, 6; decz. 10, 11, 12. Kirakóvásár: virágvasárnap előtt való napon; jún. 15; szept. 7; decz. 13.

Hetivásár (kirakó és barom) minden szombaton. Nehány iparos; a mészárosok mind örmények.

Csik-Szépvizen is négy országos vásár van. Állatvásár jan. 4, 5, 6; ápr. 11, 12, 13; jún. 27, 28, 29; szept. 6, 7, 8. Kirakóvásár: ján. 7; ápr. 14; jún. 30; szept. 9. Hetivásár (kirakó és barom) minden szombaton. Kivitel: marha. Itt egyetlen egy örmény iparos sincs; de már hentes van. Itt a kereskedőkön kívül a többi földbirtokos.

X. Czikkely.

Közművelődés.

1. Fejezet. Iskolázás.

Mivelt, iskolázott volt a beköltözés alkalmával (1672. év) minden örmény. Háromezer család jött be; de ezen családtagok között egyetlen egy férfiú vagy nő nem volt (a kis gyermekek kivételével), ki iskolába ne járt volna. Papokat, tanítókat hoztak magukkal. A letelepedés után rögtön templomokat, iskolákat állítottak. Az iskolák azonnal megnépesültek... Azután új papok- és tanítókról gondoskodtak, hogy legyenek, kik oktassák, tanítsák a jövőendő nemzedéket is. Így folyt ez az áldásos munka napjainkig. Mai napság is az örmény helységekben (Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyó-Szt-Miklós, Csik-Szépviz) nemcsak szépen berendezett és jól felszerelt népiskolákat találunk, hanem Szamosújvár és Erzsébetváros főgymnasiumai — melyeknek felállításához mindkét hazafias város nagyon jelentékeny pénzáldozattal járult az örmény kaszszából, — mintaszerű. (L. Szongott Kristóf, Monográfia, második kötet, XVIII. czikkely, 56—118 lap).

2. Fejezet. Írás és olvasás.

Az örmény kiváló gondot fordít gyermekeinek nevelésére. Gyermekkorában iskolába járattja... és mindent elkövet, hogy gyermeke műveltség nélkül ne növekedjék fel...

Sok nemzetiség lakja hazánkat; de ezek közül egyik sem szereti annyira az iskolát, mint az örmény. Egy-két eset kivételével majdnem minden örmény jár iskolába.

Az 1890-ik évi népszámlálás eredményét Keleti Károly, a magyar statisztikai hivatal volt főnöke, a Magyar Tudományos Akadémia „Értesítő“-jében tette közzé; ebben

Hazai örmény: Dr. Thedorovics Mihály.

a derék dolgozatában a többek között azt mondja, hogy a hazai örmények közül 86% tud írni és olvasni... és így a magyar nemzetet alkotó összes nemzetiségek között — a magyarságot sem véve ki — az örmény a legműveltebb.

Amde a mondott évben készített népszámlálási eredmény (mert az 1900. évi még nincs nyilvánosan közzétéve) egyéb hiányai mellett — reánk örményekre vonatkozólag — még egy nagy hibában szenved, midőn 20000 örmény helyett (mert legalább ennyien vagyunk) csak 2731-et mutat ki. És honnan e nagy különbség? Az egyéni lapokon előforduló hiányos és nem megfelelő kérdőpontok idézték elő a szembe-tűnő nagy különbséget.

E helyen azonban nem foglalkozom statisztikánk hiányaival; azért csak azt mondom, hogy a 20000 örmény között nincs 20 egyén, a ki ne tudna írni és olvasni... és így $\left(\frac{20 \times 100}{20000} = \frac{2000}{20000} = \frac{2}{20} = \frac{1}{10}\right)$ $\frac{1}{10}\%$ azoknak száma, kik írni és olvasni nem tudnak és $99\frac{9}{10}\%$ ellenben azon örményeké, kik tudnak írni és olvasni. Melyik hazai nemzetiség képes ilyen nagyon kedvező, örvendetes százalékot felmutatni?

Hazai örmény: Stephánovics István apostoli visitator.

XI. Czikkely.

Egészségügyi viszonyok.

1. Fejezet. Házi orvosságok.

A beteghez orvost hínak. Ha egy-egy beteg olyan szegény, hogy nem képes az orvosságot fizetni, akkor a vényt a város (Szamosújvár) számlájára csináltatják. A nép orvosi rendelés nélkül fodros ménta és bodza-virágból készült „herba theá“-n kívül más füvet vagy növényt nem használ.

Mivel már a régiek azt mondták: „Vitam faciunt balnea, vina,“ — nemcsak a beteges, de az egészséges örmény is gyakran látogatja a fürdőket.

2. Fejezet. „Életadó víz,“ *kék ruha, votum.*

Az „életadó víz“ csak egy mesében fordul elő; az ó-korban az örmény hitte, hogy ha a feldarabolt emberi testrészeket evvel a vízzel megkenik, ismét életre ébred az ember.

A beteg a boszorkányság, bűbájosság, talizmán csalfa szereivel nem gyógyíttatja magát, hanem buzgó imában kéri Istent, hogy adja vissza egészségét... és igéri, hogy ha meggyógyul vagy „kék“-ben jár, vagy bucsúra megy, vagy a Szűz-Anya (más helyütt Szent-Anna) oltárára arany-ezüstből készült és a fájó testrészt ábrázoló „votum“-ot tesz.

A veszélyes betegért Szent-József oltáránál (Szamosújvár) gyertyát égetnek. A haldokló mindig felveszi az utolsó szentségeket: készületlenül nem megy Isten ítélő-széke elé. A mult században, ha hosszú útra kelt a kereskedő: meggyónt; mert — úgymond — hátha csak holt-testem kerül vissza. . .

XII. Czikkely.

Az örmény gyermek.

1. Fejezet. Az ázsiai örmény gyermek.

Nem akarok valami szellemes csevegést — mondja Wlislöckiné Dörfler Anna — vagy rajzot a gyermekéletről írni, sem pedig valami tudományos értekezést a gyermek testi és lelki neveléséről, azt megtették már mások és meg fogják tenni, a míg csak gyermek lesz a világon; de igenis szándékom, egyetmást a gyermekekre vonatkozó örmény néphítből, úgy a mint ezt egyes tudományos művek mellékesen felemlitenek, itt felsorolni. Egyszersmind talán okot is adok rá hazai örmény anyáinknak, hogy az ide vonatkozó néphitnek hazánkban még imitt-amott található foszlányait az „Armenia“ tárházába az utókor tudománya számára felhalmozzák. Mert legkevésbé sincs arra szükségünk, hogy a néphít azon babonái felett nevelsünk, melylyel a gyermek felett az anyák örködni szoktak. Hisz a néphít és a népies szokás nem egyéb, mint az alsó néposztály tudománya, melylyel magáról és környezetéről a rossz befolyást elhárítani igyekszik. Nem emlékszem, melyik író jegyzé meg: „A nép műveltségére azon szóásokból lehet nagyon is biztosan következtetni, melyek a gyermekekre vonatkoznak.“ Legyen egy nép bármily míveletlen, vagy számittassék az, az úgynevezett vadnépek közé, mégis a műveltség némi csiráját nem tagadhatjuk el tőle, ha vannak hitvilágában olyan szokások, melyekkel csecsemőit körülfogja, még pedig azon hitben, hogy őket azok által életben tartja; megóvjá a betegségtől, sinlődéstől; növésüket gyarapítja, testi és lelki jólétüket élémozditja. Az örmény anyák büszkék lehetnek e tekintetben is, hogy voltak és vannak ugyancsak ilyen népies szokásaik, a melyeket itt röviden felsorolni szándékom.

A terhes állapot, a szülés, a gyermek gyarapodása — mindezen tüneményeket a műveltség alsóbb fokán álló ember, kinél a természettani elemek ismerete hiányzik,

Hazai örmény: Szengott Jakab volt országgyűlési képviselő.

csak úgy képes magának megmagyarázni, ha ezeket közvetlenül valami földöntúli lény befolyására visszavezeti. Az ókor majdnem minden népénél a hold ezen tekintet-

ben nagy szerepet játszott. Az éjjeli sötétség, melyet az megvilágít, a melyből aztán virradatkor a látható élet ki-

Hazai örmény: Ávéd Jákó gymn. igazgató.

bontakozik, a mellett ezen égi test növekvése és fogyása, mindezek oly tünemények, melyek a primitiv embert önkénytelenül arra a gondolatra vezették, hogy a holdat

nemcsak mint égi testet, mint holdistennőt, hanem egyszersmind, mint a gyarapodás, növés és szülés istennőjét tisztelje. Ezt találjuk a rómaiaknál, görögöknél, arabok- és egyiptomiaknál és az ó-kor számtalan népeinél. Az iráni népek: a perzsák, médok, baktriaiak és örmények a holdistennőjét az úgynevezett Anaitis-t vagy Ánáhid-ot, mint a szülés istennőjét is tisztelték, az ő védelmébe ajánlották a szülőanyát és a csecsemőt.¹⁾ A magyarok ilyen istennője a Nagyasszony vagy Nagybaldogasszony volt, kinek tulajdonságait, mint a szülőnő ovó szellemét, a keresztény egyház boldogságos szüzére: Máriára ruházta át, kihez áldott állapotban levő nők fohászkodnak, ki a magyar néphít szerint az anya felavatásáig örködik a csecsemő felett.²⁾ És hogy az örmény hold- illetőleg szülés-istennő elhalványult emléke még lappang európai örményeink néphitében, arról tanuskodik még ezen hit, mely főleg a bukovinai örmények közt divik: keresztelés előtt t. i. a csecsemőt oly helyre teszik, a hova a hold süt és mindenki néhány percze a szobából, hol a csecsemő nyugszik, eltávozik. Ez azért történik, hogy a most, esetleg, megjelenő szerencseasszony (azaz holdistennő) nyálából készítse el a gyermek számára a „szerencseinget“, melyet a gyermek egész életében látatlanul magán hord és aztán minden tettében szerencsés lesz.³⁾ Ezzel a „szerencseinggal“⁴⁾ összefügg — az egyébiránt más nép körében is elterjedt — örmény néphít, mely szerint azon gyermek életében nagyon szerencsés lesz, a ki az úgynevezett „burokban“ (Embryonenhaut) jön a világra.

¹⁾ L. Windischmann, Abh. d. philos. Cl. d. bayer. Akad. d. Wiss. VIII. 1858. 85 l.

²⁾ L. Kálmány. Boldogasszony, mint ősvallásunk istenasszonya (Akad. értek. 1875.) — Wlislöck H., Aus dem Volksleben der Magyaren (München 1892) 156 l.

³⁾ L. „Germania“ XXII. köt. 136 lap.

⁴⁾ Az örmény hold- (= szülés-) istennő elhalványult emléke még a hazai örmények néphitében is lappang, — habár tudatlanul; mert a szamosújvári örmény még mai napság is mondja arról, kit valamiben szerencse ért, hogy „sábgi mecs ëndzájile“ (ingben született).

Mai napság is az oroszországi örmények azt tartják, hogy a gyermek előbb-utóbb életében holdkóros lesz, ha születése után nem hintik be azonnal sóval.¹⁾ A tíflii kerületben (Nücha körül) lakó örmények a gyermeket születése után nem mossák meg, hanem azonnai behintik egész testét finomra tört sóval, csak 30—40 órával születése után fürösztik meg a gyermeket. Ugyan ezt teszik az ásztracháni örmények is; ²⁾ sőt Kis-Ázsiában akárhány községben az újszülött gyermeket több mint 24 óráig kegyetlenül sóba fektetik és azzal jó vastagon behintik.³⁾ Sok helyen, így pl. Bukovinában, só helyett olajjal kenik be az újszülött gyermeket, mely eljárás azon téves hítre adott alkalmat, hogy a bukovinai örmények az úgynevezett „Serd náhádág orthnuthián“-nál t. i. midőn a gyermek ajkát a pap szentelt borral érinti, — már is megadják gyermekeiknek az utolsó kenetet.⁴⁾ Általában a Keleten lakó örmények azt tartják, hogy az újszülött gyermek testét nem a víz, hanem csak is a só és később az olaj tisztíthatja meg, miért később is a gyermeket nem igen fürösztik. Az eriváni örmények csak 5—7 napig fürösztik a gyermeket naponta egyszer keresztelésig, mely után három napra a fürösztés végleg elmarad; ekkor a gyermeknek szentelt olajjal bekent tagjai lemosatnak és a rendes fürösztés be is lesz ezzel szüntetve. Ha már fürösztik is néha a gyermeket, annak testét előbb bedörzsölik sós agyaggal és fürdés után beolajozzák.⁵⁾ A Kaukaszus kubani tartományában lakó örmények csakis a három első héten fürösztik a gyermeket, azután míg fel nem nő, soha többé.⁶⁾ Az olaj pótolja a vizet és előmozdítja testük tisztaságát.

Az eriváni tartományban lakó örményeknél a bábának egyik fődolga a csecsemő „testét helyre igazítani.“ Ezen helyreigazítást a bába a csecsemőnek tizenötödik életnapjától kezdve 3—4 hétig minden nap egyszer megteszi.

¹⁾ Krebel, Volksmedizin verschied. Volkerst. Russlands.

²⁾ Meyersohn, Medic. Zeitung Russlands 1860; 189 l.

³⁾ Ploss, Das Kind II. 16.

⁴⁾ Can, Die orientalischen Armenier in der Bukovina, 30 l.

⁵⁾ Ploss idézett hely, II. 21.

⁶⁾ „Kawkas“ 1879. 62. sz.

Kezével simogatja vállait; huzza, ránczigálja a gyermek végtagjait, a csuklókat ujjával nyomja, a fejét felfelé húzza, hogy a kisednek majdan hosszú nyaka legyen. Sok helyen a gyermeket lábánál fogják s lefelé hajtott fővel, mint valami ingát néhányszor ide-tova mozgatják. Mindez azért történik, hogy a tagok izmosodjanak, a test általában szépüljön.¹⁾

Örményországban a csecsemőt keresztelésig csakis egyszerű rongyokba burkolják; keresztelése után pedig egy ingecskét és egy mellényforma felöltőt (árdzáluknak nevezve) adnak reá. Az ottani örmény néphit szerint valami ruha formát azért nem szabad a csecsemőre adni keresztelése előtt, mivel a gyermek keresztelésig tisztátalan és ha véletlenül kereszteleetlen ilyen ruhadarabban meghalna, azt az embert, ki a gyermekre a ruhát feladta, kimondhatlan szerencsétlenség érné. Ép úgy tilos a gyermeket keresztelés előtt bölcsőbe fektetni.

A Saruró-Daralagesk körül lakó Eríván tartománybeli örmények különös szerkezetű bölcsőt használnak gyermekeik számára, mely az örmény anyák praktikus észjárásának csakis dicséretére válik. Egy körülbelül egy méter hosszú és harmad méter magas és ugyanannyira széles deszkaszekrény fenekével két félkörforma deszkadarabon nyugszik. Ez a voltaképeni bölcső, melynek két végén (a fej és lábnál) két gömbölyű fadarab van megerősítve. Ezen fadarabok tetejére a bölcső hosszában egy pálcza van fektetve, melyre gyöngyöt, kagylót, játékszert kötnek, hogy mulassa magát a kised. A bölcsőben egy jűhszörrel töltött matrác és arra egy kendő van ráborítva; mindkettőnek közepén van egy lyuk, mely egy, a bölcső fenékdeszkájában levő lyuknak megfelel. A gyermek feje és lába alá külön-külön kis párnákat tesznek, úgy, hogy a lyuk felett egy kis mélyedés támadt. Ha a gyermeket a bölcsőbe belefektetik, úgy ezen lyukon keresztül egy fából készült és belől viasszal bevont csövet tesznek, melynek alsó vége a bölcső fenekén megy át, felső vége pedig a gyermek alfeléhez illesztetik. A gyermeket így

¹⁾ Ugyanott 300 l.

aztán betakarják és zsinorral lekötik. Ily módon a csecsemőt 3—4 napig is nem kell tisztába tenni vagy csak a bölcsőből ki is emelni, mivel nedvesség nem éri a csecsemőt, és ő mindig tiszta, száraz ágyban fekszik.¹⁾ Ha az anya gyermekét szoptatja, a bölcső fölé alkalmazott pálczára támaszkodván, végzi tápláló kötelességét. Itt fel-
említendő még, hogy az örmény anya hetenként 2—3-szor sóval vegyített czukorporba mártván mutatóujját, azzal gyermekének száját bekeni, nehogy a csecsemő valami szájbetegséget kapjon.²⁾

Az örmény gyermek legelőször életében nem a saját anyja emlőit szopja, hanem előbb három napig idegen nő szoptatja, csak azután adják át édes anyjának. Állítólag a Kuban vidékén lakó örményeknél nem ritka eset, hogy a nagyanya (egy körülbelül 40 éves nő) átveszi az újszülöttet és hogy leányának nyugalma legyen, a gyermeknek oda tartja emlőit, melyekben rövid idő alatt tej képződik, úgy hogy a nagyanya szoptatja unokáit, a nélkül, hogy rövid idővel előbb szült volna.³⁾ A gyermek rendszeren egy évig szopik, s csakis a tíllisi kerületben szokás a gyermeket 3—4 évig szoptatni. Ott is — mint mi nálunk is — az a balhiedelem divik, hogy ez által a gyermek erősödik és az anya nem esik addig teherbe, míg szoptat. A csecstől való elválasztásnál az örmény anya bekeni emlőit nemcsak keserű folyadékkal, hanem az eriváni kerületben kátránynyal, sőt marhatrágyával is.⁴⁾ Az anyatej mellett a gyermeknek már az első hetekben egy pépforma eledelt is adnak, melyet tehéntejből, a „pats“ nevű lisztből, czukorból és az Eleagnon hortense növény gyümölcséből készítenek.⁵⁾ Fájdalom az örmények közt is divik az a szokás, hogy a gyermeket opiummal vagy mákkal altatják el.⁶⁾

Ámbár a szegényebb sorsú örmény nő jó sokáig szoptatja gyermekét, úgy mégis szerfelett igyekszik arra,

¹⁾ „Globus“ 1880. évf. 270 l.

²⁾ Ploss II. 153.

³⁾ Ugyanott II. 156.

⁴⁾ Garri! Oganisjanz Kawkas 1879, 58 sz.

⁵⁾ Ploss II. 186; „Globus“ 1880. 16 sz. 254 l.

⁶⁾ Ploss II. 233.

hogy magzata mielőbb lábon álljon és járjon. Erre egy „csèrik“ vagy „cshor“ nevű készüléket használnak. Hogy a gyermek hamar tanuljon lábon állani, úgy a „cserán“ nevű készüléket alkalmazzák. Ez egy háromszögű, kereken járó faszekrény, melybe a gyermeket beleállítják. A „csèrik“ vagy „cshor“ pedig egy négyszegletű függőlegesen álló faráma, melynek alsó párkánya két kerékhez van illesztve. Ezen két kerék tengelyének közepéből egy pálcza megy előre, melynek végére szintén egy kerék van alkalmazva. Ezen pálcza kerékkel ellátott végét az említett függőlegesen álló faráma felső párkányával szintén egy pálcza köti össze. A gyermek megfogja kezecskéivel a ráma felső párkányát s az egész készüléket ez által előre tolva, önkénytelenül követi azt. A jelisawetpoli kerületben Kasach környékén lakó örményeknél a „cshor“¹⁾ még egy más fajtája is van divatban. Egy körülbelül 35 cm. hosszú, a földbe vert bothoz egy szintén oly hosszú, vizirányos, mozdítható pálczát kötnek. A gyermek megfogja a vizirányos pálczát és vele együtt a függőleges bot körül foroghat.¹⁾

2. Fejezet. Hogyan neveli a hazai örmény gyermekét?

A szülők nagyon szeretik gyermekeiket; azért gyermekelhajtásról (?) szó sincs az örmények közt. A férfinek kevés szabad ideje van; mert vagy vásárban van, vagy a boltban ül. . . . Azon, a család körében eltöltött csekély idejének is egy részét gyermekeinek szenteli. Irigykedve nézi akárhányszor a gyermektelen férfi vagy nő, hogy mily szépen játszik a szomszéd gyermekeivel.

A szeretet kapcsa, mely a gyermeket szüleihez fűzi, a nagy korban sem lazul el. Legtöbb gyermek azt a vagyont, mit szülei nevelésére fordítottak, kölcsön adott pénznek tekinti; azért rászorult öreg szüleinek azt kamatos-kamatjával együtt visszafizeti. De ha a szülők kedvező anyagi helyzetben vannak, csak a tisztelet adójával rojja le a kamatokat.

¹⁾ Garril Oganisjanz „Kawkas“ 1879; „Globus“ 1880, 38 köt. — A múlt század első felében még a hazai örmények is használták ilyen járó-készüléket. Sz. K.

Nagy gondot fordít a szülő arra, hogy gyermeke iskolázatlanul ne maradjon; azért csak egynehány olyan gyermek van a hazában, kik az iskola áldásaiban nem részesültek. Ha nem telik, megvonja magától a kényelmet, de a szükségeseikkel mégis ellátja gyermekeit.

A gyermek megtartja a tizparancsolat negyedik parancsát: de aztán aránylag közülünk sokan is eléri az öregkort. A gyermek a mily mértékben hiszi, hogy azon imádságnak, mit a szülők érette végeznek, foganatja van; annyira fél a szülők átkától. — Szamosújvár város kétszáz éves történetéből a krónikás csak egyetlen egy esetet említ, midőn a háládatlan gonosz fiú nemcsak tetteleg bántalmazta öreg apját, hanem hajánál fogva még kihurczolta az udvarra. Mire az ártatlan öreg csak ennyit mondott: „Dákh háczé phéch e.“ (Örmény közmondás: „A lány kenyeret csak költsön adták.“ Vagy: A bűn büntetlenül nem marad. Még így is: A milyen mértékkel mérsz, avval fognak neked is mérni). Nemsokára az ő fia (unoka) markolt, a háládatlan fiú (apja) üstökébe és az udvarra ránczigálta. „Elég fiam, ne ránczigálj tovább; én is csak e pontig hurczoltam apámat.“ . . .

XIII. Cikkely.

Hitélet.

1. Fejezet. Az örmény az első keresztény nép.

Ahhoz, mit Monográfiám második kötetében „Vallás és erkölcs“ cím alatt (XII. cikkely 366—374 lap) ide vonatkozólag mondtam, még hozzáadom a következőket:

Az (ázsiai) örmények kisebb része — mondja Eliseé Reclus¹⁾ — a róm. kath. vallást követi, míg a nemzet nagy része — az Euphrat- és Araxes-völgye — hív maradt az ősi keresztény valláshoz. Minden nép közül az örmény nemzet volt az első, mely a kereszténységet felvette. Elvetette az isteneket, de hagyo-

¹⁾ Nouvelle géographie universelle, Par Eliseé Reclus. Tom. VI. l' Asie Russe.

mányait csak lassan-lassan felejtette el. Még most is, úgy mint Zoroaster idejében, ünneplik az isteni tüzet; Ámánor

Keleti örmény: Sáházizján költő (Moszkva).

ünnepén réz-edényben égetik a jóltevő föld adta terményeket, gyümölcsöket, kalászokat, borostyán-ágakat, szőlőgerezdeket. . .

2. *Fejezet. Nagyböjt.*

Az ázsiai örmény a nagyböjt alatt nemcsak a húseledeltől tartozkodik, hanem még tejneműt sem eszik:

Kéleti örmény: Ádámján színművész.

hét hétig tisztán böjtöl. A Belső-Áchdában lakók nagyhéten aláírás útján bizonyos összeget gyűjtenek és avval marhát vesznek; ezeket a marhákat leölik és húsvét

vasárnapján mise után a húst magok közt felosztják. (L. „Armenia“ 1891. 318 lap. Szamosújvár város Mono-gráfiája, I. köt. 231 lap).

3. Fejezet. *Kiabálás, illetlen szó, szitkozódás.*

„Ha városi polgár vagy idegen kereskedő, vagy bárki korcsmában elittasodván nagyon kiabálna vagy illetlen szót beszélne, vagy szitkozodnék, — úgy az ilyen 12 magyar frttal büntetessék. A ki csak kiabál, de nem szitkozodik, vagy a ki a vásárban iszik, 6 magyar frt büntetést tartozik fizetni.“ (Vár. lev. Örmény prof. I. köt. 4 lap. 1714 év. 26 pont).

XIV. Czikkely.

Családi élet.

1. Fejezet. *Örmény család Bukovinában.*

A ki valódi szeplőtlen, patriarkhalis családi életet akar tanulmányozni, az telepedjék le egy bukovinai falusi örmény család tűzhelye mellé. Alig hiszem, hogy kultivált nép körében még valahol annyira tiszta erkölcsiség léteznék, mint épp a bukovinai örmény családban. . . Napközben keveset esznek, legfeljebb egy darabka sajtot, vagy füstölt juhhúst („buzseniczá“-nak vagy „pásztrámá“-nak nevezve); de azért estve — valódi keleti szokás szerint — gazdagon terített asztalhoz ülnek. Mértékletesség, szeplőtelenység, vendégszeretet és — becsületesség jellemzik a bukovinai örmény családot. Falúkon még mindig lehet hallani a régi örmény titulációkat: „der“ (úr), „báron“ (úr) és „ámir“ (herceg). Igen, mert ezeknek ősei a kiköltözés előtt otthon (Örményországban) igazán urak voltak. Annak a családnak ősei pedig, melynek unokáit még mai napság is „ámir“ címmel tisztelnek meg, — valóban emírek-hercegek voltak az ősi hazában. A magyarországi ámir-ok czimök, rangjok névszóját vezetéknév gyanánt használják és a régi vezetéknév elhagyásával — Ámir-ás-ok-nak nevezik magukat.

2. Fejezet. Örmény család a hazában.

A családban az apa nem élvez nagyobb tiszteletet, mint az anya. Az aggkortól az örmények nem vonják meg az illő tiszteletet.

A férfi és nő rokonai: hájr (apa), májr (anya), báb (nagyapa), mám (nagyanya; régen „áján“-nak hívták, Chárpert-ben most is így nevezik); hopár (horjéghpár atyúlbátya, atyúlöcs, atyabátya vagy atyaöcscse), horkhur (apanéne, apahúg); kheri (anyabátya vagy anyaöcscse), morkhur (anyúlnéne, anyanéne, anyúlhúg, anyahúg); jézná (apánk vagy anyánk nővérének férje), jèngá (apánk vagy anyánk fivérének neje). A rokonság (*աղականից*, árénágiczh), sógorság (*խնամամուծիւ* chènámuthiun) többi fokai: férjének anyja: *սոցեսուր* szgészur (socrus), férjének apja: *սոցեսր*, szgészrár (socer); nejének anyja: zokáncs; nejének apja: *անք*, ánér; férjének nővére: *սուր*, (dal; így nevezi a férj is nejének nővérét) glos; soror marii; férjének fivére: *սոքս*, dákhèr; nejének fivére: *անքս*, ánérczák; nejének nővére: *թիգին*, thigin; testvérek nejei: *սեր*, nér (connurus, janitria); sógor-férjek: dákhèr; unokatestvérek: ver, unokanővérek: verisoráh.

Az örökbefogadás (dásdákheránkh) nincs szokásban; örökbefogadott gyermek (hokevorti, hokezávág) nem igen van közöttünk.

A férfi nejét idegenek előtt így nevezi: goghágiczh (oldaltárs), lèdzágiczh (terühben osztozó társ, segítőtárs, feleség, munkatárs), ámuszin (hitestárs), hárszè (menyasszonyom) . . . ; a nő férjét — ha ez nincs jelen — ilyen nevekkal illeti: im dèghámártè (ifjú emberem), im Krikori (vortu) hájrè (Gergelyem apja), inkhé (ő), jérigész (férjem).

3. Fejezet. Községi élet Szamosújvártt.

Nem czélom ezen fejezet alatt a községi élet minden nyilvánulásáról részletesen szólni, — hanem csak néhány rendeletet, tilalmat, kihágást teszek közzé szó szerint. Ezek a következők:

„Mivel az a parancsolat ezen a városon, hogy a takarodásra lett harangszó után (estveli „Ave Maria“) az utczákon

lámpás nélkül járni nem szabad, . . . két német pedig a nélkül járt éjfél után; azért ítéltetett, hogy mindketten három-három forintot fizessenek, és minthogy az asszony azonkívül is gyanús személy, a városból takarodjék ki.“ (Vár. lev. 1776. márcz. 29-én vezetett jegyzőkönyv).

„A kéményeket ki kell separtetni. Az a gazda, kinek házánál tűz ütne ki, vagy kéménye kigyuladna, meg fog büntettetni.“ (Vár. lev. 1800—816. sz.).

Kéleti örmények: Mechitharista atyák egyházi díszöltönyben Szil-Lázár-szigetén.

Pipázni nem volt szabad nemcsak az utcán, de még az udvaron sem: „Tapasztaltatván, hogy némely városi polgárok és más személyek is, semmit sem gondolván a több rendbeli tilalmazásokkal, az utcán széltiben pipáznak: végeztetett, hogy az utczaí pipázás — az eddig volt mód szerint — minden személyes tekintet nélkül; büntetessék meg.“ (Vár. lev. 1800—754. sz.).

„Senki se merészeljen az utczákon pipával járni és dohányozni nagy büntetés terhe alatt.“ (Vár. lev. 1800—816. sz.).

„Szélfuvás alkalmával tartozik minden gazda háza elejébe csöbörben vagy más edényben vizet tenni.“ (Vár. lev. 1800—754. sz.).

Tűz pusztított a városban 1807. szept. 14-én. A Kovrig-és Mezőutca égett el; azért dobszó útján a következő

Keleti örmények: Gyermekek kara. Örmény egyh. ünnep Szent-Lázár-szigetén.

hirdetés tétetett közzé: „Ezentúl nem leszen szabad senkinek az istállóban, ennek hijazatán, a kamarákban és az utczákon — pipázni; a kik ez ellen hibáznak — minden személyes tekintet nélkül — meg fognak büntettetni. A várba se szabad pipával bemenni.“ (Vár. lev. 1807—1201 sz.)

„Tapasztaltatván, hogy mind a civilis, mind a katonai részen levő személyek az utczákon gyalog, lóháton és

szekerén járva, nemkülönben az istállókba, csürökbe és más helyeken is, a hol könnyen támadhat a tűz, a fennálló kemény tilalom ellen szabadon gyakorolják a pipázást: meghagyatik ezennel Kegyelmeteknek, hogy a pipázás tilalma iránt innen kelt rendelést késedelem nélkül újra kihirdetvén, a kiket mégis az ellen cselekedni észrevesznek, minden személyválogatás nélkül, ha nemesek vagy polgárok constitutionalis poenával, ha pedig parasztok testiképpen mindannyiszor, a hányszor afféle cselekedeten érettetnének, megbüntetni, és erre a végre az illető járásbeli tiszteknek szorosán megparancsolni el ne mulasszák, hogy ezen újabb rendelésnek pontos teljesítésére mind magok szorgalmasan vigyázzanak, mind mások által vigyáztatni szoros kötelességöknek lenni ismerjék. Meg levén a főhadi vezérség is mai napon ez iránt találva, hogy az utczákon, istállókban és más veszedelmes helyeken levő pipázást nemcsak a közkatonáknak, hanem az ők tisztjeiknek ujlag keményen tiltsa meg.“ E Regio M. Princ. Trans. Gubernio. Claudiop. die 6 apr. 1815. (Vár. lev. 1815—698 sz.).

A pipázás tiltva van:

„Az utczákon és istállókban pipázni nem szabad. Esténként lámpás nélkül ne járjon senki. Az, ki ezen rendelet ellen vét, ha gazda — pénzzel, ha pedig cseléd, corporaliter fog megbüntetteni.“ (Vár. lev. 1804—1334 sz.).

1. A boltokban és a boltok előtt; 2. a mészárszékben és a kis dugjában (bolt, hol szalonnát árultak); 3. az udvaron és istállóban. A gazdák saját házaik előtt pipázhatnak, de másnak háza előtt pipázni nem szabad; 4. az utczákon sem a gazdák, sem a kocsisok nem pipázhatnak; 5. lámpás nélkül — meztelen gyertyával az udvaron vagy istállóban járni tilos; 6. az udvaron tüzet rakni nem szabad (hurut- vagy szilvaízfőzés); 7. a kenyérsütők vigyázzanak, hogy általuk tűz ne támadjon; 8. A gazdák engedjék meg, hogy a kéményseprő a maga idejében sepherhesse meg a kéményeket. Azok, a kik ezen rendeletek ellen vétenének, 12 ezüst magyar frttal büntettetnek.“ (Vár. lev. 1827—1336 sz.).

„Szigorúan meghagyatik a strázsáknak, hogy vigyázzanak arra, nehogy valaki, — idegen helyekről jött és itten lappangó személyeknek szállást adjon vagy őket itten tartozkodni engedje . . . és ha az itten tartozkodók között gyanús embereket találnának, azonnal tegyenek jelentést, hogy a további kártételtől félni ne lehessen.“ (Vár. lev. 1803—860 sz.).

Miután a korcsmákban verekedések szoktak történni, elhatározottak, hogy ezután nyári időben 10, téli időben estvéli 8 órán túl senkinek lámpás nélkül az utczákon járni és ott tartozkodni nem szabad; ide nem érve a városi polgárokat és ezek gyermekeit, a kik a rosszban gyanú alá nem jöhetnek.“ (Vár. lev. 1803—944 sz.).

„A sertés-perzselések nappal és tágas helyeken történjenek; a kiknek tehát szűk az udvaruk, a piaczkon és utczákon perzseljenek, de szorosan vigyázzanak a lángra és szikrákra.“ (Vár. lev. 1803—1220 sz.).

„Szépvizi József és Szépvizi Antal, mivel hamis mértékkel mérték a húst, déltől másnap estvéli harangozásig a fogházban aristommal büntetettek. (Vár. lev. 1804—498 sz.).

„Mégmérettek a tanácsháznál a zsemlék és hiányosaknak találtattak; azért mindkét pék 3—3 frttal büntetett meg. A büntetéspénz a szegények pénztárába tétetett.“ (Vár. lev. 1804—617 sz.).

A lövöldözés az utczákon el volt tiltva. „Mivel Misug Káluszd, Misug Kristóf és társaik a városon pisztollyal lövöldöztek (a vásárból jöttek haza lóháton) 3—3 forinttal birságoltattak meg. (Vár. lev. 1800—757 sz.)

Senki se merészeljen a városban az utczákon, vagy benn a maga telkén puskát vagy pisztolyt löni. (Vár. lev. 1800—816 sz.).

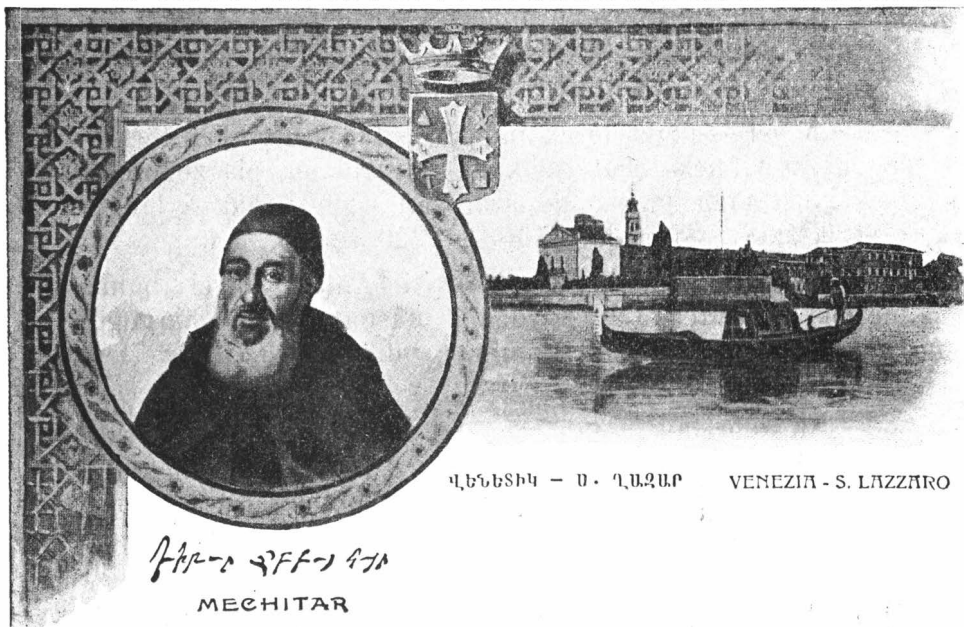
„A ki akár a farsang utolsó napjaiban, akár máskor is benn a városban, vagy a vár körül lövöldözni bátorodik, — megbüntettetik, még pedig a városi polgár 12 forinttal, a külső paraszt 12 pálczaütéssel.“ (Vár. lev. 1803—192 sz.).

„A kofák sem gabonát, sem gyümölcsöt — elkobzás terhe alatt — délelőtt 11 óráig nem vehetnek.“ (Vár. lev. 1795. aug. 4-én szerk. jegyzőkönyvből).

Nem szabad a városon kívül az eladó elejébe menni és ott tőle megvenni az eladásra szánt holmit“ (fát, bőrt, élelmiszert... Vár. lev. 1783 és 1810 évi jegyzőkönyvből).

„A kártyázás tilos. A ki kártyázik megbüntettetik.“ (Vár. lev. 1805—230 sz.).

1701 ԵՐԿԵՐԻՒՐԱՄԵԱԿ ՄԻՒԹԱՐԵԱՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ 1901

„Télen estve 9 óra után az utczákon járni — nem szabad. Eránosz Emánuel feleségét, ki január végén estve 9 órakor járt az utcán (férjét kereste), — el akarta fogni a strázsamester.“ (Vár. lev. 1809—197 sz.).

A férfiak kitiltatnak a főnőkből 25 pálczabüntetés alatt; „mert ezen éjszakai találkozás tilalmas cselekedetekre és erkölcstelenségre ad alkalmatosságot.“ (Vár. lev. 1815 év 86—101 sz.)

XV. Cikkely.

Népjellem.

1. Fejezet. *Nemzeti vonások, erények és hibák.*

Egy író, ki jól ismeri az örményt, ide vonatkozólag ezeket mondja:

ՔԵՐՈՎԷ ՊՍԿԱՆԵԱՆ

Keleti örmények: Pátkánján Kheroupe.

„A népjellem kifejlesztésére nagy hatással vannak a külső természet, származás, életmód, kereset és foglalkozás kö-

rülményei. Az örmény megőrizte teljes épségben testi és lelki sajátságait. Népjellemalakulat: komoly és érdes; kedélyes és nyílt szívé; okosan számító; munkás, vagyonszerző és takarékoskodó hajlamú; megfontolt lassú, de biztos észjárású.

Általában véve szellemi tehetségekkel gazdagon vannak megáldva az örmények. Erre vall a kiváló férfiak nagy száma, melylyel a tudomány és művészetek különféle ágainak munkásai között szerepelnek.... Világos tehetséggel tűnik ki, kinél e tehetség okos előre látással jár együtt. A világos észszel együtt jár a lelkület bizonyos nyájas melege: ezek a legszeretetreméltóbbak és legönzetlenebbek. E sajátsággal együtt jár a kitörő életkedv és érzékiség. E kedélyi hangulatból érthető mély vallásos érzületük. Ennek tanújele a sok templom és kápolna. A napi foglalkozások elseje a szentmise hallgatás és záradéka a rózsafüzér-imádkozás. Ezen isteni félelemmel karöltve jár, illetőleg ebből származik az a nagy tisztelet, melyben a papság a nép előtt áll s viszonyt az a nagy hatás, mit a pap a népre gyakorol. Erkölcös; kevés az örmények között a törvénytelen. Dicsérve említhető még a népjellem jó vonásai közül a nyíltság, becsületesség, megbízhatóság, erős jogérzet és igazságérzet. A házak, nem egy helyt, — még ma is záratlanul állanak. Pénzbeli ügyek és szerződések egyszerű kézadás által intéztetnek el. A munkakedvnek és szerzésnek kívánatos mértéke van meg bennök. Az örmény takarékos, sőt fukar. Az ételben, italban mértékletes. Pálinkaivás nem honos (de — sajnos — utóbbi időben az iszákosság és kártyázás kezd tért foglalni).

A szeretet hazája és szülőföldje iránt — páratlan: (A szamosujvári örmény például önmagát sem szereti jobban — szülővárosánál) hiven ragaszkodik ahhoz.... De ha a kereset után való járás kívándorlásra készíti, minden ünnep alkalmával (karácsony, húsvét...) és ha előbb nem, aggkorában mégis visszatér — szülővárosába“.... (L. Magyarországi örmények ethnographiája I. czikk, 1. fejezet 1—9 lap és 4. fejezet 14—21 lap, III. czikk 30—34. lap, IV. czikk 36—48. lap.

2. Fejezet. Hazafiság.

Az örmények a hazafiságnak példányai... És ezt nem mi: az örmények mondjuk, hanem mondja minden jó polgára e hazának... Azon szép, de igaz nyilatkozatokból, miket tekintélyes, tudós férfiak tettek az örmények hazafiságáról, — legalább is egy vastag füzetet lehetne összeállítani. De mivel ezen fontos tárgyról más helyütt bővebben akarok szólni, itt — kistolóul — csak a tudós Vadnai Károlynak következő szavait idézem:

„Az örmények a legjobb hazafiak. Az örmények derék polgárai e hazának.“ (L. „Armenia“ 1891. évfolyam 213--214. lap.)

3. Fejezet. Fajszeretet.

Az örmény a haza- és a magyarság szeretete mellett szereti a maga fajtát is; mert jól tudja, hogy midőn fajtát szereti: a magyarságot szereti. Ugyanis a honfoglaló ősök között nagyszámmal voltak örmények is és a művelt, gazdag örmény nyelv, mely akkor már elérte volt virágzásának fénykorát, — jelentékeny befolyással volt a magyar nyelv alakulására... Ez az oka, hogy helyes, indokolt felfogásunk szerint, a rossz örmény, nem lehet jó magyar és viszont a legjobb örmény a legjobb magyar. Nagy igazságot mondott tehát Kemény Gábor báró, volt magyar miniszter, midőn így szólott: „Az örmény magyarabb a magyarnál.“

4. Fejezet. Üzleti szellem.

A madarat nem tanítja senki a fészekrakásra... és mégis mesterséges, sőt néha művészi fészket készít: ösztöne a tanítója. A cseh természeténél fogva kedveli a zenét. Az örmény születésénél fogva hajlammal viseltetik a kereskedelem iránt.

A múlt századokban tekintettel voltak a szülők fiaik ezen hajlandóságára és legtöbb fiú-gyermekekből kereskedőt csináltak... És nemcsak ezen kereskedők boldogultak, meggazdagodtak, de emelkedett az ország nemzetgazda-

sági állapota is: emelkedett, gazdagodott, megerősödött az ország is. Sajnos azonban, hogy újabb időben mind inkább eltérnek a régi jó, jövedelmező iránytól... és legtöbb örmény ifjú a tanpályára adja magát: az elégnél is többen tanulnak.... És mivel az örmény kiváló észtehetséggel bír, az életben közülök sokan ki is emelkednek. Mai napság az örmények közül kerül ki aránylag a legtöbb hivatalnok; de találkozunk jelentékeny örményekkel más téreken is: vannak köztök tudósok, írók, lapszerkesztők, művészek, törvényszéki bírák, táblai bírák, országgyűlési képviselők, főispánok.... Mindnyájan uri házat tartanak; némelyek el is költik jövedelmüket — mind; de a máséhoz, a közpénztárakhoz nem nyulnak: örmény sikkasztót egyetlen egyet sem mutathat fel — hála Istennek — senki... és valamint a megyei és törvényszéki fogházakban, úgy az országos fegyintézetekben sincs egyetlen egy — örmény!

XVI. Cikkely.

Népmulatságok.

1. *Fejezet. Farsang Örményországban.*

Mindjárt vizkereszt után kezdődnek az év legvigabb napjai; ezen idő alatt tartatnak többnyire a menyekzők¹⁾ is. Tulajdonkép a farsang karácson másodnapján veszi kezdetét és tart hamvazó szeredáig.

Ezt arról is lehet észrevenni, hogy itt-ott, különösen esténként szünetlenül hallszik a zene- és énekhang. Ekkor szoktak a sütők az idő rövideége ellen panaszkodni, mivel alig győzik a sok „kátá“-t (*qanqay*) és pághárcs-ot²⁾ (*panqapcs*) sütni; farsang napjaiban minden örmény háznál ezekkel

¹⁾ Ez azért is történik, mert az örmény egyház nagybőjtől kezdve 14 hétig házassági engedélyt nem ad; aztán valamint a városbelieknek, úgy a falúsiaknak is télen több idejük és alkalmuk van lakodalmakat tartani.

²⁾ Élesztő nélkül sült tészta, kovásztalan, *ἄζυμος*, azymus, non fermentatus.

kinálják meg először a vendéget. — Ekkor gyakran tartanak a rokonok összejövetelt, és ha egyik vagy másik között meg hasonlóság uralkodik, úgy kísérletet tesznek, hogy ezek még a nagybőjt előtt kibéküljenek.

Az arczfestés és jelmezbe öltözés sem marad el a farsang napjaiban; de nagy kiterjedést nem szokott ölteni, hanem inkább csak a rokonok szűk körére szorítkozik. A leányok fiúknak és a fiúk leányoknak öltöznek és így látogatnak el a közeli rokonokhoz; egy szót sem szólnak, hogy fel ne ismertessenek, és csak akkor kezdenek beszélni, mikor már felismerték őket. Álarczot nem viselnek, hanem

Örmánian patriarkha.

Kelcti örmények:

Ábáhuni püspök.

arcz-befestés, mesterséges bajusz és szakáll által álozzák magokat.

Megtörténik az is, hogy ezen jelmezések közül egyik vagy másik — nemcsak a férfú, hanem a leány is — ezt az alkalmat arra használja, hogy szíve választottjával egy-két szót váltson — és elötte szívét feltárja. A kedvező alkalom pedig kínálkozik; mert ime alig léptek be a jelmezések valamely házba, — már hivatja a házi úr a zenészeket... és tánczra perdülnek. Egy-egy jelmezes csapat nem áll több, mint 4-5 személyből; rendesen a testvérek indulnak el együtt, kikhez legfőlebb még egy

jó ismerős csatlakozik, ki érdeklődik valamelyik tagja iránt azon családnak, melyet a jelmezések meglátogatni akarnak.

Legvigabb húshagyó estéje; e napon korán összegyűlnek a rokon családok a legtekintélyesebb háznál, hogy közösen étkezzenek és együtt töltsék e vig napot. Ezen estve némely háznál a zene sem hiányzik. Tánczolnak, játszanak, énekelnek. Ezen estve mutatják be a magántánczot lejtő fiatal leányok művészetöket, ekkor lehet megtudni azt is, hogy melyik ifjú énekel legszebben; az öregek bölcsesége a társas játékokban mutatkozik. A nap hősei azonban a kis gyermekek; ugyanis a társaság legöregebbje ünnepélyesen kijelenti, hogy a beszélő kisdedeknek szabad ma az atyától (vagy attól, ki a házban legöregebb) bármit is kívánni; ezek ma parancsolnak is.

Mily váratlan és kellemes meglepetés a gyermekekre nézve! Egyik csemegét kér, a másik meg azt mondja: „Szeretném látni, hogy tánczol apám?“ Ha valamelyik ügyetlenül tölti be tisztét, a másik imígy figyelmezteti ötét: „Vigyázz, uralmunk nem tart sokáig!“

Új-év estéjén (húshagyó kedden) mire sem figyelnek; azonban úgy éjfél felé pontosan lesik, hogy mikor üt az óra tizenkettőt. Mert ekkor van vége a farsangnak! Most előbb eléneklik az „Árávod luszoh“-t (egyházi ének), azután köszöntik a beállott nagybőjtöt!

Talán a föld kerekiségén egyedül az örmények azok, kik a bőjt első napján meglátogatják egymást, hogy: „Snorhávör miédz bász“-t (*հարհավոր միմեզնիս*, kegyes nagybőjtöt) kívánjanak egymásnak! (L. „Armenia“ 1888. évfolyam, 89—90 lap).

2. Fejezet. *Farsang Szamosújvártt.*

Nagy különbséget látunk, ha összehasonlítjuk a régi farsangokat a mostanival. Akkor állandó jó kedv, vigság uralkodott. Akkor kevesebb fáradsággal többet szereztek, a kiadás pedig kevesebb volt; most több fáradsággal kevesebbet szereznek és mégis sok a kiadás. Akkor minden héten volt egy bál a „Fácse-binyé“-ben, vagy a „Hosszúfogadó“-ban. Akkor háziason öltözve ment bálba a leány.

A cseléd utánok vitte az izletes, bő vacsorát. Ott aztán összetették és úgy költöttek el, mint egy népes nagy család. Egy családnak a mulatság csak néhány garasába került; de azért a hamvazó szereda alig látott egy-két pártában maradt leányt, a többi mind férjhez ment. Most vagy olyan költséges ruhát ölt magára a leány, hogy a „tata“ zsebe azt megérzi, vagy — nem megy el a bálba. És mégis. . . Régen a vigság húshagyókedden hágott a tetőpontra. Ebéd után majdnem minden gazda befogatta szekerét, teletömte azt neveltséges, álarczos alakokkal és kihajtatott; 30 — 40 ilyen mulatságos szekér robogott egymás után órákon át. Az útczákon, de főleg a piacon hullámozott a nép és gyönyörködött a gyalogjáró „maszk“-ok bohóságában is. A gyermekeket a tánczoló „turkás“ mulattatta, ki csőrével szedte a sűrű krajezárokat. De már elvégezte a „turkás“ ugrándozó tánczát, megy a másik ház elejébe, utána cigány zene, a zenét kíséri a feldisizett, kifestett ökör, leghátul a szekér az üres hordóval (ebbe töltötték a fölösleges bort, mit ez az álarczos menet elfogyasztani nem tudott). A „turkás“ közelébe toduló gyermek-sereget rendesen a „goczoj“ (a menet egyik kiegészítő álarczos alakja) szokta szétverni a felfujt és zsinegre erősített száraz marhahólyaggal. Ha a menet mészáros házához ért, itt kinyitották a kapút, bebocsátották azt és — megvendégelték. Estefelé mindenki haza ment. Nagy vacsorával zárták be a farsangot. Másnap templomba mentek „hamút venni.“ Aztán minden ember dolga után látott. Egyik kiment a pusztára, másik vásárra, a harmadik vásárolgatta a „báránybört. . .“ Nem volt több hús és mulatság — húsvétig.

3. Fejezet. A húshagyó keddi „turkás.“

Nálunk az ázsiai szokások közül három már a mult századokban elkallódott. . . Ugyanis a jelmezes e hazában már nem tárja fel szívét választottja előtt, a „beszélő kisdedek“-nek pedig nem szabad „bármit is kívánni“ az atyától. Jelmezekbe is még most öltöznek elegenden, de az arczfestés már nincs szokásban. . .

Ezen különbségektől eltekintve éppen úgy töltjük el mi is a farsangot, mint keleti testvéreink, (L. ezen czikely 1. fejezetét).

Ezek után általmegyek a húshagyó keddre. . .

. . . Kedden reggel a bámuló nép, a dologtalan cselédek és a gyermeksereg azon irány felé sietnek, honnan a dobszó hallszik: ott van a „turkás.“ Már tánczol. Nem annyira tarka jelmezét nézik, mint inkább két kiálló szarvát, folyton kelepelő facsörét és sajátos tánczát. A zenészek huzzák a talpalá-valót. És míg a turkás ropja

Keleti örmény: Ąjdinián érsek.

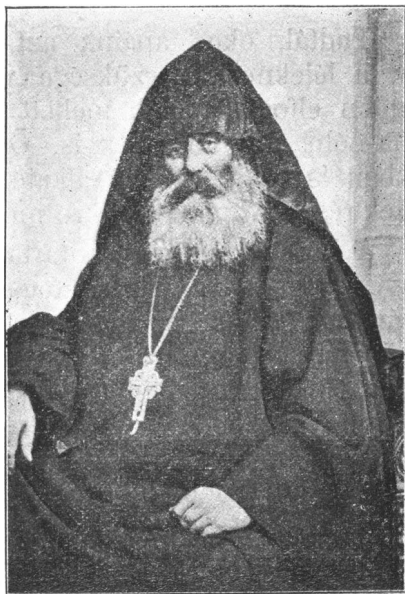
és csörével egyre sze-
degeti a sűrű krajezá-
rokat, a csinosan öltö-
zött „goczoj“ (ez a
turkás egyik társa, ki
fejére sapkát tesz, az-
tán bő karú fehér inget,
magyar mellényt és lo-
bogós bő gatyát [alúl
van meleg rubája is!]
ölt magára) szünetle-
nül veregeti száritott
disznó-holyagjával, —
melynek belsejében le-
vő izgó-mozgó török-
buza - szemek ijesztő
hangot adnak, s mely
hólyag hosszú nyélre
van erősítve — a gyer-
mek- és cselédhátakat,
mert távol akarja tar-
tani ezeket az akadá-

lyokat a turkás közvetlen közelségétől, hogy ez szabadon
lejthesse idéetlen tánczát. Azalatt a turkás segédei már betöl-
tötték a szomszédoktól a czilinderüvegekkel begyűjtött bort
a taligán levő hordóba. . . . De már alig tudják egy helyt
tartani a felczifrázott ökröt, melynek szarvai zöld-ággal és
szalagokkal vannak feldiszítve; azért tovább halad a menet
egy más házig: elől van a zene, ezután megy a turkás,

mellette a goczoj, mögötte viszi két férfiú szarvainál fogva az ökröt, leghátúl van a taliga a hordóval (a taligába ló van befogva). A hivatlan kíséret nem marad el; a távozókat újak pótolják. Így megy a turkás házról házra, utcázáról utcázára — napeslig. Délben azon mészáros udvarában telepednek meg, ki nekik használatra az ökröt kölcsönözte...

A „turkás“ nem örmény mulatság (még a személyzet sem örmény), hanem vándorlás közben valahol külföldön (talán Moldva-Oláhsországban, vagy Törökországban) ragadt ez a népmulatság az örményekhez... és Szamosújvárt megmaradt a mai napig; de itt is már kiveszőfélben van...

Megvan különben ez a népmulatság máshelyütt is: megvan Romániában is. Dr. Moldován Gergely egyetemi tanár egyik dolgozatában („A moldovánok néprajza,“ „Erdélyi Muzeum“ XVIII. kötet 1901. febr. 15. a 88. lapon) ide vonatkozólag ezeket mondja: „Turca. A törökök elleni gyűlölet szülhette ezt a tánczot a régi időkben. Karácsony napján valaki fejére szarvas alakú álarczot tesz, hosszú vászonzsák-félébe buvik, hogy a lábai se látszodjanak ki; hasonlóképen egy másik álarczos, görnyedt alak, az utcákat végig járják, tánczolnak és kurjongatnak“...

Keleti örmény patriarkha.

*

Kedden délután vette kezdetét az örmény népmulatság. Ebéd után befogatott a gazda, feltette szekere fiait, szomszédjait... és kiindult. Az utcán rövid idő alatt összeverődött 30—40 szekér is. Némely szekeren 2—3 álarczos is foglalt helyet. Sorakoztak a szekerek

és egymás után haladva útczáról útczára jártak. Ha valamelyiknek nem tetszett helye, vagy szomszédja, leszállott a szekérről, . . . és felült más szekérre. Mikor haza tértek, már sötét volt. Otthon terített asztalok várakoztak reájuk. A nagy vacsora kinyult akárhány helyütt — éjfélig is. Ekkor megkondították a nagyharangot; a vendégek elvégezték imájukat, azután — nyugalomra tértek.

De mióta vasútunk van, a kereskedők nem tartanak lovakat . . . és így ez az ártatlan népmulatság is majdnem véglegesen — elmaradt.

4. Fejezet. Jártak-e ősünk a múlt századokban -- bálba?

Tudták okos apáink azt, hogy valamint a testnek, úgy a léleknek is szüksége van az -- üdülésre. Azért minden elfoglaltatásuk mellett is szakítottak időt arra, hogy néha-néha üdülhessenek is. Összejöveleteket rendeztek év közben is. A keresztelő alkalmával adott paszitából sokan vettek részt. A menyekzőkre meg volt hiva -- az egész város.

A bálokat a farsang tartama alatt felváltva a „Fácse-binyé“-ben és a „Hosszúfogadó“-ban tartották (Szamos-újvártt). A tanács egy biztost („commissarius“) küldött ki: ez ügyelt fel a rendre. Két-három forintot kapott a cigány és egy forint tiszteletdíjt adtak a biztosnak: ennyibe került egy bál. A zenét és a biztost az előtánczosok fizették úgy, hogy maga a bál az egyes családoknak mibe sem került; mert beléptidíjt nem fizettek, új ruhát nem csináltattak; de sőt vacsorára sem költöttek: vitt mindenki hazonnan kosarakkal: kalácsot, sültet, tésztát, csemegét, gyümölcsöt, bort. . . A rokonok, ismerősek, szomszédok összecsapták vacsorájukat. Sokkal különb, jobb és izletesebb vacsorát fogyasztottak akkor, mint milyent kapunk ma — drága pénzért. Az egész társaság néhány nagyobb családdá tömörült össze. . . Jól tánczoltak, kedélyesen vigadtak, ettek-ittak, mulatoztak — családiason. Egyformák voltak mindnyájan; nem nézte le egyik a másikat, nem vetette meg, nem szólta meg. De ezek a jó idők eltűntek . . . és a mondott, fölötte jól sikerült, fesztelen báloknak emlékét csak egyes elfakúlt akták őrizték meg. . .

Ezen akták közül néhány érdekes részletet itt szó szerint közre is adok:

A farsangi bál-okért „kamarai taksá“-t kellett fizetni. Egy bál taksája 1 frt. 1799. farsangja alatt a „Hosszú-fogadó“-ban 5 és a „Fácsebinyé“-ben 3 bált tartottak. A nyolcz bálért a királyi pénztárnak összesen 8 frtot fizettek. (Vár. lev. 1799—708 sz.). Csak a mondott két helyen tartottak nyilvános bálokat. Gorove Kristóf, a volt főbíró indítványára a bálokra felügyelő biztosok rendeltettek ki. A felügyeletért „minden alkalommal“ kapott a „Hosszú-fogadó“ bálbiztosa 1 frt 10 krt, a „Fácsebinye“ biztosa 30 krt, a hajdúnak (város-szolga) 10—10 krt adtak. „Ha egyebütt is közönséges és pénzes mulatságok és gyűlések tartatnának, az olyan helyekre is biztost küldjön a főbíró.“ (Vár. lev. 1800—110 sz.).

1801-ben új bálház épült e városon. A bálók elnökei a szónokok (fő-orator és vice-orator) voltak. A „Hosszú-fogadó“ bálbiztosa egy tanácsos volt, ellenben a „Fácsebinyé“-ben a bálbiztosi tisztelet egy közgyűlési tag (centumvir) teljesítette. (Vár. lev. 1801—13 sz.) — A bálók „taksájá“-ból begyűlt (a 1 frt 20 kr.) 1801-ben 34 frt.

Drága volt a táncztanítás: 6 heti tanításért 36 frtot adtak. (Vár. lev. 1806).

Minden bál után tartozott fizetni a vendéglős 1 frt adót, 1 frtot a biztosnak, a dobért a városnak 20 krt, a strázsa-hajdúnak 20 krt. Ezeket a biztos (comissarius) szedte be. (Vár. lev. 1806—404 sz.).

A billiárdháznál tartandó bál belépti díja 30 kr. személyenként, más helyütt 18 kr. (Vár. lev. 1806—1437 sz.).

A „Fehér ló“-nál volt ján. 9-től febr. 26-ig 23 bál és a „Hosszú fogadó“-ban ján. 8-tól febr. 25-ig 15 bál.

Jegyzéke azon napoknak, melyekben a táncz meg van tiltva: Egész nagybőjt és egész advent alatt. Húsvét, pünkösöd és karácsony első napján, nagyboldogasszony napján.

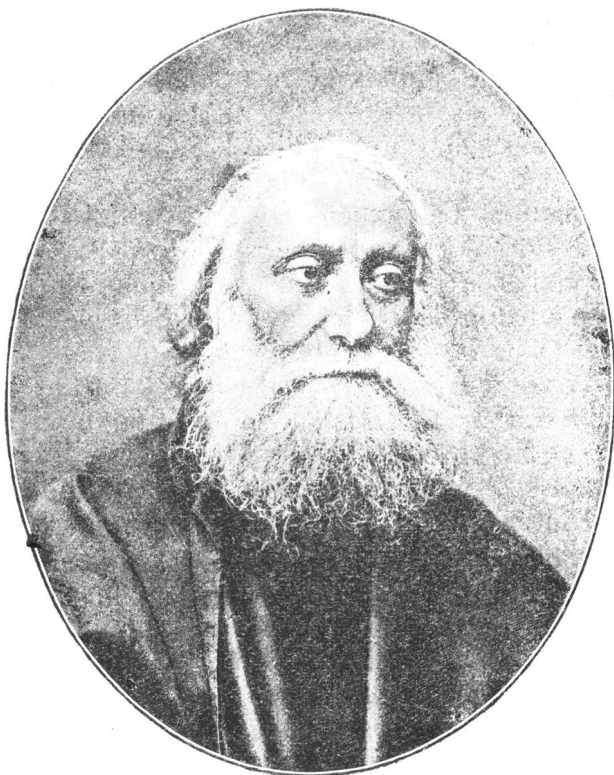
Napok „melyeken a közönséges komediák és egyéb productiok meg vannak tiltva:“ Húsvét, karácsony, pünkösöd első napján, Urnapján, N.-Boldogasszony, Kisasszony, Gyertyaszentelő napjai előtt való napon, a bőjt utolsó

hetében és az advent három utolsó napjain (22, 23, 24 decz. Vár. lev. 1808—173 sz.).

A 17 frt, mi 1817-ben gyűlt be bál-taksából --- a szegények közt osztatott fel.

5. Fejezet. A mostani bálók.

Mivel 1848 óta teljesen bele olvadtunk a magyar társadalomba, tehát bálaink is éppen olyanok, mint a

Keleti Örmény: Álisán Leoni.

magyarokéi; azért igen alkalomszerűnek tartom közzétételét annak, mit a magyar bálokról két tekintélyes magyar lapban nem régen olvastam.

Az egyik „Fenn az ernyő, nincsen kas” czím alatt ezeket mondja: „Mullatunk és költekezünk: farsang van.

Társadalmunk igen sok bajának forrása a túlköltekezés. A túlköltekezés nem mai keletű hibája a magyar embernek.

A fényűzés, a vagyonnak fitogtatása, az örökös dinom-dánom régi hibája társadalmunknak. De az ősök fényűzése realisabb alapon nyugodott, mint a mai. Az ősök, az ősanyák diszruhája nemzedékről nemzedékre szállott. A butorzat, a lakások berendezése egyszerű volt és a gazdaságból felt ki minden, a mi a lakomákhoz kellett.

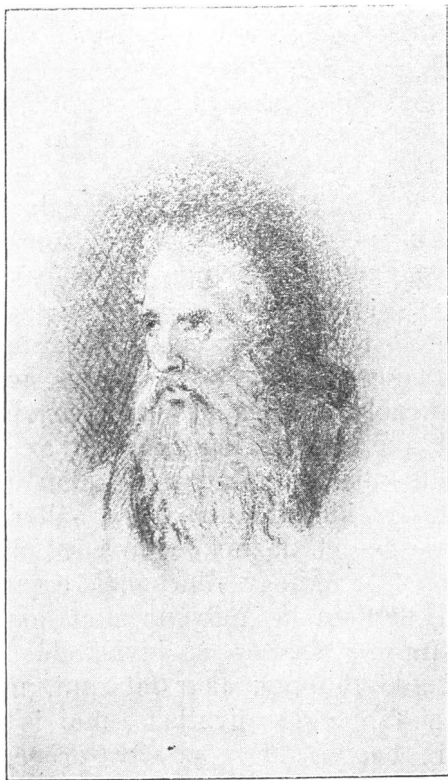
Napjainkban ellenben a fényűzés károsabb fajtája van divatban. Ruha, ékszerek, házak berendezése a változó divat szeszélyeinek van alávetve.

Nem tudunk takarékoskodni. Megeszsűk, megiszszuk, eltánczoljuk, elmulatjuk, a mink van.

A szórakozás és a mulatás az élet zománcza. Nem is ez ellen beszélünk. Nehéz munkában, az élet sok gondja alatt görnyedve,

huzva a kötelességek jármát: szüksége van a testnek is, a léleknek is üdülésre; szüksége van, hogy jó nagyokat huzzon az örömmek és életkedvnek kútjából.

Az ellen szólalunk fel, hogy szórakozásaink költségesek legyenek. Hogy az ablakon dobjuk ki a pénzt néhány órárpke örömeért. Az okatlan fényűzést panaszoljuk fel, a melyet bálba menő leányaink és asszonyaink kifejtnek.

Մ. ԽՈՐԵՆԱՅԻ

Keleti örmény: Cherenei Mózes.

A méregdrága báli öltözéket, a melyben egyetlen báli éjszakát tánczolnak végig. Egyszerűbben is lehetne jól mulatni. Sőt talán jobban. Mert akkor nem leskelődne ránk a báli termék zugában a sötét gond, hogy mi módon heverjük ki anyagilag a mai estét?

Az élet egyszerű, tiszta örömei tárva vannak minden fogékonylelkű ember előtt. Csak érteni kell hozzá, hogy ne azért szórakozzunk, hogy pazarolhassunk. A régi példát ajánljuk az új generációnak. A házi összejöveteleket. A bálban pedig egyszerű, csinos öltözéket; mert a fiatalság szépsége drága keret nélkül is érvényesül s mert a drága viganókban tánczó leányokból válnak az elégedetlen vagy a pazarló asszonyok.“ („Magyar Nemzet“ 1900. ján. 17. 16. sz.).

A másik lap „Farsang“ című vezércikkében ezeket olvassuk: „Az ifjúság nem tánczol többé idealizmusból, s a leányok többé nem a gráciákat képviselik, hanem a hozományt. Hajdan a farsang a társadalom élénkségét jelentette: ma csak egyes társaságokat képvisel. Hajdan a farsang egyesítette az összes magyar társadalmat: ma a tánczó társaságok sem vegyülnek egymással többé. Hajdan a farsang jogcím volt az ismerkedésre: ma ürügy a költsönös ignorálásra. Hajdan mosolyogva néztek egymásra az idegenek is, ha a bálteremben összejöttek: ma farkas-szemét néznek egymással olyanok is, kik jól ismerik egymást, csak hogy nincsenek egymásnak bemutatva.

Ellenben a milyen általános a szegénység, olyan általános a feszítés és hivalkodás éppen a farsang alatt. Mindenki többnek akar látszani, mint a mi és ha le is tűnt a régi farsangok divatja, a mai is elég arra, hogy családot tönkre tegyen. Mert az egyszerűség és őszinteség kiveszett az emberekből. A versenygés szenvedélye elfojt minden gondolkodást. . .

S igazán melancholikus lesz az ember, ha hallja, hogy mik is voltak a bállok hajdan, akkor még, midőn a magyar társadalom tele volt kölcsönös becsüléssel és szeretettel. . . Ma akármilyen meleg is a bálterem temperaturája, fázik, a ki oda belép s megüti az a fagyos hidegség s tartozkodás, mely minden szemből kiárad.

Gúnyos pillantások, szárkasztikus mosoly, blazirt szemlélet, — ezek az uralkodó vonások egy mai nagy bál arczatán. Senki sem biztos, hogy nem szólják-e meg? Senki sem biztos, hogy nem röpködnek-e csipős megjegyzések a háta mögött? — Megbánja legtöbb, hogy odament.

S a modor is milyen más! Az ifjúság úgy tekint a tánczot ma, mint valami kegyet, melyet úgy oszt, mint az uralkodó az ordót. Nem az ifjú van kitüntetve az által, hogy a nő elfogadja, hanem a nőnek kell kitüntetve éreznie magát, ha felhívásra méltattatik. Az ifjúsághoz kellő udvariasság és szerénységgé eltűnt s helyét a bizalmaskodásnak sokszor legilletlenebb, de mindig legizléstelenebb tonusa foglalja el. És védekeznek ez ellen a nők? Dehogy védekeznek... („Pesti Napló“ 1902. ötödik szám, ján. 5).

6. Fejezet. Játékok.

Mivel ahhoz a kimerítő cikkhez, mit más helyütt „Játékok“ czime alatt (L. „Szamosújvár város Monografiája“ III. köt. 266—272 lap) a játékról már közreadtam, semmi hozzáadnivalóm nincs, itt csak felemlíteni akartam azt, hogy a játékokról már szólottam — részletesen.

A hosszú téli estéket apáink élményeiknek, melyekben a kereskedői élet bővelkedik, vagy érdekes keleti örmény mesék elbeszélésével töltötték... Most legtöbb férfiú a téli estvéket a kártya-asztal mellett tölti... A kártya játék újabb időben mindjobban terjed.

XVII. Cikkely.

Népélet.

1. Fejezet. A Mithra-áldozat maradványai.

Jelmondat. Az örmények, kik az egész világon el vannak szóródva, mindenütt a művelt osztályhoz tartoznak. Nasreddin sah (L. „Armenia“ IV. köt. 32 lap).

Az élet fontosabb körülményei között a nap felé tekintenek (az ázsiai nem-egyesült örmények), mintha ettől kérnének erőt; a jegyesek arcukat a nap felé fordítják,

hogy e legyen szeretetök tanúja.¹⁾ Nagy ünnepek alkalmával fa-ágakat visznek áldozatul a templomba²⁾ és a czinterembe virág-koszorúzza bikákat és kosokat³⁾; ezeket aztán imádság és énekszó mellett vágják le. Világos, hogy ez a Mithra-áldozata, mely e régi szokást örökül hagyta...

2. Fejezet. A „daroni“ népeletről.

A daroni (Dáron Örményország egyik tartománya) örmény télen tartja a menyegzőt; mert az év másik három szakában mezei munkával van elfoglalva. A menyegzői ünnepély a gazdagoknál 7, de a szegényebb sorsúaknál 3—4 napig tart. Ha a helység előljárója, vagy valamely előkelő egyéniség halt meg, tekintettel a család gyászára, csendes menyegzőt (zene nélkül) tart a helység; vagy alkalmas ajándékokkal a gyászoló családhoz mennek, azt kivetkőztetik a gyászból és csak azután tesznek előkészületeket a menyegzőre. — A farsang náluk nem húshagyó kedden, hanem vasárnap este zárul be. A nagybőjt

¹⁾ Cirbied, Mémoire de la Société des antiquaires de France. Tom. II. 1820. — Bodenstedt, Die Völker der Kaukasus. — Moritz Wagner, Reise nach dem Ararat.

²⁾ A szamosújvári örmények még mai napság is visznek „nagy ünnepek alkalmával“ (Ürnap, Világosító-Szent-Gergely napja, a templom felszentelésének évfordulója . . .) fa-ágakat a templomba, és díszítik fel a templom körzetét ilyen ágakkal. De azért ezzel az ártatlan szokással, mit apáinktól örököltünk, nem Mithrát, miről a népnek fogalma sincsen, tiszteljük, hanem az igaz Istent, a teljes Szent-Háromságot, kinek tiszteletére épült fölséges templomunk . . . De itt talán valaki azt kérdezhetné, hogy miképpen történhetett az, hogy a világ legelső katolikus népénél: az örménynél még ma is fennálljon egy olyan szokás, mely a pogányságra emlékeztet? Mire én: Azért, hogy az átmenet a pogányságból a kereszténységbe könnyebben megtörténhessék, a kath. egyház mélyreható, előrelátó bölcsessége meghagyta és így el nem törölte azokat az ártatlan szokásokat, melyekhez már hozzá volt szokva a nép, de a melyek mi kárt sem okozhattak a kath. egyháznak („et adesse, et abesse potest“). Így hagyta meg a kath. egyház a fa-ággal való templomdíszítés mellett a temetések alkalmával használatos két pogány szokást is: egyik az égő fálya és a másik a nehány darab rög, melyeket a halott koporsójára vetünk . . .

³⁾ N. von Seidlitz, Mittheilungen von Petermann 1880. — Notes manuscrites.

első napja, „egér-hélfő“-nek neveztetik. E napon nagy sürgés-forgás uralkodik mindenütt; kimossák összes edényeiket, kitakarítják a lakást. Most felmegy egy gyermek a ház lapos fedelére és két lapos követ egymáshoz dörzsölve így szól: „Örlök, örlök, mit örlöljek?“ Mire az alatt

levők egyike ezt mondja: „Öröld meg az egeret, a nyüvet, békát (*qmm*), teknősbékát (*qphuy*), kigyót, skorpiót, farkas fogat, medvetalpot stb.“ Szóval azt, mi vetéseiknek és barmaiknak ártalmas. Nagyböjthben naponként háromszor mennek templomba húsvélig. Farsang utolsó napján tojással zárják be a vacsorát; húsvét reggelén először piros tojást esznek. Azalatt a „jértikh“-ből (nyílás, mely a földalatti lakásba világosságot vezet) lassanként leereszkedik az „orodsbeg“; ez egy hagyma, mely hét szál tyuktollal van feldisítve; minden hét végén levesznek róla egy-egy szál tollat. Az apró népség nagyon fél ezen „orodsbeg“-től, mert azt hiszi, hogy ez látja minden tettöket; azért igen jól viselik magukat. — Tárácsicsák-ban is divik ez a népszokás. Itt a nagyböjt első napján (hétfő) e hármat csinálják a vénasszonyok: 1. Mihelyt hazajött a templomból,

Örményország apostolai (ablakfestmények):
Bertalan, VII.-Szt.-Gergely.

szál tollat. Az apró népség nagyon fél ezen „orodsbeg“-től, mert azt hiszi, hogy ez látja minden tettöket; azért igen jól viselik magukat. — Tárácsicsák-ban is divik ez a népszokás. Itt a nagyböjt első napján (hétfő) e hármat csinálják a vénasszonyok: 1. Mihelyt hazajött a templomból,

megparancsolja menyei vagy leányai egyikének, hogy hozzon egy hagymát és 7 tollat; a szokásos „ákládiz“-ot készítik. Ezt a szobába nyúló nyílt kéménybe (*hunnah*) akasztják. Most elmondom, hogy mi ezen „ákládiz“ jelentősége. A 7 toll közül 3 fehér és 4 fekete. A hét toll a nagybőjt hét hetét jelenti, melyekből hetenként egyet-egyet lehajtva tudtára adják a gyermekeiknek, hogy hány hét telt el a bőjtből. A 3 fehér toll, a 3 téli, és a 4 fekete, a 4 tavaszi hetet jelenti. Ha az eső vagy hó megnedvesítette a hagymát és kiczikázik, — akkor azt mondják: termékeny, bő esztendőnk lesz; ellenkező esetben száraz, terméketlen lesz az év. Ha a gyermek megunta a bőjtöt, akkor az anya avval ijeszti azt, hogy a toll repül és megvakítja a szemét — és a gyermek csak tovább bőjtöl. 2. Csinálnak hintát, mely a két, de egyenlőtlen karú emeltyűhöz hasonlít. Ráül előbb a menyasszony és vőlegény (király), azután a leányok, asszonyok, végre a férfiak. Arról, ki a hintát lenyomja, azt mondják: megszabadul bűneitől . . .

3. *Fejezet. A falúsi (ázsiai) örmény kötelességei. (Örményországi élet).*

Az a kötelesség, mely a falúsi örmény eszét egészen elfoglalja, szívét megindítja: az imádság. Mikor dologhoz lát, vagy megszűnik a munkától, mikor eszik vagy iszik, mikor álmra hajtja fejét vagy felébred: mindig imádkozik. Hanem hajnal hasadta előtt nézd meg az imádkozó falúsi örmény nőt — a templomban! Háza ajtaja mellett, az utcán a csupasz földre térdel le a falúsi nő; kezeit felfemeli, szívében tűz, szemében könny és ajkain e suttozó édes hangok: Uram irgalmazz . . .

A falúsiak szoros kötelességüknek tartják a gyakori templomba-menetelt. Az egyháznak és a szenteknek visznek tömjént, viasz-gyertyát és olajat. Ellátogatnak a falúban vagy a közelségben levő szenthelyekhez is, melyeknek ajándékba tömjént, viasz-gyertyát és majorságot visznek. De ha a szenthelyek a zárdától távol esnek, úgy búcsúra mennek oda, hol a szegények között oszszák fel a magukkal vitt juhot, ökröt vagy bivalt (mádagh).

Szigorúan megtartják a falúsiak Szent-Szárkisz böjtnapjait minden héten; sokan napjában csak egyszer esznek: kenyeret; vannak olyanok is, kik két-három napig böjtölnek: csak kenyérrel. Hasonlót tesznek nagy-böjtben is. A gyermekek és leányok legszívesebb kötelességeket akkor teljesítenek, midőn a Mennybemenetel és Úrszineváltóság előtt való napot böjtöléssel töltik. Sokan Szent-Gárábéd ezen böjtjét 7 éven át egymásután megtartják.

Ha gyermek születik a háznál, a falúsi ajándékot (*szólócska*, dzênéládurkh) ad a kerületi zárdáknak. Keresztelés- és gyóntatás alkalmával pedig a pap (*sl.p-sayp*, Der-Hájr) kap ajándékot. Menyegzőkor mind a vőlegény, mind a menyasszony házánál pénzt adnak az eskető pap-, kántor- és előljárónak.

Mikor valamelyik megbetegszik, elhívják a papot (Derder, *sl.pml.p* = Úr-úr), hogy imádkozzék a beteg ágyánál. Ha az orvosságok mit sem használnak, különféle fogadásokat fésznek egyik vagy másik szentnek; ha terhes a betegség: kenyeret, veszélyes betegség idején juh- és marhahúst osztogatnak a szegények között.

Temetési illetéket is kap a pap és kántor; évenként ötször szenteltetik be az elhunyt sírját, mikor valamint a pap, úgy a kántor szentelési díjat kap. Azon nap, midőn az elhalt lelke nyugalmaért misét mondatnak, nemcsak pénzt osztogatnak, hanem „lelkilakomát“ (*inqlakomz*, hokédsás) is adnak, melyben részesül a falú apraja-nagyja. Minden halálozás alkalmával a szerzetházak is kapnak valamit — és ezt „lelkirészlet“-nek (*inql.pudpju*, hokepázsín) nevezik.

A falúsinak még olyan kötelességei is vannak, melyekkel saját házának tartozik. Évenként kétszer szenteltetik meg házaikat, melyért szentelési díj illeti a papot és kántort; a karácsonyi házszentelés alkalmával almát, húsvétkor tojást és nagyböjtben kenyeret adnak (*hokp'usulquu szag* jotnágán háczh). Ha kutya vagy macska nyult edényeikhez, vagy egér hullott azokba, azonnal megszenteltetik azokat; a pap fáradsága akkor sem marad fizetetlenül. Minden szombaton tömjént vesz elő az asszony, házáat, vagyonát megszenteli és megáldja halottját.

A falúsi örménynek ezen köteleességek teljesítése közben az a szándéka, hogy Isten ezen a földön neki hosszú életet, az égben pedig boldogságot adjon; a szenteket arra kéri, hogy itt teljesítsék kívánságaikat, a mennyben pedig legyenek pártfogóik. A mi falúsi testvéreink élni akarnak mind ezen, mind a másvilágon -- és gondoskodnak is különböző köteleességek teljesítése által az élet eszközeiről.

Ezekén az önkényt vállalt köteleességeken kívül, vannak még parancsolt köteleességek, melyek kiszívják a falúsinak anyagi erejét: a család férfi tagjaiért „nufusz“-t¹⁾ fizetnek, a juhért „ághnám“-ot,²⁾ a földbirtokért „emlák“-ot³⁾ stb.

A falúsi örmény fáradsága gyümölcsét vagy a szérűben, vagy a házban osztja ki; azt „gálemádz“-nak és ezt irgalmasságnak⁴⁾ nevezi. Nincs olyan szökevény (deserteur, *μπυλτ* inkhneg) vagy ismeretlen ember, kinek ételt-italt ne adna az örmény.

Falúsi testvéreinknek vannak köteleességeik, melyek a születésre, életre és halálra vonatkoznak — és ezek irányában majd semmi jogban nem részesülnek.

4. Fejezet. A váni örmények életéből.

A váni örmény, legyen az nő vagy férfi, öreg vagy ifjú, — vasárnaponként el nem marad a miséről. A város 9 temploma úgy megtelik hívőkkel, hogy azokban álló helyet sem lehet találni. Ájtatosan imádkoznak vagy énekelnek.

Az asszony vasárnapokon vagy az ablakon néz ki, vagy a fedélzetről⁵⁾ a szomszédnével beszélget, vagy a kertbe megy és ott tölti szabad idejét.

¹⁾ Nufusz arab szó, jelentése: személyek, lelkek, örményül: vokikh, ánczhinkh.

²⁾ Ághnám arab szó, jelentése: juhok, örményül *αζήμαρ* oeshchárkh.

³⁾ Emlák arab szó, jelentése: földbirtokok, örményül *αμυαδ* gáluádzkh.

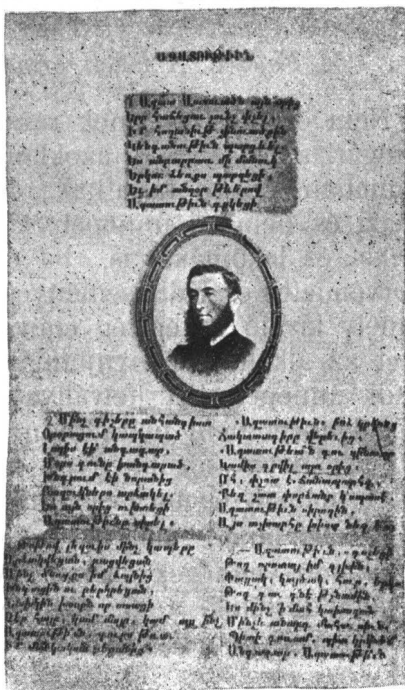
⁴⁾ *αγαπητοσύνη*, *ἐλεημοσύνη*, alamizsna.

⁵⁾ A házak fedele lapos; fel lehet ide menni.

Az örmény vasárnap nem nyit boltot; az asszony nem dolgozik, a kézműves szerszámot nem vesz kezébe.

Csak egy korcsoma van Vánban; ezt is csak a titkon ivó törökök látogatják. Minden örménynek van bora, itala a háznál. A vasárnap délutánját, néhány társával együtt, kertjében tölti el az örmény énekelve, vagy nemzeti dalokat dalolva.

Hétfőn mindenki munkája után lát; otthon csak az asszonyok és a gyermekek maradnak. Meleg, főtt étellel élnek. Az ebéd hallal vagy sajttal kezdődik. A bor soha sem hiányzik az asztalról. Ebéd előtt a gyermek fennhangon elmondja a „Mi Atyánk“-ot és a „Dsáságészczhukh“-ot¹⁾ és étel után a „Liuthiun“-t.¹⁾ Ebéd után azok, kik dohányozni szoktak, nergilere gyűjtanak, a gyermekek kimennek az utcára vagy a kertbe; az asszonyok előbb elszedik az asztalt, aztán a kertbe mennek, hol a szomszédasszonynyal elbeszéli az időt; a férfiak pedig vagy a rétre, vagy a szőlőbe sétálnak ki.

Keleti örmény: Nálbánteáncz, a köllő.

Ilyen a váni örmény vasárnapi élete. Estve haza mennek . . . és korán lefekszenek. Mindennap reggel 4—5 óra-kor megkondul a templom hívó harangja; az egyházi (zsángocs) folytonosan veri a kalapáccsal a nyakába illesztett deszkadarabot. Utczáról-utczára jár; megáll minden

¹⁾ Asztali imádság.

örmény ház ajtaja előtt, kalapáccsal megüti azt háromszor, aztán így szól: „Ájtatos nép, tessék templomba jönni!”

Alig kopogtatott az egyházfi az ajtón, benn a házban már elkezdődik a sürgés-mozgás; mindenki felébredt és készülnek templomba menni. Az utczák megnépesednek. De megszűnik a járás-kelés az utczákon; mert mindenki már a templomban van. Elkezdődik az istentisztelet. Ha hallanád szíves olvasó a szebbnél-szebb énekeket, melyeknek összhangja a templom falain túl is kihallszik, azt mondanád: „Bizony lélekemelő itt az istentisztelet.”

5. Fejezet. A keleti örmények társas-életéből.

Nem örömet vesznek részt az örmények — mondja Cselingárián Jakab — azokból a mulatságokból, melyek alkalmatlan időben tartatnak; de szigorúan megtartják az egyházi és nemzeti ünnepélyeket. Tartanak családi ünnepélyeket és lakomákat is, ha ezekre alkalom kínálkozik. Az örvendetes családi események, — a rokon, ismerős vagy valamely kiváló egyéniség eljövetele — szokták rendesen ezeket az alkalmakat nyújtani. Ekkor a lakomákat vagyis családi ünnepélyeket felváltva sorban tartják; ezek az ünnepélyek el nem maradhatnak; és ha azok megtartását itt-ott az anyagi körülmények meg nem engednék: adósságot csinálnak és még sem maradnak el azok.

A házi tanács állapítja meg az ünnepély idejét és a meghívandó vendégek számát. A meghívás rendesen meghívó által történik, a meghívó-jegyeket a családanya saját kezűleg írja; de meghívhatja a vendégeket a családanya is, ki erre egy öreg szolgálót használ fel. A meghívás ismételt el nem fogadását nemcsak rossz néven veszik, de sőt sértésnek tartják.

Ha vannak a háznál zenészek is, akkor a kiválók vendégek elejébe zeneszóval mennek; a családanya vagy a családanya vezeti be az ilyen a házba és korához képest jelöli ki számára az öt megillető helyet. A pap és papné ¹⁾ foglalja el mindig az első helyet.

¹⁾ Keleten nősek az örmény papok.

Mihelyt összegyűltek a vendégek, — ételt-italt hordanak körül; a nőket édes itallal és gyümölcs-befőttel kínálják. Ez az igazi örmény különlegesség Örményországban egy háznál sem hiányozhatik. Ezután kávét vagy theát hoznak süteménnyel (kátá). Most hoz a háziasszony a hiányzó vendégek — így nevezi a honn maradt gyermekeket — számára is valamit: ez a m á z á, mi befőtt- és gyümölcsből áll. A gyermekek tudják, hogy a mázából nekik is hoznak, azért türelmetlenül várják a szülők hazajövetelét. Míg a lakoma tart, a cselédség nem is mutatkozik, mert a család ifjú tagjai végzik a szolgálatot. Az örmény vendéglátóság értelmében senki sem teheti azt, hogy a kinalást el ne fogadja. És ha ezt valaki csupa udvariasságból mégis megtenné, akkor a vendéglátó háziúr, vagy az ügyes háziasszony addig nem tágítanak, míg bár meg nem ízlelte ételüket, italukat.

A leányok csak citromlevet vagy „sárbát“-ot (czukros-viz) isznak; ellenben az asszonyok a többi italokat is (bor, thea, kávé) megkóstolják. Különben a férfiak sem szeretik nagyon az italt; ez az oka, hogy egész Örményországban alig lehet nehányat találni, kik az iszákosság szenvedélyének hódolnának.

Az örmények legkedvesebb itala a bor. A zamatos „náhicseván“-i bor mellett gyakran elénekli az örmény; Pátkánián „Hájocz kini“ (Az örmények bora) című dalát, melynek egyik vers-szaka következő:

<i>Այս քերթն է Հայոց երկրին,</i>	<i>Ájz pérkên e Hájocz jérgrin,</i>
<i>Հայաստան անկած 'ոմէն,</i>	<i>Hájászdán dêngádz Noen,</i>
<i>Ամմահ երկնային գիւղին</i>	<i>Ámmáh jérgnájín kinin</i>
<i>Խմեց, երբ նա իջաւ Սարգիս:</i>	<i>Chéméc, jérp ná icsáv Száren.</i>

Magyarul: Ez az örmény talaj terménye; Noe ültetett Örményországban szőlőt. Az ég áldotta borból ivott ő, miután lejött a hegyről (Ararát).¹⁾

¹⁾ A legenda azt tartja, hogy Noe, midőn a bárkából kijött, az Ararát tővénel telepedett le; e helyet *Նախիջևան*-nak (Náhicseván) nevezte el, mely örmény szó első kiszállás-t, első állomás-t (prima descensio) jelent. E város, mely még ma is fennáll, most is Náhicseván nevet visel.

Orosz-Örményországba behozták az oroszok a pálinkát is; ezt a paraszt-italt — vallásuk tilalma daczára — még a mohamedánok is éldelik.

Sorban isznak az örmények; elkezdi a legöregebb. Az örmény is elmondhatja a magyarral, hogy: „Ez a pohár rendre jár;“ mert sok vidéken még most is ugynevezett családi poharat tartanak, mit őseiktől örökölték. Megtöltik borral; rendre veszi minden jelenlévő kezébe a poharat; mindenki mond egy rövid felköszöntőt és — azután iszik.

Míg az asztalt felterítik, az öregek beszélgetéssel töltik az időt, az ifjak pedig a mellékszobában vagy játszanak, vagy tánczolnak. Imával kezdik és imával végzik az étkezést. Az imát vagy a pap, vagy a társaság legöregebb tagja mondja; szűk családi körben a kis gyermek. Mielőtt leültek volna, egyet maguk közül asztalrendezőnek tesznek; ettől kér engedélyt az, ki felköszöntőt akar mondani. A zenészek azt a személyt, kiért poharat üritettek, zene által kísért alkalmas dallal üdvözlík. A lakoma alatt néha az „ásugh“ (regös, igricz) rögtönözött költeményeket is eldalol.

Néha a búcsújárás is mulatsággal van összekötve. Ájtatosság után vagy tánczolnak, vagy népmulatságot tartanak. Ilyenkor nem igen szokott elmaradni a „dsileth“ nevű tornajáték. Ekkor láttatják magukat a legjobb lovagló ifjak is.

6. Fejezet. Keleti hangszerek és táncz.

Legszokásosabb Török-Örményországban a pásztorsíp. Menyegző alkalmával Vászpurágán (örmény tartomány) falvaiban kis trombitát (zurná), a városokban sípot, mely a mi flotánkhoz, vagy a perzsa nej-hez hasonló, tuf-ot és khemencshét használnak (híres hangszerek). Erzerumban használatban van a csuthág, mi olyan, mint a mi hegedünk: rendesen felfelé tartják; a szánthur és gánon. A szánthur majdnem olyan, mint a mi czimbalmunk, ellenben a gánon alsó lapja bőr, melyre úgy vannak a bélhurok erősítve, mint a hegedün. („Armenia“ 1891. évf. 95. lap).

Hogy a keleti, nevezetesen a kaukázusi örmények által tánczolt lesghinka és a magyar csárdás meny-

nyire hasonlít egymáshoz, az könnyen kivehető az előbbinek eme rövid leírásából: a lány szemeit szeliden lesütve, karjait a csipőre tüzi; egyszerre csak hullámszerűen engedi el karjait s a szembe álló tánczosától könnyedén elszökik. Ez most szintén megindul s eléje siet tánczosnőjének, de egymás mellett mindketten elsiklanak. Folyvást így keríngenek aztán apró körökben ismételt találkozásokkal és kitérésekkel („Armenia“ 1888. évfolyam 317. lap).

7. Fejezet. Hazai örmények (Zene, dal, ének, színészet).

Keleti örmény: Krimiaán katolikosz.

Lehet, hogy hoztak szüleink magukkal nemzeti táncot, de az annyira feledékenységbement, hogy most még nevére sem emlékszünk. Az örmény már a mult század óta csak magyar táncot lejt: kitünően ropja a csárdást.

A zenét, éneket, dalt fölötte kedveli — az örmény. Majdnem minden háznál volt valami hangszer; sokan használták a hárfát, pengedűt (gitár). Egy-egy asszony igen szép darabokat játszott doromb-bal. Most inkább a zongora, hegedű van elterjedve.

Kevés nép szereti az egyházi éneket annyira, mint az örmény. Szépek a nyugati egyház énekei; de a ki magasztos, lélekemelő, keleti dallamot akar itt Nyugaton hallani, menjen örmény templomba: szebb énekeket sehol sem fog hallani. A mi templomainkban nem a kántor énekel — egyedül: itt a nép is énekel; énekel a nagy és kicsiny, öreg és ifjú, férfi és asszony. Nagyon sok egyházi énekeink vannak, meiyeknek legnagyobb részét buzgó apáink itt e hazában szerkesztették. A Szamosújvárt használatos egyházi énekek le vannak téve hangjegyekre. A költői ihletséggel irt fönséges „sárágán“-okat Európában csak örmény temp-

lomokban éneklük. A szamosújvári egyházi énekek egy-negyedét a lángeszű Gábrus Zachar szerzette; ugyanezen páratlan tanár gyűjtötte össze azokat négy vaskos kötetbe. Nehány szép éneket dallamaikkal együtt „Örmény egyházi énekek“ című czikkelyben hátrább közre is adok.

Útban vagy munka közben is inkább énekel, mint dalol az örmény. — Mióta kiköltözött az ősi hazából, mindenütt kín és üldözés volt osztályrésze (csak egyedül e hazában lelte fel a keresett csendes nyugalmat); azért nem igen volt kedve dalolni, hanem éneken a Mindenhatóhoz emelkedett fel és Tőle kért oltalmat, segedelmet... Ez a magyarázata annak, hogy míg a hivatottak egyre készítették a szebbnél-szebb egyházi énekeket, addig alig gyártott egy-egy „sirva-vigadó“ középtehetség egy gyöngé dalt. Nagyon gyakran énekeltek: azért meg is maradtak az egyházi énekek; de ritkán daloltak: s így a kevés számú dalok legnagyobb része feledékenységre ment. Csak egynehány maradt fenn, ezeknek is dallama szomorú. Az ide vonatkozó összes anyagot, a megmentett egy-két dallammal együtt hátrább a „Örmény népdalok“ című czikkely alatt találja a szíves olvasó.

Az egész hazában alig egy-kettő tud még örmény dalt, a többi ajk — kivétel nélkül — mind magyar dalt zeng . . .

Itt közre is adok egy erdélyrészi örmény tájnyelven írott újévi, alkalmi verszetet, melyet a múlt század első felének derekán (az 1836-iki újév napjára) a szamosújvári népiskola egykori érdemes tanára, a „Szózat“ és „Hymnus“ örmény műfordítója, a tudós és költői szellemű Gábrus Zakhariás írt. Ezen eredeti magyar-örmény énekből, mely tizenkét vers-szakból áll, itt csak három vers-szakot adok közre (jobbról a magyar prózai fordítás látható). Tárgyát az örmény konyhaművészet egyik legismertebb czukrászati remeke, az újév napjára készíttetni szokott, ugynevezett „dáláuzi“ megéneklése képezi. Az ének dallamát apáink magukkal hozták e hazába, s e dallam szerint — melynek szerzője különben ismeretlen, — szokták az örmények énekelni az „Ov thev ánkám ánden thárthe“ kezdetű dalt is. Maga a „dáláuzi“ szó erdély-

részi tájszó; Keleten nincs használatban. — A däláuzi nevü örmény csemege alkatrészei rendszerint: vagdalt dió és méz, esetleg mák is, s a négyszögü vagy kerek alakban összeállított készítmények fölött különböző színü apró czukorkák, esetleg újévi ajándéknak szánt ezüst huszasok vagy tallérok díszlenek. E bevezetés után álljanak itt mutatványul a szóbanlevő újévi versezet első és a két utolsó vers-szakai:

Örményül:

Däláuzi, däláuzi!
Khághezrén isz tun zudré mezi;
Pájcz ájszovë inesh gánisz?
Zperënnérész gi cháphisz . . .

Ov márt! álesz Zásztvádz chëntre,
Or Ná khezig háduczháne
Szurp snorháchzhë meesh méghré,
Or dárid éláh khághezhré.

Szeb eshárnusz öz'egluuthiuné,
Voesh eshi ezhávisz ézdërdumë;
Vászën Ásztudzo szirun
Hámpirisz zájñ szirov tun.

Magyarul (prózában).

Däláuzi, däláuzi!
Édes vagy te mindig nekünk;
De evvel mit csinálsz?
A szákat csalód . . .

Oh ember tehát az Istent kérjed,
Hogy adjon Az neked
Szent kegyelmében mézet,
Hogy éved legyen édes.

Számba ne vegyed a keserűséget,
S ne fájlald a szomorúságot;
Hanem Isten kedveért
Szívesen eltűrjed azt.

Nincs ugyan állandó színházunk, de azért nagyon pártolja az örmény a magyar színészetet. Mindazon vándor színtársulatok, melyek örmény helységeken megfordultak, úgy nyilatkoztak, hogy a műpártolásban páratlan — az örmény. Simay Kristóf, Gorove László szamosújvári örmények voltak. Az első magyar színtársulatot örmények alapították.¹⁾ Korbuly Bogdán a kolozsvári nemzeti színház körül szerzett elévülhetlen érdemeiért magyar nemesiséget nyert.

8. Fejezet. Szellemi és erkölcsi tulajdonságok.

Az örmény szereti felebarátját; gyakorolja az irgalmasság testi és lelki cselekedeteit.

Öngyilkosság nagyon ritka; harmincz esztendő alatt Szamosújvárt egy eset fordult elő. De majdnem minden

¹⁾ Ez a társulat 12 tagból állott, ezek közül heten (7), ide értve az igazgatót is, — örmények voltak.

ezerből egy dőre, együgyű. E lelki betegség gyakoribb a férfiak, mint a nők között.

Konservatív természetű ugyan, de azért mindenben nem ragaszkodik a régihez. A nők a divatnak mérsékelt kedvelői.

Az örmény emlékezete erős; hamar elfelejti a szenvedett bántalmat, de sokáig megemlékszik a vett jóról. Kegyelettel emlékszik meg a holtakról, kiknek jó emléket egész életén át megtartja. Midőn halottjairól van szó, soha sem hagyja el ezt a szép kifejezést: voghormádz hoki (lélek, a kin Isten már megkönyörült) és így beszél: „Voghormádz hoki bábész, mámész, hájrész (áthász), májrész (mámász), dèghász... (Néhai nagyapám, nagyanyám, atyám, anyám, gyermekem...)

A legszokottabb köszöntési formák ezek: Pár'lusz (jó reggelt), pári or (jó napot), pári ároghcsuthiun (jó egészséget), pár'irgun (jó estvét), pári kísér (jó éjszakát); pári áchorzság vagy pári áppetít (jó étvágyot). Párov (minden jót), párov erthász (szerencsés elmenetelt), pári dsámphá (szerencsés utat), párov hándebink (szerencsés találkozást), házár pári egár (ezer szerencse hozott); dzárájelu (szolgája), Ászdudzo párinkh hémunczhè (Isten minden áldása Önnel...). Snávor (snorhávör) nor dári (boldog újévet), hamvazó szerdán: snávor bász (boldog böjtöt), nagyszombaton estve és húsvét napján A.: Kriszdosz hárijáv i mjérelocz (Krisztus feltámadott halottaiból). B.: Cziéz miéz ávedisz (ez önnek és nekünk is öröndetes hír). Ujra A.: Sád háruithián orér hásznik párov, ároghcsuthénov jév miéghácž thoghuthiénov (sok feltámadási napot érjen el szerencsésen, egészséggel és bűnelengedéssel). Menyegző alkalmával: A.: Dár' oszè (dár ádeszè Ásztvádz) kélchud (hasonló szerencse fejedre). B.: Dár oszè závgénud (hasonló szerencse érje gyermekeidet)...

A vendéget szeretettel fogadja és elhalmozza sziveséggel.

A koldulást szégyennek tartja; azért gondoskodik arról, hogy mások se szenvedjenek nélkülözést. Szamosújvár városa még a hatvanas években eltiltotta a koldulást és a házi szegényeket négy osztályba sorozta: mindenik kapott

évenként a városi pénztárból bizonyos összeget. Ezt a dicséretes eljárást követi mai napság is.

Nem barátja a szerencsejátékoknak. Az örmény-nőnek egyik kiváló erénye — a tisztaság. Háza, udvara: tükörtliszta.

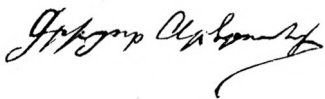
Sok szappant fogyaszt; használja a fürdőket. Nappal nem alszik: nincs ideje.

XVIII. Cikkely.

Néphit.

1. Fejezet. Az örmény hagyományból.

Keleti örmény: Árdzruni.

Az Ur angyala megjelenék Józsefnek álmában mondván: „Kelj föl, vedd a gyermeket és anyját és fuss Egyiptomba, és maradj ott, míglen megmondom neked. Mert keresni fogja Heródes a gyermeket, hogy elveszítse.”
Máté II. r. 12 v.

Ezen isteni parancs után József a gyermekkel és ennek anyjával azonnal útra kelt. Mária szamaron ülve ölében tartotta a világ Megváltóját.

Most lássuk, mit mond a hagyomány.

Már-már Egyptom határán vannak, midőn a Szinai hegy közelében keskeny,

kigyózdó hegyszorosozhoz értek. E hely rablóknak volt tanyája; itt találtak menedéket a gonosztevők is.

És ezek egyike észreveszi az utasokat, visszatér és tudtára adja főnökének. A rettenetes főnök: Dizmász kezdetben azt hitte, hogy szemet kápráztató látományt, vagy álomképet lát. Nézi figyelemmel, közelebb megy, végre meggyőződik, hogy élő valóság. „Ime egy fiatal asszony

— mondja — ki kisdedet tart ölében és egy tisztességes, ártatlan férfiú, ki vezetője és öre e két szegény lénynék. “Méltán csodálkozhatott a főnök; mert a hely, hol haladt a szent-család, emberi vérrel volt áztatva; minden szerencsétlen, ki e tájakra vetődött, itt biztos halálát lelte; nem kegyelmeztek itt senkinek. Még az ég szárnyasai sem állapodtak meg itten.

Dizmász — mondja a hagyomány — isteni sugallatban részesül; bámuló lelkiismerete fölébred, megkönyörül ezen őszinte utasokon és csodálkozva így kiált fel: „Oh atyja a csillagoknak, oh védő szelleme a mindenségnek! Minő csoda ez? Minő hasonlíthatlan látvány terül el szemeim előtt? Harmincz év óta ezer meg ezer kard villogott e gonosztevő kézben, számos büntetlennek ontottam ki véré, mindenfelé rettegést és halált osztottam, nevemtől remegett Egyptom, Palaestina és Arabia. De miért környez e perczben félelem és csodálkodás? Milyen hatalom az, mely nem engedi, hogy kezemet kardom felé mozdítsam és egy-két lépést előre tegyek? Oh Istenem, mily fenyegető csapat reám nézve e látomány! Két kép áll egymással szemben: a mennyei ártatlanság és a megtestesült gonoszság.”

És tüstént parancsot adott embereinek mondván:

„Fegyverkezzetek rögtön és csatlakozzatok e családhoz; vezéreljétek őket veszélytelenül és biztosan addig, hová menni akarnak. Jól figyeljétek: ezeknek élete, az én életem. Hozzájuk senki, még az ég madarai se közeledjenek.”

Azonnal teljesítették a főnök parancsát.

Elmult harmincz év. Heródes meghalt, a gyermek, Jézus Egyptomból visszatért Zsidóországba, hol nőtt és gyarapodott Isten és emberek előtt kedvességben. Aztán elérvén teljeskorát, teljesíteni kezdte isteni hivatalát. Válogatás nélkül prédikált mindenkinek és tanította az élet útját; de végre nemzetfelei kiolthatatlan gyűlöletének és irigységének lett áldozata: a Golgotha hegyén keresztre feszítettetett.

Figyeljünk az üdvíratra.

„Vitetik vala más két gonosztevő is ő vele, hogy ki végeztessenek. Egyik pedig a latrok közül, kik ott függenek vala, káromolá őt, mondván: Ha te vagy a Krisztus, szabadítsd meg temagadat és minket is. Felelvén pedig a

másik, feddte őt, mondván: Te sem féled az Istent, holott ugyanazon büntetés alatt vagy. És mi ugyan igazságosan, mert cselekedeteinkhez méltó díjt veszünk; de ez semmi gonoszt nem cselekedett.“ Szent Lukács evangéliuma 23 r. 32, 39, 40, 41.

Oh csodálatos találkozás! Ez a gonosztevő, ki a másikat feddette, nem más, mint Dizmász, a rablófőnök, ki harminczhárom évvel előbb az arab hegyek egyik veszedelmes szorosában oly nemeslelkűen védelmezte az Isten Fiát és ki Jézus szenvedésének évében elfogatván, gonosz-ságaiért a Golgotha hegyén a világ Megváltója mellett kereszthalállal lakolt.

„És (a jobb felől levő) mondá Jézusnak: Uram! emlékezzél meg rólam, midőn országodba jutsz. És mondá neki Jézus: Bizony mondom neked, ma velem leszel a paradicsomban.“ Szent Lukács evang. 23 r. 42, 43. (Az „Árévélk“ után eredeti örményből).

2. Fejezet. A falúsi örmény hagyományból.

Az örményországi falúsi örmény ember ezeket mondja:

Isten, Ádám eleste után, angyalt küldött, hogy ez tanítsa meg az első embert földművelésre. Midőn az angyal azon tanakodott, hogy melyik állatot fogja be az ekéhez, ezek egyike így bögött jész, jész (*ha*, örmény szó, jelentése: én); azért ez az állat j é z (*ha*, ökör) nevet kapott.

Mária azután, hogy Egyptomba futott az isteni kisérettel, megfüröszttette Jézust; azon háznál, hol a szent család szállva volt, gyermekek is voltak; ezek alig érintették meg a fürdővizet, azonnal megfehéredtek. Látta a nagyanya, hogy mily csodálatos módon fehéredtek meg unokái, azért gyapotot vett elő, és evvel fogta fel az alvó Jézus arczáról az izzadságot; a gyapotot azután kiszűrte egy kis edénybe... és eltette. Idő múlva e kis edény egy örmény egyházi személy kezébe került, ki azt Ecsmiádzinbe vitte; evvel csinálták az örmények a „meron“-t (*μύρον*, chrisma). A falúsi örmény hiszi, hogy a meronban (bér-máláskor használt szent olaj) Krisztus izzadsága van.

Az árvácska (virág) mellett haladt Krisztus, de ez nem szívesen látta Urát; azért átok fogta. E virág nyaka azóta görbe és élete csak néhány napig tart.

Az örökzöld mellett haladt Krisztus, és ez magát meghajtva imádta Alkotóját. Úrunk megáldotta e növényt; az örökzöld nem hervad el.

Meg akarta Krisztus nézni az öszvért, de ez állával félretaszította; e naptól kezdve nem csikózik az öszvér.

Szállást kért Krisztus egy háznál, az asszony kelletlenül fogadta be; de a férj, ki nemsokára hazajött, nemcsak vidor arcot mutatott, hanem jól meg is vendégelte. Éjfél tájban nyugtalankodni kezdett a kis gyermek. A szülők mindent elkövettek, hogy a gyermeket lecsendesítsék; de mert fájdalomra nőttön-nőtt, még jobban sirt. Krisztus erre ölébe vette a gyermeket, és egy imát mondva meggyógyította. Az örmény anyák, ha gyermekeik sírnak-rínak éjjelenként, most is mondják ezen imát.

Judás elárulván Krisztust, elment hogy akaszsa fel magát. Sietve-sietett, hogy mikor Krisztus szétrontja a poklot, ő is üdvözölhessen. De az ördögök megtudták szándékát; azért lábai alá bujtak és három napig vállaikon tartották, hogy meg ne fuladjon. Az áruló végre önmaga fojtotta meg magát, de már későn. Krisztus halottaiból akkor már feltámadott.

Czigányok készítették a keresztfeszítéshez szükséges szegeket; de loptak a vasból; ezért átok érte őket: hazátlanházatlanul bolyongnak szerteszét. (Ez a hagyomány megvan a hazai örmények között is!).

Hét hegyből vett az Isten földet és hét folyóból vizet — és e gyurmából (sár, örményül: sághách) alkotta Ádám testét, a maradékból pedig az aranyat — és az emberek szeretik ezt a fölöslegest. Éppen mikor Isten Ádám fejét idomította, közeledett ehhez a ló és mihelyt megtudta, hogy egykor Ádám megüli, megrugta és elfutott. A ló patája Ádám lábát kimélyítette. Minden ember lábán megvan e mélyedés.

Midőn az Atya-Isten már megalkotta Ádámot, ennek gondviselését a Fiú-Isten vállalta magára, a Szent-Lélek pedig lelket és életet adott neki.

Isten szerette Ádámot, egy főangyal ellenben irigyelte annak sorsát. — „A tegnapi féreg nálamnál jobban szerettetik“ mondá a főangyal és esztelen indulat vett rajta erőt; nem teljesíté a tiszteletet, melylyel Teremtőjének tartozott. Isten levetette ezt az angyalt és társait az égből; — ezekből lettek az ördögök.

Megesküdütt a sátán, hogy Ádámot is az ő sorsára juttatja; a kigyó képében hozzája közeledett és rábeszélte, hogy egyék a tiltott fának gyümölcséből. Nem ment le

Kéleti örmény: Cselingárián.

a gyümölcs, hanem torkán akadt; de erőlködve mégis lenyelte a véték ezen oltóját. Most is ott a kinövés az ember nyeldeklőjén, mely Ádám-almájának neveztetik.

Azon nap, midőn Ádám a paradicsomból kiűzetett, ment le első ízben a nap. Ádám még nem szokott meg a sötétséggel — és elaludt. Álmában a kereszten látta Krisztust. „Kereszt, segíts rajtam“ kiáltással felébredt. Ádám ezen álma az örmény abc „chács

okneá incz“-ra emlékeztet. Sötét volt, sirt midőn felébredt az első ember; de a sátán bátorította őt, hogy hoz ő világosságot, ha Ádám is visszonozza e tettét valamivel. Ez tehát az ördög tanácsolására kezével a köre üt s „mit én csináltam, tied legyen“ szavakkal neki adja kéziratát. — Újra beállott az éj és sötétség borította az egész világot. A vigasztaló sátán mondá, hogy kövesse őtet; már hajnalodott, midőn a sátán Ádámnak világosságot akart hozni —

és e naptól kezdve a korány idején egy csillag tűnik fel az egen... És azóta valamint a hajnalcillag, úgy a sátán is „Lucifer“-nek (világossághozó, *φωσφόρος, ἡγεμὼν*) neveztetik.

Hollóvá változott a sátán és más hollóval verekedni kezdett, miközben ennek nyakát egy fekete, éles kövel levágta. Káin is ilyen kövel vágta le Ábel nyakát. A falúsiak, kik a kovát sátán teremtményének nevezik, a hol csak látják e követ, dirib-darabra törik azt.

Cziprus-fából készítette Noé bárkáját. Fához ütödvé kilyukadt a bárka és a kigyó úgy kitöltötte a lyukat, hogy egy csep viz se hatolt bele. Noé meg akará őt azért jutalmazni és miután megtudta, hogy a kigyó legjobban a vért szereti, a szúnyognak meghagyta, hogy szerezzen vért. A szúnyog embervért vitt Noéhoz, de a fecske megtámadta és nemcsak a vért vette el tőle, hanem még nyelvét is kitepte. A szúnyog, mivel nyelv nélkül tért vissza Noéhoz, mit sem szólhatott. A kigyó e naptól kezdve a fecske fészke után leselkedik; azért készíti a fecske a fészket az emberek házai közelében.

Khám arcza akkor feketült meg, midőn atyja (Noé) megátkozta. A fekete arczú emberek és az arabok mind Khám törzséből valók.

Borjút ölt Ábrahám áldozatul, a maradványt pedig a földbe temette, melyből szőlő hajtott ki.¹⁾

Aranyat és ezüstöt olvasztott Áron, hogy bálványt csináljon; de az olvadék mindig kereszt alakot öltött; azért a zsidók azokat összetörték; mihelyt azonban ördög-főt ábrázolt, imádták azt. Lejött Mózes Szinai hegyéről és látván a bálványimádást, földhöz vágta a parancs tábláit...

Folytonosan veszekedtek egymás közt a kutyák; Salamon egy iratot adott nekik, mely ügyüket rendezte; a kutyák az iratot a macska őrizetére bízta; de nem-sokára a vitás kérdés elintézése végett elkérték azt, mivel a macska az iratot a hijazatra tette, az egerek azt összerágta. — A kutyák azóta üldözik a macskákat és ezek az egereket.

¹⁾ Az örményben borjú és szőlő: *vèrth* *սոր* hasonalakú szavak; úgy látszik, hogy a latin vitis (szőlő) és vitulus (borjú) is egy tőből eredt.

A három böles (király) egyike Krisztust csecsemőnek, a második ifjúnak és a harmadik öregnek látta... és midőn álomlátásukat egymásnak elbeszélték, csodálkozva vették észre, hogy a bíbor vászonná, az arany-ezüst töménytartóvá és a drágakövek fővénynyé változtak.

Kevés híja, hogy el nem fogták a zsidók Józsefet és Máriát, midőn Egyiptomba futottak. Egy barlangba rejtőztek el, melynek nyílása elébe egy pok rögtön hálót szőtt; az üldözők látván a hálót, be nem mentek. Krisztus és szülei futásukat folytatták és egy ember mellett haladtak, ki szántott. Jöttek az üldözők is, a szántó-vető ezek kérdezősködésére így válaszolt: „Még a szántáskor láttam a menekülőket.” Mivel pedig a vetés most már meg volt érve, — visszatértek.

A Jordán vizében épen azon helyen kereszteltetett meg Krisztus, a hová rejtette volt el a sátán Ádám kéziratát; ráállott az Üdvözítő és lábai alatt porrá zuzódott.

Egy embernek se szeme, se orra, se keze, se lába nem volt és Krisztus — meggyógyította őt. Jézus elfogatása után épen ez volt, ki az első pofot mérte jótevőjére. Krisztus megátkozta őtet; ez a háládatlan most is él és nyomorog (Bolygó zsidó).

Pilátus a vizet, melylyel kezeit mosta, a zsidók fejére öntötte; e naptól kezdve kopaszok — a zsidók.

Krisztus keresztfája pálmafából volt készítve.

Midőn Krisztus mennybe ment, a vizek megszűntek folyni, hogy lássák a felmenetelt; az ég megnyílott, — hogy bemehessen Jézus. E nyílás: a tejút.

Öszvéren vitte Keresztelő-Szt-János testét Világosítónk (Szt-Gergely) Khorke-szárba; de szembejöttek a ördögök, melyek „tünjenek el az ördögök, távozzék el a pokol” kezdetű imájára mind elszéledtek. Azon a helyen, hol az öszvér térdelt, zárdát kezdett építeni a Világosító, de a mennyit nappal építettek, éjjel mind széthányták az ördögök. Szt-János összegyűjté ezeket az ördögöket és a zárdá közelében bebörtönözté őket; e hely még ma is „Tévdun”-nak (Ördögháza) neveztetik. Egy sánta ördög nagyon kérte a szentet, hogy bocsássa ki, mert mindennap kitakarítja

a zárda sütökemenczáját és a hamút el viszi Phôrepáthmán-ba (Sáth-el-Árab).

Még csak két napi útja volt és Nicaeába ért volna szent Aristaces (Világosító-Szent-Gergely fia); de egy faluban a görögök megsértették lovának nyakát, hogy késsék el a zsínatról (Nicaea, 325 év). Aristaces meggyógyította lovát és útját tovább folytatta. A szent atya nem akart a görög étkekből enni, hanem felszántotta a tengert. A tengeren a barázdák még most is látszanak . . .

3. Fejezet. A falúsi (ázsiai) örmény rejtélyei.

ՄԻՆԱՍ ԶԵՐԱԶ

Keleti örmény: Dzeráz Minász.

Ha nyitva van születésekor a gyermek keze, nagy korában — könyörületes, ha zárva van — fősvény lesz. Jó napon született gyermekből — jó és rossz napon született gyermekből rossz ember lesz. Azokból a gyermekekből, kik szombaton születtek, rossz emberek lesznek.

Mikor az első ember Isten kegyelméből kiesett, egy bokorba hullott. Ezért mondják a szülők kis gyermekeiknek: „Bokor alatt találunk téged.“

Ha fiú gyermek születik, a bábaasszony azt az anya mögé, de a leányt elejébe teszi. A szülő-anya párnája alá kardot, szablyát vagy vasat tesznek.

Mihelyt — kereszteleés után — hazavitte a bábaasszony a gyermeket, azt előbb szitára, azután a földre, végre a bölcsőbe teszi.

A bemutatás után való nap hajnalhasadtakor a forrás-hoz megy az anya, ott megáztat egy darab kenyeret és a forrás mellé helyezi azt; még tesz reá egy hagymát is. Mindezt vigyázva cselekszi, hogy senki se lássa.

Hét ötvöstől vesz ezüstöt az anya; „chézém“-et csináltat abból és a gyermek bal fülébe aggatja azt; hét kovácstól vesz vasat és az ebből készült „toz“-t nyakába teszi, hogy a gonosz-szellem ne nyulhasson gyermekéhez.

Mikor már egy-két fog mutatkozik a gyermek szájában, az anya vászon-darabra ülteti gyermekét és egyik felől fésűt, másik felől ollót tesz melléje, fejére pedig malozsát, forrázott buzaszemeket és a t. hint. A körülötte levő nagyobb gyermekek vetekedve kapdossák az ennivalót. E szokás „széglávorig“ néven ismeretes.

Az ara, kinek szülei élnek, ő maga szitálja meg a lisztet, melyből a menyegzői kenyér készül. A vőlegény fej-koszorúját társai készítik, és hétszinű selyemmel himezik ki; barátjai pedig, midőn menyegzőre jönnek, zseb-kendővel érintik a vőlegény derekát.

A násznagy — menyegző alkalmával — a menyasszonyt az após elébe viszi, ki hétszer kapcsolja össze, és bontja ki annak övét; a menyasszony pedig hétszer megcsókolja apósának kezét.

Mikor a nászmenet a templomhoz ér, a vőlegény egyik barátja, kitekeri a menyasszony atyja házától hozott madár nyakát. Ha a pap hozzákezdett a szertartáshoz, a násznagy, a menyasszony és vőlegény ruháin levő kapcsokat kissé kioldja.

Más-más úton megy a vőlegény és menyasszony esküdni és szintén különböző úton térnek haza az egyházból. A vőlegény háza előtt az arát az anyós fogadja, kinek kezében liszttel telt edény van; a menyasszony belemártja kezét és ráüt az ajtó homlokára (felsőküszöb). E szokás után hét gyümölcsöt vet az anyós a menyasszony fején át — és bebocsátja. Erre az újpár hétszer megkerüli a tűzhelyet; kerülés közben egyikök hét-hét gyümölcsöt, egy asszony pedig malozsát dob a gyülekezet közé, a násznép kifogja a feléje dobott csemegét.

Menyegző előtt való nap czimbalom- és trombitaszó mellett viszik a vőlegényt egy forráshoz, hol egyik barátja a vőlegény atyja házatól hozott madár nyakát tekeri ki. Egy poharat megtölt háromszor vízzel a vőlegény és visszatölti a forrásba, a negyedik pohár tartalmát kicsinyenként a sokaságra hinti, mely tánczolva-dalolva haza kíséri ötet.

Királyné és király a neve a menyegző napjaiban a menyasszonynak és vőlegénynek, mely utóbbi mindig kardot visel oldalán. Menyegző után a menyasszony leplét és a vőlegény kardját egy szekrénybe teszik, a koszorút pedig felviszik a hijazatra. Ezek a koszorúk onnan felülről nézik évek, sőt századok múlva is a falúsi élet keserűségeit, miért ők is elkeserednek és színeiket barna-sötétre változtatják; némely koszorúk elromlanak, mások a hulladékok vagy a düledékek közé kerülnek és romjaink „máne, thekez, pháresz“-ét hangoztatják.

A falúsiak általában leborotvtáltják fejük tetejét és e hajzatot töménynyel megfüstölve a templom fala alá vagy más helyre rejtik. A hajhulladékokra rá nem lépnek. Ha kigyóbört találnak, a főveg alá, a haj közé dugják azt.

A kihuzott vagy kihullott fogat az ajtó sarka mögé teszik el; körmeiket nem vágják le. A köröm-darabokat e szavakkal ássák el: „Menj itéletre, keres magadnak helyet.“ A körmön a fehér petty — jót, de a más színű — rosszat jelent.

Ha viszket a tenyér — pénzt ad ki a tulajdonos. Mikor a csillag pislog, — valaki beteg. Mikor a kutya vonít, vagy a harangozó a gyászpadoth megüti, vagy a futócsillag fénylik, — valaki meghal . . .

A manó szót csak a falúsi leányok, asszonyok veszik ajkaikra, midőn a férfiakat szidni akarják.

Azok, kik szombaton vagy ünnepnap halnak meg, ártatlanok. Az az ember, kinek kedves halottja van, pl.: neje, anyja vagy nővére halt meg, levágja saját haját és azt a szemfedő alá, a halott keblére teszi. Ha a halott pap volt, a tolvajok igyekeznek kis ujját levágni, hogy azzal a házak és ládák zárait kinyissák.

A falúsiak megfüstölik a halott füleit, száját és orrlyukait, keblére emléket tesznek, és ha lehet még egy írott himnust is. Ha temetés alkalmával a pap hátranéz, — mások is meghalnak.

Temetés után való második és hetedik nap töménytártót visznek az asszonyok a halott sírjára, valamint minden halálozási napon. Hét éjjel nem alszik ki a gyertya a halottasházban, szombat éjjel minden falúsi háznál halotti gyertya ég. Szerdán, pénteken és szombat este vizet nem isznak azon asszonyok, kiknek gyermek-halottjuk van és várják a csillagok feljöttét, hogy bőjtjüket megszüntessék.

Azok, kik éltökben gonosz életet folytattak, haláluk után — macskává, kigyóvá változnak. H. Cs. ághá, ki lelketlen uzsorás volt, — mint a Rághes körül fekvő falvak mondják — fekete kigyóvá változott.

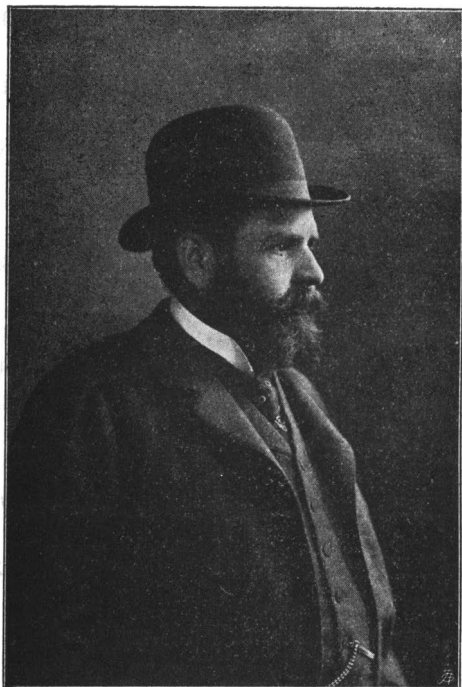
A feltámadás napján karon fog minket az a két angyal, kik élet-körülményeinket felírták; aztán felolvassák naplónkat. Hajból készült hídon fogunk átkelni, a híd alatt ezer meg ezer hordóban gyanta ég. A híd inog, mert az ördögök huzzák azt; ha bűnösök vagyunk, úgy belesünk a hordókba . . . és tűz-golyók, láng-nyelvek, gyahtafüst, korom fogadnak minket . . . Oh!

4. Fejezet. Örmény népbabonák — a keleti örményeknekél.

Bodenstedt a helyszínen: Örményországban följegyzett babonák közül a következőket említi útleírásában: Ha valaki kezét zsebedben tartja, nőd hűtlen lesz hozzád. — Ha egy nő, habár csak tréfából is, egy idegen férfi fővegét fölteszi saját fejére, az egész haja elhull. — A beteg szobájában mindig angyalok laknak. Ennélfogva minden belépőnek, mielőtt leülne, a beteg ágyán levő háromhuros hangszerből (melynek neve bálálájká), az angyalok kedvéért néhány hangot kell kicsalni. — Továbbá a szobának shawl-okkal és értékes szőnyegekkel kell díszítve lennie, hogy az angyalok azokon letelepedhessenek. — Istennek tetsző szokásnak tartják ők még azt is, hogy az angyaloknak időnként hűsítő szereket nyujtsanak, ha mindjárt csak

kedveskedésből is, hogy némi jelét adják jóakaratuknak; mert a láthatatlan angyalok földi táplálékra nem szorulván, elegendőnek tartatik: egy, czukorral, édes süteménnyel vagy gyümölcsessel telt tányért körülhordozni, magát a szoba minden szögletében mélyen meghajtani és a gyümölcsből egy keveset megízlelni. („Armenia“ 1889. évf. 252. lap).

5. *Fejezet. Népbabonák — a bukovinai örményeknél.*

Az egyházi és iskolai ügyeket egy tizenkét tagból álló, a „nemzettől“ 3 évre választott felügyelőtanács — „hokápczuthiun“-nak nevezve — intézi el.

Ezen tizenkétfagú tanács felügyel azon „áldozatokra“ is, melyeket a bukovinai örmények az év bizonyos napjain végrehajtani szoktak. Még a pogány korból maradt meg náluk azon szokás, hogy közadakozás folytán marhákat és juhokat vásárolnak és azokat bizonyos napokon

ünnepélyesen leölve, a húst a szegényeknek, a zsirt és bőrt pedig a papoknak adják. A pogány korban ezen áldozathozatal az örmény Ánáhid istennő tiszteletére történt, és változott czímmel a keresztény korba is átment, hol mai napig fentartotta magát a bukovinai örmények körében. „M á d á c h“-nak hívják az ilyen áldozatokat, melyek az év következő napjain hajtatnak végre:

Kazai örmény: Gr. Karátszonyi Áladár országgy. képviselő.

1. Nagyboldogasszony napján Háczgádárban ; 2. december 29-én, Szt-Jakab napján, a „Szent-kereszt“-templomban ; 3. Szt-Auxentius napján Zámkában ; 4. Nagyboldogasszony napja (15. aug.) után következő vasárnapon Gura-Homoru-luiban és 5. Szt-Joachim és Anna napján Háczgádárban, a Prunkul-család költségén rendezve.

Ezen „mádách“-ünnepek körül sok örmény népszokás és néphít vagy babona csoportosul, melyből itt fel is sorolok néhányat :

Ha a „mádách“-hoz megy valaki, úgy nem szabad az nap ennie, míg az ünnepély be nem fejeztetik, mert különben

betegségbe csik ; menetközben nem szabad hátrafordulnia, visszafelé nézni, mert akkor az ördögöt látja táncolni és nagy szerencsétlenség éri őt. Magtalan asszony igyekezzék az áldozati állatok véréből, titkon néhány cseppet inni, hogy áldott állapotba juthasson. Hajadonok ezen vérrrel, melyre szintén titkon szert tenni igyekeznek, kis czé-

dulákra egy-egy férfinevet irnak. Ezen czédulákat éjjelre párnájuk alá teszik. Felébredvén, egy czédulát fejük alól kihuznak ; a mely név a czédulán áll, az lesz a hajadon jövődöbéli férjének neve. A ki ezen, titkon elcsempészett vérrrel mossa az arczát, szép lesz. Ha valakinek álmában egyik vagy másik elhalt rokona gyakran megjelenik, úgy

Hazai örmény: Lukács László pénzügyminiszter, országgyűlési képviselő.

az illető ássa rokona sírhantjába az áldozati állatok egy csontocskáját: akkor nem fog többé álmában megjelenni. Ha az áldozati állatok leölésük előtt nyugtalanok, bögnék stb., ez akkor jó jel, mert az emberek jóléte, vagyona azon évben gyarapodni fog; ha pedig nyugodtan viselik magukat, úgy ez valami bekövetkezendő általános érdekű, nagy szerencsétlenség előjelének tartatik. Említettük, hogy az áldozati állatok zsirja és bőre a papoké. Ha valaki ezen állatok szőréből néhány szálat magával hord, úgy az által megóvjá magát ragadós betegségtől; ha házi állatait néha-néha azzal megdörzsöli, úgy ezek mindig szépek és kövérek lesznek. S ha ezen állatok hulladékából (szőr, vér, csont stb.) valami részecskét a szántóföldre elás valaki, úgy ezen évben a föld gazdagon fog teremni. Hogy ezen, a bukovinai nem-egyesült örményeknél divó áldozatok a pogány korban Ánáhid istennőre vonatkoztak, ki nemcsak a hold, hanem egyszersmind a termékenység és a szülés istennője volt, arra utal az a szokás is, hogy terhes asszonyok ezen áldozati állatok szőréből zsinort fonnak maguknak és ezt a zsinort testükön viselik, hogy szülésük annál könnyebb legyen. Ha egy hajadon ily szöröket titkon egy férfi ruhájához akaszt, vagy porrá égetve, annak ételébe vagy italába keveri, úgy ezt a férfit szerelemre indítja maga iránt; vagy ha az áldozati állatok véréből titkon italába kever. Mindezen babonák a régi pogány Ánáhid-kultus utolsó foszlányai, melyek mindamellett a népismére nézve nagy becsű birnak. A néphítnek vagy babonaságnak nincs semmi köze a valláshoz; lehet valaki mintaszerűleg vallásos s mindamellett szerfelett babonás. A babonát fékezni lehet, de kiirtani csak az utolsó emberrel lehet: a szalonban, a tudományban, a piacon, a konyhában, mindenütt ott kandikál; s a felett gúnyosan nevetni nem kell. A babonaság az emberi kedély egyik alkotó része, s a míg remény van a világon, addig babona is lesz.

Ilynemű babonák a bukovinai örményeknél főleg egyes böjti időszakokban összpontosulnak. Így pl. Szt-Szárkisz tiszteletére farsangkor tartott hét napi böjt idejében („Hisznágác“-nak nevezve), nem jó valami új munkához kezdeni, mert ez nem sikerül. Állatot eladni vagy vásárolni,

szintén nem jó. Szt-Szárkisz a hajadonok védszentje; ez okból a bukovinai örmény lányok az ő tiszteletére szigorúan böjtölnek és ezen hét nap alatt, ha csak lehet, semmi egyebet nem esznek, hanem csak aszalt gyümölcsöt; az utolsó nap pedig lefekvéskor egy sós kenyeret. Ha ezt a böjtöt ily módon megtartják, akkor Szt-Szárkisz-napját megelőző éjjelen álmukban megjelenik leendő férjük. S ha ekkor a hajadonnak csakugyan megjelenik álmában leendő férje, és ő ezen álmom megvalósulását kívánja, úgy neki azonnal egy bizonyos dalt kell halkán eldunnyognia, mely így kezdődik:

Áh dëgháh, tu szjév székávor
Szághmoszé dzoczhid szovor;

Jéghánág g'észém ájn or,
Dunész gukász thákávor.

Ép úgy nem szabad új munkához fogni, fehérneműt mosni vagy fonni a Krisztus urunk születése tiszteletére tartott 7 napi böjt alatt, melyet „Dzënunti bász“-nak neveznek. A ki ezen időben fon vagy mos, ahhoz az ördög jön és munkáját megtapogatván, azon egy vérvörös jegyet hagy hátra. Ezen és a 7 heti húsvéti böjtök (nagyböjt = miédz bász) utolsó estéjén, melyet „Dsirákálujsz“-nak neveznek, divatos a nálunk is Szilveszter-estéjén esz-közölt „ólomöntés.“ A ki ezen az estén vizért megy, annak nem szabad merítés közben a kútba vagy patakba hajolni, mert az ördög lehuzza a vízbe.

Szent-Jakab tiszteletére tartott hétnapi böjt alatt, melyet „Szurp Hágopá bász“-nak neveznek, éjszaka nem jó künn a szabadban járni, mert ez időben a boszorkányok tartják évi gyűléseiket. Gyermek, mely ezen időben születik, nagyon szerencsétlen lesz egész életében. Ezen böjti időszak az év legrosszabb és legveszedelmesebb részének tartatik. Még a napfényben sem jó ezen idő alatt sokáig állani, mert gyógyíthatlan betegséget kaphat az ember. Ezen idő alatt a vérszopó vampyrok is járnak és az alvó emberek vérét szopják, kik aztán elgyengülnek és hamar elhalnak. A vampyrok keresztesen elhalt gyermekekből keletkeznek. Ezeket távol tarthatja magától az ember, ha ágyába foghagymát tesz és ágya alá egy kést szúr a földbe. Ugyanezt jó pünkösdkor is tenni; mert ekkor éjjel szintén rossz szellemek járnak-kelnek láthatlanul az emberek közt.

Hazai örmény: Dr. báró Dániel Tibor országgyűlési képviselő.

Hazai örmény: Czetz János magyar honvéd-tábornok.

Pünkösöd első napján kora hajnalban a bukovinai falúsi örmény gyermekek virágot és zöld-ágot dobnak a folyó-vizbe, hogy — a mint mondják — az év bőtermésű legyen. Azért a felnőttektől kalácsot és édességeket kapnak. Ugyanezt teszik a gyermekek, ha egy örmény leány férjhez megy. Télen örökzöld-galyat és fenyőágot dobnak ily alkalomkor a vízbe és a menyasszonytól azért ajándékot kapnak. Ugyancsak a menyasszony azt a vén asszonyt is megajándékozza, ki a nászmenet megindulásakor egy nyitott lakatot dob egy kutba. Azt hiszik, hogy ha ez elmarad, úgy a menyasszony majd házasság életében vagy soha, vagy szerfelett nagy fájdalmak közt fog gyermeket világra szülni. Ugyanezen okból egy patkót is tesznek a kapú elé, mely patkóra a menyasszony akkor lép, a mikor esketés után haza tér. Az esketés alkalmával a nem-egyesült örményeknél úgy a vőlegénynek, valamint a menyasszonynak selyem-zsinort kötnek a nyakába, mely zsinor két vége egy viasz-ból készült keresztbe van illesztve. Ezt a zsinort a fiatal pár három napig hordja nyakán; s csak a három nap elteltével oldja le a pap és a fiatal pár egymásé lehet. Mert t. i. esketés után a férfiak a vőlegény, és a nők a menyasszony házánál külön-külön mulatnak, még pedig három napig, mely idő alatt az illem tiltja, hogy a fiatal házaspár csak lássa is egymást. Három nap múlva aztán a pap leoldja a keresztet és zsinort, és a fiatal pár egymásé lehet. A fiatal férjnek, mielőtt nejéhez vezetik, kardot adnak a kezébe és úgy viszik a menyasszonyhoz. A kard jelzi feltétlen hatalmát neje felett, és mint ősrégi szokás még maig is fenmaradt a bukovinai örményeknél. Aztán kezdődik a voltaképeni lakodalom, miután mindkét nem-beli társaság egy helyre gyűlt össze. Ha özvegy asszony megy férjhez vagy özvegy férfi nősül meg, úgy a közös mulatság elmarad. Azt mondják, hogy ez az elhalt hitvestársnak nyugalma zavarná. Általában a holtak kiváló tiszteletben részesülnek a bukovinai örményeknél. Sok helyt húsvétkor vagy a húsvéti böjt idejében ételeket raknak az elhaltak sirjaira, a honnan azokat este a szegények szedik el. Ha meghal valaki, úgy annak ruháit és ágyneműjét elajándékozzák, mivel azt hiszik, hogy nem jó azokat a

háznál tartani, nehogy azáltal valami módon a halott nyugalma zavartassék. A halott kisebb kedvencztárgyait (pipát, kést stb.) koporsójába teszik és vele együtt temetik el. Míg a holttest a házban van, oda nem szabad vizet bevinni, mert azt hiszik, hogy akkor a kút vize kiszárad; ép úgy nem szabad abban a szobában hét nap letelte előtt lakni, a hol valaki meghalt, mert azt mondják, hogy az ember halála után a lélek még hét napig a földön jár és ott időzget, a hol az ember legutoljára életében volt.

6. Fejezet. Bucsújárás Örményországban.

Csak annak, ki az örményeket valamely bucsúhelyen látta, lehet igazi fogalma arról, hogy milyen vallásos az örmény. Nem gyönyörleső, hanem többnyire szenvedő emberek, kíséroiikkel — inkább gyalog, mint szekeren — csapatonként sietnek bizonyos irány felé, hogy Istentől, a szentek közbenjárására, a betegek ott gyógyulást, az egészségesek (ifjak) pedig kívánságaik teljesülését nyerjék.

Az, hogy hol és mikor lesz bucsú, nincs sehol feljegyezve. A zarándokok a templomban nyernek tudomást arról, hogy mikor fognak Jeruzsálembe, Ecsmiádzinba, vagy Szent-Gárábédhez Musba bucsúra menni. Jeruzsálembe mennek a vagyonos öregek, kik visszatértök után ezt a melléknevet kapják *diu'sinluh* ¹⁾ (máhdészi, rövidítve *diunluh*, méghdészi vagy hádsi). Ecsmiádzinba elmegy mindenki, különösen akkor, ha ott valami kiváló ünnepélyesség pl. olajszentelés megy végbe . . . Csak az az örmény hal el nyugodtan, ki látta Ecsmiádzint. Gárábéd az ifjúság védszentje, azért — hacsak teheti — minden fiatal ember elmegy Musba imádkozni. — Az utazás eltart hónapokig is.

Ezekén kívül még számos hely van Örményországban, hova a zarándok el szokott látogatni. Minden rommaradvány, minden feltalált kereszt, minden régi evangelium a nép szemében — szent dolog, ereklye. Ha valaki véletlenül valami régi dolgot vesz észre a földben, így szól magában: „Hátha valami szent tárgy ez . . .“ és titkát, mely neki nem hagy nyugtot sem nappal, sem éjjel, csak

¹⁾ Olyan, ki Krisztus halálának helyét, sirját látta.

nagy későre tárja fel jó barátjainak; aztán együtt ássák ki. Tíz évvel ezelőtt Alexandropol mellett egy egész templomot ástak ki.

Az, ki bucsúra akar menni, az nap étlen-ítlan előbb elvégzi reggeli imádságát; azután útra kelnek. Sokan,

Hazai örmény: Mály Mihály tábornok.

különösen a nők, gyalog teszik meg az útat, némelyek még mezítláb is. A zarándokok bárányt vagy egy pár galambot visznek magukkal (*diamanq uibet* mádagh ánél). A megfőzött húst a pap megszenteli, azután a czinteremben

csikorgó hidegben, egyik vagy másik templomba és ott égő gyertyát tartva kezében buzgón kéri az Istent, hogy adja vissza betegének egészségét. Ha imádsága meghallgatott, hálából az ilyen nő bőkezű adományokat oszt. A ki forgatja a történelem lapjait, meggyőződhetik arról, hogy a legtöbb templom és kápolna Örményországban, melyek közül, most nem egy-kettő hever romokban, ezen háláérzet emléke („Armenia“).

7. *Fejezet. A szentek tisztelete. Egyházi iratok.*¹⁾

Szüz-Máriát tartja az örmény legnagyobb tiszteletben, az Ő közbenjárásához fordul minden bajában; azért akaratteljesítő (gámagádár), kérésteljesítő (chêntrágádár), kívánságteljesítő (hádsgádár; Szucsávában [Bukovina] az elferdített, 'háczgádár' szót használják), édestekintetű (khághezrá-hájéác) melléknevekkel illeti a Szüz-Anyát. Hagyományunk azt tartja, hogy az Isten-Anyja állandóan kék ruhában járt; ezért kedveli az örmény is oly annyira a kék színt. (L. hátrább a „Népszokás“ című czikkelyt).

A szentek közül — Szüz-Mária után — Világosító-Szt-Gergely foglalja el az első helyet. Ő világosította meg Örményországot a hit világával, ő térítette a kereszténységre az örménységet. Ha az örmény meg nem tér, elenyészett volna a világ színpadáról úgy, mint az ó-világ többi pogány népe; azért részesíti tehát az örmény Szent-Gergelyt oly nagy tiszteletben, mert életet adott a nemzetnek.

Minden szentet tisztelünk; de azért mégis kiválóbbnak tartjuk keresztelő Szent-Jánost, szüz szent Ripszimát, ki Örményországban szenvedett vértanúságot, szent Tádé és Bertalan apostolokat. Ezen apostolok predikálására tért meg Ábágár örmény király, kinek székvárosa Edessa volt, a nemzet egy részével Krisztus hitére mindjárt Urunk mennybemenetele után. És így az örmény volt a világ legelső keresztény nemzete.

¹⁾ Ezen czikkely következő fejezetei (7, 8, 9, 10, 11, 12 és 13) mind a hazai örményekre vonatkoznak.

8. Fejezet. Jó és rossz szellemek.

Nyelvünkben az angyal neve hêrestág, az ördögöt cshár szádáná-nak (cshár: gonosz, rossz; szádáná: sátán) mondjuk.

Régen a keresztények mindnyájan hitték, hogy a nyitott szájon át bemehet az ördög az emberbe; azért az ásitozó keresztet csinált szájára. Az örmény is megjelöli ásitás közben száját a szent kereszt jelével, de nem hiszi, hogy az ördög beléje megy, ha nem jelölné meg száját . . .

De már olyan van közöttünk egynehány, kik hisznek a „hazajáró lélek“-ben. Azt mondják, azért jön haza éjjelenként a nyugtalan „fehér ember,“ mert pénz van az udvaron elásva. Meg akarja tehát a háziak közül valamelyiknek mondani. A míg ki nem ássák a kincset, mindig jöveget . . .

Söt olyan is van egy-kettő, kik a „vizi lény“-ben is hisznek. „Bele kell fulladnia embernek vagy állatnak (ló) azon a helyen, hol a vizi lény (tisztátalan lélek = ördög) tartózkodik, — mondják ezek — mert ez a hely évenként megköveteli áldozatát.“ Ilyen helynek tartották Szamosújvárt a felső malom zugója közelében volt mély forgatagot is. Ha nem is minden esztendőben, de történt itt szerencsétlenség egy-egy felügyelet nélkül fürödni ment gyermekkel, vagy egy-egy ügyetlen fürösztő kocsissal, kit lova, míg ő száját tátva ide-oda nézegetett, a forgatagba vitt. A vigyázó azonban a bajt mindig kikerülte.

Réges-régen élőknek tartották az örmény mesékben gyakran előforduló hêtfjü sárkányokat (usáp).

9. Fejezet. Boszorkány. Alakváltoztató ember.

Az örmény boszorkányt nem ismer. Szamosújvárt, fennállása óta, csak egyetlen-egy boszorkány-pert tárgyaltak a XVIII. században; de ezt az egy egyént is (nő volt és nem tartozott nemzetiségünkhöz) a bizonyítékok elégtelensége miatt a vád alól felmentették.

Az ó-korban hitt az örmény az alakváltoztató emberekben; a hazai örmények közt az alakváltoztató emberekben való hit csak egy szolamban tartotta még fenn magát. Midőn esküdőzik az örmény, még most is gyakran használja e szavakat: „Kövé, fává váljak, ha...” (Khár u phád tárnám, theor . . .). Régen hitték, hogy az a személy, kit a boszorkány megbűvölt, képes a kutyanak, macskának, szarvasnak alakját felvenni.

10. *Fejezet. Világ. Természeti erők.*

Az örmény hagyomány azt tartja, hogy az első emberek Istennel és egymás közt — örményül beszéltek. Vannak a hazai örmények között is, kik hisznek e hagyományban.

A menny kulcsát Szent-Péter tartja kezében. A hulló csillag valakinek halálát jelenti. A hold befolyással van a föld termékenységre: újhold alkalmával kell ugorkát vetni, különben kevés lesz a termés.

11. *Fejezet. Babona.*

Naplemente után nem jó benn — seperni; az estve összegyűlt szemetet reggel kell kivinni. Van rossz szem, mely megigézi a szép gyermeket. Akkor erős az új épület, ha az alapba valami értékes tárgyat (pénz darab, ezüst kanál . . .) teszünk. Az új házba költözött családtagok közül valamelyik meghal. Ha csuklik: emlegetik. Ha jobb füle ég, dicsérik; ha bal füle ég, gyalázzák. Ne üljenek tizenhárman asztalhoz. Háromnegyed tizenkettőre már elmúlt, a szekér befogva, a kapu nyitva van . . . és nem indul a kereskedő vásárba, míg el nem harangozzák a delet. (Ez inkább vallásos szokás, mint babona. Az örmény Istennel kezdi el a munkát; most is azért várakozik, hogy harangozáskor Isten segítségét kérje ki: elmondja az „Úr angyalát“). Nem jó harangszóval templomba menni — esküdni; mert szerencsétlen lesz a házasság. Új-év reggelén, ha cigány férfi lép be legelőször az udvarra, szerencsés lesz az év; ha férfi visz be legelőször a szobába valamit (pl. egy darab hasábfát), bő lesz az

esztendő. Kimegy az eladó leány az udvarra új-év reggélén és behoz egy öllel tüzfát; benn megolvassa a darabokat; ha páros számú darabokat hozott, abban az évben férjhez megy, ellenkező esetben tovább viseli a pártát . . .

12. Fejezet. Álomfejtés, jóslás, szerencse, sors.

Az álomfejtők szavait hazugságnak tartja — az örmény. A kuruzslók, varázslók az örmény udvarokhoz nem közelednek. Nem hisz a változó szerencsében, de a sors esélyeitől sem tart semmit: mint buzgó katolikus egyedül az isteni Gondviselésben bíz.

Régen nagyon el volt terjedve a „homlok-irat“-ban (*ճագագիր* dságádákir) való hit. A pogány ősök azt hitték, hogy a láthatatlan szellem a születés percében azonnal reírja a gyermek homlokára jövő sorsát. A hazai örmények között e hit csak ebben a szólamban tartotta még fenn magát: „Nincs a homlokára írva, hogy meddig tart a vagyona.“ (Dságdin véré kërádz cshe, the unájné bi përne).

13. Fejezet. Böjt, fogadás, búcsú.

Az egyház által rendelt böjtökön kívül még önként vállalt böjtöket is tart az örmény — nő. Egyik kedden, másik szerdán, a harmadik szombaton böjtöl — tisztán egy évig; sőt van olyan is, ki a szombatnapot egész életén át tisztán böjtöli. És fogadását megtartja — szigorúan. A fogadást (*chosztum*, *խոստում*) tesz, hogy megy háromszor páduai Szent-Antal keresztjéhez (Szamosújvár); B. egy évig „kék“-ben jár; C. megy N. helységbe búcsúra. És miért böjtöl? Miért tesz fogadást? Miért megy búcsúra? Mert vagy ily módon ad hálát Istennek a vett jókért, vagy kéri Istent, hogy távolítsa el tőle és családjától a fenyegető veszélyt, vagy a fogadást csak akkor teljesíti, ha a dolognak jó kimenetele volt . . .

A szamosújvári örmény megy búcsúra Mikolába, Szent-Benedekre, Székre, Kolozsvárra, Mária-Radnára, Pocs-Petribé, sőt ritkán Mária-Czellbe . . .

XIX. Cikkely.

N é p s z o k á s.

1. Fejezet. Új-év Örményországban.

Örömmel üdvözli az örmény mindig az új-esztendőt! Öröm-ünnep ez a nap az örményeknél, a melyre a családok tagjai bármily messzeségből is összejönnek, hogy együtt kérjék az Úr oltalmát a jövőre nézve és hálát adjanak az elmúlt esztendőben élvezett jótéteményekért . . .

Új-év napja, az ajándékok napja Örményországban. Nincs a családnak olyan apró vagy felnőtt tagja, a ki titkos örömmel ne gondolna a kedveskedő ajándékokra, a melyekben okvetlenül részesül. Az asszonyok, a legfösvényebb férjeket adakozóknak látják e napon, a kik készségesen vásárolják össze, a mit a családanya ajánl. Ugyancsak van kelete új-évkor Armeniában az apró csecsebecséknek, ékszereknek, gyümölcsnek s egyéb édességeknek. A gyermekek napokkal az új-esztendő előtt lesik szüleiket s magukra nézve kedvező dolgokat iparkodnak kisütni azok rejtélyes suttogásaiból, mert az apróság jól tudja, miről tanácskozik suttogva az anya az édes atyjukkal. De hogy mi lesz az ajándék, az titok marad előttük új-évig, miután az a szokás, hogy ezt el nem árulják a világért sem.

Szilveszter estéjén minden háznál korán ágyba küldik a gyermekeket, mert új-év napján már hajnalban fönn kell lenniök. És az apróság oly szívesen fekszik le s álmában már megvalósítva látja minden titkos reménységét, a melyet az új-évi ajándékokra vonatkozólag magában táplált.

A szülők meg egész éjjel virrasztanak. Rendezik az ajándéktárgyakat, megterítik az asztalt, a mely csak úgy görnyedezik a sokféle étel alatt. A sütemények garmadá-jában ott díszleg a kozinágh-dáláuzi, a legkedveltebb örmény csemege, a melynek új-év napján a világért sem szabad hiányozni az asztalról. Ez a csemege nem egyéb mint mézzel erősen összefőtt dió.

Örmény felfogás szerint az új-esztendő csak a nap felkeltével kezdődik. A reggeli órákban minden családapa a legidősebb fiával kimegy valami folyóvíz partjára, a hol

minden irányba fordulva, forró imádságot küld az Úrhoz, áldását s kegyelmét kérve az új-esztendőre, aztán belemárt egy darab házi kenyeret a vízbe s megint imádkozik.

A kenyér-mártás általános szerencse-kívánságot jelent; a folyóvíz közvetíti azt s miután minden családapája megmártja háza kenyerét a vízbe, a közös jókívánságok föltétlenül egyesülnek, ha máshol nem, hát a tengerben, a hova a víz végre is beleszakad. Az örmény olybá veszi a kenyér-mártást, mintha ezen aktussal egyszerre barátságos kézszorítást váltott volna minden honfitársával.

A folyótól hazatérve, a családapája már felöltözve találja a családját. A gyermekek anyjukkal örömtelt szívvel futnak eléje, a mikor a családapája kézcsókra nyújtja a kezét s e szavakat mondja: „Snorhávör nor dári!“ (Boldog új-évet!) s ezzel szétosztja a megmártott kenyeret, a melyet a család rögtön elfogyaszt.

Ekkor megkezdődik az ajándékok kiosztása, a mi végtelen örömet okoz a gyermekeknek. Nemsokára beköszöntenek a már feleséges fiai az apának s a többi rokonok, boldog új-évet kívánni az öregeknek. Mindegyik hoz ajándékot, de mindegyik kap is.

A családapája később eltávozik látogatásokat tenni, az anya pedig otthon marad fogadni a vendégeket. Egész nap tart a vendégjárás. Minden vendéget megkinálnak kozinághghal s egy pohár borral, a vendég-gyermekek megcsukorkákat kapnak.

Január 3-án, vagy 4-én (örmény számítás szerint) sajtóságos házi ünnepély folyik le minden örmény háznál, a melyre hivatalos a család minden tagja kivétel nélkül. Ezen az ünnepélyen kell eldölni, hogy a családban ki lesz az év „szerencse-gyermeke,“ vagyis kié lesz az új-esztendő boldog, szerencsés része.

A családapája nagy tortát készít, a melybe egy pénzdarabot tesz. Buzgó imádság mellett keresztet tesz a torta tetejére, aztán megsüti. Az anya s apa tudják, hogy a torta melyik részében van a pénzdarab, de azt nem szabad elárulni.

Mikor aztán együtt van a család, az apa annyi darabra vágja a „dári“-t (esztendő, így nevezik ezt a

tortát), a hány tagja van a családnak s mindenkinek ad egy darabot. A ki megkapja a pénzdarabot, az lesz az év szerencse-gyermeke. Elképzelhetetlen az a boldogság, a mely a szerencsés gyermeket vagy ifjút eltölti, a mikor bele harap a kemény pénzdarabba. De meg is becsüli ezt az egész család. Dédelgetik, becézgetik, mindenfélével kedveskednek neki egész éven át s úgy vigyáznak reá, mint a hímes tojásra.

Gajzágó Salamon
a magyar számvetősök első elnöke.

A szerencse-gyermek, ha már legény-számba megy, abban az esztendőben föltétlenül megházasodik, a leány meg férjhez megy; mert — házasságuk szerencsés lesz.

Az apának azonban jól kell ügyelnie, hogy a késsel ne érintse a pénzdarabot a tortában, mert ez azt jelentené, hogy az esztendő szerencsétlenséget hoz a családra (Armenia').

2. Fejezet.

Az újév ünnepségei a keleti örményeknél.

A messze Keleten élő örmény véreink ösrégi, még a pogány korból fenmaradt szokások szerint ünneplik meg az egymást felváltó éveknek forduló napjait. Ezek a szokások eredeti tisztaságukban maradtak meg Örményországnak különösen ama vidékein, a melyek lakosságához még kevésbé férközött a mai kulturának mindent egyenlősítő iránya.

Kis-Ázsia egyes részeiben, főleg Cappadociában ekként ünneplik az örmények az új-esztendőt:

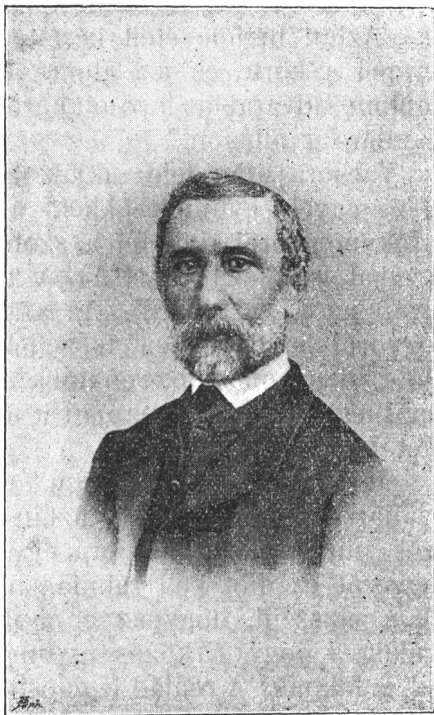
Az előző estén (Szilveszter estéjén) megrakják az asztalt gyümölcsökkel és tejből és mézből készült édes-ségekkel (ánus-ábur, gátnábur, pelté)). Bort és pálinkát is tesznek az asztalra s apró fekete mazsolaszemeket hintenek a gyermekek fejére.

Már előzőleg vásárolnak a templomban annyi gyertyácskát, a hány tagja van a családnak. Aztán meggyújtják

ezeket a gyertyákat az asztal körül, még pedig oly módon, hogy mindenki előtt ott legyen a maga gyertyája. Majd

a gyertyadarabokat megerősítik a kút szélén — ha ugyan van a ház udvarán kút — s ott aztán ismét meggyújtják azokat. Éjjel aztán, a család valamelyik fiatal nőtagja — meny vagy leány — a háznál vagy az illető városrészben levő kúthoz megy s onnan egy rézedényben vizet hoz, hogy eláraszsa a házat, a mint mondani szokták, — bőséggel.

Éjfél után ismeretlen kezek a kút gémjére süteményt tesznek, melyet az kap meg, a ki legkorábban kél fel új-év napján. Ezen a napon, melyet ma is ösrégi nevén „gághánt“-nak neveznek, korán reggel ismét süteményeket erősítenek a közkutak tetejére. Versenyre kelnek egymással ezekért a süteményekért, a melyeket aztán diadalmasan visznek haza, mint a bőség talizmánjait. Tiszteletben tartják ezeket a süteményeket; a februári Deréndász-ünnepély előestéjén magukkal viszik a templomba s megőrzik azt egész éven

Simay Gergely
törvényszéki elnök, országgyűlési képviselő.

át. A néphít azt tartja, hogy elmulik a fogfájása annak, a ki megeszi egy darabkáját az ily süteményeknek.

A pontusi örmény falvak lakóssága gálándár-nak nevezi s ekként ünnepli meg az új-év napját:

Az előző estén az asszonyok seprővel kitakarítják a ház tetőzetét, a szobák falait és padlózatát, aztán a seprűt messze eldobják a maguk telkéről abban a hitben, hogy ekként eltávolították a család köréből minden nemét a bajoknak. Aztán hétféle ételt készítenek, a melyekben erősen szerepel a körte és az alma. Eközben a család feje a templom udvarában levő olajfáról egy ágat vág, hogy abból gálándár-fát állítson.

Vacsora után tele rakják az asztalt mazsolával, dióval és egyéb gyümölcsökkel, a család feje pedig három marék mogyorót dob fel a szoba mennyezetére, ezeket a szavakat ismételve: Párov gálándár éllá! (Boldog legyen az új-esztendő!). Az asztalra is kiszor egy csomó mogyorót s figyelmezteti a jelenlevőket, hogy egyenek belőle, mert másnap senkinek sem szabad egy mogyorót sem megtörni (új-év napján a mogyorótörés szerencsétlenséget jelent).

Az asztal közepére nagy kenyeret helyeznek, a melyre egy narancsot erősítenek, aztán beleszúrják az olajfa-ágat. Erről minden jelenlevő kap egy kis gallyat, a mely köré mogyorót és diót kell raknia, mintegy annak a reményének a jelzéseül, hogy az ő napja is fényeskedni fog mind haláláig s hogy a közös gyümölcsösben is jó termésük lesz a fáknak. A család legidősb tagja mindenkinek a számára kijelöl egy-egy almát s minden egyes almába lyukat fur egy pénzdarab segítségével, a melyet aztán elrejt az almák egyikében. Megörzik az összes almákat egy edényben, melyet aztán másnap felnyitnak; s az, a kinek almájában találják a pénzdarabot, hozzávarrja azt a tárczája fenekéhez abban a reményben, hogy a tárcza az egész esztendő alatt tele lesz.

Új-év reggelén korán felkelnek, megmosakodnak, a nap felé fordulnak s háromszori térdhajtás közben keresztet vetnek magukra. Aztán igyekeznek vidáman és munkálkodással tölteni el a napot, hogy az egész esztendő is

úgy teljék el. Mivel azt hiszik, hogy az előző éjjelen mély álomban volt az egész természet, hogy a fák és füvek, a tengerek, folyók és kútak mozdulatlanok valának, s hogy megvalósul minden óhaja annak, a ki új-év napján először üdvözölte a világ ébredését: különösen az asszonyok és leányok korsóikkal jó korán a kúthoz sietnek s meg is ajándékozzák azt főtt kukuriczaszemekkel és égetett mogyróval. Ilyféle új-évi ajándékot adnak a templomnak, az éléskamrának és a pinczének is.

A család feje e közben elmegy a templomba, hogy megáldhassa a pappal a gálándár-fát, melyet aztán haza visz és megerősít a szoba felső gerendájában. Oda helyezik az egyes családtagok gallyait is. A házba való bemenés vagy távozás közben nagyon ügyelnek arra, hogy először a jobb lábukkal lépjenek. Első látogatónak pedig nem fogadnak új-év reggelén mást, mint oly gyermeket, a kinek jó jelentőségét már az előző év bebizonyította. Ez a gyermek aztán egy csomó gyümölcsöt kap ajándékkul.

Nem távoznak hazulról addig, míg az ökör-behajtás szertartása meg nem történt. A családfő bemegy az istállóba, egy széleslevelű fának, a lákhinak ágával ráüt a falakra, a jászolra és a marhákra; a legjobb ökrének a szarvaira két darab süteményt és ugyanannyi égő viaszgyertyát erősít, aztán kihajtja az állatot, gondosan ügyelvén reá, hogy jobb lábával lépje át először a küszöböt. Majd elvezeti az állatot a ház ajtajához. Ha jobb lábával lép be, ezt a bőségnek jeléül tekintik s öröm fogja el az egész családot.

* * *

Farsang vége előtt, február ($1^{1}/_2$) 26-án ¹⁾ üli meg az örmény köznép Keleten a Deréndász ősrégi ünnepét. A gyermekek befutkossák az utcákat, ezt kiáltva: „Adjatok fát a Deréndász-nak!” Az ekként kapott fadarabokkal máglyát gyujtanak s az égő máglyán át kell ugraniok mindazoknak, a kik az előző évi Deréndász-ünnep óta megházasodtak. Mindenik férj karját nyújtja a feleségének, a

¹⁾ A Gergely-féle naptár szerint febr. 14-én és a Juliusi-naptár szerint febr. 26-án.

ki erre az alkalomra lehetőleg kicsinosította magát, aztán tánczolni a máglya körül a család többi tagjaival s jó barátaikkal és barátnéikkal, hogy — a mint a közhít tartja — tűz legyen a gyermekeikben.

Némely vidékeken csak az asszonyok végzik a tánczot, a fiatal férfiak pedig a templomban meggyújtott gyertyát tartanak a kezeikben. A nézők tapsolnak s a „Krisztosz phárác z“ kezdetű himnust éneklék. A borteremő vidéke-

Lukács Krisztof

ken csakis száraz venyigéből rakják a máglyát s egy fiatal férj gyújtja meg a templomból hozott égő gyertyával. A máglya körül meghordozzák az utolsó évben született gyermekeket, a nézőket pedig kis süteményekkel és sorbettel kínálják meg. A templomokban is világítanak s minden örmény meggyújtja a maga gyertyáját a fő-oltár előtt függő lámpánál, aztán az égő gyertyával haza megy s a házbéli mécsest is meggyújtja.

Más vidékeken meg a templom udvarán gyújtják meg a máglyát, sőt néhol magában a tem-

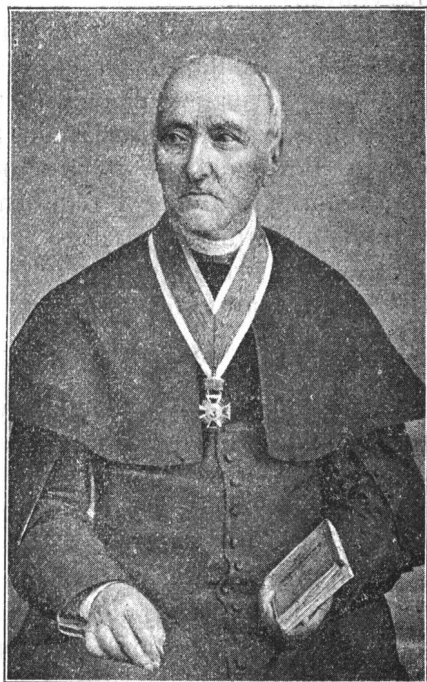
plomok belsejében. A papok himnuszok éneklése közben körüljárják a máglyát, a mely szokás hajdan nagyon el volt terjedve.

Általánosan elterjedt vélemény a keleti örményeknél, hogy Világosító-Szent-Gergely adta meg a keresztény jellegét a régi pogány Deréndász-ünnepnek,¹⁾ melyet nem volt képes eltörölni; a mint hogy az ősrégi Vártávár-ünnepet

¹⁾ *Σταγνισμός* = *στανδίζησις*, occursus Domini, sive Purificatio Beat. Virg. Mariae.

is ő alakította át Úr színe-változásának ünnepévé. Örmény írók azt tartják, hogy a Derëndász azonos értelmű a „Diri h á n t e s z” kifejezéssel (ünnepé Dir-nek, a ki a régi örmény mythologia szerint az istenek írója volt. „Armenia“).

A régi örmények új-év (nor-dári napját tavasz kezdetén (márcz. 21) ülték meg; mert úgy okoskodtak, hogy az elöregedett ó-évet tél végén temetik el; tehát az új-év, mely oly fiatal, mint a ma született gyermek, a tavasz első napján kell hogy kezdődjék. Ezt a szokást részben még mai napság is követik Örményország belsejében. Ugyanis márczius 21-én, mely nap majdnem mindig nagybőjt közepére esik, az örmény nép, a falusi örmény nagy vigadalmaikat rendez; mert ezen nap üdvözli a természet első napját. Kijönnek a házukból és sajátságos játékokat játszanak (cziársáv gè chaghán); kimennek a rétekre, mezőkre, a marhát az istállóból kibocsátják... és egymásnak „jó évet“ (*muuh munuh*) kívánnak... Ennek a szokásnak emlékét apáink a beköltözés alkalmával még őrizték; gyermekkoromban az öregek még mondogatták, hogy az, ki nagybőjt közepén (hamvazó szerda után következő negyedik szerdán) a városunk határán elhuzodó keleti dombra felmegy, — „veres csizmát“ (= ajándékot) kap; mert a régi ősök is osztogattak új-év napján ajándékot...

Kapatán Márton kanonok.

3. Fejezet. *Húsvéti piros tojás.*

A kath. egyházban húsvét reggelén megszenteltetni szokott étek közül a piros tojás a feltámadás jelképezése gyanánt jött szokásba; mert miként a szárnyas szétrepeszti a tojást s abból elevenen lép ki, — a föltámadással Üdvöztünk is új életre lépett ki koporsójából. Ama szokás tehát, hogy húsvétkor különböző színű tojások képezik az alkalmi ajándékot, lényegileg az érintett egyházi hagyomány szellemében gyökerezik. Annyival érdekesebb tehát megtudnunk, hogy a húsvéti színes tojások Örményországban is állandó hagyományos szokást képezvén, azok az ottani gyermekvilág ünnepi örömei sorában épp oly nevezetes szerepet játszanak, mint mi nálunk Európában. Váhán Bárdizágczhi nevű konstantinápolyi örmény pap nem régen Krétából egy régi örmény naptárt hozott, melyben a húsvéti ünnepély leírása végén ez áll: „Azután haza mennek az örmények és piros tojást esznek“. („Armenia“ 1888. évfolyam 158. lap).

4. Fejezet. *Húsvéti örmény népdal.*

Az örmény anya, leányát az élet számára neveli. Megszoktatja háziasságra; járatja iskolába; de megtanítja sütni, főzni, varrni is. Régen, midőn e dal keletkezett, az örmény asszony tudott fonni, szőni is. A múlt század ötvenes éveiben, midőn a vászon megolesúlt, vetették ki a hazai örmények az osztovátát a szobából. A nagybőjt hét hete alatt sok fonalt font a leány; de letette húsvétra a guzsalyt és így dalolt (az örmény dalt magyar fordításban is közöljük):

Zádíg, zádíg párov egár,
Tun mjér déghé párov egár.
Orën achtë funt mánéczhi,
Gárdsarész ilig léczhuczhi,
Liszér jév ruthág máséczhi,
Khêrdinkhész i védksz icsuczhi.
Gármér hávgith, szirun hávgith,
Szirágánisz háur hávgith.

Húsvét, húsvét Isten hozott,
Helységünkbe Isten hozott.
Hét fontot naponként fontam,
Orsomra fonalt sodortam,
Gúzszzsal, munkával kinlodtam,
Bő verejtéket hullattam.
A mit küldök: piros tojás.
Vedd kedvesem: az száz tojás.

5. Fejezet. *Karácsonyi ajándék.*

Az erdélyi örmény népelet egyik érdekes jelenségéről teszek a következő sorokban említést: a kántálás városunk-

ban is szokásban van. A gyermekek karácsony napján reggel és az ünnep előestéjén házról-házra járnak és magyar énekeket énekelnek. Évekkel ezelőtt az Üdvözítő születésére vonatkozó énekek szövege örmény volt. Ime egy ilyen ének-töredék:

Hiszus gulá, Pálul cshika, Phésê gêdrádz, Ná páuládz . . .

Duveczhek êzbânêsz,

Or êrthám pânêsz.

Magyarul: Sir a Jézus, mert nincs pólyája; vág (a Szűz-Anya) ruhájából és abba pólyálja . . . Adjátok (a kántálásért járó) pénzemet, hogy dolgomra menjek.

Régen a kántorok is jártak kántálni, később a nagyokat eltiltották a kántálástól és csak a gyermekeknek engedték meg a kántálást; ezt tanúsítja a városi közgyűlésnek következő határozata: „Az apró gyermekeknek meg van engedve a kántálás, de ezek is csak estveli harangszóig („Ave Maria“) járhatnak; ellenben a nagyobbaknak ezen ünnepi napokban kántálni nem szabad.“ (Vár. lev. 1803—1477 sz.).

Volt idő (a XVIII. század első fele), midőn a gyermekeknek sem volt szabad kántálni. Ugyanis Verzár Lukács plebános a város főbirájához intézett örmény nyelvű iratában ezeket mondja: „*նշ քսոյքի տղար, ոչ օգիւս դիտէ քսոյքի սրտովս օրէքնու*“ (vécsh khághkhi dêghákh, vécsh ozgá tihe khálin ájszbesz orerun: se városi, se másfelől jött gyermekek ne járjanak ilyen napok alatt — kántálni).

6. *Fejezet. Tavaszi népszokás Örményországban.*

Orosz-Örményországban (Ararát-tartomány) van egy falú, melynek neve Chácshig (örmény szó: kis kereszt, keresztcske). Ettől nem messze terül el egy épület, mely nincs befödve. A néphít azt tartja, hogy angyal vetette le fedelét a völgybe. Az épület falain belül a földön egy faragatlan kő hever, melyen két, keresztet ábrázoló jelvény látható. E helyet, hová Chácshig lakói búcsúra szoktak járni, Êngzaráthnak nevezik. Êngzaráth — állításuk szerint — meggyógyítja az emberek és állatok fájdalmait. A szomszéd falvakban sok állat pusztul, míg Chácsighban, az êngzaráthi erő miatt, még egy bárány sem döglik el. —

Alig olvadt el tavasszal az utolsó hó, a chácsighiak marháikat, barmaikat Êngzaráth közelébe hajtják; itt leölnek egy fiatal állatot; fogadásuknak eleget tesznek és marháikkal haza térnek. Évenként húsvét napján Chácsig falúban benn csak a nyomorékok és a nagybetegek maradnak, ellenben az ifjak, öregek, leányok és gyermekek mind Êngzaráthba mennek; magukkal viszik az ökröket, teheneket, lovakat, juhokat, kutyákat, macskákat. Az emberek vigadnak, esznek-isznak. A tejelő juhokat és teheneket mind megfejjik és a tej egy részét a falú szegényei közt

oszzák ki, a többibe rizskását főznek (gáthnábur), azután két nagy asztalt terítenek: egyik mellé ülnek a nők, a másik mellé a férfiak. („Armenia“ 1890. évfolyam, 255. l.).

Dr. Verzár János.

7. Fejezet.

Nemzeti szokások — a hazai örményeknél.

A nemzeti szokások két osztályt képeznek. Az első osztályba sorozom azokat a szokásokat, melyek a gyakorlatból már kimentek;

ellenben a második osztályhoz tartoznak azok, melyek még most is gyakorlatban vannak.

I. A gyakorlatból kiment szokások:

1. A „kántálás“ és „Miatyánk“-mondás. E szokás eredete régi: a Szamosújvárt létezett „Szent-Háromság-társulat“ szabályzata „Kötelességek és irgalmasági cselekedetek“ című fejezetének 9. pontja ezt mondja: „Karácsonykor, midőn kántálni és húsvét hétfőjén, midőn házról-házra „Miatyánk“-ot mennek mondani az ifjak, elől

menjen a pálczával (elnöki pálcza) a mársálek, utána a prefektek, azután az ifjak. Ezen alkalmakkor viseljük az ifjak magukat illedelmesen, lármát ne csináljanak és italt sehol se igyanak.“ E vallásos szép szokás sokáig tartotta fenn magát; később az ifjak helyett a kántorok jártak kántálni, a XIX. század ötvenes éveiben a kántorok elmaradtak és helyettük a fiúk kántáltak.¹⁾ A kántálást és az új-évi üdvözlést csak egypár évvel ezelőtt szüntették be Szamosújvárt.

2. Örkiáltás. Szamosújvárt 1809-ig éjjelenként az örök így jelezték az időt: „Ághothkh áreczhekh, éz Ászduádz chëntreczhekh, éz Dirámájr szurp Ászduádzádziné páréchosz chëntreczhekh, éz gérágé ágheg thágheczhekh, éz dsiráché ánczhuczhekh, — ze széháté inn e.“ (Magyar jelentése: Imádkozzatok, az Istent kérjétek, az Úr anyját, a szűz Istenszülőt szószólóul hívjátok, a tüzet takarjátok be jól²⁾, a gyertyát oltsátok el, — mert 9 az óra). — 1839-ben a kiáltás előtt és után csörgetyüt kezdtek használni és e szavakat: „Éz gérágé ágheg thágheczhekh, éz dsiráché ánczhuczhek“ kihagyták. Az ötvenes években megtartották a csörgetyüt, de az örmény kiáltást ezen magyar szavak váltották fel: „Kilenczet ütött az óra.“

Dr. Ábrahám Ádesdát.

¹⁾ L. ezen cikkely (XIX.) 5. fejezetét.

²⁾ Hamuval takarták be az élő szénét — vastagon. Be kellett takarni, hogy el ne aludjon; mert akkor gyufa nem volt (A gyufát csak a múlt század ötvenes éveinek elején találta fel egy magyar ember!) és így élő szénrel gyújtottak gyertyát, tüzet: kiszedték fogóval a hamú alól az életben maradt szénét és addig fújták, míg — nagy nehezen lángot adott. Ez a láng gyújtotta meg az oda nyújtott gyertyát; de azért a nagy beteg százszor is meghalhatott a sötét éjben, mert az élő szénnek nem mindig volt kedve — lángot adni!

Később kimaradt a csörgetyű, mit kevés ideig pótolta a síp. Most nincs sem csörgetyű, sem síp, sem kiáltás . . .

3. Mád ágh. A mádágh (*մածաղ*) örmény szó jelentése: új, fiatal, gyenge, pl. mádágh (*որի*) vort fiatal borjú. Mádághnak nevezték azt a húst, mit apáink évenként a nagyobb ünnepek előestéjén a szegények közt kiosztottak. Egyik leöletett tiz bárányt, másik öt juhot, a harmadik két borjút, a negyedik egy marhát . . . és a húst nyersen (elkészítetlenül) a szegények közt kiosztották. A mád ágh, mit a holtak emlékezetére tettek, irgalmassági cselekedet. E szép szokást, mi Szucsávában ¹⁾ (Bukovina) még életben van, mi csak nagy ritkán gyakoroljuk. Régen gyakori volt a mádágh. Két esetről itt is teszek említést:

Adtam — mondja a főbíró 1719. máj. 14. kelettel ellátott „defter“-ében — négy juhért, melyeket a városért áldoztunk fel, — hét magyar frtot (*որի և ոչխորի, որ կուրսան արիւր քաղքիս տւալ*: dèvi cshorsz ocshchári, or churbán árinkh khághin szebê).

Adtam egy tehénért, melyet Szt-Jakab-bucsúja (napján) áldoztunk fel, 12 magyar frtot (*որի և կովիմը, որ աք Աղոքայ ուկիկն [ուրտ] արիւր կուրսան*: dèvi meg govimê, or szurp Ágopáh ughdin dèvinkh churbán. L. az 1719-ről vezetett „defter“-t).

4. Hoku hácz (hoki: lélek, hácz: kenyér; hoku-hác: az elhalt lelkéért adott éték, lakoma, halotti tor). Temetés után asztalhoz ültették a jelentkező szegénységet, a feltálatl étkek közt mindig ott volt a „hoku erusztá“. [L. „Táplálkozás“ című (VIII.) cikkelyt]. Ujabb időben a haku hácz elmaradt és a helyett a halottas ház előtt összegyűlt nem-örmény szegények ²⁾ közt pálinkát, kenyeret, szalonnát vagy pénzt osztogattak. Azonban a koldulás ezen újabb neme, mely a háziakra nagy alkalmatlansággal járt, egy-két évvel ezelőtt betiltatott (Szamosújvártt).

5. Gyertyatartó ifjak (faciger-ek). „Minden ünnep- és vasárnap — így szól a „Szent-Háromság-társulat“ szabályzatának 7. pontja — a mársálek kirendel 6 vagy

¹⁾ L. a XVIII. cikkely első bekezdését.

²⁾ Azért csak a nem örmények között, mert örmény nem jött; mert az örmény szégyennek tartja — a kéregetést!

4 ifjút, kik a nagy-mise alatt (a szentélyben) a „Hájr mjér“-től az „I szurp szurpên“ utánig térden állva tartják kezeikben az égő viaszgyertyákat. Körmenetek alkalmával nemcsak az alapítók, hanem azon tagok kezeiben is, kik évi tagdíjaikat kifizették, égő viaszgyertyát adjanak.“ (L. „Szamosújvár város monográfiája“ harmadik kötet, 65 lapját). A társulat feloszlása után is a facigerek megmaradtak; én a mult század ötvenes éveiben Szamosújvárt még láttam „gyertyáttartó ifjakat;“ 10—15 évvel ezelőtt Szamosújvárt a férfiak még égő viaszgyertyákkal kezeikben járták a körmeneteket. Most nincsenek sem „facigerek,“ sem Chácshig (így hívták a kereskedő-társulat utolsó szolgáját) nem oszt körmenet előtt a jelentékenyebb állású férfiak között viaszgyertyát. . . (Gyergyó-Szent-Miklóson még mai napság is vannak „faciger“-ek: 6 egyén gyertyát tart, a hetedik kezében pedig „kávázán“ [pálcza] van; ezek fizetésért elmennek temetésre is. Ekkor gyászba öltözve visznek gyertyát).

6. Az ifjúság a menyekzőkön és körmeneteken jelen volt. „Az ifjú (L. a „Szent-Háromság-társulat“ szabályzatának g) pontját), ki menyekzőt akar tartani, megkéri a társulatot, hogy — mostani szokás szerint — rendelje ki menyekzőre az ifjakat.“ „Minden ifjú tartozik a körmeneteken jelen lenni (L. a mondott társulat szabályzatának 8. pontját); a mársálek — pálczával kezében — állítja őket kettős rendekbe“. E szabályzat szerint eddig tartoztak az ifjak körmenetekre és menyekzőre elmenni; most csak az megy menyegzőre, kit meghivnak és körmenetre, a ki — akar.

7. Alamizsna-osztás. „Minden szegény örmény férfinek (L. a „Világosító-Szent-Gergely“ czimű társulat szabályzatának 7. pontját) és minden nyomorult özvegy asszonynak, — mert ezek szégyelnek alamizsnát kérni — a provisorok húsvét- és karácsonykor — a jövedelemhez képest — a társulat ládjából alamizsnát oszszanak. Azért a két utolsó provisor nagy kedden házról-házra járjon perselylyel és gyűjtsön alamizsnát a szegények számára. A begyűlt pénzt átadják a diktátornak, ki a provisorokkal együtt még tesz ehhez a ládából, aztán kioszszák a szegény

örmények között.“ A „Szent-Anna-társulat“ szabályai is gondoskodtak az alamizsna-osztásról: „Húsvét és karácson ünnepe előtt az özvegy és szegény asszonyoknak a társulat ládájából alamizsna adassék“ (6 pont). E társulatok feloszlása óta a szegényekről vagy az emberbaráti intézmények (szegény-házak), vagy a könyörületes szívek, vagy az illető örmény helységek pénztárai gondoskodnak. A perselylyel Szamosújvárt utoljára néhány évvel ezelőtt egy szegényházi (Karátsonyi Emanuel-féle intézet) férfiú járt („Áchpár Kirkor“).

8. Szentmise Oxendius püspök lelkeért. „A minden tiszteletre-méltó (Verzereskul) Oxendius püspök úr lelkeért, ki nemcsak e város (Szamosújvár) alapításáról, hanem a nép lelki javáról is gondoskodott, évenként két misét mondasson a társulat.“ (L. „Szent-Anna-társulat“ szabályzatának 7. pontját). Sajnos, hogy ez a kegyeletes szokás is feledékenységre ment.

9. Temető-testvérek. A múlt század helvenes éveiben láttuk utoljára temetésen azt a három, egyenruhába öltözött (széles karimájú fekete kalap és fekete-zöld köpeny) férfiút, kik közül egyik a megváltás jelvényét vitte, másik kettő tartóba helyezett vastag égő viaszgyertyát tartott kezében. Ezek maradványai voltak a „sírásó ifjak“-nak. „Bábér“ (öregek) nevet viseltek és megjelenésükért bizonyos díjt kaptak. (L. alább ezen fejezet 10. és 11. pontját).

10. Sírásók. Városunk alapítása óta majdnem Mária Terezia uralkodásaig (1700—1780) a kereskedő ifjak voltak a sírásók. Ezen gazdag, iskolázott ifjúság soha sem panaszkodott, hogy a régi szokás milyen nehéz terhet rótt vállalkira. Nem egyszer úgy feltörte az ásó, kapa tenyereiket, hogy alig voltak képesek a boltban irótollat, singet forgatni; . . . mégis zugolódás nélkül eljártak köteles tisztjökben, 1773. júl. 29-ig. Ekkor egy kihágás miatt eltiltotta a város az ifjakat a sírásástól és ezt a határozatot hozta: „Sírásókat a város rendel, de azért a társulatok kötelesek ezután is temetésre menni és a halottat vinni“ . . . Később a megváltozott viszonyok a sírásást felfogadott, fizetett sírásókra bízta.

11. Száz évig (1700—1799) a kereskedők vitték a halottas-koporsót a temetőbe; csak 1799 ján. 12-én mentettek fel e terűh alól. Ugyanis a mondott napon tartott városi közgyűlés köszönetet mondott a kereskedőségnek eddig teljesített kegyeletes szolgálatjáért és a halottak kivitelét a fizetéses¹⁾ sírásók, kiknek számát hatról nyolczra emelte, kötelességévé tette. A nyolcz közül hatnak a város csináltat fekete köpenyt. Ez a hat viszi a halottat „taxa“ szerint. Mehettek a sírások temetésre köpeny nélkül is, de akkor mit sem kaptak; ellenben, ha köpenyeiket felöltötték, a halott családja 1 frtot és gyermek-halottért 40 krt adott nekik fejenként. . . Ezen díjak fele a rendezőség pénztárába ment, másik fele a sírásóké volt. (Vár. lev. 1799—46 sz.).

12. Az alatt, míg a halotti mise után a pap „sírt szentelt,“ a régi szokás harangoztatott; 1800-ban azonban Korbuly Kelemen esperes-plebános azt javasolta a közgyűlésben, hogy ha a pap régi halottért misézik, „sír-szentelés“ alatt a harangok ne huzassanak meg. Erre a városi gyűlés azt határozta, hogy ezentúl csak akkor huzassanak meg a harangok (sír-szentelésről van szó), midőn temetés után való napon a sír, vagy a formalis tumba megszenteltetik.“ (Vár. lev. 1800—44 sz.). Legújabb időben ez a kegyeletes szokás újra életre kel; van Szamosújvárt a plebániái örmény kath. templomnál két alapítványos segédletes mise, egyiket néhai Lukácsi Kristófért és a másikat felejtetlen, jó leányom lelki üdvéért mondják évenként nevenapján (Veronika, febr. 4); mindkét alkalommal mise után a sír-szentelés tartama alatt — harangoznak.

13. A tisztviselőség elment vásár- és ünnepnapokon templomba: „A tanácsbeli tagok — nemzeti szokás szerint — mindnyájan együtt ültenek két padban ünnepnapokon — a templomban. (Vár. lev. 1821—1720 sz.). A hatvanas évek óta nem igen volt nálunk (Szamosújvár) ezen szép szokás gyakorlatban;

¹⁾ A fizetést az Edi(l)tuus pénztára adta; ha „ez nem lenne elég, pótolja a város.“

azonban derék új polgármesterünk: Tódorfi Lukács kezdi ezen követésreméltó szokást újra életbe léptetni...

14. Pálcza- és kard-viselés. „Ezután csak a tanácsosok, centumvirek és nemesek viselhetnek pálczát vagy kardot. A társulatok elnökei is viselhetnek privilegiumuk értelmében (szárésztá); de az alelnökök (*qunw*) nem viselhetnek; ellenben öreg emberek festetlen (nem festett) pálczát viselhetnek. A mi polgárainknak megtiltottuk a pálczahordást; így tiltjuk meg a más városokból ide jött mesterembereknek, legyenek azok akár magyarok, németek, vagy oláhok — kivéven ezek közül is a nemeseket. Ezeket határoztuk 1775. febr. 15-én Lászlóffi Bogdán, Verzár János.“ (Vár. lev. Örmény prot. III. köt. 248—250 lap).

15. Az „evángeliumos-könyv megcsókolása“-ról és a „kereszt-vétel“-ről szóló divatlan szokásokról (L. Szamosújvár város monográfiája, I. kötet, 232 lapján 22 pont alatt) más helyütt volt szó.

II. *Most is gyakorolt szokások:*

1. Égő mécs a szoborkép előtt. Igen szép vallásos szokást honosított meg Ábágár legelső keresztény örmény király (3—35 Kr. u.), ki a nem emberi kéz készítette Krisztus-képet, melyet az Üdvözítő látogatására Edessából Jeruzsálembe ment örmény küldöttségnek maga Jézus adott, a főváros (Edessa) kapujára helyeztette és elejébe égő mécs-et tétetett. A király, kinek hittel teljes kérő levelére Jézus parancsára Tamás apostol választ irt (L. Chorenei Mózes, Nagy-Örményország története, eredeti örményből fordította Szongott Kristóf, 119 lap) példáját követte a nép. Még a kiköltözött örmények is hódoltak e szép szokásnak. Bár merre mentek, házaik homlokfalába fülkét építettek és abba szoborképet helyeztek. Szamosújvárt még most is van 34 fülkés ház, melyek közül sokban van szoborkép (Szt-Háromság, Sarlos-Boldogasszony, Szűz-Mária a kis Jézussal . . .), 28 fülke pedig üres. A Szent-Háromság napját megelőző szombatn délután 3 órakor (vecsernye kezdete) azon szoborképek eleibe tett mécseket gyújtották meg, melyek a Szent-Háromságot ábrázolták; ellenben a Szűz-Mária ünnepeinek előestéjén a Máriát

ábrázoló szoborképek előtt égtek a mécsesek estig. Utoljára az Ábrahám-féle háznál (Szamosújvár, Felső-viz-utca) láttam néhány évvel ezelőtt ilyen égő mécset, mit néhai Ábrahám Antal volt városi hivatalnok helyezett a kép elébe — saját kezűleg.

2. Égő szentelt gyertya. Nem egy-két háznál égetnek minden szombat délután szentelt gyertyát (Gyertya-szentelő Boldogasszony, febr. 2.) a Szűz-Mária tiszteletére. Némely helyütt a gyertya (3 órától estig) az asztalon ég; más háznál a falon függő Szűz-Mária képe mellett két felől levő tartókba teszik az égő gyertyákat.

3. Barka-égetés. Egy-egy háznál zivatarkor, szentelt barkát (virágvasárnap) vetnek a tűzbe, hogy Isten óvja meg a házat a mennykőcsapástól. Más helyütt ilyen alkalommal is csak szentelt gyertyát gyujtanak, vagy szentelt vízzel ¹⁾ (vizkereszt-napja) hintik be a szobákat és a ház népe buzgó imában kéri az Urat, hogy a város határáról, háza környékéről távoztasson el minden bajt.

4. Az új ház beszentelése. A háztulajdonos addig be nem költözik újon épült házába, míg a pap azt az egyház szertartása szerint be nem szentelte.

5. Zöld-ágak. Nagyobb ünnepek (Úrnap, Szent-Háromság, a templom felszentelésének évfordulója, Világosító-Szent-Gergely . . .) előestéjén a város erdejéből szekerekkel hozzák a zöld-ágot és a frissen kaszált zöld fűvet; a fűvel a körmenet útját hintik be, a zöld-ágakkal pedig a templomot és a piacot diszítik. Úgy látszik, hogy e szokás eredete visszanyúl még a pogány ó-korba; de — mivel ártatlan — az egyház ezt nem helytelenítette. (L. a XVII. cikkely [Népélet] 1. fejezetét).

¹⁾ Megtörtént Szamosújvárt a következő eset: Éjszaka zivatar támad; felkel ágyából a házi asszony, előveszi a szentelt vizet, megjelöli homlokát a szentkereszt jelével, behinti az egész szobát . . . és azután újra lefekszik. Reggel ő ébred fel előbb és férje ágya felé tekint. „Mit csináltál férjem uram, hiszen arcod egészen tentás, aztán ágyneműd is csupa tinta.“ — „Látnád, hogy milyen vagy te, az ördög nem feketébb náladnál. Nézz csak a tükörbe?“ — De az asszony nem a tükörbe, hanem az almáriomra nézett, hol egymás mellett két egyenlő nagy üveg állott. Ő onnan azon éjjel a szentelt víz helyett a sötétben a tintás üveget vette kezébe.

6. Kék-ruha. Nemcsak a nők, hanem még a férfiak is viselik a kék színű ruhát. Egyik fogadásból, másik szobrásból ölt magára kék-ruhát. *A.* azt fogadja, hogy egy évig minden szombaton, *B.* egy évig minden nap, *C.* egész életén át kék-ruhát visel...

7. Keresztekhez való járás. Mihelyt egy kis időt szakíthat az örmény nő, előveszi olvasóját és leánya, gyermekei vagy a szomszédnők társaságában nappal (délután) a határon elhelyezett keresztek (páduai Szt-Antal, Szt-Ignác keresztye, lourdi kereszt, hétkeresztek hegye), estve pedig benn a városon a nagy-templom, Salamon-templom udvarán, a temetőben, vagy a kereszt-soron levő keresztek egyikéhez megy — imádkozni. Nincs az örmény nőnél vallásosabb nő. Kevesebb számmal a férfiak is járnak a keresztekhez. Nagy héten — ha az idő kedvez — a férfiak minden nap mennek estve fáklyákkal és lámpásokkal a „hétkeresztek“-hez imádkozni és énekelni (Szamosújvár).

8. Vásár- és ünnepnap — ha kijöttek a templomból — néha hétköznapi is — ha szabad idővel rendelkeznek — a férfiak összegyűlnek a „boltok alatt“ (bolterundagè: így nevezetik Szamosújvárt és Erzsébetvároson több közvetlenül egymás mellett fekvő boltok kölabakon nyugvó boltivekkel ellátott fedett közös előcsarnoka), hol csoportokba verődve egyik a politikáról, másik a közügyekről szól; egyik elbeszél érdekes részleteket élményeiből, másik az N-ben tartott vásár részleteit sorolja elő. Oly jól telik az idő a „boltok alatt“, hogy máskor is szívesen elmegy oda. „Ha valaki keres kedves feleségem, — a boltok alatt vagyok.“

9. Új-évre däláuzi-t és húsvétra kátá-t és pászkát szoktunk csinálni. Minden örmény ház követi e szokást (L. a „Táplálkozás“ című cikkelyt. [VIII]).

10. Példányszerű egyetértésben él Szamosújvárt az örmény kath. papság a világi elemmel: a várossal. Így volt ez nálunk kezdet óta. Annak, hogy városunk — alapítása után mindjárt — virágzásnak indult, egyik főoka éppen ezen egyetértésben keresendő. Pap működött közre az alapításkor a tervezet készítésénél, és azután is kiváló

szolgálatokat tettek az egyháziak a városnak; viszont a város pénztárából huzzák a papok fizetéseiket és az örmény kath. egyháznak a város a kegy-úra. Mindkét elem mindig arra törekedett, hogy közöttünk állandóan fenmaradjon a szükséges egyvertés. A jó egyvertés ápolására szolgál a követésreméltó szép, apáinktól örökölt szokás is, melyről említést akarok tenni. Minden évben karácsonkor a polgármester megy a tisztikarral és a képvisellel a plébánoshoz, hogy ezt üdvözölje. Viszont a papságot január

elsején vezeti a plébános a polgármesterhez, hogy „boldog új-évet“ kívánjon.

Czetz Gergely a fiú-árvaintézet másodalapítója.

11. Nagypénteki szent-sírlátogatás. Nincs közöttünk talán egyetlen egy is (az ágyban fekvő betegek kivételével), ki nagypénteken és nagyszombaton el ne menne az Üdvözítő sírházhoz, hogy ott térden állva, el ne végezze buzgó imádságát. Volt ugyan reggel 6 órakor a szentegyházban, midőn a Megváltót siralmas keleti énekek zengedezése közt sírba helyezték; jelen lesz este 6 órakor is, hogy

részt vegyen az Oltáriszentség betétele alkalmával elvégzendő ájtatosságokban; de azért el nem mulasztja, hogy el ne menjen a többi kath. templomokba is (zsámé zsám: templomból templomba). A nagytemplomból a Salamon-templomba és innen a Szent-Ferencz-rendi zárda-templomba mennek a hivek — imádkozni. (Szamosújvár).

12. Húsvéti szentelmények. Az örmény aszszony még szombaton este előveszi a csinos kosarat és beleteszi a kátát, pászkát, a legszebb kalácsot; ezek mellé

helyez egy fött sonkát, darab szalonnát és sót. Némelyek még sült bárányhúst és egy pár piros tojást is tesznek. Reggel a szolgáló elveszi a nem közönséges asztalkendővel betakart szentelőkösarat és a templom felé megy: a cizteremben (templom-udvar) helyezkednek el — sorban; mindenki kosarát maga elébe állítja. Azalatt már elvégezte a soros pap a templomban a korai misét. Kijön; a kántor füstölőt és szenteltviztartót hoz. Elhaladnak a hosszú sorok mellett és a pap megszenteli a kitakart kosarakat. Minden szolgáló ad a kántornak egy pár krajczárt. Hazamennek. Húsvét reggelén mindenki, még a cselédség is — szenteltet eszik. Szentelttel szokás kínálni a húsvét napjaiban látogató rokonokat, barátokat, ismerőseket is.

13. Úrnapi körmenet. Az örmény — ha csak lehet — nem marad el a körmenetről. De mégis leglátogatottabb a feltámadás-, Világosító-Szt-Gergely- és úrnapi körmenet. Ha a körmenet a piacon történik és nincs szél, rendesen kiveszik a timár- és kereskedőtársaság zászlóját is; ez utóbbit, melynek 11 rúdja van, tizenegy ember viszi, tizenkettődik egy gyermek, ki elől a bojtot fogja. Úrnapiján három kath. szertartás működik közre az ünnepély fényének emelésében. Az első evangéliumot örményül olvassák; a második oltárnál már magyar éneket és evangéliumot hallunk. A harmadik oltárnál románul mondja a pap a „Sfânta evangelia“-t. A negyedik evangélium is örmény. Ennél az oltárnál nem a szokásos szavakkal („Orhnuthium Ászdudzo áménágároghin: Benedictio Dei omnipotentis...”) adja a celebrans pap az áldást, hanem kellemes keleti dallammal e kérést intézi a Mindenhatóhoz: „I zsándámáhe, i szove, i hêro, jêv i bádérázme ázádeá êz mjéz Der.“ (Döghaláltól, éhségtől, tűzvésztlől és háborútól ments meg Úram minket). Három ízben különböző (mély, közép és magas) hangon énekl el e könyörgést az Úr szolgálója; a nép is háromszor ugyanabból a hangból e kérést... Máskor nincs szokásban (hanem csak rendkívüli esetben) áldásadáskor ezt a könyörgést elénekelni (Szamosújvár)...

XX. Cikkely.

Az örmény jog.¹⁾

1. *Fejet. Örökös főurak. Hübéri rendszer.*

Örményországnak válságokban annyira bővelkedő politikai története szoros kapcsolatban áll az örmény nemzet állami és jogi szervezetével. Már a legrégebb időkben, a Háik-uralkodóház alatt nagy számát találjuk a nemzet kebelében az örökös főuraknak (náchárár), a kik csaknem teljes függetlenséget élveztek birtokaikon. Tartoztak ugyan a királynak némi adót fizetni s háború idején hozzá csatlakozni, de ez a kötelezettség nélkülözte a legerősb szentesítést; megtagadása nem vonta maga után a hübéri birtoknak elvesztését²⁾. Az Ardacidák alatt megszilárdult némileg a főurak viszonya a királysághoz; a legelőbbkelőek megnyerték azt a kitüntető jogot, hogy a királyi trón körül ülhessenek s hasonló viszonyokkal találkozunk a kilencedik században, a Pákráditák alatt is, midőn Örményország újra visszanyerte bizonyos fokát a függetlenségnek.

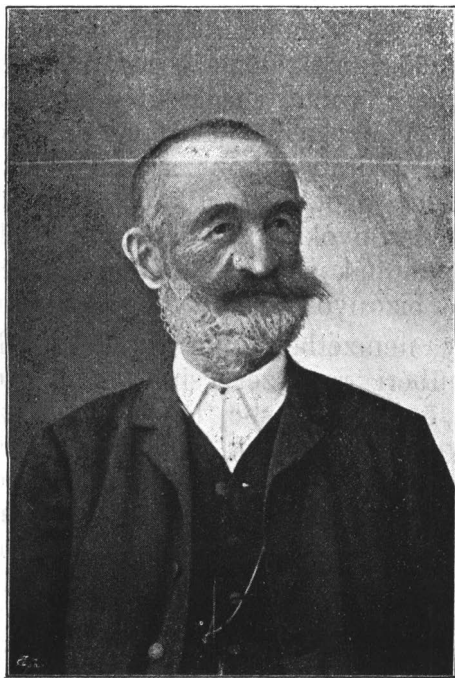
Szóval az örmény nemzetben már az ősi időktől fogva meg voltak a hübéri rendszer csirái; nem csoda tehát, hogy a midőn összeköttetésbe lépett a keresztes hadjáratok során a nyugati népekkel, különösen a francziák hübéri intézményei nagy befolyással voltak az örmény nemzetnek arra a részére, mely a Taurus bércein át Czilicziába nyomulva, ott új királyságot alapított, a Rupeniták s később a Hethumidák királyságát. Összegyült itt a keleti és nyugati hübéri jog; az örmény „náchárár“-ok bárokká lettek s meg is kísérelték a franczia hübéri jog életbeléptetését. Megtalálták közel szomszédságukban, Antióchiában a franczia assis-ok jogkönyvét; Szémpád, Héthum király testvére lefordítá azt örmény nyelvre a tizenharmadik század közepe táján s életbe is léptette. Neki köszönhető, hogy ez a híres jogkönyv napjainkig fenmaradt.

¹⁾ Prof. Dr. I. Kohler, Das Recht der Armenier (Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft, 7-ter Band, Stuttgart, 1887.)

²⁾ Chorenei, II, 7. 84.

2. Fejezet. Az örmények a külföldön saját jogszabályaik alatt élő örmény közösségeket alakítanak.

Ám ez az idegen hűbéri jog nem hatolt be a nemzet-élet mélyébe, nem is állott, az örményekre nehezedett súlyos csapások közepette nem is állhatott fenn hosszú ideig. A seldsukok és mongolok pusztító betörései kívándorlásra kényszerítették az örménység tetemes részét; szerteszóródtak az európai népek között s az örmények

Voith Miklós tiszti ügyész.

a világkereskedelem tényezői, bankárok és kereskedők lettek abban az idegen kulturai életben, melybe a sors őket sodorta. Önálló, saját jogszabályaik alatt élő közösségeket legelőször

Lengyelországban alakítottak s e közösségek közül igen befolyásos volt különösen a lengyelek, a mely város területére őket állítólag már 1280-ban Domilovics Leo, a város alapítója telepítette le. Annyi kétségtelen, hogy már Nagy-Kázmér király alatt

nem csekély szerepet játszottak Lengyelországban az örmények. Nagy kiterjedésű birtokaik valának; Kázmér király megengedte, hogy püspökük, Gergely, Lembergben székeljen, s azt a jogot, hogy saját nemzeti törvényeik szerint s bíróságaik alatt élhessenek, a későbbeni uralkodók is több ízben megerősítették. Ezenfelül II. László 1402-ben s IV. Kázmér 1462-ben

biztosítá számukra a kereskedés teljes szabadságát Lengyelország minden részében.

A nemzeti jogszabályok szerint élő leMBERGI öRMÉNY község, s a német jog alatt álló városi község közt gyakori surlódások fejlődtek ki, melyeknek a forrását különösen az örmények törvénykezési önállósága képezte. Kezdetben az örmény bíró örmény „öregek“-kel (esküdtekkel) együtt gyakorolta a jogszolgáltatást. Azoban már 1460-ban elrendeli IV. Kázmér, hogy a városi bíró lásson törvényt az örmények fölött is, de csak az örmény seniorokkal együttesen.

A surlódásoknak így sem lön vége; a városi község, további megszorítását sürgette az örmények

törvénykezési autonómiájának s

I. Zsigmond elrendelte is 1510-ben, hogy az ingatlanokra nézve,

továbbá erőszakosságok, súlyos testi sértés, gyilkosság és lopás eseteiben az örmények fölött is a városi bíró német jog szerint hozzon

ítéletet; minden más peres ügy pedig a városi bíró által hat örmény senior közreműködésével akként intéztessék el, a hogy „ez a hat örmény esküdt az örmény jog és szokások szerint igazságosnak találandja“ („Sicut isti ipsi senio-

Tódorfi Lukács polgármester.

res sex Armeni juxta jus et consuetudines Armenicas cognoverint.“¹⁾

3. *Fejezet. A leMBERGI ÖRMÉNYEK LATIN JOGKÖNYVE.*

Néhány évvel később 1518-ban elrendeli Zsigmond király, hogy az örmények nemzeti jogszabályaikat ruthen vagy latin nyelven összeírván („ut Armeni jus suum lingua Ruthenica seu latina conscriptum“), eléje terjeszszék. Ez a rendelet hozta létre „a leMBERGI ÖRMÉNYEK LATIN JOGKÖNYV“-ét, mely a következő évben királyi szentesítést nyert, több módosítással ugyan, de a melyek hozzá levén toldva az egyes czikkelyekhez, egyáltalán nem gátolják a jogszabályoknak eredeti tisztaságukban való felismerhetését.

A jogkönyv tíz számozatlan rendelkezésre s 124 számozott fejezetre oszlik. A jogkönyvet használatba vették a többi lengyelországi örmény községek is. 1601-ben lefordították lengyel nyelvre s erről a fordításról számos másolat készült, a melyek manapság is el vannak terjedve Galicziában és Orosz-Lengyelországban. Az eredeti latin szövegnek egyik kézirati példányát megőrizte a leMBERGI VÁROSI LEVÉLTÁR Bischoff sajtó alá rendezte ezt az összehasonlító jogtudományra nézve rendkívül becses okmányt,²⁾ a mely feltárja előttünk, hogy az örmény jog útján miként emelkedett érvényre Nyugaton egy darab Keletnek régi világából, a melynek csak százados küzdelmek után emelkedhetett föléje a nyugati jogélet.

A későbbi lengyel királyok is több rendeletben foglalkoznak az örmények jogszolgáltatási viszonyaival. IV. László 1634-ben újra megerősítette az örmény esküdteknek birói jogkörét s III. János 1686-i rendeletében világos ismétlését találjuk annak is, hogy az örmény birák saját örmény joguk és czikkelyeik szerint („secundum jura et articulos suos Armenicales“) hozzanak ítéletet. Megerősíti a leMBERGI örmény községet ebben a kiváltságában még III. Ágostnak

¹⁾ Bischoff, Urkunden zur Geschichte der Armenier in Lemberg [Österreichische Blätter für Literatur und Kunst, 1857. (Nr. 28)].

²⁾ Das alte Recht der Armenier, Wien, 1862.

1736-iki leirata is, mígnem a dolgok új rendjével megszűnt az örményeknek ez a különállása is s a leMBERGI jogkönyv hatályát veszítette.

Nem volt ez a jogkönyv a tizenhatodik századnak szülöttje. Nem alkották ezt a legyelországi örmények. Épen az teszi a jogkönyvet oly rendkívül érdekessé, hogy ősi hazájukból hozták magukkal, hogy az 1184-iki örmény jogkönyvből van merítve, hogy az ó-örmény jogélet gyümölcse; az ősi örmény kultúrának egyik maradandó értékű emléke.

4. Fejezet. Az örmények jogélete az ősrégi időkben.

Kétségtelen, hogy az ősrégi időkben az örmények jogélete is az árja családközösségre volt fektetve családi tulajdonközösséggel, a család együttes kezességével, családi vérbosszúval, nőrablással és nővásárlással. Eusebius tanúságtételéből ¹⁾ tudjuk, hogy náluk is uralkodott az indogermán vérbosszú-rendszer; s Justinian császár két rendeletéből kitetszik, ²⁾ hogy az örmények akkoron vásárolták a feleségeiket, hogy a nők nem kaptak hozományt és — legalább az öröklött családi javak tekintetében, — ki voltak zárva az örökösödés jogából is. A nők iránt előzékeny byzanci uralkodó megütközéssel emlékezik meg erről s el is rendeli, hogy az ily jogszokások, melyek mintegy megvetett, érték nélküli teremtményekké alacsonyítják le a nőket, nem maradhatnak érvényben az ő kormányzása alatt; hogy az asszonyok s leányok a férfiakkal egyenlően örökösödjenek s a nők ne menjenek férjhez hozomány nélkül.

5. Fejezet. A fiúk és leányok egyenlő örökösödése.

Nem is maradtak eredmény nélkül rendelkezései; az örmény jogban, a mely jelentékeny haladást mutat erre nézve az ind joggal szemben, érvényre is emelkedett a fiúk és leányok egyenlő örökösödése. S egyébként is nagy

¹⁾ Praepar. Evangel. VI. 10 §. 12.

²⁾ Az Edictum III. 535-ből és a Novekt XXI 536-ból.

átalakuláson mentek ez időtájban keresztül az örmények jogviszonyai. A keresztény vallással együtt elterjedt köztük lassankét a mózesi s a keresztény jog; s különösen a mózesi mélyebb gyökereket vert náluk, mint bármely más nemzetnél, s nemcsak új jogképződéseknek lőn kiindulási pontjává, hanem valóságos alapkövét képezte az újabb jogélet épületének.

6. *Fejezet. Az árja családi szervezet. A szerződési jog. A mózesi tilalom. Az eskü.*

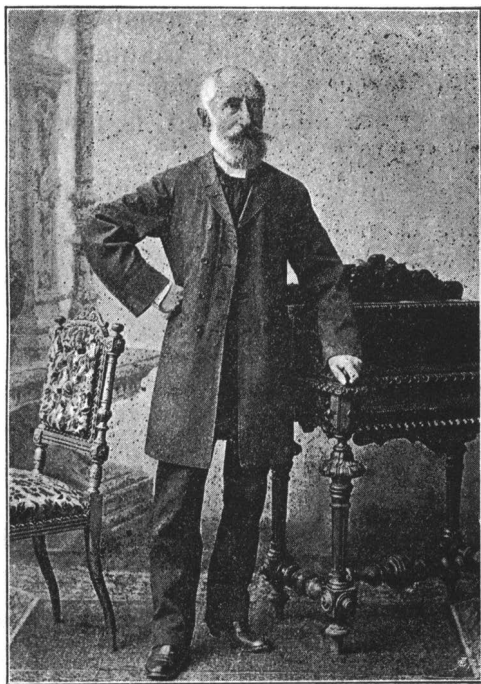
Az átvett jogrendszer befolyása alatt feloszlásnak indult az árja családi szervezet, felbomlott a családi tulajdon, helyére lépett a szerződési jog, a vérbosszúra, az önsegélyre kiterjedt a mózesi tilalom, az ordaliák bizonyítási rendszere elenyészett s csak az eskü maradt érvényben. Szóval az örmény nemzet kaukazi bárdolatlanságából fejlett jogi állapotokhoz jutott, midőn az új vallással egyetemben magáévá tette a benne foglalt jogrendszert is.

S aligha tévedünk, midőn azt állítjuk, hogy csakis ezáltal váltak az örmények képesekké eljátszani a többi nemzetek sorában a reájok várakozó nem csekély jelentőségű szerepet. Valószínű, hogy máskülönben tovább éltek volna a kaukazi bércek közt gyermekkorukat, csakúgy, mint a georgiaiak. Az érintettük jogi átalakulás a felnőtt nemzetek sorába emelte őket; kereskedelmi s pénzületi tevékenységükkel a fejlődésnek magas fokára emelték Kelet közlekedési viszonyait s több irányban befolyással voltak a keleti népek szűk látókörének kiszélesítésére. Mindez kiváló fontosságot kölcsönöz a Kelet kulturai tényezői közt azon jogi átalakulásnak, mely az örményeknél szét tépte az ősi hagyományok kötelekeit, hatalmas ösztöneül szolgált az egyén önfejlesztésének, megóvta a nemzetet a megsemmisítő családi viszonyoktól s megszilárdította a tulajdont és hitelt.

7. *Fejezet. Szokásjog. Az örmény jognak írott gyűjteménye.*

A jogélet átalakulása szokásjogilag ment végbe s az örmény jognak írott gyűjteménybe foglalása csakis a tizen-

kettedik században történt először meg. 1184-ben két gyűjtemény keletkezett; az első Ciliciában: lámproni Nerszesz, tarsusi püspök volt a szerzője s munkája tulajdonképpen csak a byzanci jog összefoglalására szorítkozott. Sokkal nagyobb volt a jelentősége a másik gyűjteménynek, melyet Kos Mechithár szerkesztett Nagy-Örményországban, a Kura folyónál, az ottani fejedelem számára. Ez a gyűjtemény korszakot alkot az örmények jogtörté-

Kourig Tivadar, a leány-árvaintézet alapítója.

netében; törvénykönyve lett idővel az egész örménységnek, elkísérte őket viszontagságteljes vándorlásaikban, kereskedői útakon s útat tört magának a szomszéd nemzetekhez is.

A ciliciai királyságban Héthum király testvére s a későbbi III. Leo király nagybátyja s az antiochiai assiseoknak híres fordítója, Sempád léptette életbe Kos jogkönyvét 1265-ben, lefordítván azt a ciliciai népies nyelvre. A tatár khánok is le-

fordították tatár nyelvre, sőt Katalin czárné rendelete folytán orosz fordítás is készült a krimiai örmények számára.¹⁾

Életbe léptették ezt a jogkönyvet Georgiában is. A tizenhetedik században Vakhtang herceg fordította le s egyéb jogtételekkel együtt nagy gyűjteménybe foglalta ösz-

¹⁾ F o u p a n o f, Grusinskaya Chrestomatia, I. Előszó, 12-ik l.

sze, melyet a királyi trónra lépésekor közzé is tett.¹⁾ Vakh-tang jogkönyve a georgiai szokásjogból általa kiszemelt tételeken kívül a következő elemekből áll: 1. mózesi jog (52 cikk); 2. görög jog (318 cikk); 3. örmény jog (431 cikk); 4. a kátholikosz törvényei (23 cikk); 5. György törvényei (1318—1346, 46 cikk); és 6. Agbuga törvényei (a 14-ik és 15-ik századból, 178 cikk.)

A harmadik helyen említett örmény jog nem egyéb, mint Kos jogkönyve, mely ezen az úton lett még szélesebb körökben is ismeretessé; az orosz kormány ugyanis a mult (XIX) század elején közzé tétette Vakhtang egész gyűjteményének orosz fordítását s a georgiai gyűjtemény pár évvel ezelőtt újabb orosz átültetésben is megjelent egy kaukázi folyóirat hasábjain.²⁾

Kos jogkönyve maga szintén hat részből áll, melyeknek tartalma a következő:

1. egyházi jog 125 cikkben,
2. világi jog 130 cikkben,
3. mózesi jog 67 cikkben,
4. római jog 152 cikkben,
5. jogszabályok 85 cikkben,
6. görög jog 19 cikkben.

Ezen alkatrészek közül a negyedik nem egyéb, mint a syr-római jogkönyv örmény fordítása, a melynek tételei csak igen kis mértékben hatoltak be az örmények jogéle-tébe. Ellenben a többi közkincsévé lett az egész nemzet-nek s hű kísérőjévé fiainak az ősi hazából való elköltözés után is. A leMBERGI jogkönyv, az örménység ősi kultur-életének ezt a palladiumát tartotta fenn számunkra,³⁾ egy nagy kulturnemzet jogát, mely-nek a végzet nem adta ugyan részül a nyugalmas állami fejlődést, de a mely, mint fejlesztő elem, áthatotta Kelet népeinek életét s a forgalom minden ágának renkívüli

¹⁾ Bousset, Nouveau Journal asiatique, 1829, III. 177 l. — Haxthausen, Transkaukasien, II, 195 és 278 l.

²⁾ Dareste, Journal des Savants, 1887, 169 l.

³⁾ A régi örmény királyok rendeleteiből csak egyet, János bagratida királynak a vasárnap megünneplésére vonatkozó törvé-nyét foglalja magában a leMBERGI jogkönyv.

fejlesztésével ledöntötte a népek közti korlátok egy részét s közelebb hozta a nemzeteket egymáshoz.

8. *Fejezet. Kos Mechithár gyűjteménye.*

Az ősrégi örmény jognak, úgy a mint azt Kos Mechithár gyűjteménybe foglalta s a leMBERGI jogkönyv számunkra fentartá, — im ezek legjellemzőbb tételei:

a) Személyi jog. A rabszolgaságra nézve az örmény jog is — épen úgy, mint a mózesi, különbséget tesz hitsorsosok és hitetlenek között. Az utóbbiak teljes rabszolgák s tetszés szerint eladhatók; az előbbiek csak félrabszolgák s szabaddá lesznek, mielőtt leszolgálták a vételárt, sőt lemondás által sem veszítik el a szabadságukhoz való jogukat. A pogány rabszolga, ha felveszi a keresztséget, a kereszténynek előnyeiben részesül. A ki megöli rabszolgáját, vérdíjat fizet a bíróságnál, de csak ha a tett következtében azonnal meghal a rabszolga. Egyéb-ként nem fizetendő vérdíj, mert a rabszolga tulajdona a gazdájának; csakis töredelemnek van helye. A rabszolga, ha kiűtötte a gazdája egyik szemét, szabaddá lesz, ha hitsorsos; ha nem, fele áron eladandó.

A teljeskorúság a huszadik évvel veszi kezdetét. A férfiak addig gyámság alatt vannak; a nők örökös gyámság alatt állanak, és pedig a hozzátartozók — apa, fivérek — gyámsága alatt férjhezmenésig, azontúl a férjnek gyámsága alatt. A férj gyermek nélküli elhalálózása esetére gyámokul rendelheti a hozzátartozóit. A kiskorúak javai bérbe adandók; a nő férjének beleegyezésével jogérvényesen idegeníthet el. A gyöngé elméjük és tehetetlenek hozzátartozóiknak gyámsága alatt állanak.

A házasságkötésnek a hozzátartozók jelenlétében kell megtörténnie. Megelőzi az egybekelést a hozományra vonatkozó megegyezés. A hozomány az aszonyak tulajdona marad a férj kezelése alatt. A mézes hetekben az örmény jog is, mint a mózesi feloldja a férjet a háborúba menésnek kötelezettsége alól.

Különös nyomatékkal van kiemelve a gyermekeknek engedelmisségi tartozása szülők irányában. Az apa, ha

szükségbe jut, eladhatja leányát, vagy legalább zálogul adhatja a kiváltás feltétele alatt.

b) Dologi jog. A hadi zsákmány annak tulajdona marad, a ki hatalmába ejtette. A talált tárgy visszaadandó tulajdonosának a költségek megtérítése fejében. A talált kincsnek tizedrésze a fejedelmi kincstárt illeti, ha a telek, melyben találták már akkor a találó családjának tulajdonában volt, midőn a kincsnek el kellett ásatnia. Ha ellenben az tűnnék ki, hogy a kincs valamely régebbi uralkodó idejéből való, úgy az a kincstáré, s csak egy tizedét kapja a telektulajdonos, egy tizedét pedig a találó.

Ingatlanok eladása a bíró előtt, bírói pecsét alatt történik. Ha a vételárból még semmi sincs lefizetve, kártalanítás nélkül visszaléphet a vevő, különösen ha kimutatja, hogy nem képes a vételárt megfizetni. Ha ellenben egy résznek a kifizetése már megtörtént, úgy a visszalépés esetére a vevő elveszti, a mit fizetett, az eladó pedig a kapott összegnek kétszeresét tartozik megtéríteni. A ki leendő termést vásárol meg, csakis tíz nap alatt léphet vissza. A tartozásért csakis az adós és örököse szavatol, a hozzátartozók nem.

A kereskedő, ha vevőjét az árúcikkre nézve megcsalta, nemcsak visszatérítésére kötelezhető, hanem büntetés alá is esik. A kézműves, ha a rábizott anyagot elszikkasztotta, annak kétszereseig, sőt bizonyos esetekben négyszereseig is szavatol. A kereskedő, ha vevőit hamis mértékkel megrövidíti, a négyszeresig szavatol s becsstelenné válik. A kétszeresig terjed szavatossága a letéteményesnek, ki a letéteményt elidegeníti, valamint a csalárd zálogos hitelezőnek is. A letéteményes és megbízott menekül a szavatosság alól, ha esküvel erősíti meg ártatlan voltát, valamint ha letevő vagy megbízó hibás voltának esete forog fenn, nevezetesen ha utóbbiak a baleset megtörténtekekor jelen voltak. A zálogos hitelező szintén igazolhatja magát esküvel. Szavatol a pásztor is a vigyázatlansága, vagy ügyetlensége által okozott veszteségért, valamint a kézműves, ha munka közben a rábizott anyagot elveszti, de nem abban az esetben, ha ellensége tüzet vetvén, az anyag ezáltal megveszendőbe. A kézműves, ki az anyagot igen sokáig tartja

vissza, szavatol a moly vagy az egerek okozta kárért is. Ha a zálogos hitelező szükséges kiadást tett a zálogtárgyra, az neki megtérítendő.

A követelések harmincz év alatt évülnek el; a megintés félbeszakítja az elévülést. Ha a zálogtárgyat a kiűzött batáridő alatt nem váltják ki, háromszor megintendő az adós; ennek megtörténte után a zálogtárgy két tanú jelenlétében eladható s az árból a követelést meghaladó felesleg visszaadandó az adósnak. Ha a követelés fejében zálog adatott s a követelés elévült, úgy a zálogtárgy a hitelező tulajdonába megy át. A hitelező özvegyektől ruhát vagy más szükséges tárgyat nem vehet zálogba; szegényeknek illetén zálogtárgyai „egy éjjelen át“ sem maradhatnak a házában. Tiltva van a kézimalom felső vagy alsó követ zálogba venni, mert ez a kö „a szegényeknek a kenyere“. A hitelezőnek nem szabad az adós házába behatolni s erővel zálogot venni; a földbirtokost azonban a behatoló idegen marhára vonatkozólag megilleti a zálogjog.

Adásvevési szerződésnél a tárgy fogyatkozási okul szolgálhatnak a visszaadásra, de nem az árcsökkenésre. Csalárd eladóval szemben a visszaadás korlátlanul meg van engedve, egyébként azonban az üzlet tárgyai szerint változó határidőhöz van kötve. Lovak és ökrök például hét nap alatt, méhek husz nap, az eladott agyagedények, melyek boros hordókúl szolgálnak, egy év alatt adhatók vissza. Sajátszerű az a rendelkezés, hogy ha az ily agyagedényből annak hibás volta miatt bor megy veszendőbe, ezt a kárt a két fél egyenlő részben viseli. Az eladásoknak nyíltan s tanúk előtt kell történniök.

Malom bérbeadásánál a szükséges javításokért a bérbeadó szavatol, hacsak a bérlő hibájának esete nem forog fenn. A bérletből származó nyereség egészen a bérlőt illeti, bérletnek fele haszonra nincs helye. A kézműves, ha a munkát nem végezhetette el a kölcsönös megegyezéshez képest, úgy azt minden további díjazás nélkül újra teljesíteni köteles. A ki megbízásból valamely ügyletet végez, követelheti a kikötött díjat s ha az ügylet nem jöhetett is létre, a fáradozásainak megfelelő kártalanítást.

Külön rendelkezések szabályozzák a hajótörések eseteiben való segélynyújtást. A partra vetett javak elsajátítása határozottan megvan tiltva. A segélyt nyújtók követelhetik ugyan a megmentett javak tizedrészét, vagy ha ez nem látszik elégségesnek, ötödrészét, de az örmény jogkönyv nem helyesli ezt a szokást („de jure armenico — úgymond — id observatur, quod pro tali juvamine nihil est recipiendum“).

9. *Fejezet. Örökösödési jog, büntető jog, perjog.*

Közleményeink befejezéseül egybefoglaljuk az ősrégi örmény jognak legjellemzőbb örökösödési, büntető és perjogi rendelkezéseit, úgy a mint azokat Kos Mekhithár törvénykönyve alapján számunkra fentartotta az összehasonlító jogtudományoknak egyik nevezetes kútforrása, a leMBERGI jogkönyv.

Örökösödési jog. Az örmények örökösödési joga kezdetben a fiágiságra volt fektetve s Justinian keletrómai császár volt az első, ki abban a nők egyenjogúságát érvényre iparkodott emelni. Sikerült is törekvése a lemenőknél, vagyis a fiúk és leányok egyenlő örökösödésére nézve ¹⁾, de a testvérek örökösödésénél nem jutott győzelemre ez az elv. Gyermek nem létében a fivérek s azok gyermekei továbbra is megelőzték a nőket s azok gyermekeit. Testvéreknek s azok gyermekeinek nem létében az oldalági rokonok örökölnék a negyedik ízig, mely után az állam lép az öröklés jogába. Valamennyi oldalági örökös át tartozik engedni az özvegynek az örökség negyed részét. A súlyos fogyatkozással születettek ki vannak rekesztve az örökösödésből. A felségáruló gyermekei s rokonai nem vesztek el örökösödési képességüket, hacsak maguk is nem valának részesei a felségárulásnak. A gyermekek közt egyenlően történik a megosztás, de az apai ajándékok beszámítandók. A hozományyal ellátott leányokat

¹⁾ „Equalis divisio — úgymond a leMBERGI jogkönyv 116-ik fejezete — debet cedere et venire tam ad filios, quam ad filias aequali sorte et successionem.“

azonban teljesen kielégítetteknek tekinti a régi örmény jog, megengedve egyébiránt, hogy az apa végrendelete ezt a szabályt megváltoztassa.

A végrendelkezés a pap s két vagy három „öreg“ — mint tanúk — előtt történik. A törvényes örökösök meghivandók, hogy ismerjék a végrendelkező utolsó akaratát. Jogukban áll ugyanis azt megtámadni a végrendelkező életében, de annak halála után nem illeti őket meg ez a jog. Kizárható az a gyermek, a ki szülőjét veri, gyalázza vagy az engedelmességet vele szemben makacsul megtagadja. Minden végrendeletnek magában kell foglalnia az elhunyt lelki üdvéről való gondoskodást célzó hagyományt, sőt az államnak is, ha örökösödik, tennie kell ez irányban valamit.

Az örökösödési szerződés ingatlanokra vonatkozólag teljes mértékben jogérvényes; városi telkeknél és malmoknál azonban egy év, földbirtoknál hét év alatt alkalmazásba veendő. Ha az örökös beleegyezését adta az elidegenítéshez, úgy az ő visszalépési joga elesik. Az örökhagyó adósságaiért az örökös csakis az örökség értékének erejéig szavatol.

Büntető jog. Kos törvénykönyvében találkozunk még azon rendelkezéssel, hogy a gyilkos, ha nem tudja a vérdíjat előteremteni, családjával együtt eladandó; de a későbbi örmény jog elfogadta már a mózesi jognak egyik alaptételét, a tettes kizárólagos felelősségét, valamint azt a keresztény tant is, mely a vérbosszút mint magán megtorlást kizárja ¹⁾, fentartva ezzel kapcsolatban az ősrégi jogszabályokból azt is, hogy legfőként a meggyilkolt családtagjait illeti a gyilkos kinyomozásának kötelessége. Fenmaradt továbbá az ősi joghagyományokból a halálbüntetés megválthatósága. Az, e büntetés fejében vérdíjúl fizetendő összeg 365 forint, mert az évnek ennyi napja s az emberi testnek ennyi része van. A vérdíj az örökösödés sorrendjében a családtagokat illeti s akkor is meg-

¹⁾ „Jus nostrum non admittit furem occidere, aut homicidam tirrannicum neque aliquem alium dignum morte, nisi prius jure et sufficientibus documentis convictus.“ Lembergi jogkönyv, 61-ik fejezet.

fizetendő, ha az illető csak közvetve volt okozója a halálnak; nevezetesen az orvos által, a ki hamis szerrel megöli a beteget, továbbá az által, a ki másnak lovát szándékosan megbokrosítja s ezáltal a lovas halálát idézi elő, továbbá a ki gödröt ás s nem teszi azt kellően felismerhetővé; csakhogy a tegutóbbi esetben, ha a szerencsétlenség nap-pal történik, fele fizetendő a vérdíjnak (mert a felelősség egy része magát a szerencsétlenül járt egyént terheli). Vérdíjjal tartózik az is, ki szilaj ökröt tart, szomszédainak figyelmeztetései daczára sem távolítja azt el, s általa valaki halálosan megsérül; továbbá a gazda, ki szolgáját figyelmeztetések daczára veszélyes útra küldi, a mely ennek életébe kerül. A beszámítás a 15-ik évvel kezdődik; a 12 évesnél fiatalabb gyermek után egy harmad vérdíj fizetendő. A tisztán véletlen balesetekért való felelősség ki van zárva s a jogi mozzanat helyét elfoglalja a vallási, mely szerint a ki nem vonható büntetőjogilag felelősségre, töre-delem által tartozik megtisztítani magát a hozzá tapadó vértől. Az önvédelem természetesen meg van engedve, valamint az éjjeli tolvajnak — de csakis az éjjelinek — megölése is. A halottrablónak halál a büntetése, ha a tet-test azonnal felfedezik; más különben csak töredelem.

A ki asszonyon vagy leányon erőszakot tesz, halállal bűnhődik; másnemű erőszakosságnak s becsületsértésnek fogság a büntetése, becsületsértésnek tekintetvén főleg a szakáll megczibálása. A hamis eskü, hamis mértékek s mérlegek használása s hamis tanúskodás becstelenséget von maga után. A pénzhamisító kezét vesztli, a tetten kapott gyújtogató, tűzhalállal büntetendő, a tolvaj és bűn-társa felakasztandó, a bíró, ki megvesztegetni engedi magát, becstelenné válik, valamint az is, ki mást hamisan bevádol. A felségáruló halállal büntettetik. Ki az uralkodót vagy az ország nagyjait gyalázza, kiközösíttetik, s ha pap, meg-fosztatik papi jellegétől.

Ott, hol a halál vérdíj fizetését vonja maga után, a megsebesülés a gyógyítási költségek megtérítésére kötelezi az eset okozóját. Ha állandó fogyatkozás származik belőle, megfelelő kárpotlásnak is helye van. A kárpótlás felére

szállítandó le, ha a megsérült is részes az esetben előidőzésében.

Perjog. A bíró nem egymagára, hanem legalább négy jogértő férfiúnak közreműködésével hozza meg ítéletét. Az ősrégi örmény jog nem enged helyet a fellebbezésnek; mindenki tartozik meghajolni az ítélet előtt, mert a bíróság irányában való engedetlenség egyúttal engedetlenség Isten ellen is, ennek pedig halál a büntetése. Mindazáltal egy fellebbezést megenged a jogkönyv, de csakis a királyhoz. Az ítélet mindkét félnek meghallgatása után

Markovich Jakab esperes-plebános.

hozandó meg; ítélet és közbenső végzések szóbelileg hirdetendők ki. A felek rendszerint nem képviselhetik magukat, miért is a kiskorúak elleni perek elhalasztandók a teljes korúságig. Csakis az asszonyokat képviselhetik férjeik, illetőleg a gondnoksággal megbízott családtagok. A felek kényszeríthetők a megjelenésre, sőt le is tarthatók, a míg alkalmas kezeset nem állítanak. A ki háromszori megidőzés után sem jelenik meg, a megállapított bírságon kívül perét is elveszíti. Az idegen panaszosok vendég-

jogot élveznek; az idegenek pereit előzetesen tárgyalandók.

A fő bizonyítási eszköz a tanúzás. Csak két-három tanúnak egyező vallomása képez bizonyítékot. A tanúknak a régi jog szerint szintén örményeknek, továbbá feddhetlen előéletűeknek, (viri probi, digni testimonio, fide digni) kellett lenniök. Mindkét fél hozhat tanúkat, a kiknek nagyobb vagy kisebb szavahihetőségét a bíró szabadon mérlegeli. Tanúk nem létében joga van a vádlottnak az

ártatlansági vagy tisztító esküre, különösen midőn a szavatolástól való felmentését igényli azon a czímen, hogy részéről nem forog fenn vétesség. Az eskü letévése a panaszos és a bíróság jelenlétében történik; előbb a panaszos háromszor vizet önt az eskü letevőjének kezére. Határvillongások nem eskü, hanem tanúk által intézendők el s általában eskünek csakis egyéb bizonyítékok hiányában szabad helyet engedni. (L. az „Armenia“ 1889. évi folyamában [márcz., ápr., máj. és jún. havi füzetek] boldog emlékü Dr. Molnár Antal derék cikksorozatát).

XXI. Cikkely.

Családi jog a hazai örmények között.

1. *Fejezet. Család. Hárszánikh, bészág. Rokonság, sógorság.*

Mivel ezen cikkelyben nem egy helyütt van szó örmény jogszokásról, melyvel apáink a mult XIX. század második feléig tényleg éltek is, — szükségesnek láttam az előző cikkelyben közreadni az örmény jog jellemzőbb vonásait; mert csak azok segítségével leszünk képesek jelen cikkely némely részleteit világosan megérteni . . .

. . . És most ezen szükséges visszapillantás után áttérek jelen cikkünk fölötté érdekes tárgyra . . .

Az örmény a család szót szűkebb és tágabb értelemben használja. Szűkebb értelemben a család (*ընտանիք* *ëndánikh*: háziak, familiares, domestici), az apa-, anyából és gyermekekből áll. Ellenben a tágasabb értelemben vett család az a ház (*գորդաւան* *kértászdán*, familia), melyben — egy családfő alatt — ennek feleségén és gyermekein kívül, a családfő fivérei is — mindenik a maga feleségével, gyermekeivel, menyével, unokáival, — együtt élnek. Azonban sajnos, hogy a „kértászdán“-ok száma hova-tovább fogy; mai napság legtöbb család: „ëndánikh“. Örményországban még most is legtöbb ház „kértászdán“.

A menyekző azon részét, mit a nép végez, „hárszánikh“-nak (*harszanikh* vagy röviden hársznikh) nevezik; annak a résznek pedig, mit a pap teljesít, bészág (*beshag* vagy phészág: koszoruzás) a neve.

A rokonság ázkágánuthium (*azkaganuthium*) és a sógorság chénámuthium (*chenamuthium*).

Lelkirokonok: a násznagy, násznagyné, fogadott fiú vagy leány, kereszt-apa és kereszt-anyja. A lelkirokonság nálunk nem képez házassági akadályt.

A rokonság és sógorság fokainak elnevezései ezek:

A menyasszony völegénye fivérét dákêr-nak (*daker*), és ennek nejét dákêrgin-nak nevezi; a völegényt pheszá- (*phesha*), a menyasszonyt hársz-nak (*harsa*) nevezik; az após ániér (*anier*), az anyós zokáncs (*zokants*). A menyasszony völegénye apját szgeszrájr (*sheshrayr*), anyját szgészur-nak (*sheshur*) nevezi; dâl-nak (*dâl*) nevezi a völegény menyasszonya nővérét, és a menyasszony völegénye nővérét.

Régen gyakortább léptek az örmények házasságra, mint napjainkban. Az agglegények és aggszüzek száma hova-tovább szaporodik.

2. Fejezet. Kêrorenkh. Dsehez. Ereszcsur.

A kölcsönös ígéretekről, feltételekről szóló iratot, mit a házasulandó felek esküvő előtt készítenek el, kêrorenkh-nek (irat) nevezik.

A nő kelengyéjét, a minek Keleten hárszi ozsid (*harshi ozsid*) a neve, mi dsehez-nek¹⁾ nevezzük; az az ajándék, mit a völegény menyasszonyának ad, Örményországban jérészác dzész vagy jérészdzészekh (*yereshatshek*), nálunk (a hazai örményeknél) ereszcsur (*ereshsur*) nevet nyert. Az iratot is, melyben erről az ígétről szó van, szintén ereszcsurnak nevezzük. Az ereszcsur: ház, föld, birtok, vagy akkora pénzbeli összeg, hogy abból a nő, ha özvegységre jutna, el is élhet. Az „ereszcsur“-t a törvény e hazában még bukás alkalmával is kiszakította a férj

¹⁾ Dsehez arab szó, örményül ozsid.

vagyonából; mert az ereszcser nem közös vagyon: ez egyedül csak az asszony tulajdonát képezi.

Legtöbb vőlegény menyasszonyát saját házához viszi; de van olyan eset is, midőn a vőlegény megy a menyasszony házához lakozni: ez a házi vő(legény): *dunpheszá* . . .

3. *Fejezet. Az akták nyilatkozatai. Dos, parephernális levél, dotalitius contractus.*

„Nem volt itt (Szamosújvárt) soha szokásban, hogy a férjhez menendő szűzeknek adandó *dos*-áról¹⁾ való

írást valami idegen *regiusok*, vagy idevaló tanácsbeli urak előtt adgyák, hanem azt a házasulandó maga, vagy annak atyja, vagy testvére, atyafia *subscribálták* és mindenkor törvényesnek tartatott s most is annak tartatik; már régen törvényt nyé vált *usus*, hogy a *dósról* való levelek minden *intabulatio* nélkül az első *classisba*²⁾ helyeztettek.“ (Vár. lev. 1794. „Kovrig krida“).

*

„Az örmény nemzet közt szokásban van, hogy a szülők leánya-

Karácsony Márton apát, főesperes-plebános.

¹⁾ *Dos* latin szó: menyasszonyi ajándék.

²⁾ Itt nem első osztály, hanem első hely. Ugyanis a XVIII. században és XIX. század közepéig az a szokás dívott az örmények között, hogy csőd esetében előbb a *dos* szakítottat ki a férj vagyonából . . . és csak aztán elégítették ki az adósok.

iknak férjhezmenetelük alkalmával „paraphernalis“ leveleket adnak; már pedig az, mi valamely városban rég óta van szokásban, törvényül tekintetik.“ (Méndruly Kristóf 1795 évi irataiból. Vár. lev.).

*

„Az örmény nemzetnél szokásban van, hogy a leánynak férjhezmenetele alkalmából a szülők aranylánczot adnak. (Vár. lev. Méndruly kridális irataiból. 1795 év).

*

„Szamosújvár város régi szokása szerint az asszonyságok compe-tentiája vagyis dos sa férjhez adások előtt határoztatott meg.“

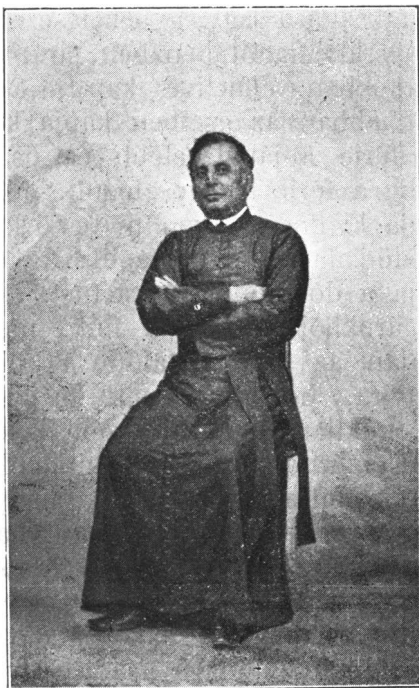
*

Gajzágó Mária, Karátson Ázbej felesége: „Tudom nyilván és bizonyosan, hogy ezen szab. kir. Szamosújvár városában régi gyökeres szokásban volt és ma is meg van, hogy az asszonyoknak ereszc surt vagyis dost szoktak ígérni férjhez adások előtt. (Vár. lev. 1797. „Szám tartó krida“).

*

„Ezentúl akárki is házassági szövetségre lépne, addig ne esküdjék meg, míg a ‚dotalitius contractust‘ a tanácsnak be nem adják; mert különben, ha a férfiek kridába esnének, dosaikat csak akkor praetendálhatják, ha a férfiek javaiból előbb a creditorok teljesen ki lesznek elégítve.“ (Vár. lev. 1805—578 sz.).

*

Lengyel Gergely, pápai kamarás.

„Városunkban eleitől mostanáig az a szokás volt és
 vagyon az örményekre nézve, hogy a házasulandók részé-
 ről a dost (vagy másképen az ,ereszcsurt¹⁾) az apai
 hatalom alatt levő vőlegénynek apja egyezésnél fogva
 szokta ígérni az összekelés előtt a menyasszonynak — és
 az arról kelendő irást nem az apai hatalom alatt levő
 vőlegény, hanem maga az apa subscribálja és adja. Ennél
 fogva az illetén móddal készítendő irás itten egyáltalában
 soha sem vétetett ajándéknak (*paraphernum*), hanem csu-
 pán csak *dos*-nak és *dotalicilis contractus*-nak, mely a
 hazai törvényeknél fogva is különbözik a *paraphernum*tól,
 menyekzői ajándéktól, a mit a férjhez menendő leány
 elmátkásítása vagy egybekelése előtt és azután a vőlegénytől,
 avagy atyafiaitól pénzben, aranyban, ezüstben vagy *cleno-*
*diumok*ban *effective* kap, — mely *dos*-sát az asszony
 csak abban az esetben kapja ki az apai közös massából,
 ha férje apjánál előbb és osztozatlanul hal meg; ha
 pedig a férje megosztozott, akkor csak a férje javaiból
 kapja ki *dos*-át. Ezen megrögzött szokás a követke-
 zendő alapos okon épül: Az apa azért adja és subscri-
 bálja a *dotalitius contractus*t, mivel ezen város kereskedő
 polgárokból állván, a fiúk, megházasodásuk előtt mind-
 nyájan az apai hatalom és *dispositio* alatt vannak, oly
 annyira, hogy azoknak meghalálazásakor kezeknél és
 birtokukban semmijek sem lévén, — *dos*t sem ígérhet-
 nek; azért a *dos*-adást mindenkor az apa szokta megtenni
 és a *contractus*t megírni, mely teher az apa kimultával
 nem annak közös massájára, hanem mindenkor vőlegény
 fiára s részére jutandó javaira szokott szállani; ha pedig
 a fiú megházasodása előtt az apai hatalom alól kijött s
 részét kikapta, — ekkor a *dos*t nem az apa, sem más
 valaki, hanem maga a vőlegény szokta adni és a *contrac-*
*tus*t megírni. (Vár. lev. 1832. decz. 27-én tartott tanácsülés
 jegyzőkönyvéből. 1832—1360 sz.).

*

„Az asszonyoknak férjhezmenetelük alkalmával szüleik
 vagy atyafiaik által adatni szokott *allaturalis*¹⁾) és

¹⁾ *Affero* (*adfero*), *attuli*, *allatum*: hoz, előhoz, használ, hasz-
 not tesz; az ,*allatum*‘-ból *allaturus*, a, um és *allaturalis*. *Allaturalis*
 ruhák = kelengye, hozomány.

paraphernalis jegyruhák, pénz, clenodiumokban ¹⁾, nem különben a vőlegény vagy ennek rokonai által mátkájoknak az esketést megelőző napokon írásba tett és ígért dos ²⁾ értéke a cridalis massából kiszakíttatott.“

*

„Nos jurata communitas L. R. Civitatis Szamosváriensis . . . testamur eam inter hujatem Armenam Nationem indeusque a fixae jam per longam annorum seriem in hac patria domiciliationis viguisse ac de praesenti etiam vigere consvetudinem, usu longinquo roboratam, et inde ab incunabulis Civitatis in legem municipalem adultam, ut viris absque solatio prolium decedentibus, imo prolibusque supermanentibus, sed in statu minorenni obeuntibus, uxores eorundem, cessante ulteriori ad bona maritalia quocunque sub praetextu formanda pretensione, cum exolutione dotis contractualis (quae legalem dotem notabiliter excedit) simpliciter absolutae fuerint, consequenter ab omni ulteriori, uti promissum est, praetensione praeclusae. In cujus fidem . . . dedimus.“ (Vár. lev. 1799. ján. 30).

*

A tanács egy hivatalos iratában ezeket írja: . . . „Testamur in emaritatione, dotationeque puellarum eam in hac commerciali Civitate nostra ab antiquo viguisse, ac de praesenti vigere etiam consvetudinem, usu longinquo et fororum etiam altiorum decisionibus roboratam, ut nuptui datae filiae, tempore emaritationis per Genitores, aut illis deficientibus per germanos fratres illis collatis donariis ac paraphernalibus (nullo regressu quoad ultiores praetensiones erga Genitores, aut suos fratres formandi super manente) nisi Genitoribus vi testamenti ne

¹⁾ Clenodium, ii kincs, drágaság, jede kostbare Sache; a clenodium-ból csinálta a német a Kleinod szót: ékszer, kincs, drágaság, drágakő.

²⁾ Nagy különbség van a „dós“ (= menyasszonyi ajándék, örményül ereszesur) és az „allaturalis“ tárgyak (= paraphernum, kelengye, hozomány) között.

fert condendi aliter visum fuerit disponere, contentari debuerint ac debeant, consequenter jus ad participationem tam fundorum civilium, quam bonorum mobilium petendi nunquam competiisse et nec mere competere“... 1816—1437 sz.).

*

„Városunk fennállásától fogva itten (Szamosújvárt) a hazai törvényeken alapult azon polgári szokás divatozott, és áll ma is fenn, hogy a magtalanul elhalálozott asszonynak hátramaradott özvegy férje a jegybe vett javakon kívül, elhalt feleségének szüleitől kapott minden paraphernalis javait az örökösöknek tartozik kiadni.“ (Vár. lev. 1839—215 sz.).

*

„Van városunk örmény ajkú és nemzetiségű lakóinak egy ősi szokása, mit magókkal hoztak Ázsiából és e szokás az, hogy a férjhez ment lányok atyjuknak halála után, — hacsak végrendeletileg nekik positive valamit nem hagyott, — örökösödési joggal nem bírnak; mely szokást megtelepedésük óta, mindamellett, hogy a fels. Udvar 1813-ban 2063 sz. és 1815-ben 244 sz. alatt kelt rendeletében, mely Szamosújvárt 1828. febr. 13-án hirdettetett ki, a multa nézve ezt helybenhagyván, a jövőre nézve eltörölte, — mégis gyakorlatilag a mai napig megtartották az örmények.“ (Vár. lev. 1852—2605 sz.).

XXII. Cikkely.

Születés és keresztelés.

1. *Fejezet. Keleti és hazai szokás.*

Kelet némely vidékein az újszülött testét sóval hintik be; nálunk születés után azonnal minden gyermeket langyos vízzel mosnak meg.

Tudtommal a hazai örmények között nincs hímnő (csira, hermafrodit).

A régi örmények Ázsiában hitték, hogy a gonosz szellemek megcserélhetik az újszülött gyermeket; azért az anya párnája alá fegyvert vagy nyársat tettek, hogy távol maradjon a gonosz szellem. — Chorenei Mózes¹⁾: Azt hitték, hogy Astyages utódainak nejei bűvölték meg a királyfit (Ártávázd-ot), mivel (az apa), Ártasesz nekik (a manoknak) sok bajt okozott. Ezt a dalnokok a regében így adják elő: „A sárkány-ivadékok elragadták a fiút Ártávázdot és helyébe egy manót tettek (*գիշարազգո՛ւնք զորացուն զմանուկն Արտավազդ եւ դիւ գողտնեակ եղին*): visábázunkhh koghá-czhán zmánugèn Ártávázst jév tév phochánág jétin).

Némely helyütt Örményországban még most is hiszik, hogy angyal hozza a gyermek lelkét és az jelen is van a szülés alkalmával.

A magyar a kérdezősködő gyermeknek ezt a választ adja: „A golya hozta a kis babát“; ellenben az örmény (Szamosújvárt) így: „A bábaasszony (mám) hozta a Szamosból.“

Majdnem minden rokon tesz, midőn a gyermek-ágyas anyát meglátogatja, az újszülött párnája alá valami ajándékot.

Rendesen a násznagy és násznagynő — a kereszt-apa és kereszt-anyja. Keresztelés alkalmával a kereszt-anyja nemcsak a papnak ad ajándékot, hanem a kántornak, a bábaasszonynak és a gyermeknek is. Az örmény pap a keresztség és bérnálás szentségét egyszerre adja fel; ellenben a latin egyházban csak a püspök bérnálhat.

Az anya, szülés után 42 napra kel fel az ágyból; 8—9 hónapig szoptat. Eddig az anya ömaga szoptatta gyermekét... és egészséges volt ő is, gyermeke is; de most, hogy a káros hatású „mider“ használata az örmények között is elterjedt, akárhány örmény anya, kétes erkölcsű dajkákra bizza — gyermekét.

2. Fejezet. Keresztelési lakoma.

Akkora és oly költséges lakomákat rendeztek a magyar-örmények keresztelés alkalmával — még a mult

¹⁾ Khorenei-Szongott, Nagy-Örményország, II. k., 61 fejt., 151 l.

században is, — hogy akárhány család a tett szükségtelen nagy kiadást — megérezte; azért a hatóság ezen fényüző szokást, a takarékoság egyik ellenségét, úgy üldözte ki az egyes családok házaiból, hogy ezen lakomák megtartását egyszerűen — eltiltotta. Ime egy ilyen rendelet:

„Keresztelési lakomára a távoli barátok (heruvánczh párégámákh: *heruvánczh párégámákh*) és a rokonok ¹⁾ csapatouként ne merjenek elmenni; hanem csak az anyák (máréré), nővérek (khêrvédikhê) és a nagyon közeli rokonok ²⁾ (izsov modigi ázkágánnér) mehetnek el.“

„Kereszteléskor vagy temetés alkalmával semmiféle lakoma ne legyen (oç *oç dliç uoç* *oç dliç uoç* *oç dliç uoç*: oçsh meg szoj hárg³⁾) mên ál cshiláh): ne igyanak ilyenkor se bort, se poszt-pasztot (*oç poszt poszt*), se csokoládét ne igyanak (*oç dliç*: chênvi); következőleg sem lakoma-részletet, sem lakomát a házhoz senkinek se küldjenek (oçsh nászibnér ⁴⁾ u széghánnér chêrgêvin), mint eddig volt szokásban (incshbesz ál áracs szovoruthiun gár) tizenkét magyar forint büntetés terhe alatt.“ (Vár. lev. 1772—77. szám).

„A gyermekágyas nőt (*oç dliç uoç*: dêghazhkán) az anyán, a nővéreken és a fivérek nejein kívül más ne látogassa meg; sem paszitát (= keresztelő, keresztelés alkalmával adatni szokott lakoma, Kindsmahl, Taufschmaus, Kindtaufschmaus; a rendeletben örményül *oç dliç uoç*: dêghádurkh),

¹⁾ Az aktában: *oç dliç uoç*, chênámi = affinis, nem vérszerint való rokon. Például *A* leányát *B*-hez adja nőül; *B*-nek atyafiai (vérszerint való rokonai) *A*-ra nézve csak chênámi-kh (sógor — Schwager).

²⁾ Ázkágán (*oç dliç uoç*). Az örmény az egy családból eredt atyafiakat (férfi és nő) ázkágánnak (cognatus, consangvineus) nevezi.

³⁾ Oly elmaradhatatlan kelléknek tartották apáink ezeket a lakomákat (vendégeskedést), hogy habár az örmény nyelv a lakoma kifejezésére négy külön szóval is bír (*oç dliç uoç*: goeshunkh, *oç dliç uoç*: chêráchunkh, *oç dliç uoç*: chêráchdsáunkh, *oç dliç uoç*: chênesujkh), mégis a „lakomá“-t hárg (necessitas, tributum: szükség, adó) szóval fejezték ki.

⁴⁾ Nászib arab szó, jelentése: részlet, a lakomának azon része, mit másnak a keresztelés alkalmával a házhoz küldenek.

mint eddig szokásban volt, — ne adjanak.“ (Vár. lev. 1765, ján. 24-én tartott tanácsi ülés határozataiból; 10-dik pont).

„Ezután a gyermek-keresztelés alkalmával a keresztapa mit se adjon sem az anyának, sem a gyermeknek — ajándékba (*նէ Խրմընսու չի պիտայ Կընքնայրը*: hecsh ikhménál cshi bidáh gènkhéhájré). Házától se küldjen a keresztapa (a gyermekágyas házhoz) sem rántottát (*նէ ցրվածող Խրկըմի*: vécsh czévádzjégh chêrgêvi), sem a díját a vízből való kihúzásnak (*ըս. Կանխու*: csére hanelu.“ (Vár. lev. 1765. ján. 24-én tartott tanácsi ülés határozataiból; 36-ik pont).

„Keresztelés alkalmával lakoma ne legyen; a jelenlevőket se borral, se csokoláddal, se egyéb csemegével ne kínálják; következőképp se asztalt (kész lakoma) vagy részesetet („nászib“) ne küldjenek egyik helyről a másikra úgy, mint ezelőtt volt szokásban — tizenkét magyar forint büntetés terhe alatt. (Vár. lev. 1772—77 sz.).

„A régi költséges keresztelési, menyekzői és temetkezési szokásokkal 1789-ben hagy fel Szamosújvár városa.“ (Vár. lev. 1789--192 sz.).

XXIII. Czikkely.

Az örmény házasság.

I. Fejezet. Jegyváltás Keleten.

„Kinek nincs neje, annak nincs lelke“ (*ով կին չունի, նորի չունի* — Ov gin cshuni, hoki cshuni) közmondással támadják meg Örményországban azt a férfiút, ki késedezik maga idején házasodni; ez azonban nagyon ritkán történik és gyakoribb az időelött, mint a későn történt házasodás.

Alig éri el az ifjú 15—16 — mondja Cselingárián Jakab — és a leány 13—14-ik életévét, a szülők már komolyan gondolkoznak a házasságról. Volt olyan tréfás eset

is, hogy fiú és leány gyermekkoruk óta jártak jegyben ¹⁾. Ha a választás még meg nem történt, akkor apa és anya összeülnek, tanakodnak, előhozakodik egyik is, másik is a maga választottjáról. Mihelyt valakiben megegyeztek, azonnal elkezdődik a tudakozódás a kiszemelt leány jelleméről és jó tulajdonairól. E szerepre rendesen az anya vállalkozik, ki keres alkalmat a leány rokonai-val, ismerőseivel találkozhatni; sőt magát a leányt is meglátogatja, mert eljárásában a közmondást követi, mely ezt tartja (*Մորը մեզ, աշխարհում* — Morê dész, ágh-cshigên ár): Ismerd meg előbb az anyját, csak azután vedd el a leányát.

A szemérem-érzet és a bátortalanság meg nem engedik, hogy az örmény ifjú vagy leány még bár egy szóval is említést tegyen a szülők előtt a házasságról, vagy a férjhezmenetelről. Ha szerelemre gyúladtak, akkor szívök titkát bizalomteljesen anyjukkal közlik; mert

Bárány Lukács kanonok, féesperes-plebánus.

¹⁾ Panaszkodott egy gazdag paraszt-asszony, hogy a szentek neki gyermeket nem adtak. „Szent Güräge (zárdá-templom Ástárág-ban, nem messze Ecsmiádzintól) bizonyára teljesíteni fogja kívánságodat” — mondá az örmény pásztorné. „Ha szent Güräge megajándékoz egy leánynyal — így szólott a gazdag asszony —

jól tudják, hogy ez hajlandó hő kívánságait teljesíteni. Az anyák mihelyt látják, hogy gyermekeik valódi érdekéről van szó, pártfogásuk alá veszik és e szerepben az örmény nők — hatalmasak. Erélyes fellépésével mindig érvényt tud szerezni akaratának az anya és nem engedi, hogy gyermeke elessék a szerencsétől még abban az esetben sem, ha e lépést maga a férj ellenezné is. Az apa gyermekeit soha se kényszeríti, ő gyermekei akarata és szabadsága ellen mit sem követ; a férj egyértelműleg cselekszik nejevel. Ez által is különböznek az örmény nők Kelet többi asszonyaitól. Az örmény gyermekek a családban szabadok és függetlenek. Közös választás után egy lépést sem tesznek e fontos ügyben a szülők addig, míg meg nem kérdezték gyermeköket, hogy meg van elégedve a választással. — Ha ezt elmellőzik a szülők tenni és gyermekök akarata ellen cselekednek, akkor még a félénk leánynak is van annyi bátorsága, hogy az Úr oltára előtt, a pap ezen kérdésére: „Akarsz-e N-hez férjhez menni?” a tiszta igazságot feleli: azt mondja, mit szíve érez. Hiszen a templomban nem szabad igazságtalanságot mondani; aztán anyja is szigorúan megfeddené a legkisebb valótlanságért: ¹⁾ azért úgy cselekszik, mint Isten parancsolja.

Mihelyt férj és nő meg vannak állapódva abban, hogy N. leány kezét megkéri, — azonnal attól, ki a háznak legjobb barátja és tanácsadója, ki a család örömeiben, fájdalmában részt vesz: a házi paptól tanácsot kérnek. Ez, a házasulandó ifjú apjával vagy valamelyik közeli rokonával megy leánykérőbe. E küldetésben éjjel járnak el — titokban. A sikertelen lépést nem szabad nyilvános-

akkor leányom fiadnak lesz felesége. Isten a tanúm.” Nem sokára anyja lett egy leánynak, ki felnőtt: az anya meg is akarta szavát tartani, de férje tudni sem akart a szegény pásztorfiúról. Azért a fiút zárdába küldötték, ki idővel IV. Nerszesz név alatt a „Kátholikosz“-ok székébe ültetett.

¹⁾ Gyakran fordult elő ilyen eset, azért a nem rég elhalt IV. György kátholikosz az örmény egyházi törvényhez még fűzött egy cikkelyt, mely szerint köteles a lelkész még a jegyváltás előtt meggyőződni arról, hogy a választottak egyértelműek-e a szülők akaratával?

ságra hozni. Valamint az ifjú szülei, úgy a kérő is szégyenlik magukat, ha tagadó választ kaptak. Különben a leány szülei is nagy előzékenységet és udvariasságot tanúsítanak a vendégek iránt; rendesen nem szoktak azonnal választ adni, hanem erre bizonyos időhatárt kérnek, hogy a „meglepő újságot“-ot megfontolhassák és a családi tanácsot összehivhassák. Ezen határidő alatt az anya megkérdi leányát, hogy hajlandó a megnevezett férfival elmátkásodni. Habár nem ad határozott választ a leány, azért mégis megérti őt anyja.

Mihelyt eltelt a kitűzött idő, újra elmennek a kérők a leányos házhoz; az igenlő válasz elhangzása után a lelkész előbb imádkozik, azután átadja a leánynak a vőlegény jegygyűrűjét. Eddig nem viselt a leány lepelt, most teszi első ízben arczára a lelkész azt, mely a hátán át a földig ér. A hányszor csak jegyese körében van, mindig viseli a gyűrűt és a lepelt. Nem szívesen viseli a jegyesség e jelvényeit, mert ezek arra emlékeztetik őt, hogy nemsokára lejár leánykora, — aztán még barátnéi is tréfálódhatnak vele. A jegygyűrűbe rendesen kék színű kő van foglalva. A gyűrűváltás után nemcsak értesítik a jelen nem volt vőlegényt a megtörtént ünnepélyes cselekményről, hanem meg is hívják az ara szülei házához.

Egy pár hétre az eljegyzés után családi, úgynevezett bemutatási ünnepélyeket (menyasszonynéző *supáunbu* hárszéndész) és vőlegénynéző (*pháunbu*: phészándész) — tartanak. Előbb az arát, azután a vőlegényt látogatják meg. Ezen ünnepélyeknek az a célja, hogy mindkét család megismerhesse a jegyeseket. Ekkor lépi át az ara, mint jegyes, első ízben vőlegénye házának küszöbét; mindenkitől, kinek bemutatattik, kap valami ajándékot: gyűrűt, fülönfüggőt vagy más ékszert. Ezen kávé-, vagy tea-ünnepélyek, melyekben részt is vesznek a meghívott vendégek, délután veszik kezdetüket; a férfiak azonban csak este mennek el azokra, hogy családjukat haza kísérhessék. A távozó asszonyokat tele rakják édességek- és czukorneműekkel, hogy jusson a „kicsinyek“-nek is.

Igy jö Örményországban nyilvánosságra a jegyváltás, mely azonban nem kötelező. Van olyan eset is, midőn

„visszalesz“ a jegyváltás, ha a jegyesek, vagy ezek szülei közt valami egyezhetlenség támadt.

2. Fejezet. Örmény menyekző Keleten.

Örményországban az ifjak legkellemeseb emlékei a jegyesség idejére esnek. A különben szigorú szülők ezen időben szíves készséggel teljesítik gyermekeik kívánságait. Minden alkalmat felhasználnak arra, hogy a jegyesek óráit megédesítsék. Nincs időtöltés, mulatság, vagy a közelben bucsú, melyről ők elmaradnának. Sőt a gazdagok távol eső helyekre is tesznek kirándulásokat; elmennek pl. Ani-ba, mi eltart egy-két hetet.

Ekkor készítik el nagy sietséggel a szülői háznál a kelengyét, a mi ruhákból, fehérneműek-, ágybeli- és ékszekből áll. Ezek értéke mindig arányban van a szülők vagyoni állásával. Ennyi a menyasszony hozománya.

Az örmények ős-idők óta szombat nap tartják a menyekzöt. Csak hosszas tanácskozás után állapódnak meg a jegyesek szülei abban, hogy melyik héten tartsák meg a menyekzöt; mert a leány szülei szeretnék azt minél későbbre halasztani, ellenben a völegény részéről sietnek a dologgal.

Ha választottak már a völegény szülei násznagyot — *կնքահայր* gènkháhájr, vagy *խաչկոյն* chácshjéghpájr — úgy egyik igen fontos teendőiken túlestek. — Igen nevezetes személy Örményországban a násznagy. Ez nemcsak pártfogója az új családnak, hanem a születendő gyermekeknek is keresztapja. Azért meglett korúnak, jó családból valónak és olyannak kell lennie, ki ne irtózzék a különféle kiadástól, hanem szívesen vállalkozzék a pártfogói¹⁾ szerepre.

Végre elérkezett a menyekző hete. Nyolcz nap mulva megtartják az esküvöt. Az ara kedvetlen; mert habár szívesen megy férjhez, mégis aggasztja szívét a gondolat, hogy otthonát, szülei házát nemsokára el kell hagynia. De szórakozást talál barátnői körében, kikkel együtt tölti

¹⁾ Megtörténik, hogy törökök és kurdok is örményt kérnek fel a násznagyi tiszt teljesítésére, ki ekkor, „kherváh“-nak neveztetik.

el a hetet; meghívták ezeket az ara házához, hogy elbucúzzanak tőle, még mielőtt ez asszonyynya lenne. A hét valamelyik napján együtt megy barátnéivel fürödni ¹⁾); nem sokára azután az Úr asztalához járul. Hasonlót tesz a vőlegény is a menyekző előtt.

Mindkét háznál tartanak menyekzőt. Férfi és nő közösen állapítják meg a vendégek névsorát. A meghívás úgy történik, hogy egy vén szolgálót küldenek el sorban a vendégekhez; előkelő házaknál az a szokás, hogy a családatya külön-külön levelet ír az egyes vendégeknek; a leveleket a szolga viszi el ²⁾).

Szombaton délelőtt az ara a násznagytól értékes ajándékokat kap: ékszereket, ruhaneműeket. Ugyanazon nap veszi át arája szüleitől a vőlegény is menyekzői ruháját. Ez a ruha mindig nemzeti jelmez. A vőlegény az oltár előtt csak nemzeti öltözetben jelenhet meg, még abban az esetben is, ha máskor európai ruhát viselt.

A menyekző szombat este az alkonyat beálltával kezdődik. A zenészek elejébe mennek minden érkező vendégnek. A násznagy családjával együtt foglalja el az első helyet; ő a társaság szónoka. Most hozzálátnak az evés-iváshoz, azután némelyek tánczolniak; de legtöbb ifjú a vőlegénynyel ingerkedik, ki barátai körében ölti magára a most megszentelt menyekzői ruhát. A vőlegény türelme próbaköre van téve; mert csak nagy későre kerülnek az egyes ruhadarabok kezébe. Mindenki előbb megvizsgálja azokat, azután — elárverezik. A becsült pénzt vagy a szentegyháznak adják vagy jótékony célra fordítják.

A míg a vőlegény felöltözött, az asztalokat is megterítették. Mindenki helyet foglal. És alig végezte be a pap „Áld meg ezt az asztalt“ (*Орнеа аластелуа* — orneá ézszeghánsz) kezdetű imáját, már is megválasztották a rendezőt (gáravárisch), ki nemcsak maga mond áldomásokat, hanem másoknak is ő ad sorban engedélyt arra, hogy felköszöntöket mondhassanak.

¹⁾ Az örmény nők — szokás szerint -- minden két hétben mennek egyszer fürödni.

²⁾ Falú helyt mindenki előtt nyitva áll az ajtó; azért minden egyes menyekzőnél ott van az egész falú.

Az esküvő óráját a jegyesek szülei előre szokták meghatározni. Ezt rendszeren éjfél utánra teszik. Falvakon még későbbben mennek templomba: hajnal hasadtakor. A vőlegény vendégei addig ki nem indulnak, míg vissza nem jön az a néhány ifjúból álló küldöttség, melynek tiszte volt eljárni abban, hogy készen vannak már a menyasszonyéknál? Majdnem minden vendég elmegy az esküvőre. Az anyának honn kell maradnia; vele maradnak az öreg vendégek is.

Lomperdi Korbuly Bogdán, színházi intendáns.

Mivel a menyasszonyt éjjel vezetik ol-tárhoz, azért az utat fáklyák fénye világítja meg. Muzsika-szóval mennek. Elöl vannak a zenészek, ezek után mennek az ifjú vendégek, kik között van a vőlegény is; azután jönnek a többiek. Mindenki gyalog megy. A vőlegénynek, mielőtt átlépné a szülői ház küszöbét, két selyemzsebrendő akasztanak mellére, egyik zöld és a másik piros színű; egyiknek végét a bal vállhoz erősítik, a másik lenyulik az övbe. Ez a boldog vőlegény

ismertető jele (gánács-gármir goszbánt.) Mennek az ara után.

A menyasszony szülei házánál sokat nem késnek. Mihelyt elvégezte a pap imáját, az apa ünnepélyesen átadja leányát rövid beszéd kíséretében, mely az anyát és a leányt sirásra fakasztja. „Adja Isten — így szól a többek közt, — hogy leányom találja fel új otthonában azt a ragaszkodó szeretetet, melyben a szülei háznál részesült.”

Most elindul a menet zeneszóval és örömrivalgások között. „Éljen az új menyasszony, éljen az új vőlegény“ (*q̄gḡt̄ űnpur̄s̄ur̄u, q̄gḡt̄ űnpur̄h̄s̄ur̄u*: géczcze noráhársz, géczcze noráphészáh). A menyasszony megy elől a násznagy testvéreivel. A meglett korú násznagy pedig az öregek közt van; de helyettese: fia, vagy rokona a vőlegény oldala mellett halad; ez a helyettese vezeti a menyasszonyt is oltárhoz. Mindazt a kiadást, mit a vőlegénynek a templomban, vagy az ajándékozást, mit útközben kellene tennie, a násznagy zsebe fedezi. — A menyasszony bokáig érő finom kettős lepelt visel. — Az alsó zöldet a piros színű felső lepel fűdi.

A jegyesek csak a templom ajtajában nyujtanak egymásnak kezét. A bemenetnél megállanak. Most a pap felszólítására imádkozva háromszor meghajtják magukat; erre — míg egy sárágánt elénekelnek — a menet az oltár előtt van. Miután elhangzott a vőlegény és menyasszony ünnepélyes „igen“ szava, a pap a menyasszony nyaka köré keresztel ellátott piros szalagot tesz; mi annak a jele, hogy mielőtt átadatnék a férjnek, még egy imádságot kell meghallgatnia.

Az esketés befejezése után a vendégek e szavakkal üdvözlik az új-párt: „Boldog legyen szent házasságod“ (*ēũnp̄s̄ur̄ur̄ q̄h̄h̄ űnp̄r̄ űp̄ur̄u*: Snorhávör lini szurp bészágét). A szülőket pedig így köszöntik: „Legyen ezután is szemed fénye“ (szereteted kiváló tárgya, *ur̄p̄n̄ űp̄u* ácskhét lujsz); mire ez a felelet: „Maradj te is szemed fényével“ (Gyermekeid ezután is szeressenek: *ur̄h̄ḡ űp̄ur̄uq̄ d̄ũur̄u*, Ácschicz luszov mênász).

Alig ért ki az új-pár a templom ajtajából, máris az összegyűlt fiatalság ezen öröm-rivalgással fogadja: „Éljen a király és a királyné“ (*q̄gḡt̄ ű űur̄ur̄ur̄ n̄ űur̄ur̄h̄*: Géczcen thákávör u thákuhi). E percztől kezdve a míg csak tart a lakodalom, a vendégek a vőlegényt és menyasszonyt, 'király' és 'királyné'-nak hívják. — Míg a menet ¹⁾ haza ér, az úton vagy a házi szolgálával találkoznak, ki pár galambot hozott, vagy a mészáros tartoztatja fel őket, ki az

¹⁾ Újabb időben a menet útját bengáli tűz világítja.

áldozatot a „királyi pár“ lábaihoz akarja tenni... Ezeket a násznagy gazdagon meg is ajándékozza.

A lakodalmas ház bemenete előtt várakozik a türelmetlen anya vendégeivel együtt a „királyi pár“-ra, ki a küszöb elébe egy tányért tett, mit a „király“ egyetlen lépéssel szétdarabol. Ennek jelentése az, hogy erős és egészséges a király¹⁾.

A háznál akárhányszor lakodalmi dallal fogadják a „királyi pár“-t; erre aztán sok helyütt tánczra perdül a vőfél a „királyné“-val. És ezzel vége van a lakodalomnak, habár sokan még most vannak jó kedvükben.

Ha a vendégek mind eltávoztak, a pap után küldenek, hogy végezze el az esketés utolsó imáját is. Ez megáldja kereszttel az összekelteket és leveszi a szalagot a menyasszony nyakáról. Végre átadják a vőlegény szülői a menyasszonyt a férjnek hosszú beszéd kíséretében Szerencsét kívánnak és tanácsokat osztogatnak; különösen arra figyelmeztetik őket, hogy hívek legyenek egymáshoz és egyetértésben éljenek²⁾. „Egyebet nem láttatok szüleitek házánál, kövessétek tehát a jó példát.“ . . . És a példa vonz. A nagy készség, melyet a hív örmény házasságok egymás iránt tanusítanak — köztudomású. Ha mégis nagy ritkán egyik-másik szerencsétlen házasságot tett, arról vajmi kevesen tudnak. „Ez a sors jutott nekem osztályrészül, — mondja — el kell viselnem“ (*իմ օստյանս արքիւն է, պիտի տանիմ* — Im dságádakirên e, bidi dânim. L. „Armenia“ 1889. évfolyam 54—56 és 69—73. lap).

3. Fejezet. Házasság Vánban.

Irott meghívóval hívják meg az embert menyekzőre, mit rendesen vasárnap tartanak meg. Négyszögű papírra, melynek körzete szépen ki van czifrázva, veres és zöld

¹⁾ Falvakon, hol — mint említettük — hajnal hasadtakor tartják az esketést, a násznagy a lakodalmas ház küszöbéről pénzt szor a nép közé.

²⁾ Ha van is néha per-patvar a házasságok között, ezek a szóváltást idegen nyelven folytatják, hogy a gyermekek ne tudják: miről van szó.

tintával, rímes versekben írják a meghívókat. Az örömapa neve fekete tintával van írva. A meghívó felett egy ékes nagy *E* betű látható, mi az Isten nevét jelenti.

A fiatalság menyekző előtt való szombaton estve összegyűl a vőlegény házánál és evés-ivással, dalolva játszva tölti el az éjet. Nem kártyát játszanak, hanem ártatlan társas játékokat. Legközönségesebb a „gyűrű-játék“, mely hasonlít a mi „kis-pénz“-ünkhöz. Az megy hunyni, kinél

Jakabffy János állami titkár.

megtalálja a hunyó a gyűrűt¹⁾. — Egy másik játék „főveg-játék“ név alatt ismeretes. A játszó körbe ülnek; mindenki tesz fejére főveget. Most a közepén álló, uszdábási²⁾ jelt ad, mire minden játész elcseréli fővegét szomszédjával; de „tur“-t (ajtó) kiált az uszdábási és megszűnik a csere. Az lesz az uszdábási, ki főveg nélkül maradt. — A harmadik játékot „posta-játék“-nak nevezik. A játszó közöl mindenki választ magának egy-egy város nevet. A városok székekre szembe ülnek. Egyik rablónak adja ki magát; ennek bekötik szemeit. Erre egyik azt mondja: „A posta elment Vánból Pághesbe.“ Azok, kik e városok

¹⁾ Vánban e játék neve: „Nádo, nádo, dsidoz.“ Ezek nem örmény szavak, jelentésök: Hol van? hol van? itt van.

²⁾ Rendező.

neveit választották, helyeiket megcserélik; de vigyáznak, hogy a közepen álló rabló meg ne fogja őket. Így folytatják. A kit a rabló megfogott, annak kötik be szeméit . . .

Ilyen játékokkal töltik énekelve-dalolva az éjszakát. Reggel felé egyik szemüveget vesz elő, hüvelyk és mutatóujját összeteszi és elkezd szónokolni: „Dicső örmények! Örményország veszélyben forog; fogjatok fegyvert és kiáltások éljen Örményország!“ Azután elszaval néhány hazafias örmény költeményt. De félbe szakítja egyikök és így szól:

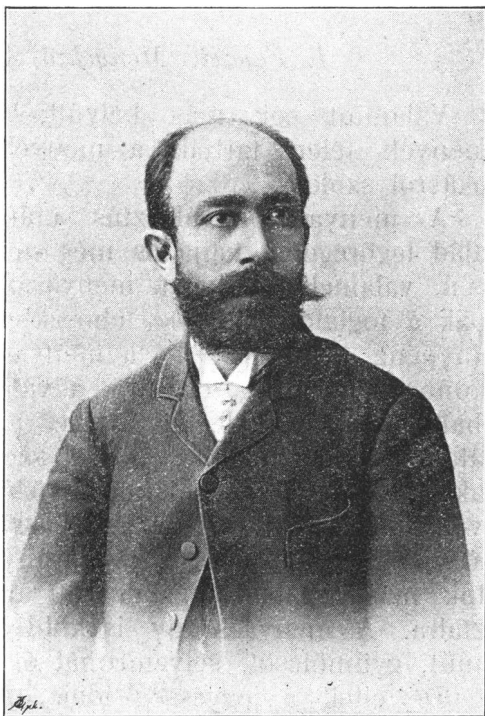
— Dádsád efendi, kurdok jöttek . . .

Erre felugrik a szónok ülő helyzetéből, elveti a szemüvegét, elfut és elrejtőzik valamelyik játszótársa háta mögé: „Fogjátok meg, kössek meg kezét-lábát, én is jövök“ . . .

Erre azt, ki a kurd szerepét játszodja, megkötözik. Most félrelmet tettetve oda közeleg az efendi is és azt kérdi: „Jól megkötöttétek? Vigyázzatok, nehogy elszabaduljon. Majd a bíró elé állítjuk, hadd vegye el büntetését“ . . .

De felviradt és haza megy a társaság.

Estefelé a völegénynyel a menyasszony házához mennek; a völegény megcsókolja apósa és anyósa kezét, azután állva marad mindaddig, míg meg nem kínálják üléssel. Erre a pap megáldja a ruhát, azután az egész

Dr. Issekutz Viktor, országgyűlési képviselő.

gyülekezet a templomba megy; a nők a menyasszonynyal kocsikkal mennek, a vőlegény a férfiakkal gyalog.

Menyekző után a vőlegény házánál folytatják a lakomát; ha a násznagy meg nem kínálja a vőlegényt üléssel, úgy ez a vacsora alatt folytonosan állva marad.

Falvakban az a szokás, hogy zsebkendőbe göngyölt almát tesznek a vőlegény szájába és ő kénytelen azt ott tartani; ellenben a városokban az almát a vőlegény kezébe teszik. Az alma a menyasszonyt jelképezi. . . .

4. *Fejezet. Menyekző Árábگیرben.*

Valamint sok más helyütt, úgy Árábگیرben is az örmények télen tartják a menyekzőket. Itt az árábگیری szokásról szölok.

A menyasszonyválasztás után a vőlegény szülei, a család legöregebb tagja és még néhány házibarád kíséretében, valamelyik estve a menyasszony házához mennek: viszik a foglalót (*houphtum*, choszkhgáb: szökötelék), a mi aranypénz és átadják azt a menyasszony szüleinek. Míg e rokonosító társaság ott van, a választott leány más szobában idöz. A vőlegény szülei azután még több ízben ellátogatnak e házhoz; mert a szokás kötelezővé tette a gyakori látogatást, mely ajándékvivö látogatásnak („náváláji“) neveztetik. Az aranyok számát szaporítják; ha a leány első látogatás alkalmával 50 aranyot kapott, úgy a látogatók másod ízben legalább 60 aranyot leszámhlálnak az asztalra. A menyasszony is küld a vőlegénynek czukornemüt, gyümölcset, selyemruhát és a t.

De eltelt a jegyesség ideje. A menyekző előtt két nappal előmenyekzőt¹⁾ tartanak. Elmúlt a két nap is. A rokonokat és barátokat mind meghívják. Az est sötétje már kiterjesztette szárnyait; a menyekző elkezddött. A menyasszony háza tele van vendégekkel, kik közül néme-lyek dalolnak, mások az újpár jövendő boldogságáról

¹⁾ Հինա ամսեկու ժամանակ, որ նախաամսն է հարսանեաց: Hiná danelu számánág, vor náchádonn e hárszáneáczh: A (vőlegény) elrablásának ideje, mely a menyekző előünnepé. Régen a vőlegényrablás ünnepélyét menyekző előtt két nappal tartottak.

beszélnek. Ekkor belép egy társaság, mely ifjú legényekből áll és „Tursz-tursz“ (ki-ki) kiáltással elrabolják¹⁾ a vőlegényt, ki vagy a közelségben lakó rokonánál, vagy valamelyik szomszéd házában rejtőzik el; azután haza megy és felölti vőlegényi ruháját. Később ő és társai lóra pattannak és lámpákkal meg fáklyákkal — úgy éjfél tájban — éljenzések közt templomba mennek. Jön a nászmenet is a menyasszony házatól. A menyasszony könnyeket hullat, lepel fedi arcát. Esketés után dalolva lóháton viszik haza az újpárt, melynek tiszteletére az ajtó küszöbén egy juhot vágnak le. Itt a boldog pár, kiknek fejain a fáklyafény világánál ott csillognak a koszorúk — kissé megáll.

Két nap múlva az após vejét és ennek barátait vacsorára hívja; ez az ünnepély vőlegénytiszteletnek (phe-szajábádiv) neveztetik. Reggelig vigadnak.

5. Fejezet. Örmény házasság Tiflisben.

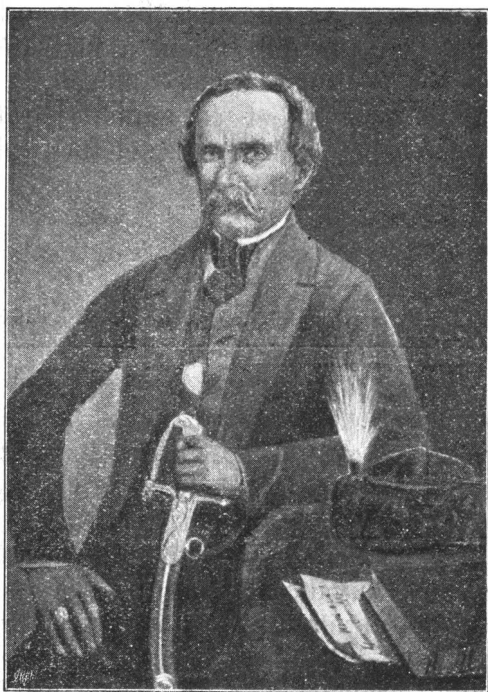
Tiflisben az esketési szertartások befejeztével legelőször is kardot adnak a vőlegény kezébe, melyet ő az ajtó előtt megállva, hüvelyéből kiránt, míg a menyasszony alatta átsiklik, annak jeléül, hogy az ő férfias védelme alatt neje minden veszély ellen meg lesz oltalmazva. Azután édes vizet adnak inni az ifjú párnak, mintegy a házaselet tiszta és édes örömének izlettetőjeül; vallási jelentőség szerint pedig: a kánai menyekző emlékezetére, hol Üdvözítőnk a vizet borra változtatta.

Áfion Káráhiszár (Brussai vilajet, Kis-Ázsia) városában az örmények között újabb időben egy helytelen szokás honosult meg: a leánygyermeküket 4—5 éves korukban jegyesítik el. Azt mondják, hogy azon ifjak, kik nem követik e szokást, férfi korukban nem kapnak leányt.

Egy régi „Szertartás-könyv“ (Másdoczkh) így írja le a keresztény örmények közt hajdan dívott házassági szo-

¹⁾ A hazai örmények is tartották ezt az ünnepélyt menyekző előtt való estve és azt „hinátronkh“-nak (ἡνιάτρων) nevezték. Apáink a hinátronkh szót, a hen (rabló) sajátítóesetéből (hini, a kihagyott vég i helyébe a kapcsoló á-t tették) és tērunk (tett, csinálás: elrablás) szavakból alkották.

kást: „Tudva van, hogy a jegyváltás kezdete a menyekzönek (bészág) és valamint a fa előbb virággzik, azután hoz gyümölcst, úgy a völegény és menyasszony is jegyet váltva előbb virágozzanak és csak az esküvő után gyümölcstözenek. — A pap nézzon utána, hogy a völegény ne legyen menyasszonyával se testi, se lelki rokonságban; vigyázzon továbbá arra is, hogy egyenlötlenek ne keljenek egybe; végre ne engedje meg azt sem, hogy ifjú — vén

Simay János, fő-grator.

banyát vegyen nőül; hanem a völegény 15 vagy 12 éves és a menyasszony 14 vagy 10 éves legyen. —

Szembon ültetik egymással, de nem lefátyolozva, mint a hogy a pogányok szoktak tenni; aztán a völegény elébe teszik tálczán a jegyeket: a gyűrűt, a karpereczet, a fülönfüggőt, a veres fonalt és a fátyolt. A negyedik ujra, melynek ere a szívhez ér, huzott gyűrű azt jelenti, hogy a menyasszony a völegény szívét szerette

meg; a karperecz mutatja, hogy a férjnek engedelmes lesz; a fülönfüggő jelentése az, hogy füleivel is hallotta édes szavait annak, ki neki megtetszett; a veres fonal és fátyol azt jelentik, hogy igazán férjhez ment ahhoz, kivel jegyben volt. Azután a pap kezébe veszi az áldás poharát és elmondja Gábríel életadó üdvözlétét, melylyel ez köszöntötte a Szűz-Máriát, ki méhébe fogadta az Igét, az Istent.“

1875-ben Konstantinápoly számára szerkesztett „Örmény házassági szabályrendelet“ első szakasza szerint a vőlegénynek legalább 18 és a menyasszonynak 15 évesnek kell lenni. Az esketés a templomban történik. A pap a szertartás előtt misét mond; de a mise el is maradhat, (13 §.) — Az esketésért díj nem fizettetik. Az önkénytes adomány elfogadható (14 §.). Az esketés rendszeren hétfőn tartatik; de a szükséghez képest az egyház megengedi, hogy kedden, csütörtökön, vagy szombaton is tartassék esküvő (15 §.). Hétfőn reggel a vőlegény a menyasszony házához megy; itt a pap megáldja a gyűrűket azután templomba mennek. A szentegyházban a pap előbb beszédet intéz hozzájuk . . . azután történik a kézfogó és esketés (16 §.).

6. *Fejezet. Örmény házasság a hazában.*

Az ifjú, mihelyt választott a sok szép leány közül, azonnal közli is szándékát szüleivel, kiknek — legtöbb esetben — mi kifogásuk sincs a választott ellen. — Néha maguk a szülők ösztönzik késedező fiokat a házasságra. „Nézd, anyád öreg, házi dolgait már nem végezheti — mondja az apa — jó lenne, ha megházasodnál. Mit fogsz csinálni egyedül, ha fejeinket leteszszük¹⁾); hozz egy jó asszonyt a házhoz. Tudnék is neked valót ajánlani.“ Ha az ifjú is megkedveli azt, ki a szülők tetszését megnyerte, akkor — úgy kéz alatt — bizalmas emberük által megtudakolják azt, hogy adják-e a leányt és hajlandó ez fiok után menni? Kedvező eljárás esetében meg is határozzák a jegyváltás napját.

Némely háznál délben tartják meg ezt az ünnepélyt. A vőlegényt kíséretével együtt ott is marasztlják a menyasszony szülői. Együtt ebédelnek. De a legtöbb mátkaság estve történik. A vőlegény apjával, fivéreivel és a férfi rokonokkal megy a menyasszony házához. Itt a „kikérő“

¹⁾ Az ő és felesége fejét érti; mert a házi kormány a szülők kezében van. A családfő ritkán él e kifejezéssel: „Ha meghalok“, hanem e helyett így szól: „Ha leteszem fejemet“ (Theor vár tènim èz këlochêsz).

szép beszédben kéri meg a leány kezét. Erre a szülők nevében a „kiadó“ válaszol; beleegyeznek abba, hogy a jegyváltás megtörténjék; azért felszólítja a vőlegényt, hogy keresse meg menyasszonyát. Ez örömet tesz eleget a felszólításnak és a leányt, ki rendesen más szobában van elrejtözve, a nászközönség elébe vezeti. Most nyomban megtörténik a gyűrű-váltás, mely után előállanak a vőfelek és a násznépet itallal meg csemegével vendégelik meg.

A jegyesség ideje nem tart sokáig. Ezalatt a vőlegény aráját legalább egyszer meghívja ebédre, vagy bár rövid látogatásra a szülői házhoz viszi, mikor a leendő anyós azt valamivel megajándékozza. Az ajándék ékszer vagy arany pénzből áll. Menyekző előtt való nap reggel a jegyesek együtt mennek templomba, itt meggyónnak és azután az Úr asztalához járulnak.

Estve vitték a vőlegény szülei házatól a menyasszonynak a „kosarat“. Sokan kísérték a „kosarat“, mely tele volt ajándék-tárgyakkal.

A míg a leány a kiürített kosárba rakta a maga ajándékait, a vendégeket asztalhoz ültették. A viszón-ajándék ezekből állott: vőlegényi ing, nyakravaló, zsebkendő, csemege stb. „Beh sokat ülnek“ mondá türelmetlenül a vőlegény. Mire az anya: „Idő kell ahhoz, míg sok szép ajándékodat kiszedik, apróra megnézik és azután ismét telerakják a kosarat.“ De jönnek, mert hallatszik már az örömrivalgás. Belépnek. . . . és az asztalra teszik a kosarat. Minden szem oda néz, a tárgyak kézzől kézre járnak. Meg vannak a küldeménynyel elégedve. — Most nem visznek kosarat. Tanuló koromban még divott e szokás; magam is vittem „kosarat“.

Ha a leány nem akart jegyese után nőül menni, akkor a kosarat üresen küldötte vissza. Innen származik ez a szólásmód, mely az egész hazában használatban van: „Ne adjon üres kosarat.“

Régen a pap, közvetlen az esküvő előtt, elment a vőlegény házához és megszentelte ennek menyekzői ruháját; aztán evvel a ruhával ment a vőlegény a szentegyházba. E szép szokás megvan ugyan örökítve a szer-

tartás-könyvben, de a gyakorlati életben most már alkalmazást nem nyer.

A menyekzöt¹⁾ némelyek reggel tartják; ekkor a templomból hazamenő vendégkoszorút villás reggelivel várják. Legtöbbször azonban délután 4—5 óra közt mennek a szentegyházba esküdni. Miután visszajött a megbízott egyén avval az izenettel, hogy a menyasszonyéknál is készen vannak, a vőlegény övéivel arájához megy. Itt a „kikérő“ szeme a „kiadót“ keresi fel, kihez néhány alkalmoszerű szót intéz, azután felszólítja a ház megbízottját, hogy váltsa be a jegyváltáskor tett ígéretét, mert a vőlegény az Úr oltára elé akarja vezetni aráját, hogy ott az Úr szolgájának áldást esdő imájára szívdök összeforrhasson. Miután elhangzott a „kiadó“ igenlő válasza is, a vőlegény elrejtőzött arája megkeresésére indul. A belépő új-párt a nászközönség „Éljen“-nel fogadja. A míg a menyasszony elbúcsúzik szülei-, testvéreitől, a rokonoktól és ismerősöktől, a vőfelek itallal és csemegével kínálják meg a vendégeket. — Ha délelőtt történik meg a menyekző, akkor a tálczákon rozsólist hordanak körül, délután ellenben tokai bort.

De készen vannak és párjával indulnak a szentegyház felé. Elöl megy a menyasszony a násznagygyal; a második párt a vőlegény a násznagynővel képezi, ezek után jönnek a vőfelek a nyoszolyóleányokkal, végre a nászközönség.

Évtizedekkel ezelőtt a nászmenet kiegészítő részét képezte az ifjúság. A Szent-Háromságról nevezett társulat, mely Szamosújvárt 1729-ben dr. Stephanovich-Roska István egyházi visitator elnöklete alatt nyert szervezetet, szabályzatának 16-ik pontjában ezt olvasom: A társulat intézkedjék arról, hogy az ifjúság, — a mostan divó szokás szerint — minden egyes menyekzőn jelen legyen. A vőlegény az ifjúság ezen megjelenéseért — vagyoni

¹⁾ Menyekző: azon szertartások és vigalmak, melyek az új házások összekelése alkalmával történnek. A menyekző lényeges része a lakodalom; járulékal: táncz, vigalom, különféle játékok.

állásához képest — a társulat ládájába díjt fizet. Az első rendű ifjú¹⁾ fizet 6 magyar forintot, a második rendhez tartozó négyet és az, a ki a harmadik rendbe van sorozva, 2 forintot. A szegény a fizetés alól fel van mentve. — Az ifjúság élén ment a társulat egy tisztviselője: a mársálek, ki kezében tartotta a társulat pálcáját.“ — Most e szokást sem követjük.

A menet már a templom kapujában van, mely a középén, szép sorban halad előre. Az első padokban jobbról foglalnak helyet a völegénynyel a férfiak, míg a bal felől levő padok a nők számára vannak fentartva. A pap az oltárnál imádkozik. Erre jön a sekrestyés tálczával, elkéri a völegénytől és menyasszonytól a jeggyűrűt és az oltárhoz viszi; a pap megáldja azokat. Most a völegény jobb karjára fűzi aráját és a korlát bal oldalára megy; őt követi a násznagy a násznagnővel. Ezek mögött állanak a vőfelek a nyoszolyóleányokkal. A nászmenet többi tagjai a padokban maradnak. A korlát (cancellus) szőnyeggel van betérítve, rajta pedig ezüst gyertyatartókban gyertyák égnek. Most lejön a pap, ki a korláton belül a házasulandó új-párral szemben áll és hozzákezd az esketési szertartáshoz. Mikor az új pár ajkai már elrebegették a „holtamíglan, holtadíglan“ nagyjelentőségű szavakat is, — a menet visszafelé indul. Elöl megy a menyasszony és völegény . . .

Néhány év óta a jegyesek nem a korlát mellett veszik fel a házasság szentségét, hanem az oltár elébe mennek, hogy ott esküdjenek egymásnak örök hűséget. Dr. Molnár Antal, néhai derék országgyűlési képviselőnk volt az első, ki nem a korlát, hanem az oltár elejébe vezette mívelt, ritka szép aráját. Azóta mindenki az oltár előtt esküszik meg. (Szamosújvár).

Legtöbb menyekző alkalmával tele van a templom . . .

¹⁾ A hazai örmények polgári és vagyoni állás szerint 1848-ig három rendet képeztek. Az első rendhez (árácsi czérk) tartoztak a dúsgazdagok; a második rendet (erguszum czérk) alkották a vagyonosok; a harmadik rendhez (irékhum czérk) soroztattak azok, kik megélhető állapotban voltak.

Mikor már kiért a menet a templomból, azt az ifjút vagy leányt, ki még nincs összekötve Hymen rózsaláncaival, így üdvözlík: „Dároszé kélchud“ (Dár ádeszé Ásztvász kélchud — Hasonló szerencse érje fejedet). Az apák-anyák pedig így köszöntik egymást: „Dároszé závgénud“ (Hasonló sorshban részesüljenek gyermekeid is).

A hazaérkező nászmenetet a kapuban zene fogadja. A ház ajtajában áll a völegény anyja, ajkain üdvözlő szavak, kezében pedig kenyér és só. „Elszakadtál — mondja menyének — szüleid házától, e percztől kezdve a mi hajlékunk a te házad. Itt is szerető szíveket találsz, kik gondoskodni fognak minden szükségletedről. Ezután velünk leszel, egy kenyeren. Isten áldjon meg titeket mind a két kezével“

Azután kezdetét veszi a lakodalom.¹⁾

E helyütt említést teszek azon szokásokról is, melyek a mult (XIX.) század első felében még divatban voltak.²⁾

Másnap az új-pár a lelkészt vagy valamelyik áldozárt házukhoz hivatta, ki megáldotta őket. „Kérünk Uram — így imádkozott a pap — küld ezen koszorú helyébe, melyet szolgálód fejéről leveszünk (ekkor le is vette az anyós a menyasszony fejéről a koszorút és a fej-éket) ide a békeség angyalát, hogy ez szentül, mocsoktalanul és egyetértésben tartsa meg őket. . . “ azután megszentelte a hálósobát.

Menyekző után harmadnapra a völegény a násznaggyal templomba ment; itt kezeiben égő viaszgyertyával a nagy oltár elé térdeltek. A pap szép ima elmondása után újra megáldotta a völegényt.

¹⁾ Itt megmondom, hogy mi a lakoma és mi a lakodalom. Lakoma = akármely czím alatt adatni szokott vendégség, melyben az ételeket és italokat nagyobb bőségben szolgáltatják. — Lakodalom annyi, mint házasság vagyis menyekző alkalmával adatni szokott vendégség, lakoma, mely a nép szokása szerint a legpazarabb bőségben történik, minden egyéb vendégségek között. (M. Akadémiai szótár).

²⁾ L. a plebániái templom örmény szertartáskönyvének, melyet Szamosújvárt 1735-ben Nuridsán Bogdán szerkesztett, 140 — 154 l.).

Nyolcz nap mulva elment a menyasszony is férjével együtt a templomba, hogy ott az Úr szolgájának áldásában részesüljön. A pap a templom ajtajában várta őket. Míg a pap imáját elvégezte, az asszony égő viaszgyertyát tartott kezében. „Menj be — így végezte a lelkész imáját — a szentegyházba és imádd a boldogságos Szűz Fiát.“ — Még ma is a nő előbb sehova se megy, míg a menyekző után következő első vasárnap nagy misét nem hallgatott. .

*

Kevés nemzet becsüli oly nagyra a nőt, mint az örmény.

Krisztus előtt az örmény völegény (vevölegény) is pénzen vette menyasszonyát (ara = ára van). Eriván és Ásdarág vidékén (Örményország) mai napság is így üdvözik a völegényt: „Vásárod szerencsés legyen“ (Vádsárêd snor-hávor êlni).

A menyekzőnek négy fő ünnepe van: nésántérek (jegyváltás), phészádész (völegénynézés, háztüznézés), hárszëndész (menyasszonynézés) és hinátérek. A jegyváltásról már szólottam előbb. Valóságos ünnepnap a jegyesekre nézve az a boldog nap, midőn a menyasszony választottja kíséretében meglátogatja völegénye házát. Ekkor elhalmozzák a menyasszonyt ajándékokkal, mely ajándék ékszerből vagy aranypénzből áll. (Volt eset, midőn a menyasszony ezer darab aranyat is kapott). Erre a völegény megbizottai tesznek látogatást azon háznál, hol a menyasszony szülei laknak; ezek is visznek a menyasszonynak ajándékot. A menyekző negyedik főünnepét (hinátérek) esküvő előtt való napon tartották. Estve összegyűltek a két család legjobb emberei és a rokonság a menyasszony házánál: ettek-ittak, szólt a zene. Ekkor előállott a megbizott és a kiválasztottak jobb kezének mutatóújjára vízbe mártott festő növényt (festő csülleng?) kötött. A növény az ujjat megfestette. Másnap esküvő után a völegény mindazokat, kiknek ujjai festettek voltak, gazdagon megajándékozta. A menyekző három első ünnepe ma is szokásban van; de a „hinátérek“ (hinátêrunk) még a múlt század végén kiment a divatból. (L. a jelen cikkely 4. fejezetének 2. jegyzetét). .

XXIV. Cikkely.

Hozomány és kelengye.

1. *Fejezet* ¹⁾. *Jegyadomány* ²⁾ és *jegyajándék* ³⁾, melyeket *Nuridsán Anna* kapott.

Szamosújvártt 1725 (*nān* = 1000+100+70+4 = 1174 + 551 = 1725) febr. 9.

A mi Urunk Istenünk, ki jót akar és az Üdvözítő Jézus Krisztus akaratjából történt ez a boldog házasság Erdélyország Gërla városában védelme alatt az anyaszentegyháznak, mely segítője és oltalmazója legyen minden hívő kereszténynek, különösen pedig ezen házasságnak, — Benedek úr Ő szentségének, ki pápája az összes keresztényeknek, — Theodorovics Mihály úr főesperes-plebánosnak, kinek segédpapjai ezek: Der-Nerszesz, Der-Thorosz, Der-Nigol és Der-Hágop, — továbbá a keresztények fejedelmének: a Krisztus koronázta Károly király, — nagyságos Kristóf úr egyházi főgondnoksága, nagyságos Salamon főbíró úr, ki mellett tizenkét nagyságos tanácsnok van, — idejében.

Eljött Pelálb Miklós ⁴⁾ és a tisztelendő papok s a fentirt urak jelenlétében megkérte Nuridsán Kristóftól és ennek feleségétől Sirintől (= Amata, Pulchra) dicséretes leányukat, Arankát házastársul, mely házasságot tegye Isten boldoggá. Ámen.

¹⁾ Ezen munka VII. cikkelye („Fényüzés és ennek korlátozása“) alatt is közöltem egy ilyen érdekes házassági szerződést. (L. A magyarországi örmények ethnographiája, 63—64 lap); azért ezen cikkely (XXIV.) fejezeteinek száma egygyel szaporodik.

²⁾ Pénzbeli, vagy más ingó és ingatlan vagyon, melyet leginkább a szülők leányuknak vagy más rokonok is a menyasszonynak ferjhezmenetele alkalmával adnak. Ez a házasság után: *h o z o m á n y*. Igy is *k e l e n g y e*. Kelengye annyi, mint a férjhez menő leánynyal: menyasszonynyal adott ajándék, tehát azon adomány, melyen az eladó leány mintegy elkelt, és így viszonyban van az eladó szóval. Ily viszony van a latin *do* és *dos* között. (Magyar akad. szótár).

³⁾ Mahlschatz, Brautschatz, Brautgeschenk. Ajándék pénzben, ékszerekben, ruhában, melyet menyasszonyának ad a vőlegény. Örményül „ereszesur“.

⁴⁾ Fehér Miklós. L. Szongott Kristóf: A magyarhoni örmény családok genealogiája, 143 lap.

É szerint én Kristóf és feleségem Sirin adjuk mindenekelőtt gyermekünknek Arankának Isten áldását, azután a következő arany-, ezüst- és ruhaneműt:

Egy jegygyűrűt, értéke 4 arany; 80 sing rózsaszínű hajkötőt; egy ezüst-övet, mely 40 latot nyom; egy nyakravalót („botronik“-ból); egy pár fülönfüggőt drágagyöngyökkel és lánczokkal; egy pár karpereczet („szponká“ [?]), mely 6 latot nyom; 6 sor jóféle gyöngyöt; egy pár aranyból való fonott fülönfüggőt, egy „ádámászk“-ot; egy vég posztót, két arany chusácho (huzuk); négy gázi-zsebkendőt¹⁾, négy főkötőt; egy gázi-inget, egy völegényi inget, tizenkét fehér inget; egy magyar szabású bőrrel bélelt mentét 12 ezüst gombbal; egy ágyat, két párnával; két lepedőt, melyek közül egyik kék, másik fehér; egy boroszlói női süveget; egy fejkötőt ezüst csipkével; két abroszt, egy ládát. Ezeken kívül még több szerencsét adjon Isten onnan felülről.

Végre én Miklós ígérek az én jegyesemnek jegyajándékban: egy jegygyűrűt, négy aranyat, egy paplant, egy takarót, egy lepet. A többit adja a mennybeli Isten!

A menyasszony ládájában van 6 ezüst kanál, egy ezüst gyűrű, 4 ezüst gomb, két ezüst findsa, két arany rózsza, két selyem előkötő, 39 sing vászon, két szoknya. (Eredeti örményből).

*

Érdekességénél fogva adom ennek az egynek eredeti szövegét is. Az örmény eredeti szöveg magyar betűkkel írva így hangzik:

Thêvin *uŕŕŕ* febr. 3.

Gámávên Ászdudzo gámeczhoghin páreáczh Deárên méroh jév Phêrgeshin Hiszuszi Kriszdoszi. Jéghev ájsz snorhávör hárszánikhész i hérgrin Transilvânöh i khághákhên Gherlân ênt hováneáv szêrpoh jégégheczhoh, var lini oknágán jév báhábán aménâjn hávádáczhéal kriszdoneicz; mánávânt ájsz hárszâneáczhész; i hájrabéduthéán hánurczh kriszdoneicz szêrpázán pháphin deárên Benedigtoszin, jév ávákh jéréczhutheán Der-Mínászin Thoroszeán

¹⁾ Gázi — gázból való, felselyem.

jév kháhánáiczh Der-Nerszeszin, Der-Thoroszin, Der-Nigolin jév Der-Hágopin; jév thákhávorutheán kriszdoneiczh Kriszdoszábészág gájszérn Károloszin, jégéghéczhpánutheán médzárelí pán (úr) Chácshigin jév birovutheán médzárelí pán Szoghomonin jur médzárelí jergudászán ágháneronén.

Zor jegèn árácshi orináczh kháhánájiczh jév véroh-kéreál dolváthávoráczh (úrak) Pélálbin Nikosèn jév chêntréczh Nuridsánin ághácshá Chácshigen jév jur èngérocsmun Sirinen zjüreánczh kovéli tuszdrèn z Aszkihádèn juréán hámár i hálál ámusznutheán, zor Der-Ászduádz snorhávor árászczhe. Ámen.

Tárceál jész Chácshigèn jév zim èngérèn Sirinèn gudámkh miér dèghin Aszkihádin nách árács Ászdudzo orhnuthiunè jév ábá oszgéghen, árdzètheghen jév hákészdéghen, vor e ájsz csháp: nisáni mádnimè *η*. (4) gármèren, *ι*. várt mázgáb, *ιι*. kodimè árdzèthe *ρ*. lothen, *ιιι*. vèznoczhmè potronike, *ιιι*. dsuftmè aszki-oghér márkédnerov *η*. zindsilneroz, *ιι*. dsuftmè szponká, *η*. lothen, *η*. sèrág kurél, *ιι*. dsuftmè ogh-oszki olordzu, *ιι*. ádámászkimè, *ιι*. tèm bármè cshucháh, *ρ*. chusách gármir, *η*. gázi láléch, *η*. khovi láth, *ιι*. gázi sábhikmè, pheszutheán sábhikh, *ρρ*. dsermág sábhikh, *ιι*. hábácsümè tábine belénit deinov (= magyar [szabású]), *ρρ*. árdzèthe godsgov, *ιι*. ángoghin mè, *ρ*. párczov, *ρ*. száván, megè gábud, megè dsermág, *ιι*. kédágmè brászlávi, *ιι*. cshephecs mè árdzèthe csipkánarov, *ρ*. obruz, *ιι*. szèndug mè. Ájl ávéli dolváth Ászduádz dá i véruszd.

Tárceál jész Nigolész gu chosztánám jész zim sánvèdzisz jérészcsur, vor e ájsz csháph: *ιι*. nisáni mádnimè, *η*. oszki gármir, *ιι*. joghrán mè, *ιι*. khogh mè, *ιι*. sár mè, Ájl ávéli Ászduádz i véruszd dáh.

Hárszin szèngin mecs gáh: *η*. árdzèthe tikál, *ιι*. árdzèthe mádni mè, *η*. árdzèthe godság, *ρ*. findsá árdzèthe, *ρ*. oszgi várt, *ρ*. khoviláth ábrésème, *ιι*. gángun gèdáv, *ρ*. szukná.

Jész Nigol Pelálbi.

2. Fejezet. Jegyajándék, melyet Novák Julianna kapott.

Èn Placsintár Lukács az én hitestársammal és fiammal együtt igérünk a mi kedves menyünknek, Novák

Juliaannának, moring¹⁾ név alatt 100 az az száz aranyat, egy pár kézi lánczot aranyból, mely 60 aranyat nyom, egy 10 arany értékű jegygyűrűt, egy jó paplant. A többit az Isten szaporítsa mennyei áldásából²⁾.

Szamosújvártt 1750, ján. 29.

3. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket Szácha Katalin kapott.

Dicsértessék az Ur Jézus Krisztus.

1200 év ján. 24³⁾.

Az Ur Istennek akaratjából és a Jézus Krisztus kegyelméből történt ez a szerencsés házasság nemes Erdélyországban, az Örményvárosban: Gérlában a boldogságos Szüz-Máriának oltalma alatt, ki védője és oltalmazója az egész kereszténységnek, de különösen a szent házasságnak.

Az egész kereszténységnek főpásztora XIV. Benedek szentséges pápa idejében, mikor országunkban méltóságos báró Sztojka Zsigmond volt a püspök, a Szentszéknek méltóságos Todorovics Mihály főjegyzője⁴⁾, ezen helységnek plebánosa főt. Verzár Lukács, ezen országnak uralkodó fejedelme Mária Terezia, főgondnokunk Simon Kristóf, főbiránk Dániel Tódor . . .

A tisztelendő papság és az urak jelenlétében kérték meg a völegény édes szülői Karátsonyi Jakab ur és felesége Márne asszony Szácha Gergely uramtól és feleségétől, Katalin leányukat fiok-, Joachimnak szent házasságra, melyet tegyen az Ur Isten szerencséssé. Ámen.

Eszerint én Szácha Gergely adom feleségemmel együtt kedves leányomnak, Katalinnak az Isten áldásán kívül a következő arany-, ezüst- és ruhaneműt:

¹⁾ Moring : Morgengabe, Mitgift ; moringlevél : Heirathskontrakt.

²⁾ A jegyadományról (hozomány) szóló irat nem került kezembe.

³⁾ Örmény időszámítás (aera Armenorum). Ha az örmény időszámítás kezdetét (551) az 1200-hoz adjuk, kijön a szerződés keltének ideje: 1751. (1200+551=1751 év).

⁴⁾ „Protonotarius et archidiaconus Armenorum Transilvaniensium.“ Lakott Szamosújvártt.

Egy jegygyűrűt, értéke 5 arany; 80 darab aranyat, 4 tábla-aranyat, 10 sor jóféle gyöngyöt (igazigyöngy, drágagyöngy), egy pár aranyozott ezüst-övet; 2 pár aranyfülbevalót, az egyik pár értéke 5 arany, a másik pedig 2 arany; egy arany-lánczot, értéke 15 arany; (ajándékban a völegénynek) 4 aranyozott ezüst-poharat és 2 ezüstkanalat. Egy lipesei asszony-süveget. Egy mentét karmazsin¹⁾ selyem-kamuká'-ból; ez rokatorok-prémme, arany-, krepin'-nel, paszománynyal (pontispán²⁾) és arany-zsinorral van elkészítve. A második mente angol posztóból van készítve és „jenot”-tal prémelve, ezüst-paszománynyal és ezüstgombokkal. Négy szoknyát; az első karmazsin velencei selyem-kamukából, vállal (derékkal), előkötővel (kötény), mely sárga aranyfonállal és vékony kötéssel van ékesítve; a második szoknya kék kamukából, köténnyel, örmény vállal³⁾, mely négy pár ezüst kapocscsal és sárga csipkével van díszítve; a harmadik szoknya anyaga „paitin”, vállal és előkötővel, melyek ezüst-csipkével vannak díszítve; a negyedik szoknya zöld „matiná”-ból fehér előkötővel. Két főkötőt; egyike arany-, „matiná”-ból, arany pontispánnal, — a másik karmazsin kamukából arany-kötéssel díszítve. Két mellrevalót; egyike karmazsin kamukából „jenot”-tal és csipkés paszománynyal, a másik pedig sárga „matiná”-ból jenottal díszítve. Egy nyakravaló kezkenőt arannyal kivarrrva; két tafota-kezkenőt; egy inget recze-fátyolból, egy völegényi inget; lizenőt inget, két abroszt; négy lepedőt, melyek közül kettő fehér, egyik kék; négy párnahéjt; egy völegényi párnát négy párnahéjjal; egy törökországi asztalterítőt (= „zili”); egy ontált, egy ládát. A többit az Ur Isten gyarapítsa mennyei áldásával!

Viszont én Karátson Jakab feleségemmel Márnével ígérek menyasszonyi ajándéku (dos) kedves menyünknek

¹⁾ Carmoisin, carmesin, carmesinroth = veres, véres-színű.

²⁾ A „posament”-ből csinálta a magyar a paszomány és a hazai örmény a pontispán szót. Különben a pontispán: jó ételt is jelent; még ma is mondjuk a válogatos embernek: cshi bidám kherig pontispán (legyél a mi van] nem adhatok neked pontispánt).

³⁾ Ime még a XVIII. század második felében is viselnek a hazai örmények örmény ruhadarabokat. (L. ezen munka VI. czikkelyét [„Ruházat és ékités“ 53—62 lap]).

Katalinnak előbb is az Ur Isten szent áldását, azután egy pár arany-karpereczet, mely 34 arany értékű; 36 darab aranyat, a melyek 70 aranyat tesznek; két arany-gyűrűt, egy paplant. A többit az Ur Isten adja; adjon szeretetet, egyességet és teljesítse életök minden vágyát!

*4. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket
Báká Melikh kapott.*

Istennek, ki jót akar és a mi Urunknak, Jézus Krisztusnak akaratjából történt ez a boldog házasság Erdélyországban, az Örményvárosban: Gérlában a Szűzanya védelme alatt, a szentséges pápa: Benedek úr pápaságának, Zsigmond püspökségének, főtisztelendő Theodorovics Mihály úrnak, ki városunknak főpapja (ávakeréczhutheán khághákhisz kérhárkéli Der-Mínászin Thoro-szeán), ki szent apostoli árkhidiákon és protonotarius, Verzereszkul-Stephánián Lukács ur (Verzár Lukács) plébánossága, idősebb (Jakabffy) Kristóf ur (jégéghéczh-pánutheán ághácshá Dzerigin Chácshigián) gondnoksága és Novák Kristóf úr főbirósága — idejében.

Eljött néhai RácZ Izsák neje: Dolkucz úrnő barátjaival és a törvény által rendelt papok s a háziak jelenlétében megkérte néhai Báká Mánug nejétől, Mánuság (Viola) úrnőtől, szeretett leányát Melikhet (Regina) szeretett fia Danig részére törvényes házastársul, mely (házasságot) tegye Isten boldoggá. Ámen.

E szerint én Mánuság fiammal együtt adom előbb szeretett leányomnak Melikhnek a szülői áldást, azután a következő arany-, ezüst- és ruhaneműt:

Egy jegygyűrűt, melynek értéke négy sárga arany; 80 sing rózsaszínű hajkötőt; hét sor drágagyöngyöt; három sor kisebb drágagyöngyöt gránátokkal keverve; egy aranyozott ezüst-övet; egy pár fülönfüggőt, mely drágagyönggyel van ékesítve és értéke három arany; egy arany-gyűrűt; két ezüst-kupát; egy ezüst-kanalat. Egy hosszú mentét vékony posztóból, mely arany-paszománynyal és ezüst-gombokkal van ellátva s rokatorokkal prémelve; egy más rövid mentét, mely vékony posztóból készült,

arany-paszománynyal diszítve és „jánot”-tal prémelve; egy zöldszinű anyagból készült szoknyát, a hozzátartozó vállruhával és köténnyel, mind a három arany-csipkével van diszítve; egy más szoknyát sárga „ádámásk”-ból vállruhájával és fehér köténnyel, ezüst-csipkével diszítve; egy harmadik szoknyát szőrből himezve, ennek vállruhája karmazsin „ádámásk”-ból készült; mind a két darab arany-csipkével van diszítve. Három fehér kötényt. Egy fejkötőt karmazsin „ádámásk”-ból arany-csipkével diszítve (pontispán). Egy másik fejkötőt karmazsin „átlász”-ból arany-csipkével. Egy mindennapi mellrevalót. Tizenöt inget (ezek közt van a völegényi ing is!). Két himzett abroszt. Három lepedőt, melyek közül egyik fehér és csipkével van beszegve; a másik kék és a harmadik himzett. Két párnahéjt; egy ágyat két párnával; egy tálczát és egy menyasszonyi ládát. A többit (pótolja) az isteni áldás.

Másodszer én Dolkucz fiammal együtt Daniggal ígérünk jegyajándékképpen a mi szeretett menyasszonyunknak: Melikhnek 50 sárga aranyat, egy pár karpereczet, melynek értéke 45 arany; egy gyűrűt, értéke öt arany; egy paplant; egy paszománynyal ékesített örmény-mellrevalót (*mujuuu* hájnég). A többi ajándékot adja meg Isten a mennyből. Ámen.

Szamosújvártt 1755 ($mdn = 1000 + 200 + 4 = 1204$; $1204 + 551 = 1755$) január 18.

5. Fejezet. Jegyajándék, melyet Gorove Anna kapott.

Én Rózália, néhai Placsintár Lukács özvegye, fiammal együtt ígérek „moring” név alatt az én kedves menyemnek: Gorove Annának Isten áldásából 140 az az száznegyven aranyat, egy pár arany-kézilánczot (vulgo manela¹⁾), melynek értéke 80 arany; egy jegygyűrűt, ennek értéke 10 arany. A többit pótolja az isteni áldás!

Szamosújvártt, 1765. febr. 13.

¹⁾ A „manela” szó a latin manus szóból, melynek jelentése „kéz” — készült: karperecz.

6. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket
N. Terezia kapott.

Én Antal és hitvestársam Mária adjuk a mi szeretett leányunknak, Tereziának mindenek előtt Istennek, azután szülői áldásunkat, végre jegyadományképpen a következő arany-, ezüst-, gyöngy- és ruhaneműt:

Egy jegygyűrűt, mely 10 aranyat ér; egy 22 aranyat érő arany-lánczot; 7 sor nyakbavaló drágagyöngyöt aranyozott ezüst kapcsokkal; 14 sor kézrevaló drágagyöngyöt; egy pár arany-fülbevalót, ennek értéke 3 arany; egy aranygyűrűt; három aranyozott ezüst-poharat; két ezüst-kanált. — Két mentét; egyik szederjes bársonyból aranyos készülettel, prémje rokatorok; a másik angol posztóból, mely nyusztal van prémezve és 10 ezüst gombbal ellátva. — Hét szoknyát; a két első szövetből, a harmadik ,flanirt' tafotából, a negyedik karmazsin adamaszkból, az ötödik ,kámilot'-ból, a hatodik ,kalamánt'-ból és a hetedik ,kanavász'-ból. Hat előruhát (kötény); az első ,flanirt' tafotából, a második virágos mousselinből, a harmadik batisztból, a negyedik vékony lincziből, az ötödik finom kartonból, a hatodik bécsi szövetből. — Egy vállruhát aranyos csipkével és füzővel. Két mellrevalót; az egyik szövetből aranyos csipkével, ezüst kapcsokkal és nyusztal prémezve; a másik koczkás selyemből készült, ezüstkapcsokkal, ezüst-csipkével diszítve és ,jánot'-tal prémezve. Két mellénykét; az egyik szövetből és a másik karmazsin ádamászkból készült. Huszonkét inget (ezek közt van a völegényi ing is): 3 batisztból, egy világos mousselinből, a többi vékony ,svábczki'-ból és lincziből. Három kendőt, ezek közül kettő selyemmel van varrva. Négy párnahéjat: kettő fehér és a másik kettő kartonból. Kilencz kezkenőt: 6 fehér és három selyem (egyik a völegényé). 3 fejkötőt: egyik szövetből ezüst-csipkével diszítve, a második fátyolból és a harmadik virágos. Három lepedőt; kettő csipkével van szegélyezve. Két fejrevaló fátyolt. Két párnát, egy derekaljt, egy ládát.

Én Anna, néhai Kirkosá úrnak felesége, fiaimmal együtt ígérünk a mi szeretett menyünknek Tereziának

jegyajándékban 70 aranyat, egy arany-gyűrűt, egy selyempaplant... és több Isten áldását!

Iratott az Örményvárosban 1768 nov. 1.

7. *Fejezet. Jegyajándék és jeggyadomány, melyeket Gámenczi Anna kapott.*

XIV. Benedek pápa, Augustinovics Jakab (örmény) érsek idejében, midőn Lisk városának (civitas Liscensis) örökös úra Potoczki József herczeg volt, — eljött Placsintár Lázár és András és fivérük Placsintár János részére megkérték — Chászo Tamás, a liski örmény egyház prépostja és ennek segédlelkésze: Khosza Kajetán jelenlétében, — néhai Gámenczi Lázár özvegyétől: Máriától ennek leányát, Annát. Miután völegény és menyasszony egymást meglátták és kölcsönösen egymásnak megtetszetek, oda ígérte özvegy Gámenczi Lázárné leányát Annát házastársul Placsintár Jánosnak, — mely házasságra előbb Istennek, azután a szülők áldását kívánták. Végre — örmény szokás szerint¹⁾, — a házassági egybekelés előtt a következő — írásba is foglalt — jeggyadományt (dos) adja az anya leányának.

És pedig ékszerekben:

Egy aranylánczot, értéke	46	arany.
Egy pár arany-fülbevalót, értéke	47	„
Egy jeggyűrűt, értéke	6	„
A második pár arany-fülbevaló ért.	20	„
A harmadik pár arany-fülbevaló „	3	„
Négy sor igazi-gyöngyöt, értéke	80	„
Hat sor csekélyebb minőségű igazi-gyöngyöt, értéke	30	„
Egy arany-képet, értéke	12	„
Egy gyémántos arany-gyűrűt, értéke	15	„
Egy más arany-gyűrűt, mely szintén gyémántos	6	„

Összesen: 265 arany.

¹⁾ „Post haec secundum consuetudinem Armenorum ante matrimoniale copulationem d o t e m in actis pariter insertam filiae suae dedit sequentem.“ (Ennél az egynél, miután nem kaptam meg az eredeti örmény szerződést, egy hiteles latin fordítást használtam).

Ezeken kívül az anyja, Mária ad szeretett leányának 300 aranyat és a következő ruhaneműeket:

Egy menyasszonyi köntöst, melynek anyagában arany-szálak vannak beleszőve (e materia auro intertexta); ehhez tartozik egy mellényke ugyanazon anyagból és egy hosszú arany-kapcsokkal diszített és drága bőrrel prémezett mente (a három darab) értéke 54 arany.

Egy selyem-köntöst (a nép „partir“-nak mondja) és egy piros színű „dámask“-ból készült és rokatorokkal prémezett mentét, értéke 32 arany.

Viselő ruhákat, értékük 12 „

Egy női selyem-mentét 7 „

Egy hosszú lengyel-ruhát (a nép „subá“-nak mondja) 6 „

Egy drága bőrből készült női süveget 8 arany.

Három fejkötőt; mind a háromnak anyagába arany- és ezüst-szálak vannak beleszőve 8 „

Két mellrevalót ugyanazon anyagból 8 „

Ingeket, ágyterítőket és egyebeket . 40 „

Összesen: 175 arany.

Ezeken kívül kapott a menyasszony hitbérül (jegy-ajándék) a vőlegénytől 150 darab aranyat; egy pár karpereczet, értéke 40 arany; egy jegygyűrűt és egy gyémántokkal kirakott keresztet.

A menyekző napján kapott anyjától még 8 drb aranyozott ezüst poharat, értéke 40 arany; a vőlegény és menyasszony rokonai adtak 9 darab ezüst poharat, 35 ezüst kanalat; két lovat, melyek 45 aranyat értek.

Lisk (Lengyelország), 1767. febr. 1.

Előttünk:

Chászo Tamás, a liski örmény egyház plebánosa.

Roska Tódor stanisleopoli segédlelkész.

Chászó Jakab, a menyasszony anyúl-bátyja.

Gámenczi Jakab, a menyasszony fivére.

Karátsony Gergely, a menyasszony unokatestvére.

Gámenczi Bogdán, a menyasszony unokatestvére.

Pászákász Kajtán, a vőlegény unokatestvére.

Placsintár Lukács fia Lázár, a völegény testvére.
Placsintár András, a völegény testvére.
Pászákász György fia Dávid, a völegény unokatestvére.
Pászákász Gergely a völegény unokatestvére.
Korbuly Kristóf.

*8. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket
Govrik Mánuság kapott.*

Én Govrik Tódor az én hitvestársammal Máriával adjuk mindenekelőtt a mi szeretett leányunknak: Mánuságnak Isten áldását, azután aranyból, ezüsből, gyöngyből és ruhaneműekből a következő „paraphernum“-ot, hogy Isten engedelmeiből viselhesse egészséggel:

Egy jegygyűrűt, értéke 10 arany; egy aranylánczot dukátjával együtt, értéke 40 arany; egy aranyozott ezüst-övet rubinokkal kirakva, értéke 30 arany. Két pár fülbevalót; az egyik 5 és a másik 3 aranyat ér. Hat aranyozott ezüst-poharat; egy tuczat ezüst-kanalat. Nyolcz sor nyakravaló jóféle gyöngyöt ezüst-kapcsokkal; 20 sor kézrevaló jóféle gyöngyöt finom ezüst kapcsokkal. Hét szoknyát; az első szederjes finom kelméből, a hozzátartozó vállruhával, melltartóval, 20 pár ezüst-kapocscsal, „stángli“-füzővel és arany-pontispánnal ékesítve; ehhez tartozik még egy mousselin-kötény, mely finom czérna-csipkével van szegélyezve. A második szoknya fehér kelméből készült; ennek vállruhája svábszövetből franczia arany-csipkével van ékesítve, tászlis előruhája pedig testszin tafotából való. A harmadik lángszin svábkelméből, vállruhája ezüst-pontispánnal van ékesítve, ezüst „czángli“¹⁾ füzővel, köténye vékony batiszt²⁾). A negyedik veres-szinű kelméből, ezüstös vállruhája arany-pontispánnal van ékesítve. Az ötödik virágos kreditorból, kék kelméből készült, mellénykével és svábszövet-köténynyel. A hatodik hamúszinű „prisel“-ből, mellénykéje lángszinű kreditor és köténye vékony linczi szövet. A hetedik kék sávolyos tafotából, köténye kartonból

¹⁾ Zängelchen (Zange-ből): fogacska.

²⁾ Patyolat, patyolatgyöles, batiz, batizgyöles.

készült. — Három mentét; az első vas-szinű metszett bársonyból arany-pontispánnal és arany-krepinnel ékesítve, nyusztal prémezve és rokamállal bélelve; a második barackvirágszinű kelméből, ezüst pontispánnal és krepinnel ékesítve, nyesttel prémelve és plüssel bélelve; a harmadik karmazzsin velencei adamaszkból arany-pontispánnal és krepinnel ékesítve, rokatorokkal prémezve és rokamállal bélelve. Három mellrevalót; az első szederjes „prusirt” kelméből, öt pár finom ezüst-kapocscsal és arany-pontispánnal ékesítve, nyusztal prémelve és rokamállal bélelve; a második lángszin kreditorból, francia ezüst-csipkével ékesítve, öt pár ezüst kapocscsal, festett nyesttel prémezve és plüssel bélelve; a harmadik kék morból öt pár ezüst-kapocscsal, ezüst-czánglival ékesítve és festett nyesttel prémezve. Egy karmantyút festett nyusztból. Négy fejkötőt; az egyik arany-szövetből ezüst csipkével és ezüst rojttal ékesítve; a második barackvirágszinű kelméből ezüst pontispánnal és rojttal díszítve; a harmadik kreditorból ezüst „czángli”-val és virágokkal ékítve. Két fejrevaló fátyolt virágos reczéből; egyik ezüstös „palatin”, a másik esüstös rojttal és virágokkal van ékesítve. Négy selyem-kezkenőt. Harmincz inget, a völegényével együtt. Három kendőt; egyik vékony svábszövetből selyemmel varrva, a másik kettő lincziből selyemmel varrva. Öt kötenyt; öt lepedőt: egyik tafotából, a másik svábszövetből széles csipkével, a harmadik lincziből arany-csipkével, a negyedik és ötödik linczi-gyolcsból. Három pár párnahéjt; az első svábszövetből vékony kötéssel (csipke), a második vékony lincziből selyemmel kivarrva, a harmadik kartonból van elkészítve. Egy derekaljt, két párnát, két nagy tált, 12 tányért, egy abroszt, egy ládát. A többit pótolja az Isten! Ámen.

Én Moldován Lukács fia: Kriszdoszdur (Kristóf) az én hitvestársammal Máriával és fiaimmal együtt ígérünk szeretett menyünknek — Isten áldásán kívül — száz aranyat; egy pár arany-karpereczet gyöngyökkel ékesítve, ennek értéke 34 arany; egy dukátot, értéke 4 arany; négy arany-gyűrűt, ezeknek értéke 22 arany; egy paplant. Különben Isten áldása és irgalmassága kifogyhatatlan legyen rajtok.

Szamosújvárt 1768. febr. 2.

9. *Fejezet. Jegyajándék és jegyadomány, melyeket
Kriszdoszdur Katalin kapott.*

. . . Eljött Mária, néhai Kolcza Bogdán neje rokonaival és barátjaival és megkérte tekintetes Kriszdoszdur urtól és nejétől Mária úrnőtől szeretett és dicsérendő leányukat Katalint — fiok Kristóf számára törvényes házastársul. Tegye boldoggá az Ur Isten ezt a házasságot!

E szerint én Kriszdoszdur feleségemmel együtt a mi szeretett leányunknak Katalinnak előbb az Istennek áldását¹⁾ és szülői áldásunkat adjuk, azután ezen kelengyét, mely a következő arany-, drágagyöngy, ezüst- és ruhaneműekből áll:

Egy jeggyűrűt, értéke 8 arany; egy arany-lánczot ,dukát'-jával²⁾, értéke 8 arany; tíz sor drágagyöngyöt. Két pár rubinokkal és gyémántokkal ékesített fülönfüggőt, értéke 8 arany. Két arany-gyűrűt, mind a kettő szintén rubinokkal és gyémántokkal diszítve. Ajándékba adunk: három aranyozott ezüst-kupát; fél tuczat (hat darab) tizenhat latos ezüst-kanált, fél tuczat nagy czintált (thephszi³⁾) és egy tuczat czintányért; egy pár gyertyatartót, egy aranyozott jegecz-sótartót; egy ezüst-hajtút, melynek súlya két lat. -- Öt szoknyát; az első hamúszin ,lűsztring'-ből pozsonyi mellénynyel és 20 pár ezüst-kapocscsal,

¹⁾ Mikor apáink ezeket a szerződéseket írták, az örmény kath. egyház — legalább egy-két tag által — mindig képviselve volt; mielőtt hozzá kezdetek volna tehát az irat szerkesztéséhez, a pap már le kérte erre a szerződésre az Isten áldását. Ez az oka, hogy ezekben a szerződésekben mindig előfordul ez a kifejezés: „Mindenekelőtt adjuk Isten áldását!“

²⁾ „Dukát“ = arany-ék, arany-étkemény. — Károly Róbert magyar király, veretett aranyaira ezt a köriratot tétette: „Sit Tibi Christe datus, quem Tu regis iste ducatus“ (Legyen neked adva ez az ország, a melyet te kormányozol). Ezután a körirat utolsó szavának („ducatus“ [= herczegség, tartomány, ország]) rövidített alakjával („dukát“) nevezték el az aranypénzt; a német még most is „Dukaten“-nek mondja.

³⁾ A török ,thepshi“ szóból csinálta a magyar a ,tepsi“ szót, de a magyarban nem jelent tányért (die Platte, die Bratphanne).

melltartóval⁴⁾. Az egész ruha arany-csipkével van diszítve. Ehhez (tartozik még egy szoknya⁵⁾; a füző-zsinor arany-szálakból (gilábdon, glábdon = *mulld, pld, mulld, pld, pld* voszgethél, voszgiathél). A második szoknya kék ,brozsirt kreditor‘-ból mellénnyel, öt pár ezüst-kapocscsal és az ő kötényével. A harmadik szoknya vas-szinű jóféle ,kámilot‘-ból a maga, ,czicziliá‘-ból (szövet) készült mellénykéjével és kötényével és öt pár ezüst-kapocscsal. A negyedik szoknya hamúszin ,czicziliá‘-ból készült, magyar mellénykével; ez a ruha ezüst-csipkével van diszítve és füzővel ellátva. Az ötödik szoknya olajszinű ,priszlér kámilot‘-ból, ehhez még kötény is tartozik. — Két mentét; az első mente, mely hamúszin ,lusztring‘-ból, paszománynyal és aranyfonálból készült zsinórral van diszítve; tíz ezüst-gommbal, torok-prémmeel és rókabőrrel béllelve. A második mente olajszin vékony posztóból, nyolcz pár ezüst-gommbal, paszománynyal diszítve, torokkal prémezve és rókabőrrel béllelve. Két mellrevalót; az első kék anyagból, arany-csipkével ékesítve, hat pár ezüst-kapocscsal, festett nyusztal prémezve. A második mellrevaló ,kreditor‘-ból aranyfonállal diszítve és ,jánot‘-tal prémezve. Három fejköltöt; az egyik ,zárba‘-szövetből paszománynyal diszítve; a második ,lusztring‘-ból francia arany-csipkével ékítve; a harmadik ,prozsirt kreditor‘-ból bécsi virágokkal diszítve. Két fejrevaló recze-fátyolt. Három selyem-kendőt (egyik a völegény számára), egy nyakravaló kendőt, selyemfonállal kivarrva. Huszonkét inget (ezek közt van a völegényi ing is!); három lepedőt, csipkével diszítve; két pár párnahéjt, az egyik pár ,czicz‘-kartonból és a másik pár vékony ,linczi‘-ból; két himzett abroszt sváb-vászonból (ésfábczkie); egy török ,zili‘-t (asztalterítő); egy ágyat két párnával; egy

⁴⁾ A XVIII.-dik században a ,Mieder‘-t (váll, füző, füzöny) melltartónak nevezte a magyar — ezen akta tanuskodása szerint.

⁵⁾ A mult században a női köntös felső részét „lájbi“-nak (a német Leibchen-ből), az alsó részét pedig „szoknyá“-nak, vagy külső-szoknyának (így is felső-szoknya), a második szoknyát: alsó-szoknyának nevezték. Most a köntös felső részét köntösdereknek (néhány köntös felső része: mellényke [Leibchen], míg a mellény férfi ruhanemű) és alsóját köntös-aljnak mondjuk.

ládát. A többit (adja meg) az isteni véghetetlen áldás és könyörületesség. Ámen.

Viszont én Mária, néhai Kolczáta Bogdán neje fiammal együtt jegyajándékban (ereszcsur) ígérünk a mi szeretett menyasszonyunknak, Katalinnak, hatvan darab sárga¹⁾ aranyat és ajándékban három arany-gyűrűt, egy paplant. A többit adja meg Istennek és a szent ösatyáknak (szurp nácháhárczhé) áldása. Ámen.

Iratott az Örményvárosban az Üdvözítő megtestesülésének 1761. évében, január hó 26-án.

*

Én néhai Simai Tódornak fia Salamon (Szaghaman voghormádz hoki Toderi Simájeán: Simai Salamon) ígérek szeretett hitvestársamnak, Katalinnak 40 az az negyven sárga aranyat és egy arany-gyűrűt. Különben adja Isten, hogy erre szükség ne legyen²⁾.

Szamosújvártt (Gérlla) 1771. febr. 9.

Én Simai Todor fia Salamon (Simai Salamon).

*10. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket
Merza Ripszima kapott.*

Dicsértessék a Jézus Krisztus. Ámen.

Istennek, ki jót akar és a mi Urunk Jézus Krisztusnak akaratából történt ez a szerencsés házasság Erdélyország Örményvárosában: Gerlában, a Szűz-Anya védelme alatt, ki szószolója az összes keresztényeknek és különösen legyen ezen menyekzőnek segítője, — a szentséges atya XIV. Kelemen úr pápaságának, Bajtay József püspöksége, főt. Verzár Lukács úr, ki hatalmas városunknak esperes-plebánosa, vitélő Novák Jakab főgondnok, térjedelmes városunk új főbirája Simay Tódor úr, — idejében (1771 év).

¹⁾ Az örményben „gármir“ jelentése: veres, veres-sárga; itt veres-sárga, vagy sárga.

²⁾ Az első férje meghalt és másodszor Simai Salamonhoz ment nőül.

Eljött Beteg Péter úr testvéreivel és barátjaival és a törvény rendelkezése szerint a papok és a családtagok jelenlétében megkérte a lélekszerető (hokészer) Merza Mária urnőtől szép leányát Hérípszimát nagykorú fivére: Toderás részére törvényes házastársul, mely házasságot tegye maga az Ur Isten boldoggá. Ámen.

E szerint én Mária fiammal Jánossal együtt adom szeretett leányomnak Ripszimának az isteni és szülői áldást, azután a következő arany-, ezüst-, gyöngyneműt és hozományt:

Egy jeggyűrűt, értéke 4 arany; egy 22 aranyat érő lánczot; négy sor nyakravaló drágagyöngyöt. Készpénzben 12 aranyat. Két pár fülönfüggőt; egyik pár értéke 4 és a másiknak egy arany. Két ezüst-kanalat. Két mentét: egyik kék metszett bársony, ez nyusztal van prémelve és ezüst paszománttal díszítve; a második vas-színű vékony posztóból, rókatorokkal prémelve, 8 ezüst gombbal és francia arany-csipkével ékesítve. Egy bundát finom zöld ,kámelot'-ból. Hat szoknyát; az első lángszínű kelméből; a második ,bikirt' kreditorból; a harmadik vadgalambszínű ,prisel'-ből; a negyedik finom kartonból; az ötödik és hatodik kanavászból. Öt kötényt. Két mellrevalót; egyik kék kelméből nyusztal prémelve, hat pár ezüst kapocscsal, francia ezüst-csipkével ékesítve; a második hamúszínű ,prisel'-ből ,jánot'-tal prémelve. Egy mellénykét fehér kelméből. Két vállruhát; az első ,perven'-ből barackkvirág-színű francia ezüst-csipkével díszítve; a második vadgalambszínű kelméből arany-csipkével ékesítve. Két fejkötőt; egyik fehér kelméből, fehér francia csipkével és rojtjal díszítve; a másik sávozott selyem, ezüst-fátyollal és rojtjal ékesítve. Tizenhárom keszkenőt, melyek közül 3 selyem, 3 mousselin, 5 linczi, 2 finom gyolcs. Husz ing a völegényivel együtt. Két párnát. Négy párnahéjt; kettő fehér finom lincziből széles csipke-betéttel, a másik kettő kartonból. Három lepedőt csipke-szegélylyel. Két abroszt selyemmel himezve, csipke-szegélylyel. Egy ágyat; két fejrevaló fátolt; egy menyasszonyi ládát. A többit pótolja az Isten áldása.

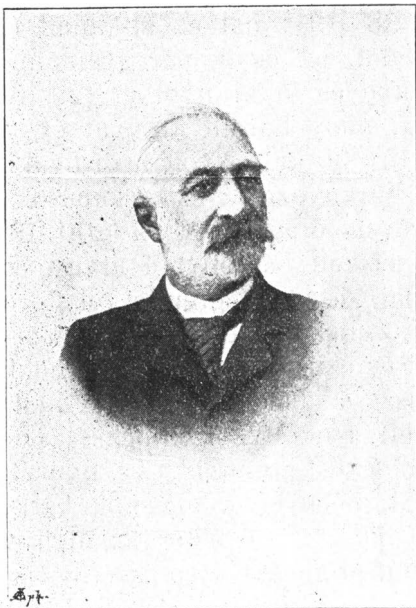
*11. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket
Lászlóffy Mánuság kapott.*

Dicsértessék a Jézus Krisztus! Ámen.

Én Lászlóffy Emánuel hitvestársammal Dsis-cháthunnal együtt adjuk szeretett leányunknak Mánuságnak előbb Istennek és szülői áldásunkat, azután a következő arany-, ezüst-, gyöngy és ruhaneműt:

Egy jegygyűrűt, értéke nyolcz arany (36 Rfrt); egy arany-lánczot a hozzá tartozó dukáttal együtt, értéke 20 arany (96 Rfrt); két aranyozott ezüst-kupát (a kettőnek súlya 20 lat [28 gr.] = 28 Rft); hat ezüst-kanált (26 Rft 15 kr.). Két pár fülbevalót, az egyik pár gyémántokkal és rubinokkal van ékesítve és öt aranyot ér (22 Rfrt 30 kr.), a másik pár pedig, mely három aranyat ér, rubinokkal van disztíve (13 Rfrt 30 kr.). Nyolcz sor nyakbavaló nagy drágagyöngyvet, aranyozott ezüst-kapcsokkal (400 Rfrt). Nyolcz sor kézrevaló drágagyöngyvet (200 Rfrt). Két mentét; az első zöld metszett bársonyból arany kreppinnel és arany-pontispánnal disztíve, prémje rokatorok, bélése „plüs”; a másik karmazsinszinű velencei adamaszkból, fehér francia csipkével és ezüst „szkofium”-gombokkal ékesítve, prémje festett nyuszt és bélése plüs. Két mellrevalót; az első zöld metszett bársonyból francia arany-csipkével, négy pár finom ezüst-gombbal; ez nyusztal van prémelve és plüssel van béelve. A második karmazsin velencei adamaszkból készült és fehér „czángli”-val van ékesítve; festett nyusztal prémezve és plüssel béelve. Hat szoknyát; az első finom lángszín anyagból, hozzátartozó vállruhával, melltartóval, arany-csipkéekkel és paszomántos füzővel ékesítve. A második hamúszinű finom kreditorból fehér virágokkal, hozzátartozó vállruhával, mely szövethből van készítve és fehér francia csipkével és szkofium-gombokkal van disztíve. A harmadik finom francia tafotából hozzá tartozó kreditor-mellénykével. A negyedik kék „priczeli”-anyagból. Az ötödik Pompadourszinű anyagból és a hatodik kanavászból. Hat előruhát: a kettő finom mousselinből „spicz”-cel ékesítve, a harmadik vékony

svábczkiból tászlikkal, a negyedik vékony linczi gyolcsból, az ötödik kartonból és a hatodik kanavászból. Kilencz kezkenőt: négy selyemből, egy mousselinből, egy battisztból spicczel, egy svábczkiból spicczel és kettő vékony linczi gyolcsból. Három fejkötőt: egyik fehér anyagból, fehér francia csipkével, ezüst rojttal és virágokkal ékesítve; a második sárga kelméből sárga francia csipkével ékesítve; a harmadik fehér ezüstös „plas”-ból rojtokkal és ezüst-csipkével ékesítve. Két belső gallért; egy főrevaló recze-fátyolt. Husz inget a völegényivel együtt. Két kendőt; egyik vékony svábczkiból aranyfonállal varva spicczel; a

Jsssekutz Antal, volt polgármester.

másik is svábczkiból selyemmel varrva spicczel. Két lepedőt vékony linczi gyolcsból csipkével szegélyezve. Négy párnahéjt: kettő finom linczi gyolcsból széles czérna csipkével és a másik kettő finom kartonból. Két párnát, egy derekaljt, egy lábát, egy széles tált, féltuczat tányért. A többit adja meg az Isten!

Én Mèndrul Toderás hitvestársammal Mánusággal és fiammal együtt igérünk a mi szerelmes menyünknek — az Isten áldásán kívül — jegyajándék-

ban ötven aranyat, egy pár arany-karpereczet, mely 27 aranyot ér, egy öt arany értékű gyűrűt, egy paplant. A többit pótolja az Isten áldása.

Ez a szerencsés menyekző megtartatott Szamosújvárt 1773. febr. 10-én.

12. Fejezet. Jegyadomány, melyet Khosza (Kasza)
Terezia kapott.

Szeretett leányom: Terezia Mármaros-Szigeten jegyet váltott Jursa Antal úrral (*B. Căpitan Ungureanu*). Midőn ki-nyilvánítjuk, hogy ez a szerencsés jegyváltás (snáhavor sánvokh), melyre ezennel szülői áldásunkat is adjuk, a mindenható Isten akaratából történt, — egyszersmind ide jegyezzük a hozományt (dsehez), mit leányunknak adunk én Khosza Emanuel fia Melchon és nőm:

Adunk egy arany-gyűrűt, négy sor igazi gyöngyöt, egy pár gyémántos arany-fülbevalót, egy pár más arany-fülbevalót; száz darab arany-pénzt; egy rend ruhát francia szövetből, melyhez tartozik egy ezüst-kapcsokkal ellátott és nyusztal prémezett mente. A második rend ruha velencei karmazsin, ádámast¹⁾-ből, ugyan ebből a szövetből készült ezüst-csattos és rokatorkkal ékesített mentéje is. A harmadik rend ruha „kreditor”-ból való, palástja pedig menyéttel van prémezve. A negyedik „kám-
lod”-ból varratott,

Lengyel Márton, volt polgármester.

ugyaneből a szövetből van készítve a köpeny¹⁾ is. Egy vállruhát pozsonyi szövetből, arany-kapcsokkal. Egy mel-

¹⁾ A szövegben „szulup”. Salop oláh szó: prémézett női köpeny, der verbrämte Frauenmantel. (L. Dicționar român-germán de Sab. Pop Barcianu, 559 lap).

lénykét, mely menyéttel van kibéelve. Más két mellénykét, egyik ,ádámask'- és a másik ,kreditor'-ból. Egy karton-szoknyát. Egy virágos lepelt. Egy selyem szövethöl való (zárba') és aranyszálakkal ékesített fejkötöt. Ezeken kívül a szokásos fehérneműt, párnahéjakat; egy ládát. Viselő ruhákat. Egy bundát ,kámélot'-ból rókával béelve. Egy nyakbavaló arany-lánczot.

Végül Isten áldása legyen rajtuk és Ábrahám atyánk gabonája soha se hiányozzék (házukból²⁾).

Sziget, 1781 okt. 12.

Khosza Melchon (Melchon Mánugi Khoszáján).

*13. Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket
Nevelics Zsuzsánna kapott.*

Dicsértessék a Jézus Krisztus! Ámen.

A jót akaró Isten, a mi Urunk Jézus Krisztus akaratából történt ez a boldog házasság Erdélyország Géra városában védelme alatt a boldogságos szent Szűznek, az Istenanyjának, ki legyen segítője és oltalmazója minden hívő kereszténynek, különösen pedig ezen menyekzőnek, — az összes keresztények egyházi fejének, szentséges Pius pápa, országunk püspökének Battyáni Ignácznak, Jakabffy János főesperes-plebános, (II.) József uralkodó, Novák Jakab egyházi főgondnok, Simay Gergely városi főbíró idejében.

Eljöttek Bogdán és József, néhai Mëndrul Tóderás fiai rokonaikkal és barátjaikkal és megkérték — a törvény rendelte egyházi és világi személyek jelenlétében — Nevelics Istvántól (az Izsáké) és ennek nejétől Mánuságtól szeretett leányukat Zsuzsánnát fivérök Kristóf részére házastársul, mely házasságot tegye az Isten boldoggá. Ámen.

E szerint én Nevelics Izsáknak fia István hitvestársammal Mánusággal adjuk szeretett leányunknak Zsuzsán-

²⁾ Hájr Ábráhamu bárachádèn misd ánbágász élá. Ez nem a bibliai Ábrahám, hanem örmény szent hitvalló és Szent-Leont tanítványainak egyike. Az örmény egyház emléket decz. 20-án üli meg. (L. Mechithár szótár, 234 lap).

nának előbb Istennek, azután szülői áldásunkat; továbbá a következő arany-, ezüst-, drágagyöngy- és ruhaneműeket:

Kézpénzben nyolczvan aranyat; egy husz aranyat érő arany-lánczot. Két pár fülbevalót; az egyik gyémántokkal van diszítve és 4 aranyat ér; a másik, mely gyöngyökkel van ékesítve, két aranyat ér. Nyolcz sor nyakbavaló nagyobbfajú drágagyöngyöt aranyozott ezüst kapcsokkal. Egy hat aranyat érő, karneollal és rubinnal ékesített aranygyűrűt. Két ezüst kupát és féltuczat ezüst-kanált. — Két mentét; az egyik kék metszett bársonyból, arany ,pontispán'-nal és ,szkofium'-gombokkal ékesítve és festett nyusztal prémelve; a másik mente téglaszinű ,kreditor'-ból, fehér ezüst-csipkével és hat ezüst-gommbal diszítve, préme festetlen nyusztbőr. Egy barackzvirágszinű bundát jóféle ,prizel'-ből. Egy festett nyusztal prémezett és szalmaszinű tafotából készült köpenyt („mántli“). Nyolcz szoknyát; az első kék szövetből készült, a hozzá tartozó vállruhával, mely arany ,pontispán'-nal és füzövel van ékesítve; a második téglaszinű ,kreditor'-ból a hozzá tartozó és kék szövetből varrott mellénykével; a harmadik ,átlás'-anyagból a hozzá tartozó sárga ,mor'-mellénykével; a negyedik barackzvirágszinű tafotából a hozzátartozó fehér ,mor'-mellénykével; az ötödik mákszinű jóféle ,prizel'-ből a hozzá tartozó és lángszinű anyagból készült mellénynyel; a hatodik kávészin kartonból, zöld tafotával szegve a hozzá tartozó karton-mellénykével; a hetedik fehér linczi gyolcsból ,mousselin'-nel szegélyezve, a hozzá tartozó gallérral és mellénykével; a nyolczadik fehér-veres flanelből. Két mellrevalót; az első kék szövetből készült, öt pár ezüstkapocscsal és arany csipkével ékesítve, prémje festett nyuszt; a második ,publikán'-szinű ,kreditor'-ból, öt pár kapocscsal, ezüst-csipkével és festetlen nyuszt prémmel ellátva. — Négy fejkötőt; az első kék szövetből arany-postispánnal és ezüst rojttal ékesítve; a második fehér morból aranyos ,blundis'-virágokkal; a harmadik finom fehér kreditorból, szalmaszinű ,dinduck'-kal ékesítve; a negyedik ,svábczki'-ből ,dinduck'-virágokkal ékesítve. Tizenhét kezkenőt: 5 selyem, 4 mousselin, 2 batiz, 2 svábczki, 1 fekete fátyol, 1 finom dinduck, 2 linczi gyolcs. Tizenegy

kötényt (előruha): 1 finom dinduck, 1 tafota, 2 mousselin, 1 svábczki, 3 linczi-gyolcs, 2 karton, egy jóféle veres kanavász. Három kendőt: egyik mousselinből rojttal, a másik svábczkiből selyemmel kivarrva és rojttal ellátva, a harmadik csipkével szegélyezve. — 34 inget, ezek között van a völegényi ing is. Négy párnahéjt; az egyik pár linczi gyolcsból széles csipke-betéttel; a másik pár finom porcellán-kartonból. — Négy lepedőt. Három párnát, egy derékaljt, egy ládát; egy főrevaló fátyolt, egy pár fekete selyem-kezttyüt . . . és kívánjuk Istennek többi áldását, szeretetet, egyezséget! Ámen.

Mi Bogdán és József, néhai Méndrul Toderás fiai, igérünk — kész akaratból — jegyajándékol a mi szeretett menyasszonyunknak: Zsuzsánnának az Isten áldásán kívül hatvan aranyat, egy négy aranyot érő gyűrűt, egy paplant . . . Legyen Istennek egyéb áldása és kegyessége felettök. Ámen. Szamosújvárt, 1783 febr. 11.

14. Fejezet. Kristóf Mária jegyadománya és jegyajándéka.

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Isten akaratából történt ez a boldog menyekző Erdélyország Gërla nevű örményvárosban a Szűz-Anya, ki minden keresztény hívőnek segítője, — védelme alatt, VI. Pius pápa, Battyáni Ignác püspök, II. József uralkodásának idejében (1780), midőn erős ¹⁾ városunk esperes-plebánosa főtisztelendő (árchiabádív) Jakabffi János úr, egyházi főgondnok Novák Jakab úr, főbirája nagyságos Jakabffi Kristóf (Cháchig Dzerigi Jakobján).

Ugyanis eljött Katalin úrnő (bikhá), özv. Duducz Tódorné szeretett fiaival, barátjaival és a rendes papság s a házi úr jelenlétében megkérte Kristóf Péter fiától Vártántól (Vártán Bedroszi Kristófján) és ennek nejétől leányukat Máriát fia: Gergely részére törvényes és Istenrendelte (Ászduádzábárkév) házastársul. Ezt a házasságot tegye Isten boldoggá. Ámen.

¹⁾ A szövegben: hëzorágál; azért mondja városunkat erősnek, mert közvetlen közelében: erőd, erősség, vár fekszik.

E szerint én Kristóf Vártán nőmmel együtt adom szeretett leányomnak, Máriának mindenek előtt az isteni és szülői áldást, azután a következő arany-, ezüst-, gyöngy- és ruhaneműeket:

Egy jegygyűrűt, értéke négy arany; egy más aranygyűrűt, értéke egy arany; egy arany-lánczot, értéke husz arany; négy sor nyakbavaló igazi-gyöngyvet ezüst-zárral; egy aranyozott ezüst-kupát; négy ezüst-kanalat; két pár arany-fülönfüggőt, az egyik gyémántokkal van diszítve; egy bársony-mentét, mely nyusztal van prémezve, arany-paszománynyal és franczia csipkével ékesítve; egy sárga ,kreditor‘ból készült és nyusztal prémezett köpenyt; egy karmazsin ,koncent‘ból készült és rokatorokkal prémezett bundát. Hét szoknyát; az első lángszinű anyagból, a második kék atlászból, a harmadik hamúszinű ,mor‘ból, a negyedik baraczkszinű ,prizél‘ból, az ötödik zöld ,koncent‘ból, a hatodik világos kartonból, a hetedik ,pikett‘ből. Nyolcz kötényt: az első ,dinduck‘ból rojtokkal, a második sárga selyemből, a harmadik ,mousselin‘ból, a negyedik finom ,linczi‘ból szegélylyel, az ötödik is ,linczi‘ból, a hatodik és hetedik kartonból, a nyolczadik vörös kanavászból. Két mellrevalót: az első lángszin anyagból nyusztal prémelve, ezüst-kapcsokkal és franczia arany-csipkével ékesítve, a második hamúszinű ,lisztrin‘ból nyusztal prémezve, öt pár ezüst-kapocscsal és franczia ezüst-csipkével diszítve. Egy vállruhát kék pozsonyi ,zárba‘ból; három mellénykét: egyik szövetből, a második ,kreditor‘ból és a harmadik selyemből. Három fejkötőt: az egyik selyemből, franczia csipkével ékesítve, a második szövetből, szintén franczia csipkével van diszítve, a harmadik ,dinduck‘ból félselyemmel ékesítve. 12 zsebkendőt: ezek közül egyik selyem, a másik velencei, a harmadik ,linczi‘, kettő himzett; huszonhat inget (ezek közt van a völegényi ing is!); két abroszt selyemmel himezve; három lepedőt: egyik síma, a másik kettő széles csipke szegélyzettel. Három párnát és hat párnahéjt; ezek közül három finom lincziből széles bécsi csipke-szegélyzettel; a másik három pedig finom világos ,tártám‘ból; egy fejrevaló virágos lepelt, egy ládát (ebbe kell a hozomány tárgyait rakni),

egy ágyat. Ezeken kívül adjon Isten nekik áldást, egyetértést és kölcsönös szeretetet, mely eltartson hosszú ideig. Ámen.

Viszont én Katalin néhai Duducz Tódor özvegye fiammal együtt igérünk a mi szeretett menyasszonyunknak jegyajándék czímen negyven (40) aranyat, egy jeggyűrűt és egy paplant. Ezeken kívül ajándékozza meg őket a mennybeli Atya irgalmával, kegyelmével!

Szamosújvárt 1785 január 31.

*15. Fejezet. Jeggyadomány és jegyajándék, melyeket
Pap Máni kapott.*

Az Ur Istennek, ki minden jót akar és az Üdvözítő Jézus Krisztus akaratából történt ez a boldog házasság Erdélyországban, az örmény Erzsébetvárosban (*Հայրապետական Եկեղեցի*: i Hájoczkh khághákhén Elisabeth) V. Pius pápa, az istenfélő és apostoli király II. József, nagyméltóságú Battyáni Ignác megyés püspök úr, Karátsonyi János úr papságának, — ki az istenészet tudora (dr. theologiae), apostoli missionarius, a főt. káptalan kanonokja, apostoli főjegyző, az örmény nemzet főesperese és a mondott város plebánosa, Jolbej Vártán főgondnok úr, Csiki Emanuel főbíró úr — idejében.

Eljött Jeremiás Kristóf anyjával: Mughál úrnővel, özvegy Jeremiásné asszonynyal és a törvény által rendelt személyek és papok jelenlétében megkérte Anna úrnőt, néhai Papp Jakab özvegyét, hogy szeretett leányát Mánit adja az ő fiának Jeremiás Gergelynek törvényes¹⁾ házastársul, mely házasságot tegye az Ur Isten boldoggá²⁾.

Eszerint³⁾ én Anna adom mindennek előtt az Isten és a szülői áldást⁴⁾, azután a következő arany-, ezüst- és drága-gyöngyneműeket:

¹⁾ A szövegben: i hálál ámusznutheán. Hálál (helál) arab szó: törvényes, valódi igazi.

²⁾ A szövegben: ,snorhávor ászeczhe' e helyett snorhávor árszeczhe.

³⁾ Ezen házassági szerződés tanuskodása szerint; a szövegben ,tárceál'. Itt a ,tárceál' hibásan van használva az ,áresiné' helyett; de fölösleges ez is, mert a következő ,náchjévárás' kifejezi ezt is.

⁴⁾ A szövegben az ,áldás' szót két külön örmény szó fejezi ki; az Isten áldását, mit a jelen volt egyházi személy kért le —

Egy záfíros jegygyűrűt, melynek értéke 74 rénes forint; egy gyémántokkal diszített gyűrűt (40 r. frt); egy gyémántokkal ellátott nyakbavaló keresztet (85 frt 30 kr.); egy pár, gyémántokkal ellátott fülönfüggőt (50 frt); egy más pár fülönfüggőt (28 frt 15 kr.); nyolcz sor nyakbavaló drágagyöngyvet (315 frt); kézrevaló drágagyöngyvet (200 frt); tizenkét ezüst-kanált (71 frt); tíz sor gránátot (72 frt 30 kr.); hat pár ezüst-nyelű kést (35 frt); egy bársony-mentét ezüst-készülettel és 10 pár finom ezüst-gombbal (160 frt); egy rókával bélelt, széles ,prizel'-ből készült bundát (85 frt 40 kr.); egy ,szálup'-ot (női köpeny) franczia-selyemből (15 frt); egy szoknyát ,kreditor'-ból mellénykével és készülettel (44 frt); egy más szoknyát, melynek ezüst készülékkel ellátott mellénykéje selyemből való (40 frt); egy prémezett szövet-mellrevalót, mely ezüst-készülettel és gombokkal van ellátva (22 frt 35 kr.); három szoknyát, hozzávaló ,sáketlik'-kel és ,komodék'-kal (30 frt); huszonhárom inget (ezek közt van a völegényi ing is, — 54 frt 31 kr.); negyven sing lepedőkre, párnahéjakra, kötényekre és ingujjakra való vásznat (45 frt); két selyem-zsebkendőt (8 frt); négy fejkötőt: ezek közül egyik aranyszövetből (,zárbá', 21 frt); egy derékaljt és két párnát (40 frt); 12 sing ruhának való ,mousselin'-t (24 frt); egy ruhatartó koffert (10 frt); fél-tuczat czin-tányért (dzinovi, 4 frt 40 kr.). . . . És Istennek több más irgalmassága fogyhatatlan legyen rajtok. Ámen.

Másodszor¹⁾ én Mughál igérek szeretett fiammal együtt, az én szeretett menyemnek²⁾: Máninak jegyajándékban száz sárga aranyat, ezen kívül egy jegygyűrűt és egy paplant . . . És Istennek többi áldása és Ábrahám atya bősége kifogyhatatlan legyen (házuknál). Ámen.

akkori szokás szerint — a jegyváltás folyama alatt (az ilyen szerződések mindíg jegyváltás után csinálták) ,Ászdudzóh orthnuthi-un'-nak (benedictio Dei), ellenben a szülői áldást ,orhnenkh'-nek (ma orthnenkh) mondja a jelen irat.

¹⁾ A szövegben tárceál: másodszor, végre. Az első pont felemlíti azt, mit a szülő ad (= hozomány); ellenben a második pont azokat a tárgyakat sorolja fel, miket a menyasszony (= ara) a völegénytől és (esetleg) ennek rokonaitól kap (jegyajándék = ,crescesur').

²⁾ A szövegben ,hársz': menyasszony).

16. Fejezet. Ászlán Jánosné jegyajándéka.

Én Ászlán János igérek az én szerelmes házastársamnak Katalinnak jegyajándékban (ereszcsur) 40 az az negyven aranyat, egy négy arany értékű jegygyűrűt és egy paplant.

Isten őrizzen meg, hogy meg ne történjék (Ásztvádz mi árászcze), de ha megbuknék, akkor is minden névvel nevezendő vagyonomból előbb nőmnek itt megnevezett jegyajándéka jöjjön ki.

Szamosújvártt 1791. febr. 15.

Előttünk: Ászlán Lukács és Ászlán Bogdán.

17. Fejezet. Jegyajándék, melyet Korbuly Anna kapott.

„Én Mitvisz Jakab hitestársammal és fiammal együtt ígérünk a mi szerelmes menyünknek (Korbuly) Annának először isteni áldást, azután dosban 60 aranyat, egy aranylánczot 13 aranyost, két gyűrűt 8 aranyost, egy paplant, meg esketést, mely kedd napon a parochialis templomban tartatik.“ Szamosújvárt 1797.

18. Fejezet. Jegyajándék, melyet Moldován Lukácsné kapott.

„Moldován Lukács kereskedő feleségének volt 8 sor nyakbavaló nagy és jóféle gyöngye (333,20 kr.); hat aranyozott ezüst pohara, melyek közül kettő fedeles (75 frt); egy tuczat ezüst kanala (45 frt; 5 pár mellrevaló ezüst-kapcsa és egy kontyba valója (11.15); egy boglárokkal ellátott jóféle gyöngyökkel készült pártája (100 frt).“ Szamosújvár, 1798. év.

19. Fejezet. Jegyajándék, melyet Ábrahám Józefa kapott.

„Én alább irt igérek az én szerelmetes mátkámnak: Ábrahám Józefának dost 200 aranyat, 20 sor kézrevaló jóféle-gyöngyöt aranyozott csatjaival (= 40 arany), egy gyémántos jegygyűrűt (értéke 9 arany) és egy paplant. Ezen kívül kívánom az Isten áldását.“ N. N.

20. *Fejezet. Jegyadomány és jegyajándék, melyeket
N. Terezia kapott.*

Mi alább irt atya és anya adjuk szeretett leányunknak Tereziának mindenekelőtt szülői áldásunkat, azután adunk:

Három ezüst-kanalat, egy pár arany-fülbevalót, öt sor nyakbavaló fehér drágagyöngyöt ezüst-zárokkal. Egy angol posztóból készült mentét, mely arany- és ezüst-csipkével (paszomány), s 8 ezüst-gombbal van diszítve, prémje rokatorok. Egy finom anyagból készült új bundát. Öt szoknyát; az első finom kreditor-tafotából, a hozzá tartozó, arany-csipkével készített pozsonyi vállruhával és a tafola-köténynyel együtt; a második selyemből való az ő szövet-mellénykéjével és mousselin-kötényével együtt; a harmadik zöld ,koncent'-ből készült selyem-mellénykével és vékony gyolcs-köténynyel; a negyedik szoknya veres-színű anyagból, jóféle kanavác-z-mellénykével és kanavác-z-köténynyel; az ötödik jóféle kanavászból kék köténynyel. Két mellrevalót; az első kék selyem-kreditorból ezüst-csipke készülettel, öt pár ezüst-kapocscsal; prémje nyuszt. Két fejkötőt; az egyik ezüst csipkével van diszítve, a másik pedig ,blondin'-csipkékből készült. Egy fejrevaló virágos fátyolt, egy bársonyból varrt ,kukli'-t. Nyolcz kezkenőt: 3 selyem, 2 mousselin, 3 vékony linczi gyolcs. Husz inget, a völegényivel együtt. Két finom kendőt selyemmel kivarrva. Négy párnahéjat finom gyolcsból; egy derekaljt, három párnát és egy ládát. Egy kötés finom kordoványt; huszonnégy darab aranyat pénzben... és mindenekfelett Istennek áldását.

Én Bátrín Kristóf feleségemmel és Danig fiammal együtt igérünk — örmény szokás szerint — Tereziának „ereszesurt“-t: huszonnégy aranyat, két arany-gyűrűt, egy paplant... és az Ur Istennek áldását.

Szamosújvártt 1800 febr. 1.

XXVII. Cikkely.

A hazai örmény házasság roppant kiadásait mér-
séklő, korlátozó és tiltó határozatok.

1. *Fejezet. Erzsébetváros hatósági határozataiból (1718 év).*

A)

Jegyváltás alkalmával ne tartsanak olyan pompás
vendégségeket, mint ezelőtt volt szokásban; hanem menjen

Dr. Lukács György, Békésvármegye főispánja.

el ebédre¹⁾ a vőlegény
a menyasszony házá-
hoz; de se a vőlegény,
se a menyasszony ré-
széről ne hívjanak meg
senkit. Zene ne legyen
a háznál.

A menyasszony aty-
ja siratót ne tartas-
son, mint ezelőtt szo-
kásban volt; de azért
a siratóestélyre leá-
nyokat hívhatnak, va-
lamint jelen lehetnek
a közeli rokonok is.
A násznagy ne küldjön
a siratóba senkit, a
vőlegény pedig legfő-
lebb négy vagy hat
ifjút, kik ott tánczol-
hatnak egy-két óráig,
azonban ne vigyenek

a menyasszonynak
ajándékot, se a meny-

asszony ne adjon az ifjaknak virágcsokrokat.

Se a násznagynak, se a papoknak kendőt ne adjanak.

Menyekző napján a menyasszony apja, vagy az apa-
helyettes csak hat pár vendéget vihet a vőlegényhez

¹⁾ *szug nunkun*: hácz udelu.

Ezelőtt szokásban volt, hogy a házassági szerződés (az az írás, melyben meg volt mondva, hogy mit kap a leány szüleitől) nyilvánosan felolvastatott menyekző napján ebéd alatt. E szokást eltiltjuk; készíthetnek ezután is írást, mit aláír a bíró és jegyző. A mit a menyasszony szülei kelengyeképen ¹⁾ adni akarnak, azt mind feljegyezhetik az írásba (ezüst serleget, kanalat, s. t. b.); szóval mindazt, a mit tehetségükhöz képest adhatnak. Mindaz, mit szüleitől kapott, a menyasszonyi ládában áll. (Eredeti örmény kéziratból).

B)

Erzsébetváros ²⁾ egyházi főgondnoka, a bíró és a 12 esküdt öreg (tanácsos ³⁾ 1718 január 3-án (örmény időszámítás szerint 1167-ben; $1167 + 551 = 1718$) a következő határozatokat hozták:

Mivel mi más időket élünk, mint minőket őseink éltek, azért kénytelenek vagyunk némely nemzeti szokást elhagyni és a viszonyokhoz alkalmazkodni. Szamosújvár (Gérlá ⁴⁾) tisztelt tanácsa közölte velünk (a változott

¹⁾ *պիտանայ*: birnák.

²⁾ Midőn az örmények a Küküllő mellett Erzsébetvárosnak alapját megvetették, e város közvetlen közelében már megvolt Ebesfalva, melyben magyar és oláh jobbágyok laktak. Erzsébetváros az Oláhpatakon innen épült, míg a falu a patakon túl feküdt. De megvette Erzsébetváros örmény közönsége a városuk mellett fekvő Ebesfalvát, mint az Apaffy-féle kincstári birtokot, 1758-ban és azt az örmény városba olvasztotta; az egyesített két helység a város nevét kapta: Erzsébetvárosnak neveztetett; azonban némelyek még azután is használták, noha jogtalanul, az Ebesfalva nevet. Az itt szóban levő kézirat hibásan nemcsak az „Ebesfalva” nevezettel él, de sőt falunak nevezi e esinos várost: „Zájsz kéréczhákh vászén hásztádutheán kjughisz miéroh — Ezen határozatokat falunk számára hoztuk.”

³⁾ A mint a latinban a senex (öreg) szóból képzett senator szolgál a „tanácsos” kifejezésére, úgy az örmény is a dzér (*ծեր*: öreg) szóból alakított dzérkh-nek mondja a tanácsot.

⁴⁾ Annak az elpusztult falunak, mely Szamosújvártt, ott hol most az állami főgymnasium és az előtte levő szabad tér van, — terült el, nevére az oláhság az 1700-ban épült várost Gérlá-nak nevezte el; apáink azonban városuknak örményül: Hájákhághákh

viszonyokhoz alkalmazott) megállapodásait . . . és mi nemcsak elfogadjuk a szamosújvári határozatokat, hanem írásba is foglaljuk, hogy azok állandóan megmaradjanak; azokra pedig, kik e határozatok ellen cselekednének, 24 magyar frt büntetést szabunk.

„Ha az ifjú jegyet váltott, erről tegyen jelentést a papnak, hogy ez gondoskodjék a háromszori kihirdetésről, ki csak három vasárnap eltelte után áldhatja meg a jegyeseket. Ezen cselekményért fizet az elsőrendhez tartozó vőlegény a papnak két magyar forintot, a második rendbe sorozott 4- és az, ki a harmadik rendhez tartozik, 2 sustá-
kot¹⁾. A menyasszony is, ha az első rendhez tartozik, fizet stolában 3 pénzt, a második és harmadik rendhez tartozó 2 — 2 sustákot (szémák). A megáldás a templomban történt; a jegyesek megbízottjai a templomon kívül várakoztak a papra; ez kint átvette az áldásdíjt és átadta a jeggyűrűket.

Az esketésért fizet az elsőrendhez tartozó a papnak 6, a második rendhez tartozó 4 és a harmadik rendhez tartozó 2 magyar forintot. Azok az ifjak, a kik más helyről hoznak menyasszonyt, az említett összegek felét fizetik.

Egy keresztszentelésért adjanak a papnak 4 és keresztelésért 3 sustákot. A szegénysorsú kereszt-apa csak 10 pénzt fizessen.

A mely ház menyekző alkalmával a szegényeket meg akarja vendégelni, ott terítsék meg az asztalt és rakják meg azt étkekkel addig, a míg a násznép a templomban lesz; a mádagh²⁾ után a pap kap 1 magyar forintot.

(*Տալաթքաղաք*), magyarul: Örményváros, latinul: Armenopolis, németül: Armenierstadt nevet adtak. A Ferdinánd-féle diploma azonban e várost a mellette elterülő Martinuzzi-vár nevérol, Szamosújvár-nak nevezi; azóta (1838) e név alatt ismeretes.

¹⁾ Susták: 6 krajczár.

²⁾ Menyekző napján a szegények számára terített asztal nevezetett „mádách“-nak (*Մադաչի օրը*), azaz a szegények napja, *ինգեհաց*).

Ha elsőrendhez tartozó ember hal el, a temetésért kap a pap 2 magyar forintot, a másodrendüért adnak 4 és a harmadrendüért 2 sustákat. Az ifjakkak sír-ásási díjban adjanak az elsőrendüért 3 horgost¹⁾, a másodrendüért 2 horgost és a harmadrendüért 1 horgost; de keszkenőt nem szabad venni²⁾. Ha más társaság is segédkezne a sír-ásásnál, akkor ennek adassék a keszkenő. Abban az esetben, ha sír-ásás alkalmával az ifjak nem lennének otthon³⁾, akkor a többi társaságok ássanak sírt, de a díjt felezzék meg az ifjakkal.

A beavatás⁴⁾ után kap a pap az elsőrendütől 8 magyar forintot, a másodrendütől 6 és a harmadrendütől 4 magyar forintot.

A jegyváltáskor felmerülő költségek fedezéséhez hozzájárul az elsőrendhez tartozó ifjú 8, a másodrendhez tartozó 4 és a harmadrendhez tartozó 2 magyar forinttal; önkényt adhat bárki többet is.

A szattyán készítő timár-társaság szolgálatot tegyen a vőlegény mellett, míg ez a menyekzöről haza jön.

A vőlegény ne vezesse karon a templomba a menyasszonyt, hanem ő menjen a férfiakkal és a menyasszony az asszonyokkal. A templomban a vőlegény és menyasszony le ne üljön; a menyasszony homlokát ne csókolják meg, hanem csak szerencsét kívánjanak neki. Estve a vendégség alkalmával a vőlegény le ne üljön az asszonyok asztalához, hanem vőféli szolgálatot tegyen.

Csak meghatározott számú vendéget hívjanak a menyekzöre; de a lakomából a meg nem hívottak is részesülhetnek. Ezek számára külön asztalt terítsenek; az asztalrendező⁵⁾ az ifjakkal küldözzessen ezen ételekből; az elsőrendhez tartozó ifjú e szolgálatért kapjon 4 és a másodrendű 3 sustákat. A vőlegénynek, ki most „király“-nak⁶⁾

¹⁾ Horgos: pénznem.

²⁾ *lálékh eshi genáh*: lálékh eshi genáh.

³⁾ Hanem vásárban.

⁴⁾ *khárászunkh*: khárászunkh (40 nap eltelte után tartandó ünnepély).

⁵⁾ *széghászin derê*: széghászin derê.

⁶⁾ *thákávor*: thákávor.

neveztetik, ezt ne mondják meg sem kint azt útczán, sem menyekző alatt, sem az asztal tartama alatt.

Intézkedés a kenyérsütés- és szövésről. Mindenki lisztjét maga szítálja meg és süsse meg a kenyerét.

A vőlegény ruhájának megáldásáért a násznagy fizessen 3 sustákat.

Menyekző alatt 8 keszkenőnél több ne legyen; ebből adjanak hármat a násznagynak, egyet a vőlegénynek, hármat a vőlegény apjának vagy testvérének (ezek után kioszthatják a kendőket, a kik közt akarják) és egyet a timár-társulat czéhmesterének. Ha másfelé mennek menyekzőre, akkor mindenkinek adjanak kendőt, még a hivatatóknak is.

Menyekzőre 18 párnál többet nem szabad hími; 6 párt hívjon a násznagy, 6 párt a vőlegény és 6 párt a menyasszony. Ha más helyről hoznak menyasszonyt, akkor 9 párt hívjon a násznagy és 9 párt a vőlegény.

A vőfelek lakomáján jelen legyen a násznagy is 3 pár emberrel (ezek közt legyen a menyasszony apja két legjobb barátjával).

A rókát (bőr) az a bíró kapja, a hovavaló a leány, és a kendőt az a czéhmester, a hol a menyekző tartatik.

Esküvő után tartandó lakoma alatt minden vendég elejébe külön pohár tétessék.

A vőlegény, menyekző előtt, a násznagygyal, pappal, a vátáhval¹⁾ és más társaival (összesen tizenkét személy) menjen a borbélyhoz borotválkozni; azután menjenek el mind a tizenketten fürdeni; valamint a borotválásért, úgy a fürdésért járó díjt is (egy-egy magyar frt) a násznagy fizesse.

Ha tűz ütne ki valamely háznál, úgy tartozik minden ház egy-egy embert kártyussal vagy cseberrel kiküldeni az oltáshoz; az, ki ez ellen vét, 12 magyar forint büntetést fizet.

Tartozik mindenki telkét bekeríteni, hogy a szomszéd kárt ne szenvedjen. (Eredeti örmény kéziratból).

¹⁾ *qunqun*: vátáh (aleczéhmester).

2. *Fejezet. Szamosújvár hatósági rendeleteiből.*

A)

1. Nem szabad sem kis, sem nagy asztalt küldeni a völegénynek (*ne dthd ne uqquwly uduuü luyhlyw* vécsh miédz, vécsh bizdig szêghán chêrgelu), sem a völegény ne küldjön a menyasszonynak asztalt; hanem a ki meg akarja aján-dékozni a völegényt, hívja a házához és vendégelje meg: megajándékozhatja 100 arannyal is.

2. Zsebkendőt paszománttal (*qibzawuṣu* gilábdon) köríteni nem szabad, hogy azt jegyváltáskor a násznagynak, vagy a vőlegény embereinek adják; vőlegényi inget sem szabad sem csinálni, sem adni, sem himzeni (*uuzḥulim* náschelu). A ki ezen tilalom ellenére himzene, azt a városból kiűzik; az ajándékozó (*uḥḥim* dévoghè) 40 arany büntetést fizet és a himzett tárgyat, legyen az zsebkendő, ing . . . — ha megtalálják, tűzbe dobják és az ajándékozót megbüntetik.

3. A kelengye (dsehez) tárgyait ezentúl nem szabad paszománttal (aranyszállal) himezni, de még egyéb tárgyat sem, mit az úrnő (*qthpuu* bikhá) visel; azt, a mi már kész, vagy rég óta már megvan (*qth uapuo* hin árádz) — elviselhetik; de újat se ne csináljanak, se ne himezzenek. Az előbbi pont szerint a himző a városból kiüzetik, és a viselő 40 arannyal büntetetik.

4. Mostantól fogva nem szabad — a tanácsosokon kívül — begyes ruhát viselni (*қолжабықты қағида* gusanerov hákuszt); de az viselhet, ki 50 magy. frt adót fizet, továbbá viselhetnek a társulatok elnökei (*таппаруға* szărészttá). Ha valaki tanácsosnak fia, vagy fivére is, akkor sem viselhet, ha nem fizet 50 frt adót. A bíró, a tanácsosok és azon polgárok, kik 50 frt adót fizetnek, fiaik számára nem csináltathatnak begyes ruhát, míg vőlegények nem lesznek. A régi ruhát bárki is elviselheti. Büntetés 40 arany.

5. Annak, ki 50 frt adót fizet, neje vagy leánya nem viselhet kapcsokat (*patinkáner*, ezüst-arany) sem selyem-harisnyát, sem selyemmel kivarrt csizmát, hanem csak szattyán-bőr-csizmát; a ki ez ellen vét — legyen

az a leány, menyasszony — a birónak, vagy valamely tanácsosnak leánya is — annak a város-szolgák lehuzzák lábáról — a csizmát; büntetés 40 arany.

6. A vőfelek lakomájára asztalt ne vigyenek a vőlegény házához se a násznagy, se a komák.

7. Midőn a halottat temetni viszik, arcza ne legyen nyitott (*կրկնը քայ չի ամուլի* erészē páczh cshi dānin), hanem tegyék reá a koporsó-fedelet és úgy vigyék.

8. Valamint a nős, úgy a nőtelen férfi paszomántos ruhát csak akkor viselhet, ha 50 frt adót fizet. A gyermek vagy ifjú ruhájára ne tegyenek paszomántot, míg el nem éri a vőlegényi időt. (Vár. lev. 1741, ápr. 12. „Örmény prot. II. köt. 276 lap.)

B)

Se nagy, se kis asztalt küldeni nem szabad; azért se a vőlegény menyasszonyának, se a menyasszony vőlegényének asztalt nem küldhet. Hanem, ha szereti az após vejét, akkor hívja azt házához és ajándékozza meg — ha úgy akarja — 100 arannyal is; hívja fia aráját házához és adjon neki ajándékban annyit, mennyit akar. (Vár. lev. 1741 év ápr. 14-én hozott városi határozatokból, 2 pont).

C)

12. Ezután azt a szokást, hogy menyekző után a násznagy és násznagynő (a rendeletben *ամսրմըրները* : szánēmērnérē; irodalmi nyelven: *սանահայր, ամսամայր* : szánáhájrr, szánámájrr) az újpárt (újházasok, *տղա՛հ հարմները* : dēgháh hársznérē) házukhoz hívták és őket ott megvendégelték, megajándékozták (*պաշկըշած էղիլին* : bāschēsádz eghilin) — nem szabad gyakorolni. A násznagypár ezután sem zsebkendőt (*լալեխ* : lálēch), sem pénzt (*պան* : bān), sem egyéb tárgyat (*օղկալ քան* : ozgáh pān) ajándékba az újpárnak nem adhat.

13. A (nőtelen) fiatalok (*կարծները* : gēdrēdsniérē) ezután ne menjenek a menyegző elébe (*հարսընկրացը ղիմաց* : hárszēn-

voráczhè timáczh), se haza ne kísérjék azt. Húsvétkor ne járjanak „Mi atyánk“-ot mondani; de már karácsonkor — a kik akarnak — járhatnak kántálni, úgy szintén a kántorok (*mhpuynčuhur*: diráczhunér) is. A gyermekek sem húsvétkor, sem karácsonykor nem járhatnak „kántálni“ (*antuhur antum*: ávédisz ászelu: üdvözetet mondani).

14. Menyegző vagy vendégség alkalmával, továbbá karácson, húsvétkor vagy más nagy napokon a cigányoknak nem szabad „kántálni“, vagy éjjeli zenét adni.

15. A hozomány dolgát igazítsa el minden városi polgár vagy jegyváltás alkalmával, vagy legalább menyekző-előtt, de ne a menyekző ideje alatt (*qurmuqhñ duudihuhur*: phészágin zsámánágé).

16. Menyekző alkalmával az első rendhez tartozó gazda hívhat lakodalomra 12 párt, a menyasszony részéről is hívhatnak 12 párt; a násznagy vihet magával még egy személyt (*soqh*: hoki, lélek). De azért a rokonokkal együtt 26 párnál többen nem ülhetnek asztalhoz — a papokon, a „consiliarius“-on, az egyházi főgondnokon, a főbiron és az idegeneken kívül. A második osztályhoz tartozó vőlegény mindkét részről — a násznagy-párral együtt — csak 18 párt és az a vőlegény, ki a harmadik rendhez tartozik, a násznagypárral együtt csak 12 párt hívhat meg lakodalomra. A vőfelek (*ompuqruqr*: odênvêráczhè) számára külön asztalt ne terítsenek, hanem azok lábon álljanak a lakoma végeig. Lakodálnak vagy más vendégség alatt senki, se serleget (*qurp*: phárcs), se poharat (*ququh*: kává) földhöz ne üssen, se ne törjön (*qumhñur* *zh* *qupuhñur* *u* *ez* *qomphñur*: kédinè cshi zárnin u ocsh godrin) az alább irt büntetés (*omumur*: dsurum) terhe alatt.

17. Násznagyot keresni csak maga egyedül (*utuhñuhur*: menenágé) a vőlegény, atyjának vagy fivérének vagy valamely közeli barátjának (*omphñur* *puqbuhur*: modigi párégámé) kíséretében mehet; ott kérje fel a násznagyot, de nem maradhat ott ebéden (*soqh*: háczhi, kenyérre).

18. Jegyváltásra a vőlegény egy papot, négy személyt és barátjai közül legfőlebb még egy-két személyt vegyen; mindössze kivüle haton legyenek a vőlegény részéről. Nagyon nagy (*uhd* *uhd*: miédz-miédz) lakomát ne adjanak

akkor sem, midőn a vőlegényt „házába bevezetik“ (*սուր
խօթէլուն ժամանակը*: dun chothelun zsámánágè, midőn „in-
trodukálják), hanem a gazda vigyen ilyen alkalommal a
papon kívül még 4 személyt . . .

19. A siratón és a nagy lakomán (lakodalom) kívül
(*հինադոնքէն ու մեծ հարկէն դուս*: hinátronkhen u miédz hárgen
tusz) nem szabad más vendégségeket csinálni. A vőfelek ré-
szére csak menyekző előtt egy nappal előbb szabad asz-
talt (vendégséget) adni, melyből azonban csak azon vőfelek
vehetnek részt, kik tényleg szolgálatot is tesznek (*կու աշխատին*:
gu ás-chádin). A fiatalok a borotválkozás napján ne men-
jenek a menyasszonyhoz, hogy ezt üdvözöljék („Szerencsés
vagy, hogy fejkötő alá kerülsz.“ — „Örvendj, hogy az
asszonyok sorába kerülsz.“). A násznagy se menjen az
nap oda vendégeskedés (*հարկըլլուն*: hárgèvelu) czéljából.
Eddig szokásban volt, hogy menyekző napján az ifjak
társulata (*կըսորըմերը պրստղախոր*: gèdrèdsniérè brásztávájov)
elment a vőlegény és menyasszony házához, hogy üdvö-
zöljék az arát (szerencsés férjhezmeneteleért). Mostantól
maradjon el ez a szokás.

20. Zsebkendőt — de ez selyemből való legyen —
csak a vőlegénynek adjanak; másnak senkinek sem, tehát
sem a papnak (derder), sem a násznagynak.

22. Siratót (*հինադոնք*: hinátronkh, nőrablás) ezután
csak férfiak tarthatnak (de ezek is idegen férfit magukkal
nem vihetnek). A hináthronkhot lehetőleg nappal tartsák,
úgy hogy az félészakáig véget érjen (*մինչեւ կէս քըշեր վերջ իւայ*:
mincsjhév gesz khèsér vércs ilá).

23. Más vendégségeket, úgy a lakodalmakat is éjfél
12 óráig be kell fejezni; ezentúl se ember, se zene
(*լսուի*: lávuth, hegedű) ne talállassék (az utcán), hanem
mindenki (*ամէն մէկը*: ámen megè) térjen nyugalomra
(*հանդըստիւթեան էրթայ*: hángèsztutheán ertháh).

24. Ezután egyáltalában nem szabad sem a vőlegény-
től a menyasszonynak, sem a menyasszonytól a vőle-
génynek sem nagy, sem kis asztalt küldeni. De részletet
(nászib) se küldjenek semmi alkalommal sem, tehát
se húsvét, se karácsonykor, sem más alkalommal; újévkor
necsak a vőlegénynek, de sőt a legközelebbi rokonoknak

se küldjenek aszalványokat (*hərçl, qıl'u*: jémseghen, gyümölcs-félék).

25. Eltiltja a tekintetes város, hogy ezután se a násznagy, se a vőlegény fivérei ne adhassanak „bernát“ (*uql'nūu*: menyasszonyi ajándék) a menyasszonynak menyekző alkalmával; hanem adjon a menyasszony apja leányának „berna“-képen annyit, mennyit vagyoni állása megenged (*gūu hūmūmūθhūūū*: őszd gároghutheánê) és ezt foglalja írásba (*qəpəpəθhūūū hūmūū*: kərorenkhin gārkhê), ugyszintén a vőlegény szülei is adják ki fiok részét, de ne nyilvánosan (*hūθl, pəuql'hōt, θhūūū*: háthe publice cshidán).

(26, 27, 28 és 29 a „Monográfia“-ban más helyütt már fel van használva [a 26: idegenek számára adandó szállás; 27: munkátlan emberek; 28: koczka, kártya-játék a korcsmákban; 29: a betelepülők megvizsgálása]).

30. Midőn jegyváltás után a vőlegény apósa (*uūhūū*: ániér) házához megy atyúlbátyja (vagy anyúlöcsse: *həpəhəpəpə* == *həpəpə*: horáchpár == hopár) vagy bármely rokona (*uql'qūhūū*: ázkágán) vezetése mellett, akár kíserte őt a társulat (*uql'ūūūuql'ūūū*: brásztávájov), vagy nem kíserte (*uql'ūūūg uql'ūūūuql'ūūū*: áranczh brásztáváji), nem adhat sem zsebkendőt, sem egyebet ajándékba; de menyekző után egy hétre az após vejét ennek anyjával és fivérével együtt meghivhatja házához (meghivhat ekkor még másokat is, a kiket csak akar: *qıl'qıl' or hūūθhūūū*: ézvov or gámenáh) és ekkor a „*həpəpəhəpəpə*“ ideje alatt tehetségéhez képest megajándékozhatja (*uql'zūūūθhūūū*: bás-chéselu).

32. A menyekző alkalmával kalácsot küldeni még a legközelebbi barátnak sem szabad.

(33: temetkezés. Felhasználtam a „temetés“-nél).

(34: marhát a határra kiengedni nem szabad. Felhasználtam a „Monográfia“-ban).

35. Fegyvert a városban — szükség nélkül — ne süssön ki senki, se nappal, se éjjel, se menyekző alkalmával. Éjjel a városban szánkázni — kiabálva-ordítva: (*hūūθhūūū or pəpəhūūū*: gáncshelenê ocsh rêknit) nem szabad.

(36: keresztelés. Felhasználtam a keresztelés című fejezetnél).

37. Nagy vendégség vagy menyekző alkalmával az első osztályhoz tartozó házigazda — ha akar — adhat tíz fogás ételt (*10 սոյ ուտւում: 10 soj udelu*) a salátán és a csemegén kívül. Az a házigazda ellenben, ki a második osztályba van sorozva, nyolczfélét és a harmadik osztályhoz tartozó hatféle ételt, de többet — nem. Az asztal mellett 5 óránál tovább ülni nem szabad (*5 սահման սովորաբար չէ նստելու քաղովք*), hanem azután tánczolhatnak és vigadhatnak (*խաղալու եւ ուրախանալու պիտան: chaghálu jév urá-chánálu bilán [bi gárnán]*).

38. Így határozta el ezeket a tekintetes tanács a tekintetes várossal együtt, hogy ezeket a fentebb írt pontokat, melyek az egész város előtt felolvastattak, mától fogva tartsa meg mindenki (*ամենմէկը: ámenmegè*) és azok szerint járjon el; de a ki nem engedelmeskedne (*չի նսազանդէր: cshi hênázánter*) és ezen pontok ellen cselekedne (*ժաժէր: zsászser*), 24 magyar forint birságot fizet minden egyes alkalommal; azokra ellenben, kikről nem lehetne felvenni a birságot, ugyanannyi lapát fog csapatni (*որոնց մօտէն չի կարնար ուսոյց արնելու, նա տրվի անկրթութարք Երեսողայ այնպիսին: voronczh moden cshi gárnár uszkiczh árnelu, ná dêrvi ánc'hédarè lopátá ájn biszin*). (Vár. lev. 1765. ján. 24-én hozott tanácsülés határozataiból).

D)

Rendeletek, melyek szerint fognak azok kormányoztatni, kik menyekzött, temetést, halotti tort (*հոգուհաց: hokukáczh*) és keresztelést akarnak tartani. (Vár. lev. 1772—77 szám).

Habár különböző időben igen hasznos rendeleteket adott ki ezen tanács és gyakortább meg is újította azokat; de a mindennapi tapasztalás tanúsítja, hogy a mi embereink azon szabályrendeleteken kívül még mennyi új szokást találtak ki, melyek, mivel mértékfeletti költségekkel járnak, nagy kárt (*զեն: zén*) és ártalmat (*զարարութիւն, záráruthiun*) okoznak ezen polgárzatnak.

Ezen okból a tekintetes városnak tanácsa nemcsak a régebben kiadott kikötéseket (*կապերը, gábérè*) és rende-

leteket az alatta levő polgárság előtt nyilvánossá teszi, hanem mindenki szemei elé téve a jelen szorult időket, parancsolja, hogy a következő pontokat, melyek a menyekzöre vonatkoznak, tartsa meg mindenki, mert ellenkező esetben kegyelem nélkül meg fognak büntettetni.

1. Mehetnek menyekzöre a völegény és menyasszony rokonai vagyis a szülők mindkét részről, após a (menyasszony apja: a völegény apósa, *uüluu*, ániér, socer), anyós (*uüluu*, szgészur, a völegény anyja a menyasszony anyósa), fivérek (*uüluu* ághpêrdikh), nővérek (khêrvêdikh *uüluu*), gyermekek (*uüluu* zâvgéniér), unokák és az unokák fiai és leányai; elmehetnek ezek a nőkkel együtt, még ha összesen harminczan¹⁾ is lennének. De

2. Ezeken kívül nem szabad meghívni (*uüluu* *uüluu*: hêrámezczehkh ánelu) menyekzöre senkit, akármilyen állásban is legyen az; azonban egy-egy kiváló embert, vagy olyant, kinek nincsenek közeli rokonai, szabad menyekzöre vinni. Jelen lehet az eskető-pap is (*uüluu*, bêszâgogh). A ki ez ellen cselekedne, minden fölös ember után hat magyar forint²⁾ büntetést fizet.

3. Az ételekre nézve az első osztályhoz tartozó adhat 10, a második osztályba sorozott 8, a harmadik osztályban levő 6, és az, ki a negyedik osztályhoz tartozik 4 fogást³⁾. Ennél többet nem adhat senki. De meg van engedve, hogy a vendégek nagyobb vagy kisebb számához képest, több vagy kevesebb tálat (thepszî = czintányér) hordozzanak körül. A ki ezen kikötés ellen cselekedne, minden fölös ételért két magyar forint büntetést fizet. A harmadik és negyedik osztályhoz tartozó emberek menyekzöjükre

¹⁾ Az örmény ilyen esetben (midőn határozott számnév fordul elő) nem azt mondja *uüluu d' uüluu* (harmincz ember), hanem *uüluu uüluu* (harmincz lélek). Ez a rendelet is a *uüluu* hoki (animus) szót használja.

²⁾ Néha napján elvétele egy-egy örmény használja a „forint“ kifejezésére a „florin“ szót is; de szélben-hosszban a „mádsri“ szó, mely mádsár (= magyar) szóból van alkotva, — használatos. Aktánkban így: „mádsri Mádsërkhî“ (Magyarországi forint = magyarországi magyar [forint]).

³⁾ Fogás = eine Tracht (Speisen).

pástetomat (Pastete), bélest (բարբառ, pághbáds) és sütő-kemenczében sült süteményt (փրփրան Խոփող, փրփրան phérán chëmoreghenniér) ne készíttessenek. Ezen célból a tanács, tagjai közül biztosokat küld ki, kik a kapott utasításhoz képest nyilvántartják a vagyoni állásuk szerint osztályokba sorolt gazdákat. Különben is ezek közül azok, a kik menyekzöt akarnak tartani, kötelesek eleve a kirendelt biztosoknál jelentkezni.

4. A házassági lakodalmak alatt a nagy urak, az előljárók, a tanácsosok, a nemes-emberek, vagy jelentékeny és neves nagyságok tehetnek asztalaikra nyers és aszalt gyümölcsöt is (սուր թուղաց, համ չոր Խորիչ, hám[is] tházsá, hám cshor jémis); de más csemegét (postpast) ezek elébe sem tehetnek, hanem csak piskotát (Biskuit) és csukros mandulát (շաքարաւ Խուշի կտուր, sákhrod nusi gud [mandulamag]). Mások menyekzőin csak rétes (ծալճու քիւր, dzáldzu khénis) találtassék. Ezek délután rozsolist, kávé és kalácsot¹⁾ nem éldelhetnek. Az ellenkező 12 magyar forint büntetést fizet.

5. A jegyváltás²⁾ lakoma nélkül történjék. Házasság előtt „nőrablás“³⁾ ne legyen, a vőfelek részére (օտընդորաց : odênvoráczh) pedig sem házasság előtt, sem azután lakomát ne rendezzenek. A házassági ünnepély csak egy napig tartson. Következő nap se lakoma, se táncz ne

¹⁾ V. ö. az örmény Խալաւ (cháláds) szót a magyar kalács szóval.

²⁾ A Կշուր (nêsán, sponsalia) örmény szóból, mely jegyváltást jelent, csinált a hazai örmény az első betű (v) elhagyásával és a vokh (զօք) végszótag hozzáragasztással շուրվօք (sánvokh) szót.

³⁾ Ez az ártatlan, mulatságos, de költséges szokás, mit a hazai örmény Կիտարոնք hinátronkh (hinátêrunk = rabbátétel) szóval jelöl, még a pogány korból maradt reánk, midőn a férfi a nőt valósággal elrabolta. Most a vőlegény éppen az ellenkezőt tette: visszavitte jegyesét ennek szülei házához. A multság különben így történt. A jegyben járó nő, szülei tudtával menyekzője előtt egy-két nappal estve barátnői társaságában elment a háztól valamelyik közel lakó nőrokonához és itt elrejtőzött. A vőlegény megy egyedül menyasszonyához látogatóba, de jegyesét nem találja honn. Szülei azt mondják, hogy elvitték, elrabolták;

legyen a háznál; hanem a völegény és menyasszony emberei közül a közeli rokonok összegyűlhetnek másod nap a lakodalmas háznál. Itt ekkor egyéb friss ételt nem főzhetnek, hanem — a levesért (*суп* *sup* survin hámár) marha-húst (*говядина* *gov* misz), ezen kívül fogyaszzák el az első napról maradt ételeket.

БЮДЖЕТНОЕ УЧЕБНОЕ ПОСОБИЕ

Ájuázouszky János, festőművész.

de ha Ön igazán szereti leányunkat és nem tud nélküle ellenni, fogadjon fel embereket, menjen utána és emberei segítségével hozza vissza... Erre a (látszólag) szomorító hírre elsiet a völegény, megy embereihez, rokonaihoz, barátjaihoz, kik őt bizonyos helyen összegyűlve várják. Most meggyújtják a fáklyákat és zeneszóval indulnak a menyasszony felkeresésére. Még ha tudják is, hogy hová rejtőzött el a menyasszony, akkor sem mennek egyenesen oda, hanem körüljárják a várost... keresik itt is, ott is... végre megtalálják és örvendve, dalolva, nyugtalanító lármával viszik haza az arát szülei házához.

6. A lakodalmi étkek elkészítésével legfőlebb négy ember foglalkozzék: egy pár a vőlegény és egy pár ember a menyasszony részéről forgolódjék a konyhában. A lakodalmas háztól étkeket semmi szín alatt sem szabad másfelé küldeni két magyar forint büntetés terhe alatt.

7. Vasárnap és pénteknap menyekzőt tartani nem szabad. Az ellenkező 24 magyar forint büntetést fizet.

8. Az asztal terítéséhez a háziakon kívül a két első osztályhoz tartozó gazdák még alkalmazhatnak más két személyt; de a két utolsó osztályhoz tartozó polgárok

Mártonffy Márton, miniszteri tanácsos, iparoktatási főigazgató.

csak egy külső ember szolgálatát vehetik igénybe. Ezeken kívül, minden egyes alkalmazott egyénért két magyar forint büntetést fizetnek.

9. Ezüst-késeket és kanalakat, továbbá bőr-székeket menyekző alkalmával csak azok használhatnak, kik sajátjukkal rendelkeznek, vagy a kik a rokonoktól kaptak kölcsön; a többi olyan evőeszközt és butort használjon, milyent a velök egyenlő sorsú emberek használnak, 12 magyar forint büntetés terhe alatt.

10. Az első osztályhoz tartozó vőlegény menyekzője alkalmával ott lehet az egész zenekar; de a közép osztályhoz tartozó (2. és 3. osztály) csak hat zenészt vihet házához; a többiek (4. osztály) házáinál csak három személy zenélhet. A táncz legfőlebb éjjeli 12 óráig tartson. Ha ennél tovább tartana a táncz, tizenkét magyar forint büntetést fizet a gazda.

11. Nehogy a vőlegény és menyasszony kárával igen sokba kerüljenek ezek a lakodalmak, a következőképen intézkedünk. Az első osztályhoz tartozó elkölthet a borral együtt 80—100 frtot, a második osztálybeli 40—50; az, ki a harmadik osztályhoz tartozik 20—30 és végre az, ki a negyedik osztályba van sorozva, 10—15 forintot.

A fent irt rendeletek kötelezők mindenkire nézve. Azért a kirendelt biztosok gondoskodjanak arról, hogy az érdekeltek azokról tudomást szerezzenek. Azok, kik a menyekzők felügyeletével bizattak meg, jelentsenek be a tanácsnak hiven minden ellenkező esetet. A büntetéspénz harmada a feljelentőt illeti. (Vár. lev. 1772—77 sz.).

E)

1. Mostantól kezdve egyáltalában nem szabad, hogy a vőlegény menyasszonyának, vagy a menyasszony vőlegényének asztalt (*uhquû*: széghán = lakoma) még pedig se nagy, se kis asztalt küldjön. Részezetet¹⁾ sem szabad küldeni husvét-²⁾, karácson- vagy új-évkor³⁾, vagy más

¹⁾ Habár van erre a fogalomra két örmény szavunk is (*puclju*: pázsín és *d'mûn*: mászên), mégis az itt idézett akta az arab 'nászib' szót használja. — Annyira összetartott akkor még az örménység, hogy egy falatot addig nem evett egyik család sem, míg pl. a friss süteményből nem juttatott rokonainak, jó embereinek, szomszédainak is. Így A. kalácsot süttetett; családja számára elég lett volna tíz csereppel süttetni, de azért husz cserepet süttetett: tíz darabot szét osztogatott. Egy-egy ilyen ajándékba küldött kalács neve 'nászib' (= részezet).

²⁾ Örményül: *qumbl*: zádíg, az ázádél (szabadítani) örmény igéből. Ugyanis Üdvöztünk kereszt-halálával, feltámadásával szabadította meg az emberiséget az örök kárhozattól.

³⁾ Gághánd (*ququitan*). V. ö. calendae. Ez a latin calco-ból (hivok) származott. Calendae azon idő, mikor a nép ünnepre hivatott. A latinoknál a hónap elseje, az örményeknél az év első napja, tehát gághánd = új-év.

nagy ünnep (nap = or) alkalmával sem a vőlegénynek, vagy menyasszonynak, sem rokonnak, sem más ismerős családnak. De harisnyát (strumpf) és papucsot — szokás szerint — szabad küldeni a menyekzőnap közeledése idejében.

2. Jegyváltás napjaiban nagy asztalokat és zenés lakomákat ne adjanak; hanem a menyasszony szülői a jegyváltás napján adhatnak¹⁾.

3. A vőlegény „házba bevitele“ (*maru bephala*: dun chothélé, introductio) ezután eltiltatik. A házba bevétel czíme alatt ezután senki se merjen lakomákat rendezni.

4. A házassági lakodalomra (= nagy lakoma) a menyasszony a vőlegény házi körülményeihez alkalmazkodva, hívják meg és vigyék el rokonaikat, barátjaikat.

5. Ezután a vőlegény — legyen az gazdag vagy szegény — esküvője előtt közvetlenül csak egy nappal mondasson misét; ez a mise azonban lehet akár énekes, akár csendes. (Ézelőtt reggel tartották az esküvőket. A pap a házasulandók boldogságáért előbb misét mondott, azután az oltártól lejött a korláthoz és megeskette a jegyeseket. Eddig a segédletes misék voltak szokásban; nem ritkán minden örmény pap „assisztált.“ Most a rendelet a papok számát egyre szállítja le.)

6. A vőlegény ezután — csizmáján kívül — ruházatára arany, ezüst, vagy vegyesen arany-ezüst diszítést ne tegyen.

7. Lakodalmak vagy más lakomák tartama alatt senki se merészeljen magára álarczot öltetni és „maszk“-ba menyekzőre menni. (Vár. lev. Hatósági rendelet 1800-ból).

F)

1. Panaszt emelt a polgárság hogy nehezőkre van az, hogy minden egyes család nemcsak minden egyes jegyváltás (három susták), hanem minden menyekző

¹⁾ Szokásban volt, hogy a vőlegény, sőt ennek fivérei, nővérei is adtak jegyváltási lakomát úgy, hogy egy jegyváltás öt-hat lakomával is volt összekötve. Ezt a pazarlást akarta ez a rendelet korlátozni.

alkalmával is külön díjt kell fizetniök; azért ugy találta a tanács, hogy ezután jegyváltási díjt ne fizessen senki, hanem csak menyasszonyi ajándékot, még pedig az első osztályhoz tartozó család 3 magyar forintot, a második osztályba sorozott család 2 és a harmadikba sorozott 1 magyar forintot. Azonban menyekzői díjt ezután is tartozik minden egyes család fizetni, még pedig 6, 4 vagy 2 forintot. Introductionalis díjt ezután nem fizet senki, de 1 veder bort azért adjon minden egyes vőlegény a maga társulatának. (Vár. lev. 1732. évi határozatok. Örm. prot. I. köt. 393 lap).

2. Megengedi a tanács, hogy menyekző alkalmával benn az udvaron vagy a szobában muzsikálhassanak; de esküvőre (templomba) senki se menjen zenével. (Vár. lev. Örmény prot. II. köt. 299 lap. 1743. ján. 23).

3. Vettünk a vőlegényektől — úgy mint eddig is szokásban volt — „introductionalis“ díjban 5, 4, 3, 2 magyar forintot. (Vár. lev. Örmény prot. II. köt. 578 lap. 1741 év ápril).

4. Menyekző előtt való nap — nemzeti szokás szerint — elmentek a menyasszonyhoz és elvitték a „dotalicius contractus“-t és az ajándékokat. (Vár. lev. 1742. év).

5. Mikor a násznép — kivált az asszonyok — lakodalmom után való harmadnap ebédre és mulatságra ment az újpárhoz, az atyafi asszonyok ajándékoztak a menyasszonynak 12 aranyat és két gyűrűt (= 70 frt); negyed napon pedig táncz: a legények vittek a menyasszonynak 12 aranyat. Elsőszülető leányomnak ajándékozott anyám egy kis aranylánczot (= 85 frt). Paraphernuma összesen tett 4463 forintot és 7 krt. (Vár. lev. 1797 év).

6. A menyasszony szülei — régi szokás szerint — adtak a vőlegénynek párnáért és ezüst poharakért bizonyos összeget. (Vár. lev. 1804—75 sz.).

XXVII. Czikkely.

Temetés és halotti tor.

1. Fejezet. *Bucsúztató, temetőhely, halotti tor, khárszunkh (negyven mise).*

Eddig — keleti szokás szerint — délelőtt temették el a halottat. Előbb templomba vitték a holtestet, ott misét mondatnak lelkéért . . . és csak azután temették el. A halottas háznál a kántor a halotról versben beszédet (kándz: bucsúztató) mondott. E szokást azonban már nem gyakoroljuk. Szamosújvárt a hatvanas években történt az utolsó délelőtti temetés.

Előbb a czintermekben temették a halottakat; de II. József császár óta köztemetőket használnak az örmények is. A templom alatt levő sírboltban még most is temetkeznek. Szamosújvárt egy ilyen sírhely ára 100 frt.

A dr. Stephanián-Roska István apostoli vicarius által aláírt Szt-Háromság-társulat, mely 1721-ben létesült Szamosújvárt, szabályzatának 12. pontja ezt mondja: „Mostanig a fiatalság ásott sírt. Mivel a sírás és eltemetés irgalmassági cselekedetek, azért Krisztus nevében óva intjük a fiatalságot, hogy tartsa meg ezután is ezt a dicséretreméltó szokást. Az az ifjú, ki nem akarna sírt ásni, vagy temetésre menni, egy font viasszgyertyát ad (az egnháznak) büntetésül.“ (L. a XIX. czikkely [Népszokás] 7. fejezetének 10-ik pontját).

A mondott társulat 11-ik pontja pedig azt mondja: „A tagtársak: valamint az életben levők, úgy a holtak iránt is keresztényi szeretetet tanúsítsanak; azért ha a tagtársak közül valaki megbetegszik, két tag látogassa meg azt és ha a beteg szegény, a társulat ládájából adjanak neki anyagi segélyt, hívjanak hozzája orvost és fizessék orvosságát. Ha nehezednék betegsége, hívjanak papot, azalatt pedig, míg ez az utolsókenetet feladja,

nehány tagtárs is legyen jelen égő viaszgyertyával. Ha elhal a beteg, a társulat tagjai mindnyájan menjenek el temetésére a társulat gyertyáival. Ha a meghalt tag vagyonos volt, akkor örökösei tartoznak — tehetségükhöz képest — a társulat ládájának valami pénzt adni; ellenben az elhalt szegény tagtárs temetési költségeit maga a társulat fedezze, lelkeért pedig misérevalót adjon.“

Eddig az öngyilkosokat a temető falain kívül temették; most ezek a szerencsétlenek is a közös temetőben kapnak nyughelyet.

A halottak sírját sírkő, kereszt, nemesi czímer . . . díszíti; talán (?) egyetlen egy jeltelen örmény sírra sem akadunk.

A halotti tor¹ egyik kiegészítő részét képezte a „hokuhác“ (lelki kenyér, a halott lelkeért adott kenyér; így is „hokuerustá“ [lelki tészta]. L. a „Táplálkozás“ című cikkelyt és a XIX. cikkely [Népszokás] 7. fejezet, 4. pontját).

A hatáságnak a halotti tor eltörlésére vonatkozó rendeletét lásd a „Születés és kereszteleés“ című cikkely alatt.

A gyász eltart legalább egy esztendeig . . .

A tehetős örmény, halottja lelke üdveért temetés után negyven misét mondatott (*պարսոնք*: khárszunkh). Van kezeim közt egy XVIII-ik századból való eredeti örmény levél, mit egy Sirin nevű irt a főbirónak (Szamosújvár); ebben a többek között ezeket olvasom: Évenként kétszer adtam (halottam) lelkeért halotti tort (*բ. սարսաղ օղորտաց արիլիմ*: ergu dárba hoku-hác árylim), negyven misét mondattam (*պարսոնքի արիլիմ*: khárszunkhi dévilim), minden nagy ünnep (húsvét, pünkösöd, karácson) alkalmával a negyven misén kívül külön misére valót adtam (*սարսաղաբաւ արիլիմ միւս միւս արիլիմ զարսո գարսոնքը*: bádrákhnu ámen miédz ávur dévilim zárd ézhárszunkhò), néha-néha 38 misérevalót és

¹ Tor = vendégség, lakoma; különösebben így hívják azon vendégséget, melyet a megholtak rokonai a temetés után azon meghívott ösmerősöknek adnak, a kik az utolsó tisztességtételnél jelen valának. (M. Akadémiai szótár, VI. köt. 364 lap).

minden húsvét- és karácsonkor 7 misérevalót (*hph n. hph 12*
qumawpgh n. udl'u qumth n. udl'u 1: jéph u jéph erszunéuthé
bádarákhi u ámen zádgi u doni achté), lakomát adtam
és ennivalót osztottam ki lelkeért a szegények közt (*utnau*
urph'it' n. pmdurph'it' 3nqn' 3and'ur urpawaw: széghán árylim u
pázsnilim hokun hámor ághkhádáczh).

2. *Fejezet. Díj a sírásás- és harangozásért. A „hokuhác”
és ennek eltiltása.*

A város: a bíró és tanácsnokok azt határozták, hogy
— mostantól fogva (1721) — a halottért, ha gazdag
fizessenek a templomnak 6 és ha szegényebb 3 magyar
forintot. Az egészen szegény a temetőn kívül ingyen
temettessék el. A 7 éven alúl levő gyermekért mit sem
kell a templomnak fizetni; ellenben azon gyermekért, ki
a 7 évet meghaladta, annyi díjt kell fizetni, a mennyi
feljebb van írva. A halottért előre kell a díjt fizetni az
egyházi főgondnoknak, hogy az ifjak megáshassák a sírt.
(37. pont).

Halotti harangozásért az elsőrendű 3, a másodrendű
2 és a harmadrendű 1 máriást fizessen az egyházi fő-
gondnoknak. A szegény mit sem fizet. (Vár. lev. Örmény
prot. I. köt. III—XII. lap. 1721 év. Szamosújvár Monogr.
I. köt. 235 lap).

Temetés alkalmával a halottas-háznál (*u'wsum'u:* máh-
dun) ezután csak a papoknak adjanak viaszgyertyát
(*qtpóu, dhd:* geron, mom). A viaszgyertya a halott kopor-
sója (*u'ltlp' u'psum'q:* meleri szêndug) mellé tétessék. (Vár.
lev. 1764, ján. 24-én tartott tanácsi ülés határozataiból;
12-ik pont).

Ha valaki meghal, köteles az a társulat, melyhez a
halott tartozott, két vagy négy személyt azon éjjelre a
halott mellé rendelni; de zsebkendők ne osztassanak ki.
Ne adassék „hoku-hác” (*3nqn' 3aw'u:* hoku háczen) a te-
metés ideje alatt; azért ne is hívják meg a népet (*oz*
dl'p'u ql'q: ocsh czenin ézelé). De ha a háziak (*u'hp'lt'p'u u'hp-*
q'p'p'p: merelin dirvédikhé) akarják, meghívhatják mindjárt
temetés után azon tisztelendő papokat és a kántorokat,

kik jelen voltak a temetésen. Később (= temetés után pár napra), ha a háziak úgy akarják, hoku-háczt is adhatnak, ekkor hívhatnak annyi személyt, mennyit csak akarnak; de sőt más irgalmassági cselekedeteket is gyakorolhatnak (այլ անորմութեան գործեր ալ պիտի անելու : ájl vo-ghormutheán kordzkhér ál bilán [= bigárnán] ánelu). (Városi levéltár 1765. január 24-én hozott tanácsi határozatokból. 33. pont).

Temetés után halotti tort nem szabad tartani; tehát azokat, kik visszajöttek a temetésről a halottas házhoz se borral, se csokoláddal, vagy csemegével ne kínálják meg. Asztalt (= kész étkek), vagy részesetet („nászib“) ne küldjenek egyik helyről a másikra, úgy mint ezelőtt volt szokásban — tizenkét magyar forint büntetés terhe alatt. (Vár. lev. 1772—77 sz.).

XXVIII. Cikkely.

Közös megállapodás.

1. Fejezet. Gyulafehérvári gyűlés.

1715. júl. 6-án iratott Gyulafehérvárott (հազար հարուս վաղանունը ու = 1000 + 100 + 60 + 4 = 1164 + 551 = 1715 kéréczháv i Károlinán [= Alba Carolina]).

Összegyűttünk mi Szamosújvár városi („Gerla-i“) polgárok, a biró: Jakabffi Kristóf (պիտո՞ւ խաչիկ Աղոբշայանը : birov Chácshig Ágopsáhiné) tizenkét tanácsosával és a gyulafehérvári (örmény) polgárok (városi lakósok բաղբոցիք : khághkêczhikh) és megállapítottuk a mi örmény szertartásunkat (ծէս, dzezsz : rendtartás, szokás, ritus) vagyis azt, hogy ezután milyen legyen rendtartásunk (կարք ցարկh) és szabályzatunk (սահմանն száhmán); mert a mostani időben ezen ország szerint fogunk cselekedni és elhagyjuk a mi régi szokásainkat (մեր սովորուտ սովորութիւնները թողունք : mér áválgu szovoruthiunéré thoghunkh).

Tehát mi mindnyájan összegyűltünk és megállapítottuk ezeket a dolgokat, legalább tudni fogjuk, hogy hol mit kell adni ezért vagy azért és mi történjék. . .

Mindenekelőtt jegyváltáskor (*жувальн* sánvokh) a pap kap a völegénytől a jegygyűrű (*жизнь* nisán) megáldásáért első ízben egy levkoje-t¹⁾ és másod ízben négy sustákat; a menyasszony (*жених* hársz) részéről adnak első ízben három és másod ízben két sustákat (szémák); de mihelyt megáldja a pap a jegygyűrűket a templomban, azonnal adja is át azokat a templomban tulajdonosaiknak (*жениху* dirvédákh).

A plébános (*жених* vártábéd = doktor) vagy a pap és a legények díja menyekző alkalmával a következő: az elsőrendű ember fizet 6, a másodrendű 4 és a harmadrendű 2 magyar frtot. Ha a menyasszonyt más városból hozzák, a fenn irt összegnek csak felét vegyék, miután a másik felét abban a városban fizették, hol megesküdtek (*жених* bészágvin: megkoszorúztattak).

Ha az ifjú jegyváltására meghívja a kereskedő-társaság elnökeit (*жених* vátáh), akkor ezeknek díja az elsőrendű völegénytől 6, a másodrendűtől 4 és a harmadrendűtől 2 magyar forint. Az elnök kap egy-egy zsebkendőt, de „kátá“-t ne adjanak az elnököknek. Az elnök tartozik a társulat tagjaival együtt a völegénynek szolgálatjára lenni. A legények a völegénytől, midőn templomba megy megesküdni, ne vegyék el a kardot. Menyekző alkalmával, ha kedve van, más is adhatja a vendégséget (*жених* széghán: asztal, lakoma); de ilyen esetben a völegény tartozik megfizetni a legények szolgálatát: ha az elsőrendhez tartozik 4, ellenben a másodrendhez tartozó völegény két sustákat ad.

Menyekző (*жених* hársznikh) alkalmával „kenyérkezés“ (*жених* háczgéczhonkh) ezután ne legyen; hanem mindenki szabadon megszíthatja lisztjét, megterítheti az asztalát, küldhet a völegénynek vagy menyasszonynak kész lakomát. Az elfogadó (völegény vagy menyasszony) tetszése szerint küldhet a lakomából bárkinek a papné (*жених* iriczgin) közvetítése nélkül. Ha a völegény lakoma után meglátogatja azt, a ki a vendégséget adta és azokat, kik a lakomán jelen voltak, úgy sem az, sem ezek ne ajándékozzák meg a völegényt.

¹⁾ Az oláh nyelvben: lețcac, denár, kis-pénz.

ruhájának megáldásáért három és a „národ“-ért¹ egy sustákot fizessen a násznagy. A lakoma ideje alatt a vőlegény ne üljön a menyasszony mellé. A vőlegény és menyasszony nyolcz-nyolcz pár embert hívhat meg menyekzöre és estve lakomára (*suph* hárg); a vőfelek ellenben annyit hívhatnak meg, mennyit a vőlegény akar. Ha valaki (vőlegény, menyasszony vagy vőfelek) többet hívna meg és ültetne asztalhoz — mint mennyiről van itt szó — 12 magyar frt büntetést fizessen. A ki másnap panaszolna, hogy ötet nem hívták meg, 6 magyar forint büntetést fizessen. Fegyvert kilőni nem szabad sem midőn a menyasszony után mennek (*suphuan kphuan* hársznár erthán), sem midőn a szentegyházba menő menyasszonynyal találkoznak, sem más alkalommal — a városban tizenkét magyar frt büntetés terhe alatt. Ha egyik városból a másikba mennek menyasszonyért, azok, kik menyekzöre mennek (*suphuanpuqph* hárszénvorákhé) mindnyájan kapjanak zsebkendőt. Ott, honnan a leányt hozzák, a bírónak rókabőrt és ott, hol a vőlegény esküszik, az ifjak elnökének zsebkendőt adjanak. A papnak, midőn az esketési szertartást végzi, adjon a vőlegény három sustákot.

Egy kereszt megáldásáért — legyen az nagy vagy kicsiny — kap a pap 4 sustákot. Kereszt-csókolásért pénzt ne adjanak (pl. koporsó-szentelés alkalmával vagy a litánia végén). Gyermekek-keresztelésért három sustákot adjon a keresztapa. A temetésért adnak a papnak az elsőrendű háztól két magyar frtot, a másodrendűek 4 és a harmadrendűek 2 sustákot. A halott lelkeért mondandó 40 miséért (*puqumich* khárszunk) fizet az elsőrendű 8 magyar frtot, a másodrendű hatot és a harmadrendű négyet. Az ifjaknak a sírásásért fizet az elsőrendű ház egy magyar frtot; de az elnök tartozik a társulattal együtt mindaddig szolgálatot tenni, míg a halottat el nem temetik.

¹ Národ (*supom*) színes fonál, selyemszál (törökül áládsá, nákésle; az áládsá szóból csinálták az Álács és a mákésle-ből a Nágó örmény családnevet). Ezt a fonált a vőlegény a nyakába tette jeleül annak, hogy a pap megeskette, összekötötte őket. Most is szólunk Hymen-„kötelék“-eiről, „láncza“-iról. Ime az örményeknél megvolt ez a kötelék!

A vőfelek lakoma után rendezzenek tánczmulatságot. Ide a násznagy csak négy lélekkel mehet, a menyasszony apja is ide csak négy személyt vihet. Erre a mulatságra a vőlegény a násznagyot két egyén által hívja meg, de zene nélkül. Mikor a vőlegény a násznaggyal fürödni és borotválkozni megy, annyi ifjút vihet magával, mennyit akar. Az elnök tartozik a lakoma estéjén a vőlegény szolgálatjára négy ifjút díjtalanul kirendelni.

Az asszonyok, leányok és új menyecskék (наш супруба nor hárszner) veres gyöngyöt nyakukon ne hordjanak, magas sarkú csizmát ne viseljenek, az asszonyok az utcán sapkával ne járjanak; de szabad az asszornynak a maga házánál, vagy az udvaron olyanokat viselni.

Azokat, kik menyekző után az új-házások üdvözlésére mennek (взглянувши вѣдьмѣ ácskilujsz erthál) csak itallal kínálják meg. A sirató költségeit a menyasszony atyja hordozza.

A lakoma asztaláról részt ne kapjanak a vőfelek. Szentelt sőt a marha szájába tenni, vagy avval az ételt megsózni nem szabad. Áldozatról szó se legyen; de szabad ökröt, vagy juhot levágni és könyörületességet gyakorolni. A templom udvarában asztalt a szegények számára ne terítsenek; de otthon bárki is akárhány szegényt ültethet asztalához (сѣсти убогихъ hoku széghán. Vár. lev. Örmény prot. XIII—XV. lap).

2. Fejezet. Szebeni gyűlés.

1723 (1172 + 551 = 1723 нѣр) ján. 1-én. Tudtul adjuk azt, hogy összegyűltünk Szeben városába mi Erdélyben lakó örmények, u. m.: a szamosújváriak (херувугхъ gérláczhikh), ebesfalviak (ибасфаловцзikh), gergyóiak (орудондхъ dsurdsovczhikh) és szépvizeiek (хервагхъ szipiczhikh) és ezt határoztuk a vártábéd stolájára (херугелур), élelmére vagy bármely más költségére nézve. E szerint tartozunk adni mi mindnyájan: Erdélyben lakó örmények a mi hitküldér doctorunknak (missionár херуугелур [vártábéd]) évenként ház-szentelés czimén 320 magyar frtot, és pedig Szamosújvár városa ad 160 (сѣ) forintot, melyből 80-at most ad, a másik 80-t húsvétkor adja, —

és a künn lakó örmények (*գործի կեցող արհմիջ* turszi géczhogh hájérê): az ebésfalviak, gyergyóiak és csikiek (*շուգղիքի* cshukczhikhên) szintén adjanak most 80 és húsvétkor ismét 80 forintot, — mely mindössze tesz háromszázhusz frot.

Azt is tudtúl adjuk, hogy (országunkban) a mi doctori (*վարդապետական* vártábédágán) jövedelem van, azt ezen irat értelme szerint mind ezen hitküldér-doktorunk veszi. Ezen tetsző megállapodásunkat a mi lelkiatyánk: a doctor is elfogadta. A szilárd megmaradás okáért aláírtuk mindnyájan, kik itt összetalálkoztunk, Szamosújvár, Ebesfalva, Gyergyó stb főemberei (*պատմական* báduávor, principalis). E megállapodás így maradjon, míg nekünk tetszeni fog: egy, két vagy több évig is. Én Pap-Bogdán Miklós (*Նիգոլ որդի Տր-Աստատուրի* Nigol vèrti Der-Ászváduri = Pap Miklós), ki ezt az iratot irtam.

Ez a megállapodás Minász (Báronián), a missionár doktor érdekében történt. Én Chárib János (*խարիպ Օգնիւմ,սիս*), ezen dologban tanú Én Vádig, a kompánia birája (*Հասնիկ պիբով գունբիսի*). Én Nikos, Ebesfalva birája (*Նիգոլ պիբով իստաշխանովի*). Én Meghdes-Chêngánosz Ámirá (*Մեղիսյն մէղնիսի խնկանսի*). Én Oszgerics Kristóf (*Խաչիկ Օսկերիկ*). Én Somolovi (Somlyói = Csiki) Dávid. Én Ohán Lázár (*Ղազար Օհան*). Én Tódornak fia Salamon (Simai Salamon) szamosújvári tanácsos, tanú ezen dologban. Én Száko Emanuel (*Մանուկ Սազոյի*). Én Chácshádur (Bogdán) Salamon (*Սողոմոն Խաչատրի*). Én Száko Bogdán (*Աստատուր Սազոյենց*). Én Jakabfi Kristóf (*Եղորշայ որդի Խաչիկի*). Én Placsintár Bogdán (*Աստատուր Քէլէինդար*). Én Pap-Gergely Miklós (Pap Miklós) (*Նիգոլ Տէր-Գրիգորի*). Én Pap-Gergely Emanuel (*Մանուկ Տէր Գրիգորի*). (Vár. Lev. „Örmény prot.“ LXVIII. lap).

3. Fejezet. Szamosújvári gyűlés.

1727 szept. 1. (1176 + 551 = 1727 *մայ*).

Iratunk oka ez: Mi erdélyi örmények mindnyájan u. m. a szamosújváriak, erzsébetvárosiak és gyergyóiak öszszegyűltünk Szamosújvártt (*միմբ արտեւարու շոյնքս ամէնէն, թէ խնկանսի կ ըստաշխ կեցուն*) és azt határoztuk, hogy ha

valami olyan dolog történne, mi a (örmény) népet vagy papságot érdekli, senki se merészelje azt saját fejéből (որ կարէ նախարարակիլ գրելու ինքն իրեն գիտէն) vagy levelet küldeni Rómába vagy Bécsbe vagy bárhova — a mi nemes örmény compániánk tudta nélkül (արանց մեր ամենառ նայոց գումարահայրն գիտնալուն) vonatkozzék az a dolog akár a népre, akár a papságra és ha találkoznék közöttük olyan ember, ki a mi kompániánk tudta nélkül írna és kitudódnék, az ilyen, kire nekünk szükségünk nincs (մէկի սնուէմ) a nemzet kebeléből zárassék ki (ամէնեւին մեր ազգէն զատ).

Bároneán Minász, a theologia doctora (մինաս պարոնէան ամաբանութեան վարդապետ). Thorosz Minász pap és szamosújvári plebános (ես տը մինաս թորոսն եւ ըլլաւսնուշ կերպի). János pap, az erzsébetvárosi örményék lelkésze (եւր Օհաննէս իոզէրարցու իպաշֆ. նայոց). Thoroszeán Simon pap, a gyergyószentmiklósi örmények plebánosa (Տ. Սիմէոն թորոսեան ըլլաւսնուշ ծուրծովու սէնդմիգլուշի նայոց).

Viszont mi: Szamosújvár, Erzsébetváros és Gyergyó közönsége (ժողովուրդ) ezt a megállapodást és kötést határoztuk (այսպէս խորխուրդ եւ կապ նապաստէցին ը). Ha e három város közül bármelyik olyan dolgot írna, vagy tudosítás nélkül határozná el, mi mindnyájunkat (a közt նաասրակացէ) érdekel, és egyik a másikat arról nem értesitené, akkor azon város polgárai (քաղքեցիք) templomuk javára 200 (ք) magyar frt büntetést adjanak, elkövetett tettöket pedig rontsák el (եւ գիրենց արած բանը ավերելու).

A fent irt dolgok megmaradása és megerősítése végett aláírtuk:

Én Jakabfi Kristóf, az Örményváros főgondnoka (ես խաչիկ Ափրեշայի եկեղեցբան նայի քաղքի). Én Chárib János főgondnok Erzsébetvárosról (ես զարիպ օվանէ եկեղեցբան էսլէֆաւօվէն). Én Ábrahám Emanuel a gyergyói főgondnok helyettese (ես Մանուկ Աբրէնամի ծուրծովի վէրիլ եկեղեցբան). Én Jánosi Zachar, a kompánia birája (ես Ջաաիկ Օվանէսի պիրով գումարանիսի). Én Simai Tódornak fia Salamon (Simai Salamon) Gerlának: az Örményvárosnak birája tanácsosaimmal (ես Սողոմոն ղոտէրի շինայեանց պիրով նայու քաղգի կերպի իմ ծերօքն. Vár. lev. Örmény protocollum LXXVII. lap).

Isten kegyelméből (չորհրդիս Այ կռնկցողին արարայ) mi az örmény nemzet (մեր Յայց ազգս) mind a papok, mind (թէ) a világiak az Örményvárosban: Gerlában (ի քն քս Յայց կեցւայ) és megállapítottuk magunk között a szent egyezséget (զոր միասնութիւնը) és azt akarjuk, hogy ezen benn irt szabályok (կանոններ) és pontok változatlanul és állandóan megmaradjanak. A ki e szabályoknak ellent állana (ընդէմ կանոնի) — legyen az akár egyházi személy (pap), akár világi — büntetést (պատիժ) szenvedjen vagy is birságot (ծրարմ) adjon, a mint alább meg is van írva.

1. Ha összeesne a Szt-Jakab bőjtje a karácsonyi bőjttel, az maradjon változatlanul (սա մաս ահաւակ); a ki ez ellen cselekedne (az ellentálló ասոր ընդէմ կանոնողը), az egyháznak két arany büntetést fizet.

2. Ha karácsony (ծնունդ) szerda vagy péntek napra esik, húst kell enni (ուրիս ուտի) az anyaszentegyház szokása szerint (աստիքն զօրայ).

3. Karácsony után nyolcz napig senki se éljen húseledellel (չընծ չուտէ հերշ Կի'սի) — ezt a dolgot különben is már régen meghatároztuk (megállapítottuk յաստատած է); csak tejneműt szabad enni միայն զլոմակ ուրիս ուտելու թողութիւն կայ). A ki hêrcz-at enne, két magyar frt büntetést fizessen.

4. Ha a vízkereszt előestéje (vigiliája ջուր օրնիւայը զրազարմն ա. կթումը) húsevő napra esne (ուրիսայ օր ընի) bőjtölni kell az anyaszentegyház parancsa szerint. A ki ez ellen cselekedne, fizessen büntetésül az egyháznak két és az előjáróságnak egy magyar frtot.

5. Ha vízkereszt bőjti napra esik: u. m. szerda vagy pénteknapra, tartsa meg mindenki a bőjtöt és húst ne egyék az anyaszentegyház szokása szerint. Az engedetlen adjon büntetésül a templomnak 3 font viaszgyertyát (մմ) és az előjáróságnak (հաստատարայը տádavoráճի) 1 magyar forintot.

6. Ha találatnék közöttünk olyan, ki régi szokás szerint, vízkereszt után nyolcz vagy tíz napra húst enne (հերշ Կի), adjon büntetésül a templomnak egy pár viaszgyertyától 4 fontig és az előjáróságnak 3 magyar frtot.

7. Ha valaki húshagyó hétfőn és kedden húst enne a mi örmény szabályrendeleteink ellen (ընդէմ Յայց սահմանքին),

fizessen büntetésül a templomnak három és az előjáróságnak 2 magyar frtot.

8. Húsvét után — régi szokás szerint — pünkösdig (*հարստանութ*) minden szerdán és pénteken tisztán vagy tejneművel kell böjtölni (*ճիւղնակ ուտիմս կամ գիտողակ պանն*); a ki a mondott napokon húst (*մսեղէն*) enne, adjon büntetésül a templomnak 5 és az előjáróságnak szintén (*ես*) 5 magyar forintot.

9. A ki az úton, vagy bárhol böjtnap — engedély nélkül — tejneműt vagy húst eszik, adjon büntetésül a templomnak két font viaszgyertyát és az előjáróságnak három magyar frtot.

10. A ki ünnep- vagy vasárnap nem megy templomba misére és predikációt nem hallgat, vagy az ünnepnapot meg nem üli — a nélkül, hogy arra nehéz oka vagy parancsa lett volna — adjon a templomnak két font viaszgyertyát és az előjáróságnak két magyar frtot.

11. A ki advent (ürjövet) alatt menyekzöt, jegyváltást tart, vagy vendégséget zenével ad (*վոր որ հարսնիք կամ շահագորդ կամ թէ հարկ բաժնեցոցմով սննդ*, *vov or hársznikh gám sánvokh*, *gám the hárg lávucshoczmov áne*), fizessen büntetésül a templomnak 5 és az előjáróságnak 2 magyar frtot. (A 12—19 pontok „Szamosújvár szabad kir. város monográfiája, III. kötet 76—78 lapjain olvashatók).

Kristóf Jakab örményvárosi jegyző (*Աղօթչայ Խաչիկի*). Én Khel Péter ebesfalvi jegyző (*Բեթանյա Դեղեղանյ*). Én Jánosi Lázár gergyói jegyző (*Հազար Ծառի*, Vár. lev. „Örmény prot.“ LXXVIII. lapon örményül).

XXIX. Czikkely.

Népköltészet.

1. Fejezet. Örmény népirodalmi termékek.

Az annyit szenvedett, ősi otthonában elnyomatásnak kitett s a világban szétszórtan élő örmény nemzetnek oly gazdag irodalma van, hogy bármely nemzet büszkén ne-

vezethetné magáénak. Már a harmadik század tudós írója Agathangelos, ki a nagy Tiridates korát írta meg, — oly művet hagyott hátra, mely a késő századok kutatóinak vezérszavaként szolgált. Ezt követték Zenob püspök és az ötödik században Chorenei Mózes, az örmény történelem kimagasló alakjai, kik a világtörténelem nevezetességei között is méltó helyet foglalnak.

Ma már minden irodalommal foglalkozó, mívelt ember tudja, hogy létezett a hős örmény nemzet s hogy a népek fölött átvonuló vihar szétszórta a világba e jobb sorsra érdemes elemet; és hogy nem bírta teljesen megsemmisíteni, e nép szívós életerejéről tesz tanúságot.

„Létezett,“ akarattal használtam e ránk nézve szomorú jelentőségű szót: a mult miénk csupán.

Az az elnyomott nép, melyről naponta erővel faragják le nemzetiségét, ott a távol Keleten, az égbenyúló Ararát lábainál, a lassan hömpölygő Eufrát patjain, mint nemzet nem képez hatalmat, mint tényező nem számít a világtörténelemben. De a multat nem veheti el senki tőlünk: az a miénk. A történelmet sem semmisítheti meg ádáz kéz, — a miénk s a nép ajkáról nem lophatja le a dalt senki, — az a miénk.

Mi, kiket a Gondviselés e szép hazába hozott, megtanultunk magyarul érezni s nem érhet szemrehányás, hogy valaha elfelejtettük volna kötelességünket új hazánk iránt. Magyar volt az első szó, melyet anyánk áldott ajkáról hallottunk, magyarul tanultuk meg köszönteni a felkelő napot s magyarul tudunk szólni Istenünkhez s ha közérdekről, áldozatról van szó, életünk, vérünk, vagyonunk e hazáé, és kizárólag csupán ezé.

Rendületlen hivei vagyunk hazánknak; tudjuk, hogy a nagyvilágon e kívül számunkra nincsen hely s tudjuk, hogy e föld, mely ápolt, egykor jótékony melegével be is takar. És boldogok vagyunk a tudatban, hogy egykor édes anyánk keblén fogjuk örök álmunkat pihenni, az édes, imádott anya keblén, kinek nem voltunk hálátlan gyermekei. . . .

De vannak az emberi léleknek csöndes órái, midőn a képzelet megszabadítva magát kötelekeitől, szabadon

imbolyog a multak miszteriumai közt s ott áll meg pihenni, hol a feltartózkodatlanul haladó idő egy-egy szélesebb vagy keskenyebb huzallal jelezte átvonulását.

Ily óráimban gyakran eljutok az égbenyuló Ararát lábaihoz, az Erzerum gyönyörű fensíkjára, az Eufrát virá-nyos partjaira s látom e parányi, összetartó népet nehéz küzdelemben a reá erőszakolt kényuralom ellen. Látom, miként tátintja száját az örökkön idegenre éhes éjszaki kolosz, ez ősei hitéhez, történelméhez hű nép felé s látom, hogy Allah hívői, kikkel jóban-rosszban annyiszor oszto-zának, mennyire gyöngülnek naponta s már-már nem elég erők megvédni az éhes szörny elnyelése ellen. A szo-morú vég elkerülhetlen(?) s a mit évtizedek talán bajosan, a századok könnyű munkával fognak véghez vinni: idő kérdése az egész.

Most még a szárnyaló képzelet hallatja velem a dalt, mely az életteljes ajkáról szól s mintha hallanám a regét, melyet az édes anya mond szíve gyermekének.

A férj, a távolban kénytelen megkeresni családjának a jólétet; az anya, ki a keleti népek közül egyedül ismeri az édes otthon, a családi tűzhely áldó melegét szülői szeretetben, mely vallásosságban és ősei iránti nagy tiszteletben neveli gyermekeit.

És, ha a forró napra hűvös est következik, kívül a család a ház elé s az öregebbek regékkel, mondákkal kötik le az ifjak figyelmét.

Minő ismerős alakok! mint akár a mi, vagy a német és szláv nép regealakjai egyről-egyre. A kincskereső és a tündérek közé tévedő pásztor ifjú, kit a legszebb tündér-leány vezet vissza a földre, szívét adván az elhagyott aranyok helyett. A három királyfi, kik feleségkeresés közben a sárkányok birodalmába kerülnek s életöket a legifjabb menti meg, kinek a sárkány feleségei (keresd a nőt!) elárulják férjeik gyöngéjét. A sarkon forduló arany-vár, a rendesnél jobban halló, ki mérföldeken tudja mi történik, a nagylépő, a messzelátó. Az elátkozott király-kisasszony, a szegény kis, rokonszenves hamúpipőke, ki minden szorgalmával, engedelmességével nem tudta le-győzni mostohája gyűlöletét. A túszerűssel vagy bűvös

szóval elaltatott királyfi, kit az irigy boszorka bűvös lepedőjébe takarva, elhagyatott vidéken egy várkastélyba visz, melynek se ajtaja, se ablaka. Királyi atyja hiában keresetét eltűnt fiát, mindenki avval tér meg, hogy bizonyára vadállatok tépték szét. De kedvese, egy csodaszép leány, nem tud ebben megnyugodni s titokban elhagyja szülőit, az ifjú keresésére indul.

Sokáig imbolyog erre-arra, míg végre egy kastélyhoz ér, melynek, legnagyobb csodálkozására, se ajtaja, se ablaka. A hosszú úttól kimerülve, fáradtan dőlt a köfalhoz s ime azon a helyen szétvált a fal s ő az az udvaron találta magát. A leány félénken bár, belépett a kastélyba, azt hívén, hogy ott valaki lakik, kitől tudakozódhatik kedvese felől. Midőn senkit sem talált, csalódva állt meg egy kis szoba ajtaja előtt. Az ajtó nemsokára magától megnyílt és ime ott feküdt kedvese, mélységes álomba merülve. Örömben magán kívül rohant az ifjúhoz, nevén szólította, könnyörgött, hogy ébredjen fel, de az nem nyitotta fel szemeit. Ekkor elkezdett keserűen sírni s midőn forró könnyeiből egy csep kedvese arczára hullt, amaz hirtelen magához tért s mint ki mély álomból ébred, szólt: „Ej, minő hosszasan aludtam!”

Egy más örmény regében a szerecsenről van szó, ki az arany bűvös-fülemilét bírja és mindazokat, kik a madár ellopása végett odáig hatolnak, bűvös pálczája érintésére kövekké változtatja át. Csupán a legifjabb királyfinak sikerül (mint a magyar népregékben) a szerecsen óriást legyőzni s a tőle elvett bűvös pálczával kövé varázsolni.

A gonosz boszorkányné irigykedve a világszép királyleányra, menyekzője napján, egy kedvező pillanatban, megérinti varázspálczájával, mire a szép leány hirtelen kövé változott. Sok sok év multán egy fiatal király járt arra s midőn meglátta a kövé vált királyleányt, szerelemre gerjedt iránta s megcsókolta.

E csók életre hívta a leányt, hogy boldog neje legyen annak, ki megszabadította a varázslattól.

A szülői iránt engedetlen gyermek, a más vagyonára, feleségére vágyakozó rosszlelkű ember kövé változtatása, valószínűleg a keresztény hit jótékony befolyása alatt

született s a mindent intéző hatalom igazságos büntetéseül vehetjük.

Az örmény népregék egyik kedvencz alakja az arany vagy „bűvös-fülemile“, melynek megfelelő alakot a mi regéinkben hiában keresünk; míg a német „goldner Vogel“ és a szláv „lángmadár“ majdnem hasonló szerepkörben mozog. Az örmény rege daliája, ép mint a német, magyar, vagy szláv félelmet nem ismerő ifjúja, bátran lép a sárkány elé, ki már egy mérföldnyire tüzet okád és rettentő hangon szól: „Ádambüzt érzek!“ s az iszonyú ellenséggel szemben bátran neki megy az egyenetlen harcznak, hogy diadalmasan törölje meg a legyőzött ellenség véréből csepegő kardját.

Nagy szerepet játszanak még a réz-, ezüst- és arany-várak, a Dárius kincsét kereső pásztorlegények, a varázslók, bűvös kardok, szőnyegek, tükrök, a „világszép asszony“ gyönyörű alakjával összekötve.

A boszorkányok legnagyobbbrész barlangokban, elátkozott várakban, összedült tornyokban laknak s csupán a hold feljöttével hagyják el titokzatos lakásaikat, rendesen egy-egy óriáskigyóval karjaikon, hogy megjelenjenek kijelölt áldozataiknál. Az ilyen boszorkányt az örmény regékben „az éj anyjáj“-nak nevezik. Ezek rendesen nagy ellenségei a napnak, folyton kergetik, de soh' sem érik utól. Csupán estefelé érnek közelébe, de azon perczben, melyben megragadni akarják, hirtelen eltűnik. Ekkor lerázzák magukról a sziszegő kigyót s városokon, falvakon, pusztákon keresztül a nap után szaladnak... és mindenütt borzasztó sötétséget hagynak maguk után. Végre, ha észreveszik, hogy a nap nincs többé a földön és üldözésük hasztalan, leszállnak az alvilágba. És ime mihelyt ők eltűntek a földről, keleten a hajnal biborfénye jelzi a felkelő napot.

E küzdelem a nap és ellenségei, vagy a világosság és sötétség között, a néphit szerint, még Ádám idejétől fogva naponta foly, de mind a mai napig nem sikerült elfogniok a napot.

Még sok, és igen érdekes mondákkal találkozunk a napról, melynek természetfölötti hatalmát semmiféle ármány, semmiféle bűvölet nem tudja megtörni.

Ha a nap keresztül utazta nagy birodalmát: az egész világot, éjjelre a tengerbe száll megfürödni s kipihenni napi fáradozásait. A nap — így szól a rege — a király, a hold a királyné s egymást felváltva uralkodnak a világ felett. Ha a nap kifáradt az uralkodás nehéz munkájában, a hold lép elé, mely néha szemérmességéből paláttal takarja be magát, míg számos szolgaszemélyzettel veszi magát körül.

Költői szép a nap feljöttét mithoszi homályba burkoló öshít. A napfeljötté előtt, hajnal hasadtán, tizenkét szerecsen jön ki a hegyből, mindeniknek arany-pálcza van kezében, melylyel az égbenyuló hegyre ütnek. A hegyek meghajtják ormaikat a földig e csapások alatt. A nap ezalatt felkelt és épen reggeli mosdását végzi s erdő, mező megnedvesül a ráhulló cseppektől. A levegő illattal telik meg, az ébredő madarak dala betölti a mindenséget. Ekkor megjelenik az aranyfényben ragyogó nap s útját azonnal boszorkányok állják el, hogy a világot megrabolják jótékony melegétől. A küzdelem mindannyiszor nagy, de az ég angyalai tüzes kardjaikkal a nap segítségére sietvén, egy pillanat alatt szétkergetik üldözőit.

A nap, mint rege-alak, különösen a keleti népeknél játszik nagy szerepet. Hol mint istennő, hol mint a világgosság királynéja nyújt gazdag tárgyat a képzeletnek. Carmen Sylva a román népköltészet hívatott írója, gyönyörű regében örökíti meg a „napkirálynét.“ A szlávok, mint „istennő“-t, a németek mint természetfölötti hatalmat fűzik regealakjaik közé.

Az örmény népköltészet az újabb időkben örvendetes lendületet nyert s majd minden nyelvre át vannak már ültetve e szép regék és mondák, melyek az örmény nép költői vénájáról tesznek tanúságot.

Ábgár Hohánneszian (lapszerkesztő Tifliszben) gyönyörű gyűjteménynyel gazdagította a világirodalmat (német nyelven Lipszében Friedrichnél jelentek meg), úgy szintén Krikor Chálátiancz, kinek népköltészeti tanulmányai egész kincsházát tárnak elénk. (Harmath Lujza).

2. Fejezet. Örmény rege: Az álomlátó.

Volt egy ember, kinek felesége és egyetlen fia volt. A fiú este lefeküdt s midőn reggel fölébredt így szólt anyjához:

— Anyácskám álmot láttam, de nem beszélem el neked.

Az anya kérdé: — Miért nem?

— Nem akarom s punktum.

Az anya jól elverte a fiút.

Ekkor atyjához ment és így szólt: — Apácskám álmodtam valamit, de nem mondtam el anyámnak és neked sem mondom el.

Az apa is jól megverte a fiát.

A fiú feldúzta az orrát s elfutott a háztól. Ment, mendegélt egész nap; egy vándorral találkozva így szólt:

— Isten áldjon meg! Amaz felelt: — Isten áldjon!

— Álmodtam valamit, de sem anyámnak, sem atyámnak nem beszéltem el, neked sem mondom meg. Evvel tovább ment. Végre az emirhez ért s így szólt hozzá:

Emir álmodtam valamit, de se anyámnak, se atyámnak, se a vándornak nem mondtam el, neked sem mondom el.

Az emir elfogatta a fiút és bezáratta a padlás-kamrába.

A fiú valahogy egy kést szerzett s a padlózatot faragni kezdte.

Mind faragta, faragta míg az emir leányának szobája felett egy lyukat vágott ki. A leány épen egy tál ételt fődött be és kiment.

A fiú leereszkedett a lyukon, megette az ételt és vissza mászott kamrájába.

Igy tett az első, második, harmadik és negyedik nap, s az emir leánya el nem képzelhette, hogy ki eszi meg ételét. Egyszer elbujt az asztal alá s látja, hogy egy ifjú száll alá s ez eszik tányérjából. A leány neki megy és kérdé: — Ki vagy te?

Az ifjú felelt: — Álmot láttam, melyet se anyámnak, se apámnak, se a vándornak, se az emirnek nem beszél-

tem el. Az emir a padlás-kamrába záratott. Most jóakaratotól függ minden, tégy ahogy akarsz.

Az ifjú a leányra tekintett és megszerették egymást s aztán — az ember gyarló — csak hamar elfelejtkeztek önmagukról.

Ez időben jött a nyugati király a keleti királyhoz látogatóba, hogy leányát fia számára megkérje. A király nem volt hajlandó oda adni. A nyugati küldött egy vas-pálczát, melynek mindkét hegye egyenlő volt és azt izente: — Melyik a pálczának alsó és felső fele? Ha eltaláltad jó, ha nem, úgy leányodat magammal viszem.

A király mindenkit megkérdezett, de senki se tudta megmondani. A királyleány elbeszélte kedvesének az esetet, mire az így szólt: — Eredj, mond meg atyádnak, az emirnek, hogy vesse a pálczát a tóba, a nehezebb vége a fenékre száll le, s ekkor küldjétek vissza a nyugati királynak.

Csakugyan kisült, hogy az ifjúnak igaza van; a követek visszatértek királyukhoz.

Erre három lovat küldött amaz vissza. Mind a három egyszínű és egyforma növéssű volt s az üzenet így hangzott: — Melyik ezek közül az egy éves, melyik a két éves csikó és melyik a törzs? Ha eltaláljátok jó, ha nem, elviszem leányodat.

Összegyűlt minden bölcese az országnak, de egyik sem tudta közülről megfejtetni. A király azt sem tudta, mit tegyen.

A királyleány kedveséhez ment, hogy megkérdeje őt: — Tudod-e, hogy el akarnak erővel vinni? — szólt — és elbeszélte az egész dolgot.

— Eredj — szólt az ifjú — s mond meg atyádnak, hogy kössen össze egy csomó szénát, mártsa vízbe, fecskendezze meg sósvízzel s este tegye a lovak elébe. Reggel az anya fog először kilépni az istálóból, utána a két éves s legutoljára az egy éves.

Megtették mindent úgy, a hogy a fiú mondta s elküldték a feleletet a nyugati királynak. Ez várt egy darabig, azután küldött egy aczélpazst és kopját azon üzenettel:

hogy ha evvel a kopjával keresztül szurják a paizst, úgy oda adja leányát a keleti király fiának, ellenkező esetben küldje el leányát a fiának.

Roppant nép gyűlt össze s köztük az emir is, de hasztalan minden akarat, a paizst sehogy sem tudták keresztül furni. A királyleány ekkor beszélt atyjának fogoly-kedveséről, s a király magához hívatta őt. Az ifjú a kopját a földbe szurta s a paizsszal olyant ütött reá, hogy rögtön keresztül lyukadt.

Mivel a királynak nem volt fia, ezt az ifjút fogadta örökbe s őt küldte Nyugat királyához, hogy az ígéret szerint leányát elhozza.

Az ifjú ment, mendegélt, — meddig? arról hallgat a krónika; — egyszer lát egy embert, ki a fülét a földre téve hallgatódzott.

Az ifjú megszólította: — Ki vagy te?

— Én az vagyok — felelt, a ki mindent megtud, a mi a világban történik.

— Ez aztán a derék legény! — szólt az ifjú, mindent tud, a mi világban történik.

— Derék legény az, a ki az aczélpazst az áczélkopjával átfurta.

— Az én vagyok, — szólt az ifjú — legyünk testvérek.

És együtt indultak tovább. Mentek, mendegéltek, míg látnak egy embert, kinek mindkét lábára malomkö volt kötve s míg egyik lábával Chisánba, a másikkal épen Stambulba lépett.

— Na ez már derék legény! — kiáltott az ifjú. — Egyik lábával Chisánba, a másikkal Stambulba lép.

Amaz felelt: — Én nem vagyok derék legény, hanem az a derék, a ki az aczélpazst az aczélkopjával átfurta.

— Az én vagyok, — szólt az ifjú — legyünk testvérek.

Már most hárman voltak és mentek, mendegéltek, míg egy malomhoz nem értek. A malomnak hét köve örölt gabonát s mindazt egyetlen ember ette meg, mialatt folytonosan mormogott: óh atyám, meghalok az éhség miatt!

— Ah, ez már derék legény! — szólta az ifjú. Hét malomkö örül neki s még sem lakik jól.

— Én nem vagyok derék legény — felelt amaz — hanem az a derék, a ki az aczélpaizt az aczélkopjával keresztül szurta.

— Az én vagyok! Legyünk testvérek.

Most már négyen voltak. Mentek, mendegéltek s találtak egy embert, ki az egész világot vállaira vette s épen fel akarta emelni.

— Na ez már derék legény — szólta az ifjú — az egész világot a villaira vette s fel akarja emelni.

— Én nem vagyok derék legény, hanem az a derék, ki az aczélpaizt az aczélkopjával keresztül furta.

— Az én vagyok, legyünk testvérek.

Most már ötön voltak és mentek, mendegéltek. Végre találtak egy embert, ki a patakban feküdt s a vizet mind kiitta, s még hozzá kiabált: óh atyám meghalok a szomjúság miatt!

— Na ez már derék legény — szólta az ifjú — ki issza az egész folyót s még sem elég.

— Én nem vagyok derék legény, hanem az a derék, ki az aczélpaizt az aczélkopjával keresztül furta.

— Az én vagyok, legyünk testvérek.

Most már haton indultak útra. Mentek, mendegéltek s találtak egy pásztort, ki tilinkóját fújta s hegyek, völgyek, mezők s erdők, emberek és állatok tánczoltak reá.

— Na ez már derék legény! Hegyeket, völgyeket megtánczoltat.

— Én nem vagyok derék, hanem az a derék, a ki az aczélpaizt az aczélkopjával keresztül furta.

— Az én vagyok, legyünk testvérek.

Tehát heten voltak és így mentek tovább.

Emezek kérdeék a királyfiút: — Testvér, ki átfurtad az aczélpaizt: merre vezeti Isten utunkat?

— Megyünk a nyugati király leányát elhozni.

— Csupán csak te érdemled meg őt — feleltek.

Elmentek a király kastélyába, hogy elhozzák a leányt, de a király sehogy sem akarta azt odaadni. Összehivta egész udvarát s elmondta, hogy ezek leányaért jöttek s bizonyára nem lesznek éhesek, legfőlebb egy-két falatot fognak enni. Be kell fűtni husz kemenczébe és mindegyikbe kenyeret sütni s huszonegy fazék ételt főzni. Ha mind megeszik, nekik adja leányát.

A hét testvér külön szobában volt. A hallgatódzó a padlóra tette füleit s meghallotta a király szavait és szólt az ifjúhoz:

— Hallottad mit mondott a király?

— Hogy tudjam én azt te kárhozott? Hisz nem vagyok vele egy szobában.

— Megparancsolta, hogy husz kemenczében kenyeret süssenek s huszonegy fazék leves készüljön, s ha meg tudjuk enni, csak úgy adja ide a leányát.

Az, a ki a hét malomkö örletjét megette, beleszólt: — Ne féljetek! én előre megyek s mindent, mi kezem ügyébe esik, felemészték s még kiabálni is fogok, hogy: óh atyám, meghalok az éhség miatt!

A mint a király ezt meglátta, ijedve kiáltott fel: jaj pusztítsa el őket az Isten, meg kell szöknünk előlük!

Összehivta embereit s elrendelte, hogy az egész házban csináljanak tüzet, hintsék be hamúval, fődjék be nemez-takaróval. Ha este belépnek, bizonyára összeégnek mind.

A hallgatódzó mindent meghallott s kérdé az ifjút: — Hallottad mit mondott a király?

— Nem: hogyan is halljam!

A hallgatódzó elbeszélte.

Az a testvér, ki az egész folyót kiitta, beleszólt: — Megyek és tele iszom magamat s elöttetek lépek a szobába. Annyi vizet fogok kiköpni, hogy az egész házat tengerbe borítom.

Estére kelve, a király hivatta őket s kérte, hogy a nekik rendelt szobába menjenek nyugalomra. A vízivő

ahogy feltátotta a száját, az egész szoba megtelt vízzel, úgy hogy más szobába kellett menniök.

A király egészen magán kívül lett s azt sem tudta, hogy mit csináljon. Összehívta ismét embereit, de ezek egyhangúlag kiáltották: — Történjék bármi, nem adjuk oda hercegnőnket.

A hallgatódzó meghallván mindent, szólt a királyfihoz: Testvér, hallottad mit mondott a király?

— Honnan halottam volna!

— Tehát halljad: Történjék bármi, a leányt nem adják ide.

Az a testvér, ki az egész világot vállain hordta, szól: — Várjatok, én elhozom! Felrakom magamra egész házát és országát s elviszem.

Hátára vette a kastélyt s tovább ment. A pásztor elkezdett tilinkóján játszani, és hegyek, völgyek tánczoltak reá, s az, a ki malomköveket hordott lábain, előre ment; így indultak vig lármá közt haza felé.

A király sirt s kérte kastélyát vissza. — A leányt vigyétek, megszolgáltatok érte, de kastélyomat adjátok vissza.

A királyi kastélyt ott hagyták, a pásztor elhallgatott s hegyek, völgyek, mezők és erdők megszűntek tánczolni. A királykisasszonyt magukhoz vevén elindultak. A hősök közül mindenik a maga lakására tért vissza s az, a ki az aczélpaiszt aczélkopjával furta keresztül, a király leánynyal a keleti királyhoz ment. Amint hazaért látta, hogy otthon hagyott hercegnéje fiat szült, tehát őt is feleségül vette.

A mint este lefeküdtek így szólt magában a királyfi: — Egyik oldalomon is egy nap van, másik oldalomon szintén nap, s keblemen egy fénylő csillag játszik.

Reggel elhívatta szülőit s velök a király elé menve mondá: — Most elbeszélem nektek álmomat. Láttam álmomban, hogy mindkét oldalomon egy-egy nap volt s egy ragyogó csillag keblemen játszott.

— Ilyen álmod volt? — kérdék amazok.

— Istenemre, olyat álmodtam!

Az égből három alma hullott alá; egyik a mesemondó-é, másikat vette el az elmeséltető, a harmadikat kapta a meghallgató.

(„Armenia“ 1888. évfolyam, 107—112 lap).

3. Fejezet. Örmény legendák ¹⁾).

A) Az angyal és a molnár.

Egykor az angyal így szólott a molnárhoz:

Tarts penitenciát, mert tizenöt év múlva utánad jövök s magammal viszem lelkedet.

— Úgy teszek — válaszolt a molnár; de alig távozott az angyal, máris így gondolkodott: „Tizenöt év, mégis csak — sok. Tíz évig majd élvezem a világot s elég lesz öt év a töredelemre.“ Azonban hamar eltelt a tíz év; ekkor ismét így szólott önmagához: „Kedvem szerint élek még négy évig, aztán egyet penitencziatartásra fordítok.“ Elmult a négy év is. „Tizenegy hónap még a világi életnek legyen szentelve, egy hó alatt aztán mindent kipótolok.“ Elrebbent a tizenegy hónap is; ekkor ismét így biztatá önmagát: „Isten irgalmas! tehát még huszonöt napot lehet élvezet közt eltölteni; öt nap elég lesz a töredelemre.“

— De nem várta be, hogy teljék el az utolsó öt nap is, hanem fejére veres sipkát téve bekormozott arczczal útra kelt Arábia felé, vélvén, hogy vagy kikerüli az angyalt, vagy ha találkozik is vele, ez nem fogja őtet felismerni. Rövid idő múlva azonban szembe jő vele az emberalakot öltött angyal és így köszönt:

— Jó napot atyafi.

¹⁾ A sok szép örmény legenda közül — mutatványképpen — itt négy legendát adunk közre. A három elsőt F á r a ó Simon szeretett barátom, Csik-Szépvíz derék alesperese és érdemes örmény kath. plebánosa fordította Mechithár K o s után eredeti örményből — magyarra; a negyedik pedig, melynek eredeti örmény szövegét is adom (erdélyi örmény népnyelven) — a saját gyűjteményemből való.

A molnár mit sem gyanítva, arabul felel: „Ásdáchul?“
— mi annyit tesz: „Mit mondasz?“

Erre eltávozik az angyal, de kevés idő múlva ismét elébe kerül vakító fényben, lángvörös pallossal kezében. Most úgy megijed a molnár, hogy lába gyökeret ver és nem tud tovább menni. Erre az angyal ekkép szól hozzája:

— Meg mondtam volt neked, hogy még tizenöt évet élsz . . . és fordítsd ezt az időt töredelem-tartásra, mosd tisztára lelkedet s igyekezzél fejér arczczal bejutni a mennyországba; minthogy nem kívánoztál a mennyországba fehér arczczal, távozzál most a pokolba — fekete arczczal.

B) Ábrahám és a bálványképek.

Mikor az izraeliták ős atyja, Ábrahám még ifjú volt, ennek atyja: Thára, bálványképek készítésével s eladásával foglalatoskodott. Bizonyos napon Thára honn maradt s fiát küldötte a vásárra. Ábrahám útra kelt szamarával, mely hátán bálványképekkel telt zsákot vitt.

De egy mocsáros helyen keresztül kellett gázolniok és a megterhelt állat erőlködés közben elejti a zsákot, mely benreked az iszapban. Ekkor Ábrahám haragjában így kiáltott fel: „Jaj nektek! Micsoda istenek vagytok, hogy még e sárból sem tudtok kimenekedni. Méltók vagytok arra, hogy itt veszzetek el.“ És felhevülésében összetördelte a bálványképeket; azután haza tért.

Az apa elébe siet; de bámulva veszi észre, hogy csendes és szelid fia mennyire fel van ingerülve, azért így szólítja meg:

— Mi bajod fiam? Miért haragszol?

— Utközben, a mint egy mocsáron akartunk keresztül törni, a zsák leesett és a bálványképekből néhány eltört. Erre megharagudtam, hogy milyen istenek ezek, melyek se magukon, se szamarukon nem tudnak segíteni . . . és a többi is összetördeltem, azután a darabokra tört holmit

ott hagyám a sárban. Hát ilyenek a mi isteneink? Ha saját ügyükben ennyire tehetetlenek, hogyan várhatunk mi tőlük segílyt?

— Fiam! igazat mondasz. Légy üdvöz érte!

C) Az igaz Isten hatalma.

Ábrahámhoz egykor így szólott atyja:

— Menj fiam a szőlőbe s kergesd el a darázsokat, mert tönkre teszik a gerezdeket.

Ábrahám a szőlőbe érkezvén látja, hogy mily teménytelen sok darázs szállta meg a gerezdeket, s mily nagy pusztítást visznek ezek véghez, azért így szólott hozzájuk:

— Halljátok darázsok! az én atyám isteneket készít; ha titeket ezek teremtetek, nevökben azt parancsolom nektek, hogy ne pusztítsátok tovább szőlönket. — De a darázsok nem távoztak el. „Lehet, hogy van más Isten — szólott tovább Ábrahám, — ki minket és titeket teremtett, ki létre hozta az eget és földet: akkor ez az igaz Isten . . . és én ennek hatalmával kergetlek el innen.“ Alig ejté ki e szavakat, a darázsok mind eltávoztak. Ő pedig ég felé emelte fel szemeit és így kiáltott fel:

„Ég és föld Ura, te vagy az igaz Isten.“

A darázsok nem is jöttek többé elő. S Thará, ki fiával gazdag szüretet tartott, e percztől kezdve az egyedül igaz Istenben hitt.

D) Szent-Péter és a bárány veséje.

Jézus útra kel tanítványaival . . . Délben megállanak; az ebédet Péter rendezi. Ebéd alatt kérdi Jézus: „Hát hol van a bárány veséje? Mire Péter: „Uram nem volt!“ Ebéd után folytatják útjukat. Találnak egy erszényt tele pénzzel. „Azé lesz az erszény, ki a vesét ette meg“ — mondá Jézus. Erre Péter: „Uram én ettem meg!“

Bedroszê u kárni burjákê.

Dsámphá g'elle Hiszusz héd áságérdáczhê Orhásztrégén gigánnin; êzdsásê Pedroszê gihoká. Udelvi micsore gihárczhênu Hiszusz: „Uch e kárnin burjákê?“

Ászor vêra Pedroszê: „Der cs'unáczhi!“ Háczin edév gísárunágén êzdsámphán. Gikédnün meg khészágme êlinkhê bánov. „Náranê g'ellá khészágê, vov êzburjáké gerile“ — ászáv Hiszus. Ná távániéczh Bedrosz: „Der jész gerilim êzzájñ!“

Պէտրոսը ու զարնի պուրեազը:

Ծածկիս կ'ելլէ Յիսուս հետ աշակերտացը: Օրհասողը կեն կիկանին; ըզճաշը Պէտրոսը կիօգայ: Ուտելլի միջորէ կիհարցընու Յիսուս, ուխ (ուր) է զարնին պուրեազը? Ասոր վրա Պէտրոսը, տէր չունացի: Տացին ետեւ կիշարու-նակեն ըզճամփան: Կիզըտնուն մէկ քրտակմը քիծըք (ւի) պանով (զրամով): Նարանը կ'ըլլայ քրտակը, ով կէրիէ ըզպուրեազը — սասա Յիսուս: Նա դաւա-նեց Պէտրոսը, տէր ես կէրիլիմ ըզզայն:

4. Fejezet. Örmény elmességek. A) Elmés mondatok.

Nemesség — érték nélküli régi portéka.

Meggyőződés — az állással változó árúcikk.

Pénz — állandó barátság.

Barátság — láthatatlan valami.

Levegő — a falúsi tanító tápláléka.

Színész — egy perczig király, gróf, gazdag, szegény.

B) Öröm-dal.

1. Jertek, nézzétek, ki ette meg a szőlőt (szőlőlevél)? Jöttek, nézték: a kecske ette meg. A kecske a szőlőt, (adj Uram) a költéshez ¹⁾ (kigondolás) alapot (anyagot), nekünk boldog esztendőt ²⁾.

2. Jertek, nézzétek, ki ette meg a kecskét? Jöttek, nézték: a farkas ette meg a kecskét. A farkas a kecskét, a kecske a szőlőt . . . A költéshez alapot . . .

¹⁾ *յրակ* (jérág) ér, vér-ér, vena; vena poetica vel poetarum (Hor.) i. e. facilitas in fingendo.

²⁾ *բարկենդան* (párigéntán) = *բարկինդան* (a *բարկինդան*-ból csinált hazai örmény párgedánkh-ot). *Βακχευματα*, Bacchanalia, olaszul Carnevale. A hazai örmény párgedánkh-nak nevezi a far-sang három utolsó napját (vasárnap, hétfő és húshagyókedd). A párigéntán jelentése még: bona et beata vita, laetitia, deliciae. A perzsában bērgedán.

3. Jertek, nézzétek, ki ette meg a farkast? Jöttek, nézték: a medve ette meg a farkast. A medve a farkast, a farkas a kecskét, a kecske a szőlőt . . . A költéshez alapot . . .

4. Jertek, nézzétek, ki ette meg a medvét? Jöttek, nézték: a párducz ette meg a medvét? A párducz a medvét, a medve a farkast, a farkas a kecskét, a kecske a szőlőt . . . A költéshez alapot . . .

5. Jertek, nézzétek, ki ette meg a párduczot? Jöttek, nézték: a kard ette meg a párduczot. A kard a párduczot, a párducz a medvét, a medve a farkast, a farkas a kecskét, a kecske a szőlőt . . . A költéshez alapot . . .

6. Jertek, nézzétek, ki ette meg a kardot? Jöttek, nézték: a rozsdá ette meg a kardot. A kard a párduczot, a párducz a medvét, a medve a farkast, a farkas a kecskét, a kecske a szőlőt . . . A költéshez alapot . . .

7. Jertek, nézzétek, mi ette meg a rozsdát? Jöttek, nézték: az egér ette meg a rozsdát. Az egér a rozsdát, a rozsdá a kardot, a kard a párduczot, a párducz a medvét, a medve a farkast, a farkas a kecskét, a kecske a szőlőt . . . A költéshez alapot . . .

8. Jertek, nézzétek, mi ette meg az egeret? Jöttek, nézték: a macska ette meg az egeret. A macska az egeret, az egér a rozsdát, a rozsdá a kardot, a kard a párduczot, a párducz a medvét, a medve a farkast, a farkas a kecskét, a kecske a szőlőt . . . A költéshez alapot, vig húshagyót, boldog esztendőt.

Szamosújvártt, 1784. jún. 14-én irtam saját kezemmel:

Szongott Kristóf ¹⁾.

Dágh uráchutheán.

— *Az öröm-dal örményül.* —

1. Jégekh deszekh, the vov gerile zekin? Egán, deszán: ádzé gerile zekin. Ádzén zekin, dágn jérágin, miéz pári dárin, miéz párigéntán.

¹⁾ Ezen munka írójának egyik öse, ki szintén Szongott Kristóf nevet viselt.

2. Jégekh, deszekh, the vov gerile ézádzên? Egán, deszán: kálê gerile ézádzên. Kálê ézádzên, ádzên ézekin... Dágn jérágin...

3. Jégekh, deszekh, the vov gerile ézkálê? Egán, deszán: árcsê gerile ézkálê. Árcsê ézkálê, kálê ézádzê, ádzê ézekin... Dágn jérágin...

4. Jégekh, deszekh, the vov gerile ézárcsê? Egán, deszán: inczê gerile ézárcsê. Inczê ézárcsê, árcsê ézkálê, kálê ézádzê, ádzê ézekin... Dágn jérágin...

5. Jégekh, deszekh, the vov gerile ézinczê? Egán, deszán: thurê gerile ézinczê. Thurê ézinczê, inczê ézárcsê, árcsê ézkálê, kálê ézádzê, ádzê ézekin... Dágn jérágin...

6. Jégekh, deszekh, the vov gerile ézthurê? Egán, deszán: zsángre gerile ézthurê. Zsángre ézthurê, thurê ézinczê, inczê ézárcsê, árcsê ézkálê, kálê ézádzê, ádzê ézekin... Dágn jérágin...

7. Jégekh, deszekh, the vov gerile ézzsángê? Egán, deszán: muge gerile éz-zsángê. Mugê éz-zsángê, zsángê ézthurê, thurê ézinczê, inczê ézárcsê, árcsê ézkálê, kálê ézádzê, ádzê ézekin... Dágn jérágin...

8. Jégekh, deszekh, the vor gerile ezmugê? Egán, deszán: gádun gerile ézmugê. Gádun ézmugê, mugê éz-zsángê, zsángê ézthurê, thurê ézinczê, inczê ézárcsê, árcsê ézkálê, kálê ézádzê, ádzê ézekin... Dágên jérágin, miézi párigéntán, pári dárin.

1784-ին յունիսի 14-ին հերբան գրնցու այս գիրս ձեռամբն խաշիկ Ստեփանիսն:

C) A farsang kötelezvénye.

Én alólirt ángádsábur (fülleves), ki churuttal és kövér húslével vagyok elkészítve, fia vagyok tekintetes fodrozott, nagy fülekkel (ellátott), tehénturóval (töltött) „pirahi“ urnak. Tanuskodom ezen csonka és zsiros kezeimmal, melyen toll (íróeszköz) helyett a kalán-nyelével irtak, hogy tartozom a rettenes és csodálatos disznózsírba fulasztott szegény „chojmách“-nak azaz a sodrott „chatlá-máh“-nak és felül méyezett nagyobb, tekintetes (testvéreiből

alakult) rakás-(tészta)-nak kilencz „sêleh“-vel és fél lengyelországi pénzzel, mely (átszámítva) erdélyi pénzre, a polturának tizenhatod részét teszi . . . (A többi hiányzik!).

Fársángin zápiszé.

— *A farsang kötelezvénye örményül.* —

Jész dágdág ángádsáburész hortorádz churuthov u mész ker survov, vor jém vèrti bádveli Ághácsáh chédz-bádz miédz ángédsnerov sámákisov pirohunê. Gu végá-jéczhnum ájsz im csudnikh u jégkli czervénerovész, vornov kêricsin déghê, tikálin gothovê kêréczhi, — ineshbesz ar bárdim zárhuréli jév zármánáli chozi jéghev cheghtádz záváli chojmêchin, ájszinkhên oldordzun chátlámájin jév irjén médzákujn bádveli vérin méghrádz ámbrevin észtág inê sêleh u gesz ilácháczh ergêri észtág, szebelov árdeáli észtégi vêrah, ájszinkhên dásznêveczhum phájê putrákin, vêr szumá . . .

5. Fejezet. Örmény szótalányok.

Fehér a szántó földem, kezemmel vetek, számmal aratok.

— Irás. —

*

Levetettek a hegyről, nem törtem el; a völgyben magával ragadt a szél, de mi bajom sem lett; kő alá kerültem, de össze nem zúzódтам; a vízben azonban — megáztam.

— Papir. —

*

Tizenkét gyermeknek vagyok atyja; ezek közül némelyik 30—30, másik még több unokát nemzett nekem. Gyermek, unokák velem egyszerre születtek. Közülök egynehány fehér, a többi fekete; — ezek mindvégig együtt jó egyetértésben fognak élni, és velem egyszerre meghalni.

— Esztendő, hónapok és napok. —

*

Nincs se nyelvem, se testem; mégis igazat mondok.

— Leikisimeret. —

*

Egy fehér ház elterülve,
Rajta szárnyasok leülve!
Mint a csirkék szaporodnak,
Ha nyelvedre veszed : szólnak.

— Kōnyu. —

*

Van egy tyuk, mely élettelen,
Ember-kézzel ételt veszen;
Ha neki adsz egy világot:
Megeszi, sőt jól sem lakott.

— 110101 —

*

Négy testvér megfutamodik,
Kettő együtt soh' sem lakik;
Mikor egyik megszületik,
Az idősb már elköltözik.

— EVSZAKOK. —

6. *Fejezet. Néphumor.*

„Szamosújvár szabad királyi város monográfiája“
 czimű munkám harmadik kötetének 264—266 lapjain
 közöltem volt néhány terméket, mi a néphumor körébe
 tartozik. Még közreadok itt egy-kettőt; a többit mellőzöm
 annál is inkább, mert azok gyűjtésével dr. Bányai Elemér
 barátom foglalkozik. (L. „Örmény anekdoták és egyéb
 apróságok. Összegyűjtötte Bányai Elemér. Szamosújvár,
 Todorán Endre „Aurora“ könyvnyomdája 1902).

*

A közgyűlés a város ügyeit tárgyalta. A város-gazda jelenti, hogy a víz elvitte a gátat. A nagy többség gőzmalmot akar csináltatni; csak a polgármester van, a vízi malom mellett. Ekkor . . . György, a főispán elejébe lép, — mi közben nagyot üt az asztalra — és így szól: —

Méltóságos ur nem akarom mást mondani, csak mit Karátsonyi főbíró: „Ha van pénzünk, ne gőzölögjünk.“

*

Az erzsébetvárosi örmény egy alkalommal így köszöntötte fel plebánosát:

— Isten éltesse a plebános urat a míg él; ha meghal, lesz más.

*

Az apa ezt az utasítást adja fiának:

Fiam Bogdi, mikor levelet irtak, dugjátok egymásba.

*

Egy más apa ezt írja fiának:

A levelet, melyben pénzt kérsz tőlem, nem kaptam meg.

*

Egy levélből:

— A bivalok mennek, holnap — én.

*

Egy marhakereskedő, ki csak ökröt, felesége pedig tehenet és fia borjút árult, így szólott a vevőhez:

— Ha kell ükür, itt vagyok én; ha tehén — feleségem; ha borju — fiam.

*

X. a szomszédjáról:

— Ő tud az én szájjammal beszélni.

*

— Tudsz keresztet vetni, — kérdi a kath. püspök a kálvinista fiútól. Kérdezett helyett az örmény fiú felel és mondja:

— Nem tud, mert az anyja reformatus és az apja szekeres.

XXX. Cikkely.

Hazai örmény közmondások.

Mikor „Szamosújvár szabad királyi város monográfiájá“-nak harmadik kötetét közre adtam, még nem tudtam, hogy vajjon kiadhatom-e ezen költséges, illusztrált nagy munka negyedik kötetét is („A magyarországi örmények etnographiája“); azért tettem volt ott (241—248 lap) közzé fölötte becses gyűjteményemből száztizenegy (111) közmondást. Most itt kiegészítem gyűjteményem sorozatát még azzal, mit ezen a téren felmutatni képesek vagyunk. Szándékosan használom a „kiegészítés“ szót annál is inkább, mert alig lehet az egész hazában még néhány (?) örmény közmondás, melyekről tudomással ne bírnék. És itt dicsekvés nélkül elmondhatom, hogy a hazai örmény közmondásokat — a megfelelő örményszöveggel együtt — csak egyedül magam gyűjtöttem össze. Mert közöltek mások is az „Armenia“-ban örmény közmondásokat; de azok 10—20 kivételével nem hazai, hanem keleti örmény közmondások és többnyire Ábgár Hovhanniszeánnak németül közrebocsátott gyűjteményéből valók . . .

„A közmondások a józan ész és megvizsgált tapasztalatok alap-igazságai: a serkenő okosság, az észlelő szellem zsongái. Ezek képezik a nép erkölcsi rendszerét

Kézocsá Tivadar.

és száz könyvnél is jobban képviselik a józan ember-észt. Nem egyedül nép-élcz virágai a közmondások, hanem úgy tekinthetők, mint a népbölcsészet elemei. Tanítják az életbölcsséget és néha oly dolgokról is adnak felvilágosítást, miről a tudományosság és rendszerek hallgatnak. Vannak nemzeti közmondások, melyekből jobban ki lehet ismerni a nemzet jellemét, mint néha fontos dolgokból; és mivel a nép közitéletét tartalmazzák, a nemzeti láng-ész, az élő- és utókor erkölceinek valóságos okmányai.“¹⁾

Tapasztalt, okos apáink erkölceinek okmányai ezek a szép közmondások, melyeket a hű magyar fordítás mellett eredeti örményben is közlök:

Csak az az ember, a ki olvasni tud: Márt miájn ná e, vov choszecznelu kide.

Mikor a fa kidől, van elég favágó: Jép dzaré gipéli, ná gá pávágán phádgodrogh.

Ha látod, hogy a folyóvíz nem követ tégedet, ne kísérd azt: Theor desznusz, the vázoghcsuré cshi hedevi ézkjéz, mi ágháavori ézzán.

A vízbeeső ne féljen az esőtől: Csêrin mecs ên-noghê cshi váchná thátven.

Erős eczet széttöri edényét: Ámbur kháczháché g'ávêre êzámánê.

A kutyák egymás közt marakodnak, de a farkas ellen megegyeznek: Sênjérê iréncz mecs gichádnêvin, pájcz kálin êntem giumisvin.

Ismerek sok dalt, de nem tudok énekelni: Sád jêghánág gidsáncsnám, pájcz cshidim kártálu.

A vízben a hálnak nincs értéke: Csêrin mecs czugê cshuni árzsek.

A mít a nagy mond, azt meghallja a kicsiny: Incs mjédzê g'ásze, zán bizdigê gilêsze.

Az arany kicsiny, de értéke nagy: Oszkin bizdig e, pájcz árzsekê mjédz e.

Ki dolgozzék? Én és te. Ki egyék? Én és te: Vov páni? Jész u tun. Vov ude? Jész u tun.

¹⁾ Aszalay József, Szellemi omnibus, II. kötet 296—297 lap.

A haragos hamar megöregszik: Szardodé cshuszt gidzeráná.

Jobb az okos ellenség, mint a balga barát: Álághegên e chelkhov thésnámin, khán ánychélkh párégámé.

Jobb a közeli szomszéd, mint a távoli rokon: Álághegên e modigi vecsinê ¹⁾, khán héruvi ázkágáné.

Mikor étvágyam volt, nem volt pkilávom; most van philávom és nincs étvágyam: Jép ápetit ²⁾ unáczhilim, cshim unáczhi philáv; himbig philáv unim u ápetit cs'unim.

Egy kézben két dinnyét nem tarthatsz: Meg czerácز meccs cshisz gárná ergu szjéch pèrnelu.

A néinát megérti az Isten: Êzmundsé gihászkêná Ásztvázdz.

A szegény bánatát csak a szegény érti meg. Êz áchkhêdin mès-chuluthiunê miájñ áchkhádé gihászkêná.

A kinek pénze van, nincs esze; kinek esze van, nincs pénze: Vov bán uni, chiélkh csh'uni; vov chiélkh uni, bán cs'uni.

Minden hegynék van lejtője is: Ámen tár uni tárnivár ál.

A világ gazdagsága a világban marad: Áschêrchisz unájñê gimêná ás-chárhê.

Ha a tyuk megkövéredik, többé nem tojik: Theor hávê kiráná, álá cshi ádzì ná.

A mi a macskára nézve játék, az az egerre halál: Gáduin chágghi e, mégánê máhu e.

A míg piros, verd a vasat: Incshu gármiér e, ézer-gáthé dzedze.

A világ lajtorja, melyen egyik fel, a másik lefelé halad: Ás-chárhê észkára ³⁾ e, vorin vèrá megê vjér, megálé vár gikhále.

Ha minden vizbe beleköpködsz, honnan fogsz inni; Theor ámen cséri meccs thêkhnuszt, ná uszkicz bi chémisz.

¹⁾ A hazai örmény a jó *npugh*: têtáczhi mellőzésével a latin vicinus szót (olasz: vicino, francia: voisin, roman: vecin) használja.

²⁾ Habár már Choreneinél előfordul a szép *uñpnduk*: áchorzság szó (l. Nagy-Örményország története I. könyv, I. fej.) mégis közülünk némelyek a latin appetit(us) szóval élnek.

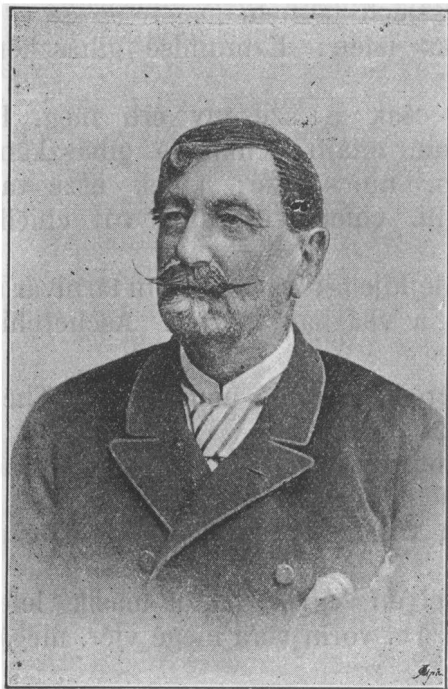
³⁾ A latin scala az örmény *auñnntun* szántuchd helyett (román scară).

Egy ész jó, kettő még jobb: Meg chélkhê ághegên e, erguszê ter álághegên e.

Jobb a szemet elveszíteni, mint a becsületet: Ál ágheg e gorszênelu êzácskhê, khân êzhárgivoruthiunê.

A míg a kövér elsoványodik, a sovány elhal: Incshu vâdêzsnâ kerê, gimerni vâduzsê.

Minél több követ dobsz a kutya után, annál többet ugat: Incschâren âlsád khâr thâblisz sâné edevâncz, ânchâren âlsád gihâcse.

Duha Bálint.

Mézemhez eljön a légy a távolból is: Meghrisz mod g'uká dsândsê heruven ál.

Köthetsz barátságot a kutyával, de a botot le ne tedd a kezedből: G'élász párégêmutiun gâbelu hiéd sâné, pájcz êzdájáchê mi têni vár czerczed.

Egyik szereti a rózsát, másik a violát: Megê giszire êzvártenikê, megâlê êzmânu-ságê.

Senki sem tudja, vajjon tart-e reggelig a gyertyája: Márť ál csh'ide, âdsáp incshu ârvâdu dsirâchê bipêrne.

Egy sz... s tehén bepiskolja az egész csordát: Meg khâkhod govmê gilozne êz polor csurdân.

Vigyázz, hogy se a pecsenye, se a nyárs el ne égjen¹: Mêdig ârá or ocs misze, ocs sâmphurê eri.

¹) Mikor e közmondás keletkezett, még fanyársat használtak az emberek.

A milyen hangon beszélsz, olyan hangot fogsz hallani: Iszov czánov zuruczisz, ámbesz czán bilészisz.

A nagyatya evett éretlen szőlőt és az unoka fogai vástak el: Bábê gerile chág cháchogh u thorin ágrênjéré eghilin kélit.

Otthon ördög, künn pap: Dunê cshárn e ná, tuszê kháháná.

Ha akkor hagysz fel a játékkal, midőn már fél vagyonodat elveszítetted — nyereséged van: Theor ánzsumê thoghusz êzchághê, jêrp êz unenálud geszê gorszuczhlisz — ná vásztág unisz.

Leszállott a lóról és felült a számár: Vár êncshile cziun vêrájen u esinê nêsztilê.

Mit tudja a számár, hogy mi a malozsa: Incs kide esê, the incs e cshámicsshê.

Vedd elő a botot és a körmös kutya megtudja, hogy akarsz: Ár árács êzdájáchê u bikidna, the incs g'uzisz kogh sunê.

Ki ne nyujtsd lábadat a takaró alól: Mi háni êzvêdêd joghrênen tusz.

Jobb az okossal követ hordani, mint az oktalannal philávot enni: Álágheg e chelkhovin hiéd khár gêrelu, khán ánhêlkhin hiéd philáv udelu.

Az már nem tréfa, ha valaminek fele sem igaz: Ân uzsem gálákh cshe, incshin geszn ál lêmán cshe.

Ha Isten ad, akkor mind a két kezével ad: Theor Ásztvâdz dá, ná ánzsumê ergu czerkovê gudá.

Cheul Dániel.

Addig ne beszélj, míg a szót szádban meg nem rágtad: Mi zuruczi, incshuri êzchoszkhê pernid mecs cshisz gêrdzi.

Beszéddel nem készül el a philáv — vaj és rizs is kell hozzája: Choszkov cshi hádrêvi philávê — ártárjêgh u prindz ál bedkh e ánor mod.

A tanult róka mindkét lábával esik a kelepczébe: Szorvász ághvészê ergu odokhên ál g'ènni kurszán.

A gyermektelen ember bánatos; de ezer a bánata annak, kinek gyermekei vannak: Mês-chul e ánzávágê; pájcz házár e nárá mészuluthiunê, vov dêghákh uni.

A bolond követ vetett a kútba és negyven eszes sem tudta azt kivenni: Chevê meg khármê czêkile csisz-fêrê u khárszun chelkhov cshi kidác zán tuszhánelu.

Sirva nő fel a gyermek: Lálênê gimedzná dêghán.

Akármelyik ujjamat vágjam el az öt közül, egyformán fáj az: Êz vor mádész ál gêdrim hingen, megszoj giczhávi.

Ha a testvér igazán jó, úgy az Istennek is lenne legalább egy testvére: Theor khur-ághpárê ájnbesz ágheg pán e, Ásztuász ál bunnár kone meg khur-ághpármê.

A ki távol van a szemtől, távol van a szívtől is: Vov heru e ácsken, heru e szêrden.

A medve haragszik az erdőre, de az erdő nem tud erről semmit: Giszordodi árcsê morunê, u morin ászor vêrájen ikhmál cshide.

Embertársadat csak akkor ismered meg, ha vele hét kemencze kenyeret elfogyasztottál: Êzêngjêrêd ánzsumê gidsáncsnász, theor hiêdê ochtê phur hácz gerilisz.

A tengerből kiszabadultam és egy kanál vízben fulok meg: Dzoven chálészilim, u meg tikálmê csêri mecs gichechtêvim.

A leány a szülökre nézve oly kincs, mely a másé. Ághcshigê dzênogháczhê hámár ájnbesz kándz e, incs ozgáin e.

Ha dicsértetni akarsz, tanuld a fehéret feketére változtatni: Theor g'uzisz kovvelu, szorve êzdsermágê szevi tárczênelu.

Se ne örvendj ha van, se né busulj ha nincs gyermeked: Mi chëndá the unisz, u mi vêchpá the cshunisz — dêghá.

Hosszú az ökör nyelve, de azért még sem beszél: Ergán e jézin lizun, pájcz chi gárná zuruczelu.

A bolond, bolond húsvét napján is: Chevê chev e zádgin girágin ál.

Szegény ember éget gyertyát, hogy számlálja a gazdag vagyonát: Dsirách giváre áchkhád mártê, or hámbre êz chodsin unenálê.

Az az ember, ki embertársa dolgát nem tudja: fél-éjszaka hí templomba. (Csak az adhat tanácsot, ki ismeri ügyemet-bajomat): Márt mártu pán cshide, geszkisérún zám gigáncshe.

Adj a bolondnak dolgot és felgyujtja házadat: Dur pán chevin u gérág gudá dánêd.

Malozsát vettem és kökény lett belőle: Cshámics kéná u gogán tárczáv.

Görbén ülünk és egyenesen beszéljünk: Dzur nêsz-tink u sidág zuruczink.

A kémény lehet görbe is, csak a füst menjen ki egyenesen: Méchánkhê gélá dzur á élalu, miájñ muchê ele sidág.

Görbe lyuknak görbe csap: Dzur dzágin dzur cshiv.

Kutyát üss csak pénzt nyerj (A munka nem szégyenítő): Sun zârg u bán vásztêge.

Keveset rakj és hamar fordulj vissza: Khics párczir u cshuszt tárczir.

Csak akkor veszi el házastársul, ha talál természetök: Incshu cshi zârnêvin, ná cshin ârnêvi.

A kevés elég, a sok elmegy: Khicshtë g'okti, sádê gethá.

A jóllakott ember az éhesnek apróra aprít: Gustê khâghczhâdzin mândrê gipêrte.

A mondónak hallgatóra van szüksége: Ászoghin lészogh.

Lukucz kutyája Lipcsében járt és mint kutya tért vissza: Lukuczín sunê Lipszkán khálile u jêd êndêr sun tárczile.

Nem akarok úgy járni, mint Biáthá kutyája (Hiában járt, mint kutya tért vissza): Cshuzim ájnbesz khálelu, êndêr Biáthájin sunê.

A szegénynek, ha kenyere és sajtja van, éjjel nincsen álma: Ághkhádê, theor hácz u bániér uni, khésére khun cshuni.

A holló saját fiát tartja legkedvesebb szárnyasnak: Ákrávê ámbesz gihámáre, the írjên vêtin e ênkálêrind thêrcshunê.

Minden szerencsétlenség egy-egy tanács. Ámen ándolváthium memeg chêrad.

Lukács Mórész.

A munkátlan, ha kenyeret eszik — egészséges, ha dolgozik — beteg: Ánpán mártê, jêrp hácz g'ude — árochcs e, jêrp páni — hívánt e.

Az átok az átkozóra száll: Nêzovkhê nêzovoghin vêrá g'ènni.

A míg nem látod a vizet, ne vesd le lábbelidet: Incshu cshi desznusz êzcsurê, mi háni êzpápugê.

Elmult dolgon ne bánkodj: Ánczhádz pánin edeváncz mi mês-chulvi.

Jobb az ártatlan szem, mint a vétkes gondolat:

Álághegn e ártár ácskê, khán mjéghávor sághêsê

Hivséges embernek ad az Isten: Hávádárim mártun g'údá Ásztuász.

Az Istentől őrzött bárányt nem eszi meg a farkas: Êz Ásztudzo me báhádz kárê csh'udi kálê.

A sósálnak elég egy pohár víz: Thuchuczugin g'akti meg kávátnê csur.

Előbb cselekedj és azután dicsekedj: Áracsh kordze, edjém bárdzenczhir.

Az éhes álmában kenyeret, a szomjas vizet lát: Khágczhádzê khênun mecs hácz, dzárávê csur gidesznu.

A mit a szamár keres, megeszi a ló: Incs esê gitáde, ná czin gude.

A míg a jóllakott az éhesnek ad, az éhes az éhségtől meghallgat: Incsu gústê khághczhádzin dá, khághczhádzê khághczhun mernelu g'ellá.

A kinek kenyerét eszem, csak arra gondol az eszem: Êz um háczê g'udim, êznára ánunê gihisim.

Sirj a siróval és örvendj az örvendezővel: Láczhir hiéd láczhoghin u chëndáczhir hiéd chëndáczhoghin.

A bolondnak jó tanácsot adni annyi, mint szerecsent szappannal megkínálni: Chêrad chevin, szabên sziévin.

A macska, mely nem érte el a húst, mondá: ma péntek van: Gádun, vorê cshi hászi êzmiszê, ászáv: ászor urpát e.

E szóval: kenyér, kenyér — a gyomor nem lakik jól: Ájsz choszkhovê: hácz, hácz — phêrê cshi gistáná.

Eljött, elmúlt; de helye nem maradt üresen: Egile, kênáczile, pájcz diéghe cshi ménáczi báráb.

Ne főzz húst és halat ugyanazon fazékban: Mi ephi misz u czugê nujn bédgin mecs.

A gyertya tartóját (gyertyatartó) nem világítja meg: Dsiráchê êzdsiráchkále cshi luszávori.

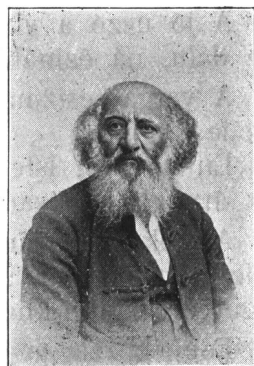
Ember embertársának adhat szö-
löt, de termést nem adhat: Márť mártu gellá chághogh dálu, pájcz bédghápiéruthiun cshi gárná dálu.

Van ember, ki ezerrel ér fel, — és van ember, ki egygyel sem ér fel: Gá márt vov g'ázse házár, — u gá márt, vov megmên ál csh'ázse.

A ki mézet ad el, ujjait megnyalogatja: Vov mjéghré gidzáche, êzmádvénjére gilêze.

A kutya a mészárszékbe ment, hogy lábat hozzon és ott hagyta a lábát: Sunê chászaphê kênáczile, or vêd pere, u hon thoghile êzvêdê.

A ki korán érkezik, mindenből étkezik: Ov cshuszt, ná guszt.

Murádin János.

Tizszer mérj és egyszer vágj: Dászê dárba csháphe u memê gêdre.

Másnak kezével nehéz tövist kihuzni: Ozgájin czerokê tizsár e phus tuszkháselu.

Másnak gyermekéből nem lesz fiad: Ozgájin dêghen cshi tárná vêrtid.

A kinek adossága van, nincs esze; a kinek esze van, nincs adossága: Vov bárk uni, chiélk csh'uni; vov chiélkh uni, bárk csh'uni.

Ha megdöglik a róka, egy tyuk sem siratja: Theor ághvészê szádgi ná, vêcs meg hávmê cshi voghpá ézná.

Ne kérdezd a haltól, hogy mi történik a szárazon: Mi hárczhênu czégánê maden, the incsh gihándêbi czhá-mákhinë.

A jó uszó a vízben találja halálát: Ov ágheg kide légh dálu, ná ézmáhê csêrin mecs gikêdru.

A varga csizma nélkül jár: Goskárê áráncz gosig gikhále.

Én a vevő, Isten a fizető („Megfizeti a nagyharang“): Jész árnogh, Ásztvâdz vidsárogh.

Az ökröt a járomban, az anyát gyermeke bölcsője mellett ismerheted meg: Êzjêzê dsugin mecs, ézmájrê zâvgin oroczkhin khov gêlász dsáncsenálu.

Fogj hozzá (a kereskedéshez) kevéssel, hogy sokra vihesd: Chêlve khicshov, or sádi hásznisz.

A seb, mit a kés ütött, meggyógyul; de nem gyógyul meg az, mit a nyelv vágott: Ájn choczhê, incs tánágê zárgile, gilávná; pájcz cshi lávná ájn, incs lézun árile.

A fa nem virágzik, míg a tavasz el nem jön: Incshu árcsikárun cshi ká, dzárê cshi cshicshági.

A hozomány, a mit az asszony a házhoz hoz, harang; a hányszor mellette haladsz, nyelve megüti arczodat: Dsehezê incs-or gênigmártê dánêd mecs dáni, zsángág (zánkág) e; kháni ánkám ánczhnisz khoven, lizun gizár-ne ézerjészêd.

Azt a házat, melyet az asszony épít, Isten fel nem dulja; de az asszony képes azt a házat, melyet Isten épített, — elpusztítani: Êz ájn dunê, incs gênigmártê

sinile, Ásztvádz cshi khágdi; pájcz gárogh e gènigmártè zájn dunè khágdelu, incs or Ásztvádz sinile.

A csendes borjú mind a két tehenet megszopja: Hángiszt fèrtè ergu govin moden ál gidzédze.

Tedd el a világos aranyat a sötét napok számára: Báhe èzisztág oszkin muthè orerun hámár.

Fát ültetek, hogy az nekem árnyékot adjon: Dzár gidèngim, or ájn indzig sukh dá.

Az atya gazdagsága moly a fia számára: Hojrè chodsuthiunè molyá (czheczh) vèrtun hámár.

Szivem nem asztalterítõ, melyet mindenüvé kiteríteni lehetne: Szirdész észkártét cshe, or zájn ámenur gárnáji phèrelu.

A királynak méltónak kell lennie a koronára: Thákhávorè árszán bedkh e or èllá thákhin.

A világ kövér fark és az ember kés: Áschárhè ker áki e, u mártè támág. (Csak az értelmes boldogul e világón. Vagy: Minden ember a maga szerencséjének kovácsa).

Õ önmagának alszik és másnak álmodik: Irjén gèllá khun, u ozgájin szebè gierdzèvi.

A mit a szél hozott, azt el is viszi a — szél; Incs khámin perile, zájn bi dáni ál khámin.

A mit az ifjú szerez, azt fogyassza az öreg: Incsh nájilisz dèghágutheánèd mecs, zájn bisáheczhnusz dzerutheánèd mecs.

Lakodalomba ment az ostoba és azt mondotta, jobb itt, mint otthon: Hársznikh kènáczile dèkèdè jév zájn ászile, the álágneg álágheg e hosz, khán dunè.

Ha izletes a kenyér, mindegy akár zsidó, akár török sütötte is azt: Theor hámov e háczhè, ámenè memèn e, the dsèhud gám thurkh ephile zájn.

A fa így szólott a fejszéhez, le nem vághatnál, ha nyeled ne lenne belölem: Pájdè zájz ászile gáczhènin, cshi bi gárnáir zisz vár gèdrelu, theor gothèd csh'èllár mecshesz.

A disznó mondá, mióta malaczaim megsokasodtak, tiszta ivóvizet nem találok: Chozè ászáv, khánior pur-

cselnérész (chozignérész) sádczhán, isztág chêmelu csur cshim kédnu.

Akkor menj haza, mikor teritik az asztalt és a templomba, mikor a nép oszlani kezd: Ánzsumê kêná dun, jérp giphêrin észéztolê (észéghánê), u zsám jérp uzsem elê gipáznêvi.

A feketét és a fehért csak a fürdőben lehet megkülömböztetni: Êzszevé u êzdsermágê miájñ págnikhin mecs gélász dsáncsnálu.

A ki kéreget, szemtelen; de szemtelenebb az, ki a kéregetőnek nem ad: Ov gimurá ánerész e; pájcz terálánerész e, ov nárá cshidá.

Kiváñ szomszédodnak egy tehenet, hogy Isten adjon neked kettőt: Gámeczhir vecsinid (têráczyid) meg gov mê, or Ásztvász dá khezig ergusz.

XXX. Cikkely.

Örmény népmesék.

Minél míveltebb valamely nép, annál kevesebb mesét mond. A beköltözött örmények mind iskolázott emberek voltak; azért kevés mesét hoztak be magukkal. Ez a kevés anyag idővel elkallódott, vagy feledékenységbe ment; mert a szorgalmas örménynek nem igen volt ideje unatkozni: mesét mondani. A múlt XIX. század ötvenes éveiben még mondogatott úgy néha-napján egy-egy örmény — mesét... (én magam még mai napság is emlékszem egy-két szép örmény mesére, melyeket áldott lelkű boldogult jó édes atyám ajkairól hallottam gyermekkoromban — örményül); de ezen patriarkhális tisztelt alakok egytől-egyig mind elköltöztek az élők sorából úgy, hogy napjainkban alig van a hazai örmények között néhány(?) egyén, ki tudna örmény mesét — örményül mondani... Meglátogattam az örmény helységeket (Erzsébetváros, Gyergyó-Szent-Miklós, Csik-Szépvíz) már két ízben; mind a három helyen kérdezősködtem és — sajnos! — egyik helyen sem kaptam bár egy egyént, ki nekem egy örmény mesét tudott volna elmondani — örményül...

Összehasonlítás kedvéért előbb közlök négy keleti örmény népmesét, azután közre adom azokat a „hekiát“-okat (= mese), melyeket e hazában összegyűjthettem („Hekiát hekni dságád, mász golorig osztali dadig“).

Itt még megjegyzem azt, hogy „Monográfiá“-m harmadik kötetében is (257—264 lap) közöltem volt gyűjteményemből két szép örmény mesét az örmény szöveggel együtt.

Első rész. Keleti örmény népmesék.

1. Fejezet. A rosszul nevelt fiú.

Bizonyos özvegy asszonynak csak egy fia volt. Okatlan szeretete, melyet gyermeke iránt tanusított, fátyolt vont szemei elejébe: nem látta, nem akarta észrevenni gyermekének csintetteit. Bár meg sem dorgálta akkor, midőn az büntetést érdemelt volna. „A mi csalán, csip az korán.“ Már gyermek korában kezdett egyet-mást lopogatni, mely rossz hajlam annyira növekedett benne, hogy mint serdülő ifjú egy rabló csapatnak lett a vezére. De nem sokáig folytathatta gonosz tetteinek sorát, mert elfogatott s bitófára ítéltetett. Mikor a vesztőhelyre érkezett, így szólott:

— Anyámmal szeretnék beszélni.

Elővezettetett. Feléje hajolt, mintha sugni akarna valamit fülébe — és leharapta azt. A néző közönség megbotráncozott. De ő ezeket mondotta: „Megérdemelte. A szülők kötelessége gyermekeik jó neveléséről gondoskodni; az én anyám kötelességét elhanyagolta és engedte, hogy a rossz hajlamok bennem kifejlődhessenek. Ha mindjárt az első alkalommal szigorúan lépett volna fel és ismétlés esetén jól elvert volna . . .

Dr. Patrubány Lukács.

most nem állanék e gyalázatos helyen. Anyám volt oka annak, hogy ide kerültem. Gyermekem irtózzatok eljárásomtól! Szülők! ne kövessétek szerencsétlen anyámat az elnéző engedékenységekben... És most bakók! végezzetek velem . . .“

2. Fejezet. A kalifa és a bölcs.

A bágdádi kalifa kíséretével útra kelt. Nemsokára lát egy öregot, ki pálmafát ültetett. Bámulva néz a munkás öregre s így szól hozzája:

— Ugyan miért fáradsz? Hisz fád még csak 40 év múlva fog teremni gyümölcsöt; magad pedig ma élsz és holnap már meghalhatsz.

— Kegyelmes uram! — felelt az öreg — ezeket a fákat más ültette és én élvezem gyümölcsöiket; hadd ültessenek én is az utódok számára.

Az uralkodó 100 arannyal jutalmazta meg a hasznos embert, mire ez hangosan mondott hálát Istennek.

— Miért hálálkodol e csekély jutalomért oly nagyon?

— Hogyne hálálkodnék, mikor látom, hogy fám, melyről az unokák csak 40 év múlva fognak érett gyümölcsöt szedhetni, — már ma az ültetés első napján hullatott drága gyümölcsöt markomba.

Ekkor az uralkodó még 100 aranyot adott neki; mire az öreg még buzgóbban kezdett hálálkodni.

— Hát ez már megint mire való? kérdé ismét a fejedelem.

— Oh uram — felelé az aggastyán — minden fa tulajdonosának évenként csak egyszer hoz gyümölcsöt, s én az enyémről már kétszer szedek — egy nap alatt. Tehát hogyne hálálkodnék?

E feleletre az uralkodó megölelte az öregot s fölkérte, hogy tanítsa meg az ő gyermekeit is hasonló bölcseségre.

3. Fejezet. A háládatlanság.

Egykor bizonyos fejedelem a következő kérdést intézte bölcs tanácsnokához:

— Miben bizhatik az ember szilárdul?

A kérdezett így felelt:

— Mindenben, csak embertársában nem.

— Hogyan? — kérdé a fejedelem.

Mire a bölc s a következő történetkét beszélte el:

— Az út szélén levő kútba esik be ugyanazon nap egy majom, egy tigris, egy kigyó és egy ember, ki mesterségére nézve ötvös volt. Nem sok idő múlva arra felé jő egy ember s meglátja a nyomorultakat a kútban. Gondolkodóba esett és elhatározta, hogy kiszabadítja őket. Azért hosszú kötelet ereszt be a kútba s egyenként kihuzza a három állatot. Már leereszté a kötelet, hogy az embert is kihuzza, midőn így szólottak hozzája a kiszabadított állatok:

— Ne huzd ki, mert rossz ember; ez jóságodért majd rosszal fizet.

De ő nem hallgatott rájuk s kiszabaditá embertársát is.

Valamint a három állat, úgy az ember is előbb szives köszönetet mondott a jóltevőnek, azutáu kérték, hogy ha majd arra felé jár, hol tartozkodási helyük van, keresse fel őket, mert ki szeretnék fizetni tartozásaikat; aztán — eltávoztak.

Sok idő múlva útra kel a jószívű ember azon elhatározással, hogy fölkeresi azokat, a melyekkel ő egykor jót tett. Először is a majommal találkozott, mely így köszönté őt:

— Légy üdvöz szabadítóm! és megvendégelte gyümölcsöcsel.

Aztán a tigris jött vele szembe, mely szabadítójának hálából több arany- meg gyöngydarabot adott.

Erre ő így szólott magában:

— Ha az állat sem felejtkezik meg a vett jóról, akkor az ember hizonyára még nagyobb mértékben gyakorolja a háladatosság erényét... és elment az ötvöshez. Egyről-másról beszélgetnek, aztán átadja aranyát és gyöngyét a házigazdának, hogy tegye ezeket pénzzé. Az ötvös tudta, hogy e tárgyak egykor a fejedelmi kincstár diszét képezték; azért azokkal a fejedelmi udvarba futott. Nagy jutalmat remélt.

A fejedelem elfogató az ötvös vendégét, a képzelt tolvajt, elverette jól és aztán börtönbe vetette. Az utasnak itt rögtön eszébe jutott az állatok mondása. „Ha ki nem szabaditom, most nem lenne árulóm.“

De váratlanul meglátogatja a kigyó s bátorítván őt, mondá — vedd e zöld lapút; én megyek és megharapom a fejedelem leányát. Senki sem fogja tudni meggyógyítani; csak ezen lapú, mit most adtam át neked, mentheti meg a haláltól

A megsebzett leány már a végperczekben volt, midőn értésére esett a fejedelemnek, hogy a fogásban sinlődők közt van egy ember, a ki készséggel vállalkozik arra, hogy leányát meggyógyítsa. Előhozott. És ime! alig tette a lapút a sebre, a betegség megfordult. Nehány nap mulva teljesen meggyógyult a leány.

A fejedelem — hátlából — neki adta leányát feleségül. De a vő nem állhatta ki, hogy el ne beszélje egykori árulójának fekete hálátlanságát; miért is a haragra lobbant fejedelem elfogatta az ötvöst és azt parancsolta, hogy foszszák meg életétől.

Szengelt Kristóf.

4. Fejezet. Az özvegy asszony és fejős kecskéi.

Egy özvegynek tiz fejős kecskéje volt; ezeket egyetlen fia őrizte.

— Miért elegyit anyám az eladásra szánt tejbe vizet?

— Kissé szaporítom jövedelmünket. Másnap a fiú újra kihajtja a kecskéket. De megered a záporosó; a víz patakként foly a mezőn. Eső után csak egyedül ment haza.

— Hát a kecskék? — kérdé az anya.

— A sok víz, melylyel tejünket szaporítád, s a vevőket megcsalád, kiáradt medréből s kecskéinket magával ragadta. („Armenia“ 1891. évfolyam).

Második rész. Hazai örmény népmesék.

1. Fejezet. Az ostoba ember.

Két házastársnak csak egy tehene van; ennek hasznából éldegélt a férfi és a nő.

Egyik nap a férfi és másik nap a nő vitte a tehenet itatóra. Egyszer nagyon összevesztek. „Ma vigyed te“ — mondá az asszony. „Nem — felelt a férfiú — ma te fogod elvinni.“ Végre megegyeztek: „A ki az egész napot szótlanul tölti — így állapodtak meg — és egy hangot sem ad, az itthon marad és a másik megy a tehénnel.“

Csendesen ültek darab-ideig a házastársak; később unatkozni kezdett az asszony; azért elment a szomszédba, a hol — kedve szerint — beszélhetett eleget. A férfi otthon maradt; de kevés idő múlva bemegy hozzá egy kéregető és alamizsnát kér. A férfiú azonban nem szól semmit. A kéregető azt gondolja, hogy süket ez az ember, azért oda kiált a fülébe. De most sem szól semmit. Erre a kéregető a mit csak előkap, elveszi és elmegy. A férfi helyéből sem mozdul.

Haza jön az asszony, de mit lát? Ki van üritve a ház! Most férje felé fordul és türelmét veszítve, így szól: „Mit csináltál te félénk? Ki üritette ki a házat?“ — „Most arról van szó — felelt a férj, — hogy beszéltél, tehát holnap te mész a tehénnel.“

Dékéd márté.

Kárkuádnére miájn meg govmê unin; ászor sáhen ábrêvile erig jêv gênig. Meg ôre erigê u megál orê ginê

dárule êz govê csêrelu. Memê zor gêrvêdilin. „Ászor dár tun“ ászáv gênigê. „Cshe — bádászchánéczh erig mártê — ászor tun bidánisz.“ Vércshábesz umisfilin. Ov êz êntreg (polor) orê ánczasz ánczhu — ájszbesz háasztávilin — meg czán mê cshidá, ná dunê gimêná u megálê gethá govovê.

Hángiszt nêsztilin meg drábmê zsámánág kárkévádznêrê; álánkán gêczhile urit êlálu gênigê; ánor szebê kênácízile vecsinê, uch gárczhile gámáczhê korá pávágán zuruczelu. Erigê dunê mênáczhile; pájcz khics zsámángi vêrá gimêdnu modê meg muráczzhoghmê u voghormuthiun guze. Erigê czájn cshi háni; muráczzhoghê erguszundárbá ál voghormuthiun guze; pájcz erigmártê nê má szuszt e. Muráczzhoghê gisághêse the chul e ájsz mártê u ángêdsin mecs gi gáncshe. Pájcz himbig ál csh'ászi ikhmál. Ászor edeváncz muráczzhoghê záj n, incs nê má gikêdnu, g'árnu jév gerthá. Erigmártê deghe n cshi ererá.

Dun g'uká ginê, pájcz incs gidesznu? Dunê bárbeczhuczhádz e! Himbig páchtin tingitárná u êzhámpiruthiunê gorszênelov záj n g'ásze: „Incsh árilisz, czo váchkhod? vov bárbeczhuczhile êzdunê?“ „Himá ánor vêrájen e choszkhê — bádászchánéczh erigê — the zuruczilisz, álesz vághê tun gethász govovê.“

2. Fejezet. A teve-csikó.

A teve-csikó bemegy egy ember házába és ezt mondja: „Sokat kinlodom, nincs se gazdám, se lakásom; fogadj be te engemet és légy gazdám.“ Az ember meg-sajnálja, beereszti a teve-csikót és felneveli azt. Két-három év múlva a csikóból nagy teve lett. Most el akarja bocsátani a tevét, de ez nem fér ki az ajtón. Mit csinál tehát a gazda? Széttöri az ajtót, elrontja a falat is, utat nyit és — elereszti a tevét.

(A tevének képbeszédes jelentése: az adósság, mely kamatos kamatjával együtt idővel nagyon felnő... és ha az adós tőle szabadulni akar, kénytelen házát is eladni...).

Ughdu-czákê.

Ughdu-czákê gimêdnu meg mártumê mod nész dunê u zâjsz g'ászeh: „Sád gidándsêvim, cshunim ocs der, ocs pênáguthiun; éntune tun zisz u eghir tun ézzim derê.“ Mártê gimechkhênâ éznâ, niész giâble êzughdu-czákê u gimedzczhênu éznâ. Ergu-irjék dâren vêrá czâken miêdz ughd târczâv. Himbig guze âblelu êzughdê, bájcz tâ cshi megni tusz tênnen. Incs g'âne âlesz? Derê gibâdre êzturê, êzbâdn âl giâvêre, dsâmphâ gipânâ u — g'âble êzughdê.

Ughdin âjlâpânâgân nêsânáguthiunê: bârdkhên e.

3. Fejezet. Az oroszlán, a medve és a róka.

Az oroszlán betegnek tettette magát, hogy az állatok meglátogassák. El is ment látogatására minden állat; csak a róka maradt távol. A medve erre rágalmazni kezdé a rókát és így szólott az oroszlánhoz: „Azért nem jött el látogatásodra, mert nem akar neked engedelmeskedni.“ Alig hangzottak el e gyanúsító szavak . . . s ime közeledett a róka is. A farkas elejébe megy s tudtára adja, hogy a medve róla az oroszlán előtt gonoszúl beszélt. Mire a róka: „Majd gondom lesz reá . . .“ és az oroszlánhoz ment; ez azonban nem fogadta szivesen. De a róka: „Mielőtt elitélnél, engedd meg, hogy elmondjam elkésésem okát.“ Azután így folytatta: „Sok orvosnál jártam, hogy fájdalmadra orvosságot kérdezzek; egyéb szert azonban nem ajánlottak, hanem csak azt mondták: fogjunk meg egy medvét, nyuzzuk le elevenen bőrét és a meleg bőrrel takarjunk be tégedet . . . és fájdalmad megszűnik.“ Erre az oroszlán parancsot ad, hogy fogják meg éppen azt a medvét, mely körzetében van. Az állatok megragadták és elkezdették bőrét lefejtetni. A medve a kárörvendő róka szemeláttára — nemsokára nagy fájdalom között — bevégezte életét.

*

Tanúlság: uralkodó, elöljáró vagy bíró előtt ne szólj másokról — gonoszat.

Árjudzé, árcsé jév ághvészé.

Térvile árjudzé hívánt, or kázánnéré zinkhê ájcz árnun. Ájcz árile ál ézná ámen kázán; miájñ ághvészé ménáczhile heru. Himbig árcsé pámbászelu géczhile ézáphvészé u zájñ ászile áriudzin: „Ánor csh'egi ézkhu ájczélutheánéd hámar, zerám cshuze khezig hênázántelu.“ Háziv or ánczhán ájsz gászkaézeli choszkéré . . . u áhá modigczháv ághvészén ál. Kájlé timáczé gethá u imáczh gudá irjén, the árcsé irjén vérájen árjudzin timácz cshurug zuruczile. Ászor vérá ághvészé: „Biunnám dárd irjén vérá . . . u kênáczi áriudzin mod; pájcz tá cshi éntunéczh zinkhê szirov. Himbig ághvészé: „Árács or tádeir zisz, thogh dur, or ászim éz ánkênelusz báddsáré;“ ánor edeváncz ájszbesz sárúnágéckh: „Sád pészészgi mod khálilim or czhávid vérá dsár hárczhênum, pájcz ozgá pán cshin hánczni, háté zájñ ászilin: pêninkh meg árcsmê, vêchrcsh kherthinkh vár ézgásin jév dákh gásovê dzádzginkh ézkhéz . . . u czhávéd biánczni.“ Ászor vérá árjudzé hêrámán gudá, the pênin éznujn árcsé, voré irén polorên e. Kázánnéré chêlilin ézná u géczhilin ézgásin vár khá-selu. Árcsé khics zsámánági vérá cshár ághvészín ácsvênun timácz miédz czháveru mecs vércsháczhucz ézgiánkhê.

Chêrád: Thákávorin, vérágáczhuin gám tádávorin timácz mi zuruczi ozgánun vérájen — cshurug.

4. Fejezet. Három dió.

Szerencsétlenség érte a becsületes embert: háza és mindene elégett. Míg képesek lesznek az elégett telken új lakást építeni, béres házba költöztek. Nagyon megszegényedtek; azért kiveszi zsebéből a férj a megmaradt kevés pénzt, nejjének adja azt és mondja:

— Az egészséges embernek nem illik koldulni, különben is az örmény szégyel kéregetni . . . és én — hála Istennek — egészséges és örmény vagyok. Azért útra kelek és megkeresem szerencsémét. Mit két kezemmel megszerzek, azt nektek hozom. — Aztán kiment a házból. Útközben egy emberrel találkozik.

— Hová mész barátom?

— Keresem szerencsém.

— Tehát vigyázz: itt van e diófa, végy követ; de ügyelj, hogy se többet, se kevesebbet, hanem három diót üss le. Tedd azokat zsebedbe és megled szerencséd.

Három szálát ütött le; zsebébe teszi azokat és folytatja útját. Három gyermekkel találkozik, kik czivakodnak valami felett.

— Mit csináltak gyerekek?

— Leltük ezt a követ és mióta kinlódunk, hogy háromba oszszuk, de nem vagyunk képesek, mert a kő — kemény.

— Adjátok nekem és ti kaptok érte egy-egy diót.

— Elvették és odaadták. Már tovább akart az utas menni a kövel, midőn eszébe jutott, hogy családjától nem bucsúzott el. Visszatér. Estve érkezett haza; már elvégezte volt a napi történet elbeszélését, midőn szekér áll meg a ház előtt. Egy nagy úr lép be.

— Adjatok gyertyát, mert elromlott szekerem.

— Gyertyánk nincs, mert szegények vagyunk; de ez a kő elég világosságot fog lövelni.

Mit adjak érte?

— Annyit, mennyit megér.

— Nesze érte ötvenezer forint és legyetek gazdagboldogok.

— Jó utat uram!

A jokora darabkö gyémánt volt.

*

Ha szerencsétlenség ért, mindjárt ne aggasd a koldus-tarisznyát a nyakadba, hanem dolgozz, fuss, fáradj — és megsegít az Isten.

Irék ênguzê.

Ândolváthutiu hászile êz hárgivêr mártê: dunê u déghê u ámen pânê erile. Incshu gárogh éllán erádz jurthin véra nor pênágárán sinelu, ná várczu dán mecs gêrvilin. Zor áchkhêdczhilin; ánor hámár giháne kondsugen erigmártê ez mênáczhádz khics êsztágê, gudá zájñ gêngánê u gásze:

— Ároghcs mártun cshi vájli murálu, ádeszá hájê g'ámêncshná uzelu... u jész — phárkh Ásztudzo — hám ároghcs im, hám háj im. Álesz dsámphá b'elim, u êzdolváthész bi nájim. Incs ergu czerokhész tádim, ná jész zán czezig bi perim. — U tusz elile dánem. Dsámphové meg mártumê héd gihándêbi.

— Ugh g'erthász párégám?

— Êz dolváthész gihokám!

— Álesz mégig árâ; hosz e szi êngêzi dzârê, ár meg khâr mê; báicz náje or ocs ál sád, ocs ál khics, háte irék ênguz zárnisz. Tir zánonkh kondsugêd, u bi kédnusz êz dolváthêd.

Irék hâd zârgile; kondsugê gitêne zánonk u gi sârunâge êzdsámphân. Gi hândêbi irék dêghi héd, voronk ikhmimê szeb gigêrvêdin.

— Incs g'ânik dêghák?

— Kêdilink êz szi khârê, u jérphen gi dândsêvinkh, or irekhi mecs pázsinkh, u gárogh cshink, zerân khârê e bind.

— Indzi duvek, u tuk megmeg ênguz árek.

Árán u dêván. Dsámphortê uzsem álindán guzer erthálu khârovê, jérph midê êngáv, the êndâneáczhê moden párov ménâ csh'árâv. Jéd gi tárnâ. Irgunê hászile dun; uzsem hádriler ászelu êz orván bádmuthiunê, jérp meg árbâmê gi gânni dánê tímácz. Niész gi mêdnu meg báronmê.

— Duvek meg dsirághmê, zerám ávérvile árábász.

— Dsirágh cshuninkh, dezám ághkhâd ink, pájcz szi khârê pávágán luszávoruthiun bi czhethe.

— Incs dâm vêrán?

— Ârchârê, inchâ g'ázse!

— Êntunê iszunhâzâr fiorin u eghik chodsâ-jêráni.

— Párov erthâkh báron!

Miédz hâd khârê, diámánt eghile.

5. Fejezet. Az olom.

A gyár előtt halad három gazdag ember; megállanak és szót váltanak egy munkással.

— Már megállapodott ember vagy és még sem dolgozol a magad kezére?

— Nem volt szerencsém.

— Vedd tehát költsön ezt a háromszáz aranyat, kamat nem kell nekünk; egy év múlva majd visszafizeted. Isten áldjon meg!

Elveszi köszönettel az aranyokat, kettőt felvált és a többi kalapja magas karimájába teszi; vesz kenyeret és húst és háza felé megy. De a hús szagára hozzája közeleg egy ragadozó madár, elkapja a kalapot és elrepül. Haza megy a megajándékozott — ajándék nélkül. Elmondja feleségének, hogy miként járt. Ezután is munkával keresi az ő és családja mindennapi kenyerét. Egy év múlva ugyanazon gazdag emberek ismét a gyár előtt vannak.

— Sokat nyertél pénzünkkel?

Elbeszéli az uraknak, hogy...

— Itt van más háromszáz arany, vigyázz a pénzre; egy év múlva ismét erre fogunk járni.

Megköszöni; két aranynyal ételt, ruhát vesz. Haza megy, de felesége nincs hon; elrejtí az aranyokat a hamútartó ládába és ő visszamegy a gyárba. Haza jön az asszony — de nem tudja, hogy férje itthon volt — és eladja a hamút ládástól együtt egy idegen szappannosnak, kit magával hozott. Este haza jön a férfiú.

— No feleség, most van bőven pénzünk, adott az Isten.

— Hol van?

Ma délután, midőn te nem voltál honn, itthon jártam és a hamútartó ládába elrejtettem kétszázkilenczvennyolcz aranyot.

Az asszony elájul és csak egy óra múlva képes megmondani, hogy eladta a hamútartó ládát. Szegényesen telnek el a napok. Év végén a férj a gyár előtt újra találkozik a gazdag urakkal.

— Hát még nem gazdagodtál meg?

Elmondja a munkás, hogy mi történt...

— Látom, hogy rajtad nem segít az arany, ezüst, vedd azért ezt az olmot, ez boldoggá fog téged tenni.

Haza viszi. Meglátogatja öt szomszéd barátja.

— Add nekem az olmot; halfogó hálót (halászhálót) csinálók, felhasználom annál; érette neked adom az első halat, mit fogni fogok.

A szomszéd más nap fog is egy nagy halat és ígéretéhez képest a munkásnak adja. Ennek felesége kést vesz elő és megöli a halat: belsejében egy követ talál. A férj megismeri a drágakövet és az aranymíveshez viszi; huszezer forintot kapott érette. A kö gyémánt volt.

— Most építetett, gyárt állíttatott, sok segédet fogadott fel. Jól ment a mesterség. Az urak ismét meglátogatják. Elejökbe megy a fölötte háládatos ember.

Isten után nektek köszönöm boldogságomat. Most olyan helyzetben vagyok, hogy tartozásomat kamatjával együtt visszafizethetem.

— Mi nem fogadjuk azt vissza, hanem add a temlomnak, fordítsd Isten dicsőségére.

*

Ha eddigi pályádon fáradságos munkád anyagi sikerhez nem juttatott, fordíts egyet a szerencse kerekén; fogj egyébhez és boldogulni fogsz.

Máláché.

Pándénin* timáczen gánczhni irekh chodsa márt; gi gánnin u choszk gi chárnin meg pánvori mē héd.

— Hásztád márt isz, u ter ámenē cshisz páni ēz khu czeráczé vērā?

— Cshim unáczhni dolváth.

— Ęntune álesz ēz szi irék-hárur oszkin phēch, sá cshi bedk e mezig; meg dárén mē vērā jéd bi vidsárisz. Párov.

Gárnu snorhágálutheámp ēz oszkész tánē, ergusz gi phoche u ēz megálonk kélchárgin pásztrē khénárin mecs gi tēne; gi kēne hácz u misz u teb i dun gethá. Pájcz mészin fodunē meg hábēsdáczhoch thércshun mé gi modigná, gi chēle ēz kélchárgē u gi thēri. Dun g'ethá báschēsádzē árancz bás-chēs — mēs-chul. G'ásze gēngánē,

* Pándun: szattyánkészítő gyár; kordzárán: gyár.

the incshbesz khálile. Pánov gi náji ászor edeváncz ál éz irén u éz endáneáczhê ámen-ávur háczhê. Meg dárén mé vêrá nujn chodsá mártikê álvês pándênin timácz in.

— Sád isz vásztégi mjér észtegovê?

Gi bádme báronnun, the . . .

— Hosz e ozgá irek-hárur oszki, mēdig ára észteginē ; meg dárén mé vêrá álvês ásztin bi khálink.

Snorhágál gu-ká ; ergu oszkov gi kêne gérágur, khurchsh. Dun gethá, pájcz gênigê dunê cshe ; gi báhe éz oszkésztanê foghov szēgin mecs u inkhe jéd gethá pándunê. Dun gu-ká gênigmártê, pájcz cshide the páchtê dunn eghile — u gi dzáche éz fêghê szēngovn isztovovê meg odár szabondsumê, éz ov hédê perile. Irgunê dun gu-ká erigmártê.

— De gênig, himbig uninkh bol bán, duvile Ásztvádz.

— Uch e?

— Ász háczin edév, jerp tun chisz eghi dunê, dunn khálim u foghov szēgin mecs erguhárurnészunêuthê oszki báhilim.

Gênigê gi mári u miájn meg szátén mé deváncz gárogh e ászelu, the dzáchile éz foghov szēndugê. Ághkhád g'ánczhnin orére. Dárun vércshê erigê pándênin timácz álvê gi hántêbi chodsá bárondáczhê héd.

— Ná ter chisz chodsáczhi?

Gásze pánvorê the incsh hándébile . . .

— Gi desznum, the khezi csh'okni oszkin-árdzáthê, ár álesz éz szi máláchê, ájsz jéráni báne éz khiéz.

Dun gi dáni. Ájcz gárnu zinkhê têtáczi párégámê.

— Dur indzi éz máláchê ; czugê-pêrnics g'ánim ; ánor mod bi sáhecznum ; ánor hámár khezi gudám éz árcsi czugê, incs pèrnim ná.

Têtáczin ozgá or gi pèrne ál meg miédz czugmê u choszdumin korá pánvorin gu-dá. Gênigê tánág g'árnu u g'észbáne éz czuge : nekszévin mecs meg khármê gi kēdnu. Erigê gi dsáncsná éz bádvágán khárê, gi dáni zán oszkericsin mod ; khészánházár fiorin kēndéville. Khárê diámánt eghile.

Himbig nor dun sineczhuczhile, pándun gánneczhuczhile, sád gēdrēdsnér várczile. Ágheg kēnácizile phesán.

Báronnére álvés ájcz gárnun zinchê. Timáczniérê g'ele sád snorhágál mártê.

— Ásztudzo edeváncz czezig bárdágán im êz jéránuthiunész. Himbig ájn gáczhuthián mecs im, or êz bárkhész sáhovê gélám jéd vidsárelu.

— Mink jéd cshink êntuni, pájcz dur êzzán: zsámin, Ászdudzo pháráczhê.

6. Fejezet. A legszebb leány.

— Jól van tehát, nem állok ellent, teljesitem akaratját: megnősülök. De azt is mondom, hogy mással nem kötöm össze fejemet: nekem csak a világ legszebb leánya kell, — így szólott az atyjához a királyfi.

— Én is szeretném, hogy azt a hasonlíthatlant hozza a házhoz; de vigyázz, nehogy életeddel játszodj, mert ahhoz közeledni nagyon nehéz, veszedelmes.

— Szándékom elhatározott: vagy az, vagy senki más. Megnyergelteti a lovát és egymaga útra kél. Megy, mendegél. Egy öreg emberrel találkozik.

— Barátom! Én ennek a királynak fia vagyok, a világ legszebb leányát akarom nőül venni. Mond meg nekem, hogy hol lakik és adj nekem tanácsot, hogy miként ragadjam ki azt az éjjel-nappal őrt álló hétfejű sárkányok kezei közül. Nem leszek háládatlan.

— Igen nehéz dologhoz fogtál fejedelem, vigyázz, hogy el ne veszítsed életedet. De mivel nem akarsz viszatérni, hát fülelj, mert van egy mód. Megpatkolom lovadat gyémánttal, felmész erre az üveghegyre; a sárkányok ilyen tájt: délben, az asztal mellett vannak ülve. Hadd künn lovadat és te menj be az első szobába, a leány katulyába zárva a mestergerendán van, mellette az arany rokka és orsó. Ragadd el a katulyát, a rokkát és orsót és jer le a hegyen sietve; de vigyázz, ki ne nyisd a katulyát, mert véged lesz. Már lefele jön, lova nem sikamlik.

— Lehetséges-e, hogy ebben a katulyában leány legyen? Felnyitja. Ekkor kikapják kezéből a sárkányok a katulyát és őt a lejtőn letaszítják. Összetörnek csontjai: és ő a halál fia lett! Hiába várja őt az öreg ember.

— Lehet, hogy felnyitotta a katulyát. Elmegy és a hegy alól felszedi csontjait, megkeni azokat az élők és holtak vizével — és feléleszti azt.

— Nehéz és hosszú álmod aludtam.

— Ha én nem vagyok, örökké aludnál... De hagyjuk ezt. Még van egy szavam, de ne vedd tréfára: Üld meg lovadat, menj ismét fel, ott bocsásd ki kezedből ezt az arany-fülemilét, ez szépen fog énekelni; erre a sárkányok ki fognak jöni, hogy megfogják az éneklő madarat. Ekkor te bemész... Ki ne nyisd a katulyát! Elmegy, elragadja a katulyát és elhozza. Fejedelmi ajándékot ad az öregnek és haza megy fényes pompával. A menyekző napján nagy lakomát rendeztek; az asztalról még a hivatlanoknak is adtak valamit, én egy pulykaczombot kaptam és én azt mérgemből — mert folytonosan kérte — N. N. lábához ütöttem; azóta — sánta.

*

A vas-akarat, mely nem ismer legyőzhetetlen akadályokat — célhoz jut.

Ênk-âlêrind ághcshigê.

— Ághege, álesz cshim gánni êntem, gi gádárim êz gámkhêd: gi kárkêvim. Pájcz zán ál g'ászim, the ozgájin hêd cshim gábi êz kêlochêsz: indzi miájñ ás-chêrhis ênk-âl êrind ághcshigê bedk e — g'ásze horê, thákávorin vêtin.

— Jész ál biszirei, or êzájñ ánnêmánê perisz dánêsz mod, pájcz mêdig árá, or cshi chághász giánkhovêd, zerám nárá modignálu sád tizsár e, phorczhánkhávor e.

— Hásztád im niáthisz mecs; gám ná, gám ocs márt ál.

Gi thámbecznu êz czin u menenágê dsámphá g'ele. Sád u khics g'ethá. Gi hándêbi meg dzér mártu-mê hêd.

— Párégám! Jész fálán chonthikhárin vêtin im, g'uzim êz ás-chêrhisz ênk'-âl êrind ághcshigê gênutheán árnelu. Ászáme indzig, the uch gi pênági, u dur chêrad, the incsbesz chêlim êzná kísér u czhorêg báhbánoch och-têkêlchov usápnun czerken. Ánsnorhágál cshi bi êllám.

— Zor tizsár pání chêlvilizs thákávor, náje or êzgi-ánkhêd cshi gorszênczhênus. Pájcz vorovhedév cshuzisz jéd tárnálu, ná tir ángáds, zerám gá meg hênár-mê. Bi nálim êzczid diámántov, b'ethász szí phiále tárúnê vér; usápnére ájszbesz áden: orhásztrêgên, széghánin khov nêsztádz in. Thogh êz-czid tuszê, u tun mud árcsi chuczê, ághcshigê chuthigi mecs báhádz grindán e, khovn e oszku orogê u iligê. Chêle êz chuthige, êzorogê u ziligê — u iga cshuszt tárúnê vár; pájcz mêdig árá, cshêlá te pánász êz chuthigê, zerám viéres e khezig. Uzsem vár guká, czin cshi száhi.

— Gáréli e or ájsz chuthigin mecs ághcshig êllá? Gi páná. Ánzsumê usápnérê czerczen êz chuthigê gi chêlin u zinkhê tárn i vár gi gêdin. Oszkêrdikhê gi godrin: u inkhê máhun e vêrtin. Zuri-zádri gi poji dzér márthê zinkhê.

— Bidáczhile or páná êz chuthige. G'ethá u tárún dágên gikhághe êz oszkêrdikê, gikhêsze zánonk voghcserun u merádznun csêrovê — u givogheshácznu êzná.

— Dzándrê u ergán khun eghilim.

— Jész cs'eghádz êlláji, ná hávideán khun eghádz b'êlláir . . . Pájcz thoghunk êzász. Ter unim meg choszkmê, m'árnu gálákhi: Hedzir êz czid, kêná álvês viér, hon áble czerczed êz szí oszku bulbulê, tá bi kártá êrind; usápnérê tusz bi elin or pêrnin êz kártáczhogh ánászunê. Ánzsumê tun niész bi mêdnusz . . . Cshêláte pánász êz chuthigê! G'ertha, gi chêle êz chuthigê u gi pere. Thákávorágán báschês g'udá dzerin u dun gitárná árok-phárok. Phêszági orê miédz hárgin ári, széghánin vêrájen sádonzh duvilin ikhmê; jész meg kurkáji sold-mê kendêvilim u jész zán szêrdesz, zerám fálánê ámenê uzile modesz, odiczhê zârgilim; ángi verene — g á g h.

7. Fejezet. A könyörületesség jutalma.

Meghal Ánná-Mária. Egyetlen leánya — örmény szokás szerint — nagy tort ád; gazdag asztalt terít a szegények számára. Mostoha apja nem volt otthon; messze járt. Visszatérvén megtudja, hogy a leány temetés után

mily nagy költséget csinált. Ezért úgy megharagudott, hogy a leányt egy szolgának kezébe adja és azt parancsolja, hogy vigye az erdőbe és ölje meg.

— Ha onnan nekem valami jelt nem hozasz, úgy nem fogom elhinni, hogy teljesítetted parancsomat.

A szolga a leánynyal az erdőbe ment, de megkimélte életét . . . és ide-oda nézve meglát egy állatot; megfogja és megöli azt, aztán bemártja a leány kendőjét a kiömlött vérbe, elveszi felöltőjét is és a leányt életben ott hagyva, a két jellel visszatér.

Kevés idő múlva egy igen gazdag grófnak fia vadászott ugyanezen erdőben; meglátja az igen szép leányt, kinek arcza úgy fénylett mint a nap.

— Én ez a gróf vagyok, nevem N. N., nagyon megtetszettél nekem, leszesz a feleségem?

— Egész életemben hálás leszek, hogy ezen nyomorult helyzetemből kiszabadítasz.

Saját palotájába vitte a hasonlíthatlan szép leányt, aztán néhány nap múlva menyekzöt tartottak: fényes ünnep és sok kiváló egyén. Minden ember irigy szemmel nézi boldogságukat.

De az ellenség kardot fen az ország ellen; azért minden férfi — kivéven az öregeket és gyermekeket — köteles a haza védelmére fegyvert ragadni. A gróf megcsókolja nejét és míg előhozzák az istállóból felnyergelt lovát, így szól mostoha anyjához:

— Anyám! Ugy viselje menyasszonyom gondját, mint szemefényeét; vigyázzon reá, hogy hűvös szellő se érje; teljesítse minden akaratát, kívánságát; éljenek csendesen: szeresse kegyed feleségemet, mint leányát, és ő becsülje meg kegyedet, mint anyját. Nézzen utána, nehogy itt is teljesedésbe menjen e közmondás, hogy „két nő egy fedél alatt békében nem tud megélni“. A viszontlátásig!

Szomorúan ment a gróf a háborúba. Alig tudtak együtt lenni két hónapig a nők: úgy éltek, mint lúd a disznóval, az ifjú asszony minden nap könny-áztatta kenyeret evett. Végre világra hozott két kedves aranyfajú ikret. Csak azt várta a rossz anyós, hogy a beteg fölkeljen

az ágyból, azonnal gyermekeivel együtt elüzte a háztól. Az ismert erdőbe megy; gyermekei hamar nőnek. Egy ízben a gyermekek a forrás mellett játszanak, midőn látják a hegyoldalt omlani.

— Mi fénylik ott anyám?

Üst volt tele aranynyal. Innen a kincscsel messze mentek. Egy városban szép házat vettek és fényes életet éltek.

Vége van a háborúnak, haza jön a gróf, de nincs otthon a menyaszszony. Miután megtudta, hogy miként bánt el feleségével mostohája, ezt a háztól elkergette, aztán lóra ül és embereivel útra kel. Sokáig járt erre-arra, míg rátalált feleségére: a gyermekek aranyhajfűrtjeivel játszott. Nagyon megörvendett. Négy-lovas kocsit fogad: bele ülnek és haza mennek. Jól éltek. Az egész országban hozzájuk hasonló boldog pár nem volt.

Oghormutheán bárkiévê.

Gi merni Ánná-Márián; meghádig génáczh mecs mênáczhádz tuszdrê — háj szovoruthián korá — miédz hokuhácز gudá; chodsá széghán gi phêre ághkhádáczhê hámár. Hákirê csh'eghi dunê; heru khálile. Jed tárnálov giimáná, the ághcshigê thághmán edeváncz incs miédz chárds árile. Ászor hámár ájnbesz gi párgáná, or êzághcshigê meg dzarájime gi hánczne, u zán hêrámánê gudá, the dáni êzná marin jév szbánné.

— Theor ángicz indzi ikhmê nêsán cshi perisz, ná cshi bi hávádám, the gádárilisz êzhêrámánêsz.

Dzárán ághcshigánê héd morin g'erthá, szágájn gi chênáje giánkhin . . . u tiusztí nájelov meg kázán-mê gi desznu; gi pêne u gi morthe zán, ánor edeváncz êzághcshigánê láléchê gi tháthche vothádz árênin mecs, g'árnu êzvérárgun ál jév êzághcshigê giénácز mecs hon thoghelov ergu nêsánovê jéd gi tárná.

Khics zsámángi vêrá meg zor chodsá gomszi-mê vêrti gi vêrszá nujn morun mecs; gi desznu êz sád êrind ághcshigê, um erészê ájnbesz (ámbesz) gi phájler, incshbesz árikágê.

— Jész fálán gomszên im, ánunêsz A. A., zor uth-veczhár incz, gêlász im gênigêsz?

— Zor snorhágál b'êllám polor génáczhêsz mecs, or ájsz oghormeli gáczhuthênesz g'ázádisz zisz.

Jur báládê dárile êz ánnêmán êrind ághcshigê u meg kháni ávurmê vêrá hársznikh pêrnilin; phárávor don u sád árcsi czerk mártik. Ámen márt páchil ácskov gi thárthe iréncz jeránuthiunê.

Pájcz thêsnámin szur gi szêre jérgêrin êntem; álesz ámen erigmárt — i pácز hánelov êz dzerére jév dêghákhê — bárdágán e êzhájrenikhê básdbánelu hámár, czerkhê szághêth chêlelu. Gomszê gi bákne êz ginê jév incshuri hárnén êz thámbádz czin árács perin, ná ájszbesz gi zurucze márkicrocshê hêd.

— Mámá! ájnbesz unnász êz hárszisz dárdê, incsbesz êz ácsfênud luszunê; mêdig árá, or hov khámi cshi hászni irjén; gádáre êz ámen gámkhê, pháphákhê; ábrezczhek hánkiszt; hêrmánkhêd szire êzginêsz, incsbesz êztusztrêd, u inkhê dá hêrmunczhêd hárgikh, incsbesz morê. Náje or cshêlate gádárvi hosz ál ni áragê, the „ergu gênigmárt meg dzádzugi dág chágháutheán mecs cshide ábrelu.“ Párov hándêbink!

Gomszê mês-chul bádérázm kênáczile. Dsorov-dsorov ánczhuczihilin meg dégh ergu ámisz gêndikhê: ámbesz ábrilin êndêr cházê chozin hêd, dêghá gênigê ámen or árdêszênkhov tháczhodádz hácz gerile. Vércshábesz ás-chár gi pere ergu szirun ozku mázerov zártarádz egiz. Miájñ zán pojile cshurug szkeszurê, or vjêr ele hivántê dáp-cshênen, megdárben várile êzná dêghoczmovê isztovovê dánén. Dzánót morin gerthá; dêghákhê cshuszt gi medznán. Meg ánkám-mê dêghákhê ághpiurin khov gichághán, ná gidesznun êz tárún goghê pélelu.

— Incsh gi phájlí hod mámá?

Meg chálgin-mê eghile êlinkhê oszkov. Ászkicz kándzovê heru kênáczilin. Meg khághkhi mê mecs êrind dun kênilin, u phárávor geáñkh ábrilin.

Vêrcs e bádérázmín; dun g'uká gomszê, pájcz dunê cshe hárszê. Kidnálov, the incsbesz zsászvile gêngánê hêd márkirê, ná êztá dánén hêd gi têne, êz-czin gihedznu,

jév mártikác z héd dsámphá g'ele. Sád u khics, vér u vár gikhále, mincsjév rásztê gudá gêngánê: gi chágghár héd dêghoczê ozku mázerun. Sád urácháczháv. Givárceze meg cshorsz cziov árbámê, mecshê ginêsztin u dun g'erthán. Ágheg ábrilin. Polor ergirê irjencz nêmani jéráni dsuft chi geczhi.

8. *Fejezet. A fejsze.*

Gyalog megy vásárba az örmény, üres kézzel, de tele zsebbel. Útja már az erdőbe vezet, midőn rabló jön elejébe, kinek kezében nagy fejsze. Az örmény mozdulatlan; de a rabló hozzája közeledik, elveszi tőle pénzét és távozni akar. — Várj csak barátom, mondja az örmény. Ha én pénz nélkül megyek haza, vajjon mit fog mondani feleségem? Tudja, hogy nem játszom kártyát, sem rossz helyeken nem járok, azt is tudja, hogy nem vagyok hazug; de azért, ha azt fogom mondani, hogy elvette tőlem valaki pénzem, nem fogja elhinni. Azért adj valami jelt. Ime itt van ez a tönk, reá teszem ujjamat, vágd le azt: ez lesz a jel. A rabló felemeli a fejszét, erre az örmény hirtelen elhuzza ujját; a fejsze behat a tönkbe. Most nyakon csipi az örmény a rablót, földre teríti azt, visszaveszi tőle pénzét, kihuzza a tönkből a fejszét, kezébe veszi azt és tovább megy . . .

*

Ha bajban vagy, ne veszítsd el lélekjelenlétedet, hanem igyekezz magadon segíteni.

Gáczhinê.

Hedevág g'ethá hájê sokodal, báráb czerkhov, pájcz êlinkhê kondsugov. Dsámphán uzsem morun mecsh gi dáni, jerph timác zê g'ele meg cháráchcschi mê, um czerê mjédz gáczhin gáh. Hájê ánsárzs e; gi modigná khovê, g'árnu moden êzbánê u guze heránálu. — Poje me párégám, gásze hájê. Theor jész árancz bán erthám dun, ná ádsáp incsh b'ásze gêngigêsz? Kide the kártá cshim chágghá, ocsh cshurug deghránkh cshim kháli, zán ál kide, the szudurucz

csh'im; pájcz theor zán ászim jész irén, the márt árile modesz észbánész, ná cshi bihávêdá. Ánor szebê dur ikhmê nisán. Hádá hosz e szí butukê, vêrán gi ténim êz mádész, gêdre zán vár: ájsz bêlá nisanê. Cháráchcshin gi verczhênu êzgáczhinê, hájê ángárdzági gi kháse êz mádê; gáczhinê butukin mecs gi mêdnu. Himbig hájê vêzen gi chêle êzcháráchcshin, kedinê gi zárne zinkhe, jéd g'árnu moden êzbánê, tusz gi kháse butuken êzgáczhinê, czerê gárnu zán u álindán g'etha . . .

9. Fejezet. Fehéjázás és alázat.

A király el akar távozni a trónról; három fia közül az lesz utódja, ki az ország elhiresült szépségét viszi az udvarba. Tudják a királyfiak, hogy a legszebb leányt megvíthatlan sárkányok őrzik, mégis vállalkoztak. A király akarata előbb a nagy fiút küldi a merélyes (veszélyes) útra. Kiséretet nem volt szabad vinni magával. Futott a ló, midőn pórno (falusi nő) szólítja meg: — Hova megyen? — Tudod, kivel beszélsz? — Igen! — Akkor menj dogdra, talán bizony szót nem váltok egy pórnóval! Tovább megy; de megáll az erdő alján, lovát kipányvázza, ő maga pedig leül és előveszi étektarisnyáját. Ekkor hirtelen ott termett egy kigyóvá változott asszony . . . és egy darabka kenyeret kért. Előveszi fegyverét és reá lö: a kigyó eltűnt. Ebéd után folytatta útját; egy kapúhoz ért, melyen át csak azt bocsátották, ki jelvényt tudott előmutatni. Neki nem volt jelvénye, tehát kénytelen volt visszatérni.

— Most én próbálok szerencsét; a korona fényeért örömet eltűrök minden bajt, szenvedést, mondá a második, ki épp oly büszke volt, mint bátyja és ő is megvette az embereket. Fut a ló. — Egy királyfi csak nem ereszkedhetik beszédbe egy szegény asszonynyal. Ugyanazon körülményekkel találkozik ez is: csak a kapúig mehetett.

— Nyergeld meg most te gebédet, hátha szerencselovad sikerhez vezet, — gúnyolódott az apa legkisebb fiával. Nem kellett ennek a könnyörületes szívű, nemeslelkű fiúnak a királyság és csak atyja határozott akarata előtt

hajlik meg. Elindul. Az asszonynyal nemcsak szívesen ereszkedik beszédbe, de sőt felkéri, hogy legyen kísérője. Nem sokára eltűnik, de ott csuszkál — mint kigyó — az erdő alján az étkező királyfi közelében, ki megoszsa vele falatját. De visszaveszi női alakját és így szól: — A tanúsított szivességet szivességgel viszonzom. Vedd ezt az aranykardot és ezt az értékes gyűrűt. Ha a gyűrűt átadod a kapúnak, átbocsát. Azon a téren, mely a kapún túl nyílik, látni fogsz egy palotát: abban lakik a leány. Most menj és siker kísérje lépteidet.

Az asszony tüstént fülemilévé változik, berepül az udvarba és elkezd gyönyörűen énekelni; erre a leányt őrző sárkányok kijönnek és hallgatják az éneket. A királyfi elragadja a leányt. A sárkányok észreveszik és utána iramodnak. Még utól nem érték és a fülemile már átváltozott. Az asszony kirántja a királyfi oldalán csüngő kardot és így szól: „Szablya vágj!“ Egy sárkány sem maradt életben.

Az asszony elkísérte a szerencsés királyfit; haza érkeztek baj nélkül. Az udvar bámulta a vakító szép leányt. Nagy sürgés-forgás; egy napon tartották meg a menyekzöt és a koronázási ünnepélyt. A háladatos király az asszonyt állandóan az udvarban tartotta és nagy tiszteletben részelte. A nagy országban csak két irigye volt a boldog párnak; különben mindenki örült . . .

Még azok is, kik nem voltak meghíva, kaptak valamit az asztalról; nekem egy tányérlevest adtak; de mivel N. N. kérte azt tőlem, fejére töltöttem; azóta — kopasz.

Hébárduthiunê jév chonárhuthiunê.

Thákhávorê g'uze hêrázsáril; irjék vortun mecsen ná bêllá káházsaránkê, ov êz ergêrin hámpávávor êrênduthiunê dáni ázbárê. Kidin vértikhê, the êz ênkál êrind ágh-cshigê ánhácht usápnier gíbápánin, ámenê guczyiárnárgin. Thákhávorin gámkhê álárács êz miédz vortin gichêrge, or êz vénászávor dsámphán khále. Êngeruthiun csheghi ázád dánél hédê. Gêvázér czin, jép meg kégháczhî ginmê czán gudá zinkhê: — Uch g'ethász? — Kidisz, the hédum

gizuruczisz? — Ájo. — Ánzsumê pánêd ethász; belkhim choszkh cshi bichárnim meg kéghácshu mê héd. Álindán g'erthá; pájcz gigánni morun dágê, êzczin gigábe; inkhê vár ginészti u áracs g'árnu êz udelvi sztrájcán. Ánzsumê ángárdzági timáczé gigánni meg gêngámnê mecsen tárczadz oczhmê . . . u meg gêdormê háczh g'uze. Áracs g'árnu êzszághêthê u gibárbeczhnu êzzáj; oczhê gorszuile. Dsási ediév sárunágiéczh êzdsámphán, meg têránmê mod hászile, vorun mecshen miájñ êzná áblilin, ov nêsán kidáczhile czhêcznelu. Inkhê csh'unáczhî nêsán, álesz bárdágán e-ghile héd tárnálu . . .

— Himá jész giphorczhim êzpághdê; bészágin pháj-lutheánê hamár szirov gikhálczhênum ámen áscháduthiun, dándsánkh, — ászáv jerguszumê, ov tokmá ájnbesz hê-bárd er, êndor ághpárê, jév inkhên ál giárkel êz mártikhê. Giváze czin. — Thákhávorin vêtin choszkh cshi gárná chárnelu meg áchkhád gêngánmê héd. Tájá nujn tirkheru gihándêbi; tájá ál miájñ incshu têránê mod gárogh e-erthálu . . .

— Thámbe himbig tun erkhu thul czid, hábá dol-vêthi czid niáthi hászczhênu êzkhéz, ászáczh dzidzágh áne-lenê thákhávorê ênkálbizdig vortun. Cshi bidáczhî ájsz voghormádz szêrdov jév ázniv hokov mártun thákhávoru-thiunê; ánor hámár miájñ hojrê hásztád gámkhin timáczh gidsigvi. Dsámphá g'elle. Gêngánê héd cshe miájñ szirov gichárne choszkh, háte ter gichêntreîvi, or hédeve zinkhê. Khicsh zsámáñgi vêrá áñjérevujth g'êllá, pájcz hon gi-khásvi — incshbesz ocz — dsásogh thákhávorávortujñ khov gicz, ov êzjur loghmán pháj g'áne hédê. Pájcz jéd g'árnu êz gêngán gêrbáranê jév zájñ g'ásze: Êz czhêczhuczhádz ágheguthiunêd ágheguthénov giphocháriném. Ár êz ájsz oszku thurê jév zájsz tháng mádnin. Theor dász êzmádnin têrnábáñin, ná nész biáble. Ájn diêghin vêrá, vorê têránê áñkhovê gipáczhî, bidesznusz meg senkh mê: ánor mecs gipênági ághcshigê. Himbig kêná jév hácsoghuthiun hédêve êzgochváczhkhiérêd (pásérêd),

Ginê ángárdzági bulbul gitárná, niész githêri ázbárê u gi gêczhe phárávor kártálu; ájszor vêrá êzághcshigê báhogh usápniére tusz g'ellin u gilêszin êzjêghánágê.

Thákhávorávêrtin gihábêstáge êzághcshigê. Usápnierê szebiêrê g'árnun u edevánczhê giphághcshin. Ter cshin hászî êzzinkhê u bulbulê gérbáránkh phochile. Ginê êz thákhávorávortun goghinê gáchádz thurê g'arnu u zájsz g'ásze: „Thur gêdre!“ Ocs meg usápmê cshi mênáczhi giénácz mecs.

Ginê ághávorile êzchêszmêthvêr thákhávorávêrtin; dun hászilin áránch dzánruthiun. Ázbárê ábsile êzguráczhog êrind ághcshigê. Miédz sárzsum-márzsum; meg or pênilin êzhárszánikhê jév êzthákhátrutheán hántiszávoruthiunê. Snorhágálu thákhávorê misd jév miédz hárkánkh mecs pênile êzginê. Miédz jergêrin mecs miájn ergu páchil unáczhile jéráni dsuftê: nájév ámen márt urácháczhile... Ter nokhá ál, voronkh cshin eghi czenádz, kêndêvilin ikhmê széghánin vêrájen; indzi meg khághrán mê survá dêvilin; pájcz vorovhedév fálánê uzile zájn mōdesz, kêlchunê léczhilim: ángiveren e — plés.

10. Fejezet. Ész és erő.

Egy embernek sok gyermeke volt, de igen kevés pénze; szegény családjá csak nyomorgott.

— Isten gondviselésére és a könyörületesszivű emberekre bizlak titeket — mondá a családatya — én megyek szerencsét próbálni.

Útravalóul felesége egy darab lepényt tett a tarisnyába.

— Addig nem térek vissza, míg vagyonra nem teszek szert, — aztán elbucsúzott és eltávozott hazonnan.

Ment, mendegélt, . . . végre egy kúthoz érkezett. Innen nem messze volt a sárkányok tanyája. Emberünk leült; tarisnyáját a kútgárgyára tette és enni kezdett. A morzsákra legyek szállottak, melyekből ő egy ütéssel kilenczvenkilenczet ölt meg. Erre iront vesz elő és ezt írja a kútkávájára:

— Fel ne költsen valaki, mert egy ütéssel kilenczvenkilencz életet oltottam ki.

Aztán lefeküdt és elaludt. Ezalatt sárkány jött vizért; látja az írást, elolvassa, megijed és hazafut. Otthon remegve beszéli el, hogy kútjok mellett egy rettenetes erejű alvó embert látott. Erre a sárkányok tanácskoztak, hogy

mittevők legyenek . . . Végre abban állapotok meg, hogy lakásukba fogadják; mert kimondhatlan nagy erejének hasznát veszik. Utána küldöttek tehát két sárkányt. Az utas még aludt. Ezek félve felköltik.

— Hogy merészeltétek álmomat zavarni? — kiáltott reájok.

Mire a megijedt küldöttek egyike így válaszolt:

Barátom! A kútparkányán levő felirásból azt látjuk, hogy te páratlan erővel bírsz. Rég keresünk egy nálunknál sokkal erősebb embert, ki nekünk minden bajban, veszélyben segítségünkre legyen; miután benned, ilyen embert leltünk fel, fogadd el a sárkányok ajánlatát: jer velünk gazdag tanyánkra, légy testvérünk . . . és mi szívesen megosztjuk veled kenyerünket.

Előbb vonakodott és csak hosszas kérésükre ment el velök. A sárkányok szívesen fogadták az új testvért: új ruhát öltöttek reája, adtak neki enni-inni bőven. A szűkséget csak nevérol ismerték. A sárkányok nem tartottak szolgát, hogy más is ne tudja dolgaikat; azért ők végeztek el minden munkát. A sor nemsokára az új testvérré került, hogy vízéért menjen a kútra; tehát kezébe adták a szokásos meritő-edényt: a bevarrt bivalbört. Alig birta maga után vonszolni. A kútnál félre teszi a bört, kiveszi zsebéből bicskát és ezzel kezd a kút körül árkot ásni. A munka lassan ment . . . és mivel otthon nem győzték várni, utána ment egyik testvér.

— Mit csinálsz itt? mióta várunk.

— Talán látod! Hiszen csak ti szoktatok egy kalán vízzel sétálgatni, de én ezt röstelem; azért körülárkolom, kiemelem és haza viszem az egész kútat.

— Testvér! ezt ne tedd; inkább én viszek helyetted vizet, csak ne pusztítsd el az ősi kútat.

Látszólag kelletlenül, de — beleegyezett. Ugyse birta volna el a vízzel telt bivalbört.

Máskor fáért küldötték az erdőre. Társai, mikor a sor rajtuk volt, egy-egy nagy tönket hoztak haza; az ő ereje azonban csak ágakat birt volna el. De esze újra kisegítette. Hámozni kezdette a fákat és a héjből kötelet font.

Már erősítette a kötelet a szélső fákra, midőn az utána küldött testvér így szólítja meg:

— Türelmetlen testvéreid küldöttek ide, hogy lássam, miért nem jössz már haza?

— Ha valaki meglátna, hogy én is, ki a világon a legerősebb ember vagyok, — csak ágacskákat viszek haza, még kinevethetne; azért körülkötöm és haza viszem az egész erdőt.

— Ne pusztítsd el ősi erdőnket, inkább én viszek helyetted fát.

Mivel az új testvér volt a házőrző, ez kezdet óta a tornáczon hált. Most is már készült lefeküdni, midőn a nagyterem ablakán át szokatlan, élénk hangokat hall. Oda lopodzik és hallgatózva fülel.

— Veszedelmet fogadtunk házukba, — mondja egyik; ha ez valamiért megneheztel mi reánk, úgy lekaszabol mindnyájunkat egy szálig. Jó lenne, ha a fenyegető pusztulás elejét vesszszük és még ma éjjel, midőn ő csendes álmát fogja aludni, buzogányainkkal agyba-főbe verjük.

Mindnyájan egyhangúlag elfogadták a szabadító indítványt. Azalatt az új társ az ablak alól eloson, előkeres egy jókora fatuskót, fekhelyére teszi és köpenyével jól befödi azt. Ő pedig kellő távolságra huzodott el.

Habár elég sötét volt, mégis rejtekhelyéből észrevette, hogy már jönnek a felfegyverkezett sárkányok és azután pif-páf . . . Szétdarabolták veszedelmes társukat.

Reggel azonban alig szürkült, már is beállított hozzájuk. A sárkányok épen látva őt maguk előtt, a bámulat miatt alig hogy kövé nem lettek.

— Hogy aludtál felebarát? — kérdi az egyik közülök.

Habár csiptek a bolhák, mégis jól aludtam . . . És ezzel kiment.

— Hallottátok a buzogány-ütést bolha-csipésnek nevezni? — mondja az okosabb. — Ezt nem tudjuk elpusztítani; ettől csak szép-szerével szabadulhatunk meg. Kináljuk meg sok pénzzel, hátha önkényt itt hagyja lakásunkat . . . és haza megy. Mióta közöttünk van, folytonos rettegésben élünk; tegyük azért útra. Úgy vagyok meggyő-

zödve, hogy csak a neki adott fölösleges kincs képes régi, csendes nyugal munkát visszaszerezni.

Igy szólott és behívták új társukat.

— Nem kívánczol haza feleséged- és gyermekeidhez?

— Szeretem őket, de becsüllek titeket is; aztán olyan jó barátságban élünk, hogy itt szeretnék maradni halálig.

— De hátha egy zsák-aranyat adunk neked? Ebből csak elélhetsz családdoddal együtt — kényelmesen!

— Én otthon sem voltam hordár, azért most se alacsonyíthatom le magamat. Ha ti külditek el az ígért csekélységet, — mit nagyon is megérdemeltem teljesített páratlan szolgálataimmal, — akkor, habár nem szívesen, de mégis itt hagyom nagyon megkedvelt új lakásomat.

Csak nagyon nehezen állott reá egy sárkány, hogy elvigye a zsák-aranyat emberünk házáig. A kiürült zsákba az ott talált nyomorú „szegénységet“ tették. A sárkány magával vitte és az úton egy nagy gödörbe vetette azt . . .

Ezen naptól kezdve a haza került ember házánál: bőség, jólét és boldogság honolt. . . .

*

Többet észszel, mint erővel.

Chelkhê jév uzsê.

Sád dêghákh unáczhile meg mártmê, pájcz zor khics bán; mészkhin êndánikhê miájñ dándsêvilin.

Ászdudzo nácháchnámutheánê jév voghormádzászird mártikáczé vêrá githoghúm êzcziéz — ászáv dánuderê — jész gierthám dolváth phorczhelu.

Ginê incsbesz básár meg gêdormê soth gitêne irjén tráisztáin mecs.

— Incshu ánzsumê cshim tárná jéd, mincshjév unájñi cshi hásznim — ánoredeváncz párov mêná árnelov megnile dánen.

Kênáczile, khálkhêlile, . . . vércshábesz meg csisforimê (csêrhor) mod hászile. Ászkicz csi eghi heru usápnun pê-nágáranê. Miér mártê várnêsztile; êztrásztán têrile csisforin

khênárê u gêczhile udelu. Phêstránknun vêra dsándsér êncshilin, voronc meczen inkhê meg zárnuádzkov nêszunêvinê hád szbánile. Himbig gábárákêrics g'árnu áracs u zász gikêre csisforin polorê:

— Cshi zártecznu zisz márt ál, zerám meg zárnuádzkov nêszunêvinê giánkh ocshêncsháczhuczhilim.

Ánoredeváncz bárgile jév khunê dárile. Pájcز usáp g'uká csêre; gidesznu êzkirê, gichoszecznu, giárhêvi jév dun giphághcshi. Dunê toghálenê gibádme, the irjéncz csisforin khov meg zárhuréli uzsov khun márt mê deszile. Usápnérê táasztur árilin, the incs ánin; . . . vércshábesz ánor mecs háasztádvilin, the êntunin êzná irjéncz pênágáránin mecs, zerám êz sáhê b'árnun ánászániéli miédz uzsin. Álesz edevánczhê chêrgilin ergu usáp. Dsámphortê ter khun er. Táka váchnálenê gizártecznun zinkhê:

— Êndor is-chilikh tuk êz im khunêsz chárnelu — gigáncshe irjéncz vêrá.

Ászorvêrá árhêvádز chêrgázdnun megê êz ájsz bádaszchánê gudá:

Páregám! Csisforin polorê têrádz kêrorenken zán gidesznunkh, the tun ánhád uzs unisz. Vághucz ginájinkh khán êzmjéz sád áluzsov mártmê, ov mezig ámen têzsuáruthián jév vêdánkhi mecs oknutheán êllá; vorovhedév êzkhu mecs ájszbesz márt kêdilinkh, êntune êz usápnun áracsárguthiunê, igo (jego) miér héd [miér chodsá pênágáránê, eghir miér áchpárê, minkh szirov gipázsninkh hédêd êz miér háczê.

Árácsê khásvile u miájñ sád chêntêrvádzkhi edevánczh kênáczile. Usápnérê szirov êntunilin êz nor ághpárê: nor hákuszt dêvilin vêrán, udelu u chum — bol. Êzbákszuthiunê miájñ ánênin vêrájen dsáncsheczhilin. Usápnérê dzará cshin pêni, or ozgán ál cshi kidná êzirjéncz pánérê; ánor hámár irjénkh hádrilin êz ámen pánê. Gárhê khics zsámángi vêrá nor ághporê vêrá hászile, or csêre ethá csisforê; álesz czerê dêvilin êz szovorágán csêri ámánê: êzgárádz bihuli gásin. Dsorov kidáczile êzzájñ irjen edevánczh kháskhêselu. Csisforin khov bás-chá gitêne êzgásin, áracs g'árnu êzbricságê u gigêczhe phosz phorelu. Pánê gámácz gethá . . . u . . . u

vorovhedév dunê dsorov povilin, ná edevánczhê g'erthá meg ághpárê.

— Incs g'ánisz hosz, jérphen gipojink?

— Belkhim gidesznusz! Miájn tukh unik szovoruthiun memeg tikál csêrov khálkhêlelu, pájcz jész gêkhâsvim; ánorsebhê polormán phosz giphorim, viér giverczhênum jév dun gidánim êz entreg csisforê.

— Ághpár! êzzász m'áni, álágheg jész gidánim êz khu diéghêd csur, nê má mi ávêri êz miér bábágán csisforê.

Tuszáncz ánhádsoh, pájcz umisfile. Ádeszál csher gárczhádz êllár dânelu êz csêrov li bihuli gâsin.

Ozgá ánkám phâde chêrgilin zinkhê morin. Ên-giêrdákhe — jêrp gârkhê irjéncz vêrá eghile — memeg miêdz pun giperein; irjén uzsê miájn dsuchkhiér gárczhádz g'êllár perelu. Pájcz chiêlkhê álvês oknile irjén. Gêczhile phâderun vêrájen ezkozsán vár khâselu u kozsájen cshuván huszêlu. Uzsem g'âmbêrczhênur êzcshuvânê khê nâri phâderun vêrá, jêrp edevánczhê chêrgâdz ághpárê ájsz besz czájn g'udá zinkhê:

— Ánhâmpiér ághpêrdikhêd chêrgilin zisz hosz, or desznum, the incshi cshisz iká uzsem dun?

— Theor márt desznur, the jész ál, ov áschêrhisz ênkálâmbur mártên im, miájn dsuchkhiéniér gidánim dun, ter dzidzágh b'âner zisz; ánorhâmár polormán gigâbim jév dun gidánim êzêntreg morin.

— Mi ávêri êz miér bábágán morin, álágheg jész gidánim êzkhu diéghêd phád...

Vorovhedév nor ághpârên er dâné báhâbânê, ná i szgêszpâne kâvithê gibârger. Himbig ál uzsem gihâdrêver bârgelu, jêrp miêdz széneágin cshârdsen tusz ánszovor, szászdig choszkhêr gulêszer. Hon gikhâsvi jév mêdig ânelenê ângâds gitêne.

— Vêdânk êntunilinkh miér dâné mecs, — g'ásze megê; theor tá ikhmimê szeb dzánráná miér vêrá, ná incshu meg hádmê êzisztovêsz vár gigêdre. Ágheg b'êllár, theor árâcskhê ârnuink zbárnâczhogh ávérumin u ter ász khêsér, jêrp inkhê hânkiszt khênáná, miér máhâgniérovê kêlochê zárninkh.

Êz ázádicsh árácsárguthiunê ámenkhê miápán êntu-niéczhán. Himá nor ághpárê ángicz cshuszt (sudov) giszáhi, gináji meg pávágán miédz punmê, irjén bárgelu diéghinë gitêne jév miédz vérárgujovê ágheg gidzádzge zájñ. U inkhê pávágán heru gikhásvi.

Kone or sád muthên er, ámenê báhug degheñ szebê áriłe, the uzsem g'ukán szághéthvorvádñ usápniere u ánor edeváncz pif-páf: dráberu gêdêrdilin êz irjénczh vêdánká-var êngiêrê.

Árvádun dsorov luszáczhile, niész gimêndu irjéncz mod. Usápniere ámpoghcs desznelov zinkhê irjéncz timácz, zármánkhen háziv or khár csh'in tárczi.

— Incshbesz eghilisñ khun chácshághpár? — gihárczhênu megê irjénczh mecshen.

— Thebed chádzilin luvêrê, ámenê ágheg im eghi khun. U ászov tusz kênácz.

— Lêszilikh êz miér máhágnum zárnuádzkhê luvi chádzuádzkh giánuáne? — g'ásze álchelkhovê. Êz tá cshidinkh gorszênczhênelu; tárá me miájñ êrêndov g'êl-lánk ázádvelu. Máduczhánjênkñ irjên sád bán, hábá inkhê irmen thoghu êz miér pênágáránê u dun erthá. Kháni or miér mecs e, sárunág togh u váchi mecs g'ábrinkñ; tê-ninkñ álesz zinkhê dsámphu. Ámbesz im hámozuádz, the miájñ irjên duvádñ ávelort kándzê gárogh e mezig êz miér vághuczhu hántárd hángêsztuthiunê jéd dálu.

— Ájszbesz zuruczile . . . u niész czenilin ez nor êngêrê.

— Csh'isz gárodi desznelu êzginêd u êzdêghákhêd?

— Giszirim zirjênkñ, pájcz gihárkim êzcezîez ál; edjém ájnbesz ágheg párégámutheán mecs ábrilinkñ, or hosz bi szirei mênálu minchjév máh.

— Hábá dánkh khezîg meg bárgudsmê oszki? Ász-kicz hêsd g'êllász ábrełu hêd êndáneáczhêd.

— Jész dunên ál csh'im eghi piêrnágir; ánor hámár himá ál csh'im gárná jész êzzisz czhádczhênelu. Theor tuk chêrgikh êz czhosztáczhádz phokhruthiunê — incsh árzsánáczhádz ál im árádz ánnêmán dzárájuthiunnerovêsz, — ánzsumê, kone or cshe szírov, ámenê hosz githoghum êz im sziréli nor pênágáránê.

Miédz tizsáránkhov eghile gámágicz meg usápmê, ör dáni êz bárguds-oszkin incshu miér mártun dánê mod. Bárbeczhuczvádz bárgêdsin mecs êz hon kédádz voghormeli „Ághkhéduthiunê“ têrilin. Usáphê hédê dárile êzzász u dsámphovê meg miédz phoszimê mecs tháblile.

Ájsz orvánen dun egádz mártun dánê mecs: liuthiun, lávuthiun jév jeránuthiun dirile . . .

*

Álsád chelkhov, khán uzsov.

11. Fejezet. A szent kereszt.

Az örmény kereskedő megélhető állapotban töltötte el családjával együtt az éveket. Sok jót tettek: sok alalmazsnát osztogattak a szegények között. Egy ízben a férj álmában anglyalt lát, ki így szólt hozzája:

— Isten látja a te könnyөрületes szivedet, azért meg akar tégedet ajándékozni. Mond meg, mikor szeretnél meggazdagodni, most vagy öreg korodban?

— Hadd, holnap éjjel megmondom, addig megbeszélem a dolgot feleségemmel is.

A következő éjjel ismét megjelent előtte az Ur angyala, kinek a kereskedő ezt a választ adta:

— Kötelessége az embernek Isten ajándékát hálás szívvel fogadni; de ha már szabad választani, akkor inkább szeretnék öregségemben, mikor nem fogok tudni keresni, — boldog lenni.

— Jó! . . . és eltűnt az angyal.

Mulnak az évek — csendesen, jól. De egykor nagy szerencsétlenség éri embereinket: elég házuk, butoruk, portékájuk, mindenök. Nagyön megszegényyednek; azért a családapa otthon hagyja két fiát, hogy viseljék gondját anyjuknak és ő elmegy foglalatosságot keresni. Alig megy ki a városból, lát egy keresztet. Letérdel a kereszt előtt és imádkozással tölti el az egész napot. Estve felé haza megy,

— Nem adta meg az ur, kinél ma dolgoztál, napi-díjadat? Kérdi az asszony.

— Nehány nap mulva egyszerre fog fizetni.

A második napot is a kereszt előtt tölti. Este újra haza megy; ma sem visz semmitsem haza. Harmad nap is a kereszt előtt imádkozik. De rövid idő múlva szekér jön arra felé; egy dúsgazdag kereskedő, ki ismeri az emberünket és elkezd vele beszélni. Elszegényedett emberünk elbeszéli nyomorult helyzetét. Erre a gazdag ember őt vigasztalva így szól:

— Éppen egy becsületes emberre van szükségem; jer hozzám: adok neked élelmet, ruhát, lakást és jó fizetést úgy, hogy idővel tölem sok pénzzel térhetsz vissza. Megegyeznek és megcsókolván a szent-kereszt fáját, bele ül a szekérbe és mennek a nélkül, hogy hirt adott volna nejének arról, hogy kivel és hova megy.

A szomorú feleség otthon hagyja két fiát, útra kel, hogy felkeresse férjét. Kereszthez érkezik. Letérdel és Istentől segítséget kér. És ime! csoda történik, megszólal a kereszt és ezt mondja:

— Férjed nekem dolgozott két napon át; a két napi bér ott van lábaid mellett; vedd el azt a két darab követ és éljetek boldogul!

Az asszony haza viszi a köveket: gyémánt mind a kettő. Egyikkel (egyiknek árával) felépítteti a házat, a boltot; jóságot, ökröket, teheneket, disznókat, juhokat... vesz, és a másikat bátyjának adja kezébe, hogy azzal árúczikket, portékát vegyen. Még pénzt is hozott haza. . . Olyan jó állapotban vannak, hogy mindenki irigylí őket. . .

Kevés idő múlva a hír nélkül eltávozott családfő is megelégedvén a szolgálatot, bucsút vesz. Ura, kinél annyi esztendőig ült, ezt a két tanácsot adja neki:

„Út közben ne szállj be olyan házhoz, hol a férfi nincs honn“ és „Az estvéli haragot hadd holnapra!“ . . .

Haza érkezik. De nem ismeri meg házát, háza most nem ház, hanem palota. Estve van. Megáll a nyitott ablak alatt és benéz; az asztal mellett négyen vannak („hoki“-lélek): neje, két fia és egy férfiú. Megharagszik: bizonyára ez feleségem szeretője. Előveszi fegyverét; de eszébe jut urának tanácsa („Az estvéli haragot“. . .) és nem használja a fegyvert, hanem beszáll régi szomszédjához. Itt kérdi, hogy mivel gazdagodott meg feleségem? Az irigy szomszédok

sok hazugságot és rágalmat mondtak ártatlan nejről. Másnap még csak délben ment haza. Fegyverrel kezében lépett be.

— Isten hozott atyánk, kiáltják a fiúk és kezét csókolnak.

— Én nőd fivére vagyok, ki eddig vándorúton voltam.

— Örvendek, hogy jó egészségben talállak — mondja ő feleségének és megcsókolja őt.

Még sok évig élt férj és feleség és az öregség napjait — Isten ígérete szerint — nagy gazdagság közt töltötték el . .

*

Tanulság. A jótett még e földön sem marad jutalmazatlanul. Isten ígéreteinek teljesítésében hív. — Megsegíti az Ur azt, ki bizalommal fordul Hozzája.

Szurp-chácshê.

Háj bázêrgánê ábrelyu gáczhuteán mecs ánczhuczihle êzdárikhê êndáneáczhê héd. Sád ágheg árilin: sád voghormuthiun pázsnilin ághkhâdâczhê mecs. Meg ánkán mē erigē gidesznu erdzin mecs êzhêrjéstágê, ov zâjn g'ásze irjén:

— Ászduádz gidesznu êzkhu vogozmádz szirdéd; ászor hámár g'uze êzkhiez bás-chêselu. Ászáme, the jêrp biszireir chodsánálu, himbig, gám dzerutheánêd mecs?

Thogh vághê kísér b'ászim, incshu ánzsumé bizuruczim êzpánê gêngánêsz héd ál. . .

Kál kísér álvês erevczhile tímáczhê Ászdudzo hêrjéstágê, um bázêrgánê zâjsz bádászchánê dêvile:

— Mártê bárdágán e êz Átszudzo bárkévê ámen ánkám snokhágál szêdrov êntunelu; pájcz theor ázád e êndrelu ná álágheg biszirei dzerutheánêsz mecs, jêrp cshi bi gárnám tádelu, jéráni êllálu. — Ágheg e u hêrjéstágê ánjêrévujt tárczile.

G'ánczhnin dárikhê — hánkiszd, ágheg. Pájcz meg ánkán mē miêdz ándolváthuthiun gihászni êzmiér mártikhê: irjênczh dunê, dándániéghe, cshártê giájri (g'eri) ámen pánê. Zor g'ághkhêdnán; ánor hámár dánuderê

dunê githoghu êz ergu vortin, or unenán êzmojrê dárdê, jév inkhê g'erthá pán nájelu. Háziv g'elle tusz khághkhen, meg chácsh mê gidesznu. Gicshokhi chácshin timác z jév ághotkh ánelenê gánczhnu hosz êz polor orê. Irgêsztemê dun g'erthá.

— Cshi duvi derê, um mod ájsz or pánilis z, khezig êz várczkhê? — gi hárczhênu gênigê.

— Megumê bividsáre meg kháni ávurmê vêrá.

Êzerguszum orên ál chácshin timác z g'áncznu. Irgunê álvê dun g'erthá; cshi dáni ájsz or ál ikhmál dun. Irjékhum orên ál chácshin timác z giághothe. Pájc z khics zsámángi vêrá meg árbá mê g'uká ántin; meg zengi bázêrgán mên e, ov gidsáncshná êz miér mártê jév gigêczhe hédê zuru-czelu. Ághkhêdczhád z mártê gibádme êzjur voghormiéli gáczhuthiunê. Chodsá mártê mêchithárêlov zinkhe, g'ásze: — Tokmá meg ájszbesz hárgivor (hárgávor) mártu mê unim bedkh; jégo modêsz: g'udám khezig udelik, hákuszt, pênágárán jév ágheg chách ájnbesz or zsámángov modesz sád trámov bi gárnász jéd tárnálu. Giumisvin jév bákhnêlov êz szurp chácshin phájdê, ginêszti árbán jév gierthán áranc z or imác z árád z êllár êndáneáczhê, the hêdum u ur g'ethá.

Mêschul ginê dunê thoghêlov êz ergu vêrtin dsámphá g'elle, or náji êzerigê. Gihászni meg chácshi mê mod. Vár gicshokhi u Ásztudzo me (moden) oknuthiun gichêntreívi. U hádá áhá hêrásk gihántêbi, chácshê czájn giháne u zájsz g'ásze:

— Kho erigêd indzi pánile ergu or; ergu ávur várdzkhê hod e odvênud khov; ár êz ájd ergu khárê jév ábreczhekh jéráni.

Ginê dun gidáni êzkhárêrê: diámánt e erguszên ál. Megovê gisinecznu êzdunê, chánuthê; gáluád z, jézniér, govér, chozér, ocschêrnér . . . gikêne, jév êzmegálê gudá ághporê czerkhê, or ánov ábránk, cshárt kêne. Ter bán ál perile jéd. . . Ájnbesz ágheg gáczhutheán mecs in (jên), or ámen márt gipáchli irjenczh. . .

Khics zsámánági vêrá ánochosz hêráczhád z dánuderên ál gistánálov dzáruthénen párovmená gárnu. Ághácshán, ummod ádc hâ dári nêsztile, zájsz ergu chêrádê g'udá irjén:

— Dsámphovê mi erthá ájnbesz dán mod chonách, ur erigmártê dunê cshe, u êz irgivênczhén szêrdoduthiunêd thogh vághênê.

Dun gihászni. Pájcz cshidsáncsná êz irjén dunê; dunê himá dun cshe, háthe bálád e. Irigunê gigánni pácz cshárdsin dágé u niész gináji; széghánin khov cshorsz hoki in (jén):. ginê, ergu vêrtin jév meg erigmárt mê. Gipárgáná: pevni tá sziroghên e gêngánész. Árács g'árnu êzsághêthê; pájcz midê gènni ágháin chérádê... u cshi sáhecznu êzsághêthê, háthe g'erthá vághuczhu têráczun mod chonách. Hosz gihárczhênu, the incshov chodsáczhile gènígész? Páchil têráczikhê sád szud u pámbászáncsh ászilin ártár gêngánê vêrájen. Ozgá or cshi kénáczí dun incshu orhásztrág. Szághêthê czerê gimêdnu niész.

— Házár pári egár áthá — gigáncshin dêghákhê u czer gibákhnin.

— Jész gêngánêd ághpárên im (jém), ov incshvász bántoghdutheán mecs eghilim.

— Pári kédáncsh gásze inkhe gêngánê jév gibákhne êzná.

Ter sád dári ábrilin erig u gin u êdzêrutheán orêrê — Ászdudzo chosztmánczhê korá — sád chodsutheán mecs ánczhuczhilin... .

XXXII. Cikkely.

Első rész. Örmény népdalok.

(Ezt a cikkelyt két részre osztom. Az első részben egy régi — mely a Krisztus előtt való korba nyulik — dalt közlök, míg a második rész a hazában talált összes örmény népdalokat foglalja magában. Tudtommal több nincs!).

1. Fejezet. Régi hős-dalok.

Néhai Emin János moszkvai tanár a Kholtán-vidéki örmény hősí énekekről, melyeknek emlékét szá-munkra Chorenei, a nemzeti történetíró tartotta fön-n, azt állítja egy tudományos bírálatában, hogy azok hason-lók az egyidejűleg keletkezett perzsa Sah-Name hőskölte-ményhez, mivel mindkettőnél ugyanazon hősök, sőt ugyanazon vitéz tettek vannak megénekelve. Mennyire fantasztikus és keleti hasonlatokkal teljes az örmény hősí

dalok szövege helyenként, az alábbi rövid idézetből is kitűnik, mely a herkulesi ereje miatt magasztalt V á h á k ê n — mint a kholtáni dalnokok lantjára legérdemesebbnek talált hős, — epikai dicsőítéséből van mutatványul átvéve, s mely következőleg hangzik: „Vajudott vala ég és föld, teherben volt a kéklő tenger. . . Tenger piros nádszálat szült, s a nád üregén füst jöve ki. Ifjú fejlődött a szikrából, haja tűz volt. . . Láng, füst a szakálla, két égő nap a szemei. . .” Ily szertelen hangon daloltak egykor, mintegy kétezer év előtt az örmény népének, a pogány Örményországban, a hősökről s ezek vitéz tetteiről! (L. „Armenia“ 1888. évfolyam 28—29 lap).

Ez a hős-dal Márkovics Jakab fordításában így hangzik:

Tetherben volt a mindenség,	És a nádnak kebeléből
Tetherben a föld és ég is,	Füst nyomába tűzláng gerjedt;
Biborhabján a tengernek	Piros ifjú lett a lángból
Szülő-fájdalom dult végig.	Lágy hullámin a tengernek.
Tenger partján nem hús szellő	S égnek-földnek minden fénye
Lengette a piros nádat,	Ez ifjú fejére szálla:
Hanem a kin, a mit érez	Két szeme két égő nap volt,
Keble a szülő anyának.	Haja tűz, lángolt szakálla.

(„Armenia“ 1888. évfolyam, 38—39 lap).

Második rész. Hazai örmény népdalok.

Habár eddig sokan azt állították, hogy hiábavaló munkát végezne az, ki a hazai örmények között a népköltészet elemeit fürkészné, mert népdalokra rá nem akad; mégis a hazai ethnographusok öröme sikerült nekem, hosszas utánjárással, néhány örmény népdalt összegyűjtem. Négynek dallamát hangjegyekre is tettem. Az eredeti örmény nyelv szemközt ott áll a prózai magyar fordítás is... Habár a négy első dal magyar fordításának minden sora annyi szótagot foglal magában, mennyi az örmény versorban van, azért a fordítás nem vers.

1. Fejezet. A kereskedők dala.

Kereskedők dala

Tenor vagy Bariton.

Lassan.

Ámen tihász theor nájisz,
Áschárhész polormán thárthisz:
Na ego ar himbig lészisz,
Bázêrgênnun pânê czhávisz.

Pevni tászmê gichodsánán,
Pájcz álsádê giághkhêdnán;
Mákár indász-indán tárnán,
Ámenê cshidin pevni pán.

Kem desztul ¹⁾ ál szêlit gánin,
U báde-bád gidzedzgêvin;
Jérgroczh jérgir ná gikhálin,
Ar hárgevor írjénkh ábrin.

Tászmê pusztán, tászmê Becsê,
Álsádê sokodolnjérê,
Boltê, odár khághkhênjérê:
Kjéghánê kikiczárnjérê.

Jérpor írjénkh dsámphá g'ánin,
Írjenczh dánen gipápszênvin,
Gesz-gesz dári giánkênin,
U dánen ikhmên ál cshidin.

Záválíkhê incsh gikhásin?
Gjánkhérê áphê gikhálin,

Ha mindenfelé tekintesz,
S körül nézel a világon:
Jer, hallgasd most meg s fájlaljad
Dolgát a kereskedőknek.

Némely ugyan meggazdagszik,
De legtöbben szegényednek;
Forduljanak arra-erre,
Még sem tudnak biztos dolgot.

Hisz eleget igyeksenek,
S faltól falhoz ők ütődnek;
Országról országra járnak,
Hogy rendesen élhessenek.

Egyik pusztán, másik Bécsben,
Legtöbben sokadalmakban,
Boltban, idegen városban;
A falvakban a szatocsok.

Ha elmennek, utra kelnek,
Házaiktól eltávoznak,
Fél-fél évig késedeznek,
S házaikról mit sem tudnak.

Gyermekeik mit csinálnak?
Tenyereikben az élet

¹⁾ desztul, román szó: elég; örményül pávágán *բավական*.

Álsád cshidin the bi ábrin,
Ar memál dunê hândêbin.

Ergêroczh ergir khâlelov,
Khâghkhe khâghák polorelov,
Jév kjêghânê mám ikálov:
Gánczhni gjánehê máselikhov.

Êrind pán e árudurê,
Pájcz mjédz dándsánkhov e chárê;
Sád leghuthenov e pánê:
Ágheg kide bázêrgánê.

Tháthvi, sáchi, khámu, pèki,
Êndor zid ¹⁾ bedkh e ar gánni,
Czhêrdi, dákhí, ámen páni
U házár szoj nevolái.

Zsámánág cs'unin háncshelu,
Gêdêrmê ánus udelu,
Meg szêhátme khun êlálu,
Gám the khicshmê chenthêvelu.

Incshvász ászonkh cháldsênjér in,
The álmedzér ál cs'êláin:
Pájcz bázêrgênjêrê kidin,
The írjénk incs zor sád bárdin.

Leghutiunnun u dárderun
Vá g'ellá írjenczh szêrderun,
Gilêszvi náczhá kángêdnun
Choszkhê: giváchnán bárdkerun.

Chêmin, udin u khun êlán,
Gisághêsín ámenê zán,
The jêrp bikán u b'uzin bán,
Zudrê ánovê gileghán.
Dzáráv khâghczháczh sád gikhálin,
Bághádzh, têrcsêvâdz gibárgin,
Ter ánzsumên ál hánkiszd cshin;
Hárczhume tun bázêrgênin?

Gárgádê zgárgádê gude . . .
U cshide the incs sághêse;
Sáhu g'árnu ar vidsáre
U zjêrésê isztág ânê.

Hábá mészkhin kikiczárnér?
Incs gikhásik tukh cshorlunér,
Phosománik tukh ádbeszér,
Ar cshikh tárczi phesákhárnér.

Czêmbrán cshátlámá chhêrdjêrê
Gibágheczhnun êszêrdjêrê,

Járnak, s nem tudják, hogy élve
Találkoznak az otthonnal?

Országról országba járnak,
Városról városra mennek,
Még a falvakba is néznek:
Igy mulik el a bús élet.

Szép dolog a kereskedés,
De keverve van nagy kinnal;
Sok keserűséggel jár: jól
Tudja ezt a kereskedő.

Kiállja az esőt, sarat,
Mint a köfal, szelet, havat;
Eltűri a hideget és
A meleget s még ezer bajt.

Nincs idejük megpihenni,
Darabkát édesen enni,
Egy-pár órát elaludni,
Vagy egy kissé édelegni.

Eddig ezek csak kalácsok,
De vannak még nagyobbak is:
Mert a kereskedők tudják,
Hogy mily sokkal tartoznak ők.

A nagy keserv és gond miatt,
Jajt mondanak a sziveik;
Hallszik panaszaik szava;
Mert félnek az adósságtól.

Esznek, isznak vagy alusznak,
Mindig csak arra gondolnak,
Nem jönnek-e a pénz után?
Mindig csak evvel bajlódnak.
Szomjan-éhen sokat járnak,
Fázva-ázva fekszenek le,
Még az ágyban sem nyugszanak;
Kérdezd csak a kereskedőt?

Varrás megeszi a varrást . . .²⁾
Azt sem tudja mit gondoljon;
Kamatra vesz s visszafizet
S arcját tisztára csinálja.³⁾

Hát a nyomorult szatocskok?
Mennyit szenvednek szegények;
Bánják, hogy ilyenek lettek,
És nem: jó mesteremberek.

A tél zord és nagy hidege
Megfagyasztja sziveiket;

¹⁾ zid, román szó: köfal; örményül bád *պարս*, vorm *որմ*.

²⁾ Örmény szólam: folt hátán folt.

³⁾ Örmény szólam: becsületét megtartja, nem eszi meg azt.

Kánikulájin dákhjêrê
Gikhêrdênczhnun zmármênnjêrê.

Ghurdá-murdá ¹⁾ cshârthigovê
Gikhálin irénkh keghânê,
Ar ábrelik perin dunê
U ábrêvin dêghoczhmovê.

Dsujáb unin irénkh álú
Êz-cshârthigê vidsárelú;
Ná gigêczhin chêntrêvelú
Jév nêkázun ²⁾ máj the lálu.

Mêszkhinnjêrê incsh gikhásin
U incshârê gihámpirin;
Nêmá nákhá ágheg kidin,
Varank uzsem ter pêczit ³⁾ in.

Hábá kim kecz ál ágheg er,
Dákh dánê mecs ál hánkiszd er
Phesájin khov ar ábrêver
U hám êzdeghákhê pêrner.

Nêmá tászmê gisághêsin,
The kikiczárnjêrê gábrin
Jév irjénk zar huzur g'ánin,
Pájcz hárczhume kikiczárin?
Sáchod, badrádz áráncz szándrádz,
Sápátê memê léváczhvázdz,
Jév áschádánkhun avêrvázdz
U hásve the geszê merázdz.

Vêrtin ál ar irjénkh tárnán
Ná nêkází rásztê g'udán;
Mákár dunê, mákár sátrán,
U ál izsov irjenczh dsámphán.

Cshârthê arz ávur gihádni,
Dzáchszi bánê gichárdsevi,
Terminin ádenê hászni;
Cshide the uszkiczh vidsárvi.

Báráb gukán ártmêchnerov,
Dun g'erthán thethév khêszágov;
G'ele timáczê dêghoczhmov
Gênigê tusz u cseledov.

„Cse áj ádus“ g'ásze páchtin,
Ábruszd, hákuszd himbig pedkh in;
Zerám gëndikhê hecsh cshidin,
The páchtirê incs gikhásin.

Rásztê g'udá ártmêchin mecs

A kánikula melege
Megizzasztja testeiket.

Apró-cseprő árúczikkel
Járkálnak ők a falvakra,
Hogy ételt hozzanak haza:
S élhessenek a gyermekek.
Számot kell nekik adniok:
Az árút meg kell fizetni;
Azért könyörögni kezdenek,
A baj miatt majdnem sirnak.
Szegények ők mit viselnek,
Mennyit türnek és szenvednek;
Csak még azok tudják ezt jól,
A kik nagyon tapasztaltak.

Pedig az sokkal jobb lenne,
Ha meleg házban csendesen
A mesterség mellett élne,
S gyermekeit is tartaná.

Némelyek ugyan gondolják,
Hogy a szatocskok csendesen
És kényelemben éldegélnek.
De kérdezd meg te a szatocst?
Sáros-rongyos, fésületlen,
Hetenként egyszer megmosdva,
A munkától el-megrontva
És majdnem félig meghalva.

Akár merre forduljanak,
Bajjal mindig találkoznak,
Házuknál és a sátorban,
Még inkább hosszú útjukban.

Portéka fogy nap nap után,
Elkel az eladás pénze;
Betoppan a határidő:
S nem tudja honnan fizessen.

Üres tarisznyákkal jönnek
Haza, erszényök nem nehéz;
Elejébe megy az asszony
Gyermekekkel és cseléddel.

„Mit hoztál? — mondja férjének —
Étel, ruha most szükséges...
Mert az asszonyok nem tudják,
Hogy férjeik mit szenvednek.

Talál a nagy tarisnyában,

¹⁾ Ghurdá-murda perzsa szó, örményül: mándrê-mundrê; itt azért használt az író idegen szót, mert az abc rendben gh-ra (n) volt szüksége.

²⁾ Ennek az örmény többes raggal ellátott román szónak jelentése: baj, kín.

³⁾ pejt: tapasztalt.

Meg kháni bán khêszágin mecs ; Egy-két pénzt az ersényben is ;
 Ná gimêdnu chárdseru mecs, Azért költségekbe merül,
 Ar zgênigê cshi ázdre hecs. Hogy meg ne sértse az asszonyt.
 Szjév szirdê irjênê kide, A fekete ¹⁾ lelke tudja,
 The incs nekázov khághile, Mily bajjal gyűjtötte ő azt
 Ze khicsb bânê dun perile : A kis pénzt és haza hozta :
 Uzsem ân ân chárdsevile. És már ezt is elköltötték.
 Vághê álvê bidor erthá,
 Mákár ászor egile ná ;
 Szirdê cshi khási or dun 'ká,
 Zerám dunnál hánkiszd csilhá.
 Dárdjêrê meg djêgh gikhághvin
 U memegi gikángêdvin ;
 Khics khics kini ál gichêmin ;
 Ar êzdárdjêrê chápchêphin.
 Rozoliov, jêv êráchov,
 Kinov, lávucshêsztênnerov
 Êzdárdjêrê chápchêphjêlov
 Ájszbesz g'ánczhi dsorov-dsorov.
 Czhánczhárin ágheg dzáchszjêrê,
 Ámenê g'êlân chárdsjêrê ;
 Gimênán gal szêngênjêrê,
 Phusztá báráb defternjêrê.
 Jusin ál tászmê gitêbsin :
 U ángiczh ál gizêrgêvin,
 Ánhá sád pán, kordz giánin,
 Ar hárgivor irjênkh ábrin.
 Pháchilin zsámánágnjêrê
 Álvághuczhu ádénnjêrê,
 Khics ábrelikhov chárdsjêrê,
 Êndor g'ánein dzerjêrê.
 Kháleczechk u mêchlêveczechk,
 Êzkêlchênjért tukh dzedzeczechk,
 Sád áruduri mecs mèdekh,
 Êndor incsvász, ájnbosz árekh.
 Or dzándrê cshi uthvi tászmoncz,
 Ná nákhá cshi hávádán ászoncz ;
 Erthán, chárnevin héd ánoncz,
 Voronk gihávádán ászoncz.

Holnap ismét el fog menni,
 Habár csak ma érkezett meg ;
 Szive nem huzza őt haza,
 Mert otthon sincs nagy nyugalma.
 A gondok egy helyre gyűlnek
 És egymásnak panasznak ;
 Kevés-kevés bort is isznak :
 A gondot így csalogatják.
 Rozsóliissal, pálinkával,
 Borral és hegedűszóval.
 A gondokat csalogatva,
 Így telik lassan az élet.
 Habár ritka a jó vásár,
 Mégis megvan a nagy költség ;
 Üresen marad a láda,
 Maga a defter is pusztá.
 Némely a just is érinti :
 Attól is megfosztja magát ;
 Annyi dolgot végeznek ők,
 Hogy becsülettel éljenek.
 Elrepültek, elfutottak
 A hajdani, régi idők ;
 Midőn az élet kevésbbe
 Került a jó öregeknek.
 Járjatok és merüljete, k,
 Verjétek a fejeite ;
 Sok vásárt ti most ejtsetek,
 Mint eddig : cselekedjete.
 Kiknek nehezökre esik,
 Ne higgyék el mindezeket ;
 Keveredjenek a néppel,
 Mely mindezt hiven elhiszi.

¹⁾ fekete = szomorú.

2. Fejezet. Dal a világ politikájáról.

Friscebb.

Vov - or gu - ze szor - ve lu
Po li - xi - á kid - na - lu :
Ás - ji ájsz - thegh - thin mecs, Thár - te ájsz jér - kin mecs.
Ál - sád - je ré b'e - re - ve .

Vov ar guze szorvelu,
Polcziá kidnálu;
Náji ájsz thèghthin mecs,
Thárthe ájsz jérkin mecs:
Álsádjérè b'èrevi.

Ás-chèrhisz hunárnjèrè,
Szádánin phesánjèrè
Githèrin dzádzgápár,
Tuszáncz chonárhápár,
Pájcj vjércsè mjédz zenov e.

Nemeczèn e thákávèr,
U mádsárè hedzelvèr,
Horomè mjédz dushman,
Pájcj hájn e párégám:
Ze gividsáre zdámghán.

Gásze khezig párégám,
Jérpor khezig e cshár gám;
Timáczèd b'ághácshe,
Edjèvèd b'ánidze . . .
U tun cshidisz ikhméná.

Cherugáncz ná kopláment,
Gásze korsomèdiner; ¹⁾

A ki akar tanulni,
Politikát szerezni;
Nézzen ő e könyvbe,
Pillantson e dalra:
S még több fog előtűnni.

A világ csalárdsága,
A sátán mestersége,
Titkon elröppennek
Külső alázattal;
De végők nagy kárral jár.

A német uralkodó,
És a magyar katona,
A görög nagy ellen,
De barát az örmény:
Mert fizeti az adót.

Jó barátodnak nevez,
Pedig rosszakaród ő;
Előtted meg-megkér,
Mögötted megátkoz . . .
És te erről mit sem tudsz

Magát mélyen meghajtja
Mondja aláz' szolgálja,

¹⁾ A „gehorsamster Diener“ elferdített alakja.

Páicz êzkhjéz szêrdin mecs
Cshëntuni mēdkhin mecs —
Êndor cházê êzchozê.

Gáládsikh êndor mjéghrê
Givothin pernen khághczhrê;
Páiczh szirdê venivov
Li e chálbuthénov —
Tun isztov gihávadász.

Khezig guthvi ágheg e:
Incsh ál g'áne pári e;
Páiczh bedkh e zperánêd
Chêphisz zácshvénjérêd —
Ar cshiláthe kájthághvisz.

Kápálusov khálelu,
Kêlochê páczh czhêczhvelu
Hímbig nor orenkh e,
U náczhá modi e —
Chêntrim cs'ászisz mártujál.

Êzcshephecshê czékile,
Páchtin kêlochê têrile,
Inkhê kápálusov
Czêmerê mjédz kēdgov
Gikhále, puhácsi besz.

Girágikhê zsám gerthán
Czerkh u czerkh jev pèrnémán,
Phêcsvádz kurkánu besz,
Dsermág cházeru besz, —
Irjénkh ásvin, nergèvin.¹⁾

Hákusztê ábrêsême,
Gám álsádê gēdávê,
Páiczh erjészê dábne,
Midkhê pápuráje,
Ereczhê votthi vērán.

Zsámê chisdz²⁾ csérméránt e,
Sád árdészunkh givothe;³⁾
Zsámen tusz g'ághothe
Êzcshárê gibáste,
Ámenê inkhê szurp e.

De szive s elméje
Téged be nem fogad —
Mint a disznót a liba.

Szavai mint édes méz,
Folynak le ajkairól;
De szive méreggel
Teliteljes csellel —
És te mindezt elhiszed.

Te azt hiszed, hogy mit ő
Csinál, az mind jó, kellő;
Mégis be kell csuknod
Szádat s szemed hunynod —
Hogy te meg ne botránkozz.

Szép kalapot viselni,
Hajadon főt mutatni
Mostan ez új törvény,
És nekik ez divat —
Kérlek, ne mond senkinek.

Főkötőjét ellökte,
Férje fejére tette;
Ő maga kalappal.
Télen nagy sapkával
Ugy jár, mint egy ijesztő.

Vasárnap karon fogva
Mennek a nagy templomba,
Mint a felfutt pávák,
Vagy a fehér libák, —
Keményített ruhákkal.

Ruhája selyemből van,
Vagy legtöbbé csak vászon;
De arczája talpból,
Szándéklata nádból,
Fussa be a szégyenpir.

Ájtatos a templomban,
Szemeiben sok könny van;
De ha kijön onnan,
A sátánt legottan
Imádja — és mégis szent.

¹⁾ kendőzve

²⁾ igen nagyon

³⁾ szemeiből sok könny hull.

Hájê miájñ szebi e,
Mincshjév khêszágê li e;
Pájcsh jérpor ághkhád isz,
Mártujál cshi bedk isz;
Cshi ká incsh dámghájelu.

Hávádê chiszd bágász e,
Jégéghécshin thulczile,
Odicz dág kháhánán,¹⁾
Szebi cshe hápjéghán,²⁾ —
Háte êrind kokován.

Pêpusovê³⁾ tháncgzhile
U káfejin bán g'áne.
Gêragin ginerge
U gáthnov gichárne
Ar êzhámê gorszênu.

Zbászérê ávêrilin.
Êzphádê tháncgzhuczhilin;
Oszkore dun g'ánin
Zmárminê chenthesznun.
Jév ezhokin dzándreczhnun.

Êz csurê áránczh dámghá⁴⁾

Gichêmin báni veráh;
Dálikhê sádczhile,
Dámghán ávelczhile,
Ághkhád dêghin gêrnágê.

Guzisz álál lészelu
Policziá kidnálu,
Ego Kêmpêlungê,⁵⁾
Lernerun êng dsothê
Álsádérê bidesznusz.

Erig mártê girágin
Gêndikhê ergusáptin

Az örmény addig becses,
Míg nagy erszénye teljes;
De mikor szegény vagy,
Nem kellesz senkinek;
Mert nincs mit megvámolni.

Vallásosság hiányzik,
A buzgóság meggyengült;
Láb alatt a lelkész,
Barát számot nem tesz —
Hanem csak a szép asszony.

A dohány megdrágult,
Mert pénzt takarít meg kávéra...
Tűznél fest
És tejjel vegyít,
Hogy az izét veszítse.

A bőjtöket elhagyták,
A fát megdrágították;
Csontból csinálnak házat,
Kényeztetik a testet,
De a lelket terhelik.

A meg nem bélyegzett (meg nem
[vámolt] vizet

Pénzért iszszák;
Az adó megsokasodott,
A vám megnőtt,
A szegény fiú háta (alig bírja).

Akarsz még többet hallani
(És) politikát tudni?
(Akkor) jer Kêmpêlungba
A havasok legvégére
És még többet fogsz látni.

A férfi vasárnap,
Az asszonyok hétfőn

¹⁾ nem becsülik most úgy a papot, mint eddig.

²⁾ szerzetes

³⁾ Păpușe román szó: báb, játszó baba, Docke, Spieldocke, Puppe; păpușe de tabac: dohánytekeres, Tabakrolle.

⁴⁾ Dámghá = dāmghā török szó, örményül զոփք (gênikh), զոռշ (trosm), շշու (nêsán): bélyeg, jel.

⁵⁾ Város a régi Moldovában, most Romániában. A következő vers-szakok azt mondják, hogy mi is megváltoztunk erkölcsben, de a moldva-oláhországi örmények túltesznek rajtunk.

Gigêczhin chêmelu,
Krêcsmán gêrvêdelu...
Ânbosz gethá hing véczh or.

Êzdonê krêcsmánérê
Gidonin kégháczhikhê,
Zsámê ézbádrákhê,
G'ásze hon derdere,
Ar thez g'árnán chêmelu.

Ineshur luszê tokájin, ¹⁾
Gichêlvi popán cshuvnin,

Giváchnâh ar ozgân
Âlthez b'erthâ krêcsmán,
Bichême zkinun szjére. ²⁾

Krêcsmán gâne tádêsztân,

Gikhághin êzbráosztávân
Kinin e tádâvor,
Êráchin e médzâvor
U phivân e prokátor.

Vor csh'uze hávádálu
U szêrdin mecs djêgh dálu,
Ikâh Bokovinân
Mêdnu hivêr krêcsmán,
Bidesznu ar ânbosz e.

Inesh ar áschárhêsz g'âne,
Verinê zinkhê táde;

Gáh Ásztvâdz erginkhê,
Gân cshárjêr tészochkhê,
Vidsáre zárádnjêrê.

Dsêhudê chozimêszén,
Ânbosz áschárhêsz zsámen
Gipháchcshin bádrêkhen,
Giváchnân mjêdz bászen,
Êndor szádánán chêngen.

Kezdenek iddogálni,
A korcsmákban veszekedni,
Igy megy ez öt-hat napig.

Az ünnepnapot a korcsmában
Ünneplik a parasztok;
A templomban a misét
Alig végzi a pap,
Már sietnek, hogy — ihassanak.

Már korán reggel (veri) a kolompfát,
S fogja a pap a kötelet (csenget
[misére];)

Fel, nehogy más
Hamarább menjen a korcsmába,
Hogy megigya a bor felsejét.

A korcsmában tanácskoznak
(ítélőszék),
(Itt) gyűjtik össze a czéhet;
A bor az ítélőbíró,
A pálinka az előljáró
És a sör az ügyvéd.

A ki nem akarja elhinni,
És (ennek) szívében helyt adni:
Jöjjön Bukovinába:
Menjen be bármely korcsmába
Látni fogja, hogy úgy van.

A mit a világ csinál,
Azt ítélje el a Menybeli (a felső
Ur-Isten);

Van Isten az égben,
Vannak ördögök a pokolban,
Fizesse meg cselekedeteiket.

A mint a zsidó a szalonnától,
Ugy a világ a templomtól
Fut a szentmisétől,
Fél a nagybőjtől,
Mint a sátán a tömjéntől.

¹⁾ Toca román szó : kolompfa, Klopfbrett.

²⁾ Szjér : tejföl.

Hárê szochen, szochteren, Az atya a hagymától, a foghagy-
[mától,
Márê gêdzu mjédz szochen, Az anya a nagy csipős hagy-
[mától, —
Inkhên e vártenig, Ő ugyan rózsa és
Hedzjéli chámádsig, A katonaság éke —
Szêv u gánáncsh csur phêsz- Fekete és zöld vizet okádott.
[chéczh.

3. Fejezet. Dal a városról.

Balkan.

p. Hái-joczh khái-ghákh tun mjédz Gêr-lá,
f. Á-ránczh in-dzig him-big mé ná;
p. Ze-jész mo-ded he-ru-ger-thám,
f. Hái-joczh á-esics qu-he-rá-nám.

Hájoczh khághákh tun mjédz Gêrlá, Örmény város te nagy Gêrla,
Árânczh indzig himbig mênâ; Most nélkülem te maradjál.
Ze jész moded heru gerthám, Mert én tőled távol megyek,
Hájoczh ácsics guheránám. Távozom az örmény szemtől.
Aszor hámár párov geczhir, Azért mondom „Isten áldjon“!
Indzi movál álkhics eghir; Egygyel ismét kevesedel;
Gerthám moded odár jérgir, Megyek tőled idegenbe,
Mákárte tun zisz hosz árír. Habár te szültél itt engem.
Belkhim b'ászisz incshu gerthám Talán kérded miért megyek
Heru, moded g'odaránám, Messze és idegenkedem?
Azgá khághákh mud jész g'ánim: Más városba én most megyek:
Genálu dun hon ginájim. Házat, lakást ott keresek.
Ánál b'ászisz ágheg kidim, Azt is mondod — én jól tudom —
The jész mecshêd êndzájilim, Hogy én te benned születtem,
Dun u djéghov zisz árílisz, Házat, tűzhelyet te adtál,
Ámenczhêghê zârtárilisz, Sokfélekép ékesítél.

Unisz álál incs ászelu,
Gérlá khághákh incz hájdnelu?
Ászá incschá guzisz indzig,
Ze jész b'ászim párov khezig.

Theor án tun indzi ászisz,
Hájocz zsámjér the tun unisz,
Tádávérákh ágheg hájér,
Csodsâ bánov bázèrgènnjér.

Zuri indzig ászonkh gászisz,
Báráb gáládsész tán gánisz,
Ze jész zkhu me gipázsnevím:
Ego nèmá ar hámpurim.

Pájcz álárács kháncz ar erthám,
Moded Gérlá jész heránám,
Lésze tun ézbáddsèrnjérész,
Szèrdisz sádczhégh gèszkèdznjé-
[rész.

Van még egyéb Gérla város,
Mondani-, közlenivalód?
Mondj nekem a mennyit akarsz,
Mert én földed bucsút veszek.

Azt is fogod te mondani,
Hogy benned örmény templomok
Vannak, örményajkú birák
S pénzes, gazdag kereskedők.

Hasztalanul mondogod mindezt,
— Csak üres beszédet trécselsz, —

Mert én te tőled elválok:
Azért jer, hogy csókoljalak.
De mielőtt én elmennék:

Tőled Gérla eltávoznék;
Halljad az én okaimat,
Szívem sok-sok fájdalmait.

4. Fejezet. Dal a dáláuziról.

Andante

Dá - lá - u - zi dá - lá - u - zi Khághczhrè-
nisz tun zud - rè me - zi; Pájczh áj - szo - vé incsh gá-
nisz; Zpe - rên - né - rész gi - chá - phisz.

Dáláuzi, dáláuzi,
Khághczhrèn isz tun zudrè mezi;
Pájcz ászovè incsh g'ánisz?
Zperènnjérész gicháphisz.

Zerám perènnusz kháczruthjun
Gudász ikhmè ánusuthjun;
Pájcz báráb hujsz gidsoghisz,
The zdárin khághczhrè b'ánisz.

Gi khágczrecznusz zperènnjérész,
Pájczcshe ézhècsmèdánkhjérész,
Ze gudinkh mecshèd mjéghrè,
Pájcz szèrdjérész cshe khághczhrè.

Urethe tun zájñ áneir,
Ar szèrdicz khághczruthjun dáir;

Dáláuzi, dalauzi,
Mindig édes vagy te nekünk;
De aztán evvel mit csinálsz?
Csalogatod szájainkat.

Mert szájainknak édességet,
Adsz valami kis kellemet;
De üres reményt nyújtasz, hogy az
Évünket édessé teszed.

Megédesítéd száinkat,
De nem lelk'ismeretünket;
Mert mézet eszünk mi benned,
Szívünk azért mégsem édes.

Vajha te velünk azt tennéd,
Hogy szív-édességet adnál;

Êzdêrdmjálkhêsz chêntácznuir,
Mjêghrovêd khâghczrecznuir.
Pájcz zâjsz dalu tun gârogh cshisz,
Zerâm ênguz jêv miêghrên isz;
Dzeszi korâ gimjêghrisz,
Zmártikêsz gigjêrágrisz.

Pernok ezkjêz ânus gudinkh,
Pájcz ârdêszênkhov gichárninkh,
Jérphor neszâncz hânkiszd cshinkh,
Dêrdmêvâdz, legheczvâdz inkh.

Jerphor âschârhêsz gidândse
Jêv házârczhêgh gicshârcshâre;
Zmegêsz âghkhêduthjênov,
Ezmegâlêsz âmothov.

Megisz dêrdum gibâddsêre,
Megâlisz mjêdz czhâv gipere,
Êzmegêsz cshâr thêsnâmêâcz
Churbân gâne cshâr gâmâcz.

Êzdârin dâlâuziov
Sâdonkh gigêczhin chêntumov;
Pájcz zâjn leghov, veninov
Gilêmêncznun dêrdumov.

Ze pâchil dolvâthê hászâv,
Zmártê mjêdz ândolvât âráv,
Zêrgjêcz êznâ khâghczrutjênen,
Âmen urâchuthjênen.

Ov márt! âlesz Âsztvâdz chêntre,
Ar ná khezi háduczhâne
Szurp snorhâczê mecs mjêghrê,
Ar dârid êlá khâghrê.

Szeb cshârnusz êzleghutjunê,
Ocs cshi czhâvisz êzdêrdumê:
Vâszên Âszdudzo szirun
Hâmpirisz zâjn szirov tun.

Szomorúkat örvendítnéd,
Mézeddel édesítenéd.

De ezt tenni képes nem vagy,
Mert te csak dió és méz vagy;
Szokásod szerint édesítsz
S sok embernek nyújtasz tápot.

Szájjal kellemesen eszünk,
De könnyekkel azt vegyítjük,
Midőn nem vagyunk nyugodtak,
Hanem bánt a belső keserv.

Midőn a világ marczangol
S ezerféleképen kinoz;
Egyiket nagy szegénységgel,
A másikat szégyenfolttal.

Egyiknek szomorúságot,
Másiknak nagy fájdalmat hoz,
Egyikünket gonosz ellen
Kezébe ad áldozatul.

Az évet dâlâuzival
Sokan elkezdi örömmel;
De azt keserüséggel és
Szomorúsággal végzik be.

Mert eljött az irigylő sors
S hozott az embereknek nagy
Szerencsétlenséget s tőlük
Elvett minden szép örömet.

Azért ember! Istent kérjed,
Hogy Az adjon neked mézet,
Tegye évedet kegyelme
Kellemteljes- és édessé.

Számba ne vedd a keservet
S ne fájlaljad a szomort, bajt;
Hanem az Isten kedvéért
Türd, viseld el te szívesen.

5. Fejezet. Méghútránkhin bárê.

Panasz-dal.

Ov párégám, párégám,
Egoh ar timâczhêd lám,
Lêszisz êzzim kângâdê
Jêv êz szêrdisz mjêdz czhâvê.

Ânunêsz, thâng ânunêsz
Jêv êz âlmjêdz thâng kândzêsz

Oh barátom, barátom!
Jer, hogy előtted sirjak,
Halljad az én panaszomat,
És szívemnek nagy fájdalmát.

Neveimet, drága neveimet,
Ezt a legdrágább kincsemet

Dusmënnjërész ¹⁾ koghcizin
U lizvokh àvërilin.

Árácsnérë ál dsermág,
Khánczh èzpukhë ál isztág,
Èndër cshicshág kéghéczhig,
Ánusfodov vártenik.

Pájczh cshicshágë, vártenikë,
Dsermág pukhë jév isztágë
Szevczhile u csërile
Jév èzfëdë goruszile.

Givárei èndër lujszn
Bárebár héd ászcherun,
Bájdzár incshbesz zluszinë
Jérpar inkhë èlinkhn e.

Dárë zluszë árile
Ászcherun luszn ánczhile,

Cshi váril, ál sád cshi káh
Ánënesz ocsh ikhmënáh.

Kidisz hoki the vov e
Ar ájszbesz pán árile,
Vov zisz ájszbesz loznile
U ánënesz zërgile.

B'ászim hoki cshuszt b'ászim,

Pájcz szirov lészë chënttrim;
Ze cshim gárná jész álsád
Báhelu zájsz pánë phág.

Ánënisz zor godroghë
Jév médz mális koghczoghë
Ná eghile, vov hédész
G'uder, gichëmer dunész.

Um sád szer czhëczhuczhilim,
Um khov szërdánczh khálilim,
Náh er himbig dusmánë
Ánënisz àvëroghë.

Tá e Hután mádnoghë

Irigyeim ellopták
Ès nyelvökkel megrontották.

Előbb fehérebb és a
Hónál is tisztább (volt az),
(Olyan volt) mint a szép virág,
S a jószagú rózsá.

De a virág, rózsá,
A fehér hó, a tiszta,
Megfeketült és elfonnyadt
Ès illatját elvesztette.

Ègtem, mint a fény,
Hasonló (voltam) a csillagokhoz,
Tündöklő (világos) mint a hold,
Midőn teljes-teli az.

De világosságát elvette,
A csillagok fénye eltűnt (elaludt,
[elmult]),

Nem ég, nem maradt több
Nevemből — semmi sem.

Tudod lelkem, hogy ki az,
Ki ilyen dolgot mívelt,
A ki engemet így bepiskolt
Ès nevemtől megfosztott.

Elmondok lelkem, gyorsan el-
[mondom,

De kérem hallgasson meg szívesen;
Mert nem vagyok képes többé
Èzt a dolgot titkon rejtegetni.

Nevem nagy megrontója
S roppant kincsem tolvaja
Az volt, ki velem
Evett-ivott házamnál.

A kiíránt sok szeretetet mutattam,
A ki körül szívesen jártam:
Az volt most ellenségem,
Nevemnek megrontója.

Ez volt az áruló Judás

¹⁾ Az oláh nyelvben is használt török szó, örményül թշնամի (thësnámi): ellenség. Annak bizonyítására, hogy milyen gazdag az örmény nyelv, álljanak itten a thësnámi örmény rokonszavai (synonym): oszoch, szádán, virák, virágën, timág, ènttimág, njërhág, hágárag, hágáragort, hágár, hágárás, timáhár, ènttimáhár, hágákubár, vénászagár, vénászárár; timánárd, ènttimámárd, hágáragámárdig, hágámárd; timámárdig, ènttimámárdig, hágáragámárdig, hágágir, njërhágágir, hágáragátir; ènttimágiczh, márdágiczh, báderázmágiczh, ènttimágáh, ènttimágáczh, ènttimágáczhu, cshárászird, cshárágám, cshárgám. A „thësnámi“-nak tehát az örményben 36 rokonszava van!

Vérász chálb szer czhêczhnoghê; Ki irántam hamis szeretetet mu-
[tatott,

Tá er megê megálin
Gáner ar zisz dzidzághin.
Perán árnun, zuruczín,

Ez csinálta azt, hogy
Egyik is, másik is kinevessen.
Szájba vegyenek, beszéljenek
[rólam,

Incs shikáh, ná zán ászin,
Ar jész ájszbesz káneli
Tárnám zor jév ádéli.

Azt mondják: a mi nincs,
Hogy én ilyen utálatossá
És nagyon gyűlöletessé lettem.

Thear irénkh kidnáin
Ézkhároze lészain;
Ná zozgán cshi tádein,
Ar Zásztvász cshi ázdrein.

Ha ők tudnák
És hallgatnák az egyházi beszédet,
Akkor mást meg nem ítélnének,
És Istent meg nem bántanák.

Dárê jész niáth unim
U zánorê gipovim,
Dusmênisz héd zuruczim
Éztárczkálê jész lészim.

Azért nekem az a szándékom,
— És várom is azt a napot —
Hogy ellenséggemmel beszéljek,
S megtérését én halljam,

The incsh pernokh gêrdzile
Jév mêrov¹⁾ szevczuczihle;
Ájnbesz zisz himbig chorte

Hogy a mely szájjal rágott
S mily korommal befeketített,
Ugy tegyen engemet jóvá (igazít-
[son helyre)

U lizvokhê zisz zêrpe.
Jész lêmán ar bos g'ánim,
Ádor szebê dusmán cshim;
Nêmá izsov mészul im,
Vérán jész zor giczhávim.

És nyelvével töröljön le engemet.
Igaz, hogy én neki megbocsátok,
Ezért nem vagyok ellensége;
Csak nagyon szomorú vagyok
S nagyon sajnálom őt.

Ze inkhê bárdágán e
Zánunész déghê tène;
U thear zászonkh csh'áne,
Kháhánán cshi b'árczáge.

Mert ő köteles,
Hogy nevemet helyre állítsa;
S ha ezeket meg nem csinálja,
A pap fel nem oldozza.

Zász unci ászelu
Timáczhêd kángêdvelu,
Szêrdisz czhávê ászelu,
Ájszbesz khicshmê hovnálu.

Ez volt a mondanivalóm,
Előtted ezt (akartam) elpanaszolni,
Szívem fájdalmát elmondani
S így kissé lehűlni.

Himbig párov párégám,
Szêrdisz choczherusz mëlham,
Ághothkh árâ ar lávnám,
Ágheg ânênov élâm. Amen.

Most (minden) jót barátom,
Szívem sebeire (tég) írt,
Imádkozz, hogy meggyógyuljak,
És jó hírnevem legyen. Amen.

6. Fejezet. Bár pusztádsoczê. A gondviselők dala.

Ághpár Minász uruch g'erthász? Minász bácsi hova megyen?
Nájê me tun memál indász: Nézz ide te még egyszer ide:
Ásztvász kide, the jêrp b'ikász. (Mert) Isten tudja, mikor jössz vissza.

¹⁾ Mur (*dûnp*) törökül churum, ebből a magyar korom.

Tárczir mákár ászá me zán, Fordulj legalább és mond
 The jérp b'ikász memál G'erlán? Hogy mikor fogsz ismét Szamos-
 Cshilám zudrê turê, cshárdsán. (Legalább) nem sirok folyton az
 Kidisz hoki ar ni ámbrán Tudod lelkem úgy nyáron
 Povisz êzisz, indán czêmrán Várj engemet, tova télire
 B'ikám szirun memál G'erlán. Eljövök kedvesem ismét Szamos-
 Uruch êzkhu mod bi tárnám, Akkor hozzád fogok térni,
 Ergu, irék h or b'usánám, Két-három napot eltöltök (és aztán)
 Mëschul pusztán jéd bi tárnám. Szomorúan visszamegyek a pusztára.
 Voghcsh jév ároghcs gámin Kivánom, hogy ép-egészséges légy
 Náje ágheg purtat¹⁾ eghir, Nézz, viseld magadat — jól
 Ámen tiháczh mëdig eghir. Vigyázz minden felé.
 Ze jész Gérlán cshi bi êlám, Mert én nem leszek Szamos-
 Dárdê zkhugê bi unenám, (De azért) gondodat viselem,
 U chábár ál bi imánám. És híredet is fogom hallani.
 — Hoki szirun tun pusztádsi, — Kedves lelkem te gondviselő,
 Ádsáp khezi incsh ánei, Vajjon mit tennék veled,
 Ar êzkhu me cshi zádvei. Hogy tőled el ne szakadjak?
 Jész himbi dunê gimênám, Én most itthon maradok,
 Edevánczhêd cshi bi erthám, Utánad (veled) nem mehetek;
 Khêsér czhorég dárê b'ilám. Azért éjjel-nappal sirni fogok.
 Khêsér czhorég dárê b'ilám, Éjjel-nappal sirni fogok,
 Zerám êzkhez bi gárodnám²⁾ Mert kívánni fogom arczod látását . . .
 Ocsh êzkhu besz bi unenám.³⁾ S nem lesz, ki téged teljesen pótoljon.
 Luszo v párov dènerusz mec s Világos nappal szobáimban
 Khêsarov, Minász dáphcshusz Éjjel, Minász ágyamban
 Zkhéz bi nájim párczerusz mec s Keresni foglak párnáim közt.
 Indász indám párczerun tin, Erre-arra fordulok párnáim felé,
 The rászthê dâm zim Minászin, Hogy megkapjam Minászsomat . . .
 Gi zártëvim báderun tin. (Mikor) felébredek, a fal felé va-
 gyok fordulva.

¹⁾ A latinból (porto, — are) kölesön vett román szó.

²⁾ *huyponhê* (gárodim: egeo, indigeo, deficio): hiájával lenni, nélkülözni; a hazai örmény: „kívánlak látni” értelemben használja.

³⁾ Hozzád hasonló (olyan jó) emberem nem lesz.

Luszov êzim sâghêsnérêsz,
Khêserov vâh erdzênérêsz,
Bi'lân zkhu mod dârdérêsz.

Párov geczhir hoki szirun,
Fartoh ászáczh irjén cziun.
Thábléczh zodkhê thâmbin zân-

[gun.¹⁾

Párov erthász hecs dârd m'áni
Ze zim vêrá cshi bi lészvi,
Ânbesz pân, ar szirdêd czhávi.

Âbrisz tun ál, ábrim jész ál,
Pêrne kává, chême memál,
Ar dá Ásztvâdz pári târnál.

Chêméczh kává, pintin dêvâv,
Jév kêdgovê párév árâv,
Zor lálênê²⁾ pázsnêvéczhâv.

Âghâvoréczh êz Minászê
Incshu portán;³⁾ ácszhvênérê
Szêrd, g'udán zârdészênkhêrê.

Ângiczh kênáczh, dunê mêtâv,
Mêschul phêránê khov nêszlâv,

Khunê dâráv mêtâphéczhâv.

Hábâ zárâsz erdzênérê
Árács perân êz Minászê,
Páicz thez ânczhâv âjsz chêndumê.

Zerâm megen zârtêveczhâv,
Indâsz-indân czerokh árâv,
Bâgh phêránê rásztê dêvâv.

Pârégâmâczh kângêdvéczhâv,
Erdzênerov dândsêvéczhâv,
Zerâm megen zârtêvéczhâv.

Irén orê meg sâpâth er
U sâpâthê âmisz guthver (g'thuer)
Dârê âmiszê meg dâr er.

Kân tizsâr ânczhâv âmârê,
Gi modignâh ni âsunkhê,
Edêv bikâh mêtz czêmerê.

Gârhâh gêtzhéczh pukh ikálu
Báltânérê⁴⁾ bâgheczhnêlu
U kreccsunnâl modignálu.

Nappal gondolataim,
Éjjel rossz álmaim,
Nálad lesznek gondjaim.

Élj boldogul kedves lelkem,
(Aztán) „farta“-t mondott a lóvának
És betette lábát a kengyelbe.

Szerencsés utat! Mit se gondolj;
Mert én rólam nem fogsz olyat
[hallani,

Mi szivednek fájdalmat okozhatna.

Élj te is, éljek én is,
Vedd a pohárt, igyál még egyszer,
Hogy adjon Isten szerencsés visz-
szajövetelt.

Kiitta poharát, sarkantyút adott,
És sapkájával köszöntött...
Sirva-ríva vált el.

Elkísérte Minászt
A kapúig; szemeiből
Sűrűn hullottak a könnyecseppek...

Innen elment, bement a szobába,
Szomorúan leült a sütökemencze
[mellé:

Elszenderedett, elaludt.

És álmai mindjárt

Előhozták Minászt;

De hamar eltűnt ezen öröme.

Mert mindjárt felébredt;

Ide-oda hadarászott kezeivel,
És rátalált a hideg kemenczére.

A barátainak panaszolt,
(Hogy) álmokkal kinlodott,
Mert azonnal felébredt.

Neki a nap hét volt,
És a hét hónapnak tetszett,
Meg a hónap esztendő volt.

Elég nehezen telt el a nyár,
Közeledik az az őszi,
Aztán eljön a nagy tél.

Alig kezdett hó hullani,
A pocsolyák befagytak,
És a karácson közelget.

¹⁾ Thâmb: nyereg, zângu: kengyelszár, kengyeltartó (nyeregheveder?)

²⁾ Zor: nagyon; pl. dêghân zor g'ulâ: a gyermek nagyon sir.

³⁾ Az örmeny tur (qur) helyett azért használta az idegen „porta“ szót, mert két tagra volt az írónak szüksége, törökül: kâpu, ebből a magyar kapu.

⁴⁾ Báltâ román szó: tócsa, pocsolya.

Edevánczhê nor dârin e,
Meg-ergu sâpât mênâl e
Debreczinê sokodol e.

Ergu orê Debreczinen
Pevni gukâh — ar the khâren —
Kontet szâdgi zân czin dâgen.

Ze hájin ádáthê án e,
Jép pusztâjen dun givâze,
Tânâg hádre, ar zczin kherthe.

Thebed desztul ál gipêde,
Othmán mirczá ovusz gude,
Linkhê lêczhâdz pustê kide . . .

Urâch geczhir ze Minâszê
Uzsem ânczhile êzvâdê.²⁾
Verczhir digicz jêl timâczhê.

Pove urâch. — Dur êzbundád
Pârov egir âghpâr Minâsz.

Âsz incsh ânkân u ergân gukâsz

Urâch eghilisiz gâm âbrilisiz ?

Minâsz vâjlo tun bâghilisiz,

Mud nêsz khicshmê hoki chêlisiz.³⁾

Voghcsch im szirun jêv

[âroghcsch im,

Âgheg g'âszisz, the bâghilim,
Ze ezkhû mod zor egilim.

Debreczinen jêsz elilim,
Âráncz popâsz zudr egilim,
Ergu orê hosz hâszilim.

Âszâ me the êndêr eghilisiz,
Menêd dunê incsh ârilisz.

Hâzâr dârbâ midsz êngilisiz.

Niszd tun indâsz gér u chême,
Lâchtâdz szirdêd khicshmê jêghe

Jédêv hângiszt indâsz bârge . . . Aztân csendeszen itt feküdj le . . .

Utána van az új-év,
Még egy-két hét azután
Debreczenben vásár van.

Két nap alatt Debreczenből
Eljön bizonyosan — még ha kő-
[ből is lenne az a ló,
(Beleegyezik) nem bánja, ha meg
[is döglik az a ló alatta.

Mert az örménynek az a szokása,
Mikor a pusztáról haza fut,
Hogy kést tart készletben a ló
[megnyuzására¹⁾ . . .

Habár eléggé tömi azt,
(Mely) megszálláskor megeszik
[egy véka zabot,
S tudja (hogy lovának) bendője
[teljes-teli,

Örvendj, mert Minâsz

Már átkelt a gâzlón,

Kelj fel onnan, s menj elejébe.

Vârd vigan. — Add a bundâdat.

Isten hozott Minâsz bályám.

Oh beh késôn és hosszasan jösz.

Vigan voltâl vagy éltél ?

Minâsz beh megfâztâl.

Ép és egészséges vagyok ked-

[vesem,
Jól mondd, hogy megfâztam,

Mert hozzád ügetve jöttem.
Debreczenből elindultam

Megszállás nélkül folyton jöttem,
S két nap alatt ide értem.

Mond csak, hogy voltâl,
Egyedül otthon mit csináltâl ?
Ezerszer is eszembe jutottâl.

Ülj ide, egyél, igyál,
Fâradt szivedet kissé erôsítsd
[(zsirozd)

¹⁾ Csak nagyítás, e helyett: vágat, nem nagyon kiméli lovát.

²⁾ A XVIII-ik században a felső hid nem ott volt, hol most van: a kéroi fürdő közelében, hanem sokkal feljebb, Hesdât falúhoz közel, a gâzlónâl (vâdum = vâd; azért ez a szólam: „Ânczhile êzvâdê“ azt jelenti, városunk határára lépett

³⁾ Chêlêl: kapni, kapdosni; hoki chêlêl: felmelegedni.

7. Fejezet. Két anyós kölcsönös panasza.*)

Máriám.

Szirun khurug êzkángádész
Ega lészê êzhálész ; ¹⁾

Ze álál timánálu
Cshim gárná hámpirelu.
Ergêthe in chácshérész,

Incshuri máh dárdérész,
Ánbádméli czhávérész,
Ze sád in nêkáznerész. ²⁾
Ásincsh (áh incsh) izsov bezdrilim ³⁾
U ás-chêrhesz kánilim ;
Máhê belkhim morczhile,
Ar zisz incshvász thoghile.

Ánná.

Szirun khurug szêszteve
U tun khezi dêchêzve ;

Ze biká zsámánágê,
Bidáni êrkhêz máhê.
Ádsáph kidisz incshchárnér
Gul g'udám jész hálkánér,
Gunthur-gonthor gáládsikh, ⁴⁾

G'ude êzzisz máselikh.

Máriám.

Incshuri dêgháh ei
Náh jész médz domnáh ⁵⁾ ei ;
Deszír himbig hársznérész
Zarmédz bikháh in (jén) dunész.

Mária.

Szeretett nővér a panaszomat,
Jer hallgasd meg rossz állapo-
tomat ;

Mert többé tünni
Nem tudok szenvedni.
Vasból valók (tartósak) kereszt-
[jeim,

Gondjaim (eltartanak) halálig,
Kimondhatlanok fájdalomaim ;
Mert számtalan sok a bajom.
Oh beh nagyon meguntam
És megutáltam a világot ;
A halál talán elfelejtet,
Hogy eddig engemet (itt) hagyott.

Anna.

Szeretett nővérke hallgass,
És huzd meg magadat (szüksülj
[meg ;)

Mert eljön az idő
(És) elvisz tégedet a halál.
Vajjon tudod-e, hogy mennyi
Haluskát nyelek én le ?
(Mennyi) gyűlöletes — haragos
[szót (hallok),
Megemészt engemet a bosszúság.

Mária.

Mig fiatal voltam,
Hát én nagy úrnő voltam ;
Ime most menyeim
Nagy úrnők házamnál.

*) Ez a panaszos dal örmény czime: Ergu észkeszur, bikhán Májrámê hêd bikhá Ánnáin ájszbesz gikángêdvin vêrtikácêzê jêv hársznerun êntem: Két anyós, Mária úrnő és Ánná úrnő így panaszkodnak egymásnak fiaik és menyeik ellen. — Megkaptam az eredeti szöveget, melynek hű magyar prózai fordítását is adom; de már olyan öreg embert nem kaptam, ki vissza emlékezne dallamára is! A dallam és szöveg szerzője ismeretlen. Inkáb így: *szul bi d'uz*.

¹⁾ *szul*: állapot, helyzet, pl. *szulê qtz t*: hálê kes e, rosszul van, beteg.

²⁾ Necaz román szó: bosszúság, kín, kereszt, szomorúság.

³⁾ *ut qnht* (bezril)-ből *d* hozzáadásával csinált a hazai örmény *ut qnph-t*: unni, megsértôdve lenni, taedet me, molestiam capio, offensus sum, acedia officior. . . .

⁴⁾ Guniv török szó: gyűlölet, harag.

⁵⁾ Dómna román szó (a latinban domina): úrnő.

Ámenun ádéli im.
Zerám himbig êrind csh'im;
Incshi the kêrkit g'anim,
Ná hársznérusz cshi bedkh im.
Hárszész tuszánczh ághegn e
Bi szebeir the szurp e;
Pájcz jérpor gipárgánáh,
Szirdész mecshész gitoghá.

Ánná.

Hábá vèrtid incsh g'ásze,
Jérpor hárszéd ájdbeszn e?
Kidisz ar czugê kèlchun
Gihodá u cshe ákun.

Máriám.

Vèrtisz szuszt e, ámégh¹⁾ e
Ándénê sánbesz munds e;
Giváchná ar mázerun
Cshi chèlvi irén kèlchun.

Ánná.

Ászincs (áh incs) hárszê nájilisz,
Miédz chácsh dunèt chothilisz;
Jész ál cshidim incsh ászim,
Êndor êzhárszész kovim.
Jész ál ádesz (ájszbesz) gi-
[khásim,²⁾
Héd hárszinész gimásvim;
Dsárê hámpiruthjun e,
Ze ás-chárhêsz irénczhn e.

Máriám.

Sád khêsérnér áránczh khun
Ánczhuczihim jész zártun,
Ar vartisz ágheg háncser,
Irjén besz sunê csh'êndrer.
Himbig êzzisz thoghile,
Êzgênigê giszire,
Ámenê zán gárménán,
The sád g'ábri dzér mámán.
Jérpor ánus pán g'anin,
Ná gámácz gizuruczín,

Mindenki (előtt) utálatos vagyok,
Mert most szép nem vagyok;
És ha csak moczzanak,
Már menyeimnek nem tetszem.
Menyem külsőleg (látszólag) jó,
Azt képzelnéd, hogy szent;
De mikor megharagszik
Szívem bennem megremeg.

Anna.

Hát a fiad mit mond,
Mikor a menyed ilyen?
Tudod, hogy a hal fejétől
És nem a farkától büszhödik.

Mária.

Fiam hallgatag, csendes,
Akkor kutyaként néma;
Fél, hogy hajához
Ne kapjon a fejéhez.

Anna.

Oh milyen menyét kerestél,
Nagy keresztet vittél be házadba;
Én se tudom, mit mondjak,
Mikép dicsérjem menyemet.
Én is így szenvedek,

A menyemmel boszankodom;
Az orvosság: türelem,
Mert a világ az övök.

Mária.

Sok éjszakát álmatlanul
Töltöttem én ébren,
Hogy fiam jól nyugodhassék
És kutyaként ne válogasson . . .
Most elhagyott engemet,
A nejét szereti,
Mégis azon csodálkoznak,
Hogy sokat él az öreg mama.
Mikor jó ennivalót csinálnak,
Lassan beszélgetnek,

²⁾ khásél: huzni, itt: az élet terhét viselni, szenvedni.

¹⁾ Az ánméghkh-ből a hazai örmény két hang (n, kh) kihagyásával csinált ámégh szót: csendes.

Báhug zudelun g'ánin,
Gám êzzisz zsám gichêrgin.

Ar cshi desznu bárávê,¹⁾
Csi kidná dzér gáchártê;
Zerám irjén mēdáczhê ²⁾
Gásze êndor dēghoczê.
Ârdészēnkhoŷ êsztolen
Gelím jész u dâbcshēnen;
Munnáthov ³⁾ e udélész,
Munnáthov e khicsh khunész.

Szirun khurug ájszbesznêr
Gidesznum jész dzur pánér;
Miájñ szév szirdész kide
U cshorsz bádê gidzádzge.

Anná.

Szirun khurug szészteŷe,
Êzisz chēntrim tun lészê;
Êzisz artisz giváre,
Âghporê mod gichêrge.
Anor g'ásze ar erthám,
Han ábrim, uruch gárnám;
Ze gēnigê zim hámár
Cshi háñkeshi êntreg ámár.

Máriám.

Genokhész jész êráchov
Szorvâdz im u hám kínov,
Ânus-ânus udelvov.
U hám khághczrê káfejov.
Himbíg ánonkh thêrilin;
Vághucz h e ar ánczhilin;
Âmen márt zán gipovi,
Ar dzér bárávê merni.

Anná.

Genokhész cshor u czhámák
Âbrilim jész ághkhêdnág,

Az ételt dugva csinálják,
Vagy engemet templomba kül-
[denek.

Hogy ne lássa a banya,
Ne tudja a vén boszorkány;
Mert megkivánja,
Ugy mint a gyermek.
Könnyezve kelek az
Asztaltól és az ágyból;
Szemrehányással van (összekötve)
[eledelem,

Felhányják kevés álmomat is.
Szeretett nővér ilyeneket
Látok és görbe (rendetlen) dol-
[gokat;
Csak fekete szivem tudja
És négy falam takarja.

Anna.

Szeretett nővér hallgass el,
Kérlek engemet hallgass meg:
Engemet fiam elűz (a háztól)
(És) fivéréhez küld.
Azért mondja, hogy menjek el,
Ott éljek, a hol lehet;
Mert felesége miattam
Nem nyugszik egész nyáron át.

Mária.

(Egész) életemben megszoktam
A pálinkát és a bort is,
A jó, jóízű eledelt
És az édes kávét.
Most azok elrepültek,
Rég, hogy elmultak;
Minden ember azt várja,
Hogy a vén banya meghaljon.

Anna.

Egész életemen át szárazon (szü-
[kösén)
Éltem és szegényesen,

¹⁾ Báráv v. ő banya.

²⁾ Midkh: ész; mēdáczhê g'ásze örmény szólam: (eszébe jut) meg-
kivánja.

³⁾ Minneth arab szó: szemrehányás.

Ar dëghoczhész bán khághim,
U chárdsovész cshi lëdžgim.¹⁾

Ászonkh himbi szebi cshin,
Incsh eghile ánczhilin;
Hárszinész árádznjérë
Szebi in ászádznjérë.

Cshim kidácsi ézkáfejë,
Cshim dsáncsheczi ezthejë,
Tázmé dárba khics chumov
Dzeráczháh álsád csërov.

Himbíg hárszész findsájov
Gilárvi ibriknerov:
Ánbágász e káfejë,
Áráncz bán e sákhárë.

Gisádnám phjálánérë,
Gibárbin butelnérë;
Incsh ar hárszész gichëme,
Hájin defterë kide.

Incshár hárszész gichëme,
Ná észkeszurë cshide;
Incshár hárszész gichëme,
Artusz szëv szirdë kide,

Máriám.

Chëlk csh'unin ájn márérë
Chev in hám ájn hárérë,
Voronkh májmundi nëmán,
Dëghocz hëvërä gizërám.

Ánná.

Kidisz the incsh biáninkh,
Ar minkh hárgikh këndëvinkh,
Ászinkh the sád bán uninkh,
Pájcz kednin mecs thághilinkh.
Ájnbesz cháphinkhëzdëghákhë,
Ar dzidzághin ámenkhë;
Ze chi százsiz phesájov,

Ná cshisz ábri ághegov.
Marczhilin ëzorenkhë,
Zászdudzo h bádviránkhë;

Cakhogy gyermekeimnek pénzt
[gyűjtsek
És költségemmel kijöhessek.

(De) azok most mit sem érnek,
A mi volt, az elmúlt;
Menyem tettei és szavai
Bírnak most csak érvénnyel.

Nem tudtam a kávéról,
Nem ismertem a theát,
Néha napján kevés itallal
Öregedtem meg többnyire vizzel.

Most menyem findsával
Terjeszkedik ibrikkel.²⁾
Az asztalról nem hiányzik a kávé,
Pénz nélkül adják a cukrot.³⁾

Sokasódnak a üvegek,
Ürülnek a butellák (Bouteille);
A mit menyem megiszik,
Azt az örmény deftere tudja.

A mit menyem megiszik,
Azt az anyos nem tudja;
A mit menyem megiszik,
Fiam fekete szíve tudja.

Mária.

Nincs eszök az olyan anyáknak,
Bolondok az olyan apák is,
A kik majmok módjára
Gyönyörködnek gyermekeikben.

Anna.

Tudod, hogy mit tegyünk,
Hogy tiszteletben részesüljünk?
Mondjuk, hogy sok pénzünk van,
Mit a földbe temettünk el.
Igy csaljuk meg a gyermekeket,
Hogy nevensen mindenki;
Mert ha nem cselekszel csalárdul
[mesterül]

Akkor jól meg nem élhetsz.
Elfelejtették a törvényt
Az Isten parancsát;

¹⁾ Ludz terüh, teher örmény szóból csinálták apáink a lëdžgim ígét: adossággal terhelem magamat.

²⁾ Findsát, ibriket tesz a terített asztalra!

³⁾ Férjének boltjából hozzák, tehát nem ad érette pénzt.

Ná uni hinbig artikh,
Vov uni bán u mártikh.

Máriám.

Ál ágheg e ar merninkh
U ás-chêrhes tusz elinkh;
Pájcz phoszi mecs bárgelu
Bi szirei thághvelu.

Ar ándene dzárvuthjun,

Cshi unenám bákszuhtjun;
A'jszbesz tebi ándenê
Bi thêrei jêrginkhê.

Anná.

Hêste khurug mernelu
Tizsár e dsujáb dálu; ¹⁾
Belkhim mezig dákh háczh e ²⁾

Incs gikhásinkh ánechzk e.
Belkhim minkh ál dzererun;
Êntem einkh szkeszurnun;
Ánor ájszbesz hársznerov
Bád-dsêveczháinkh chácshérov.

Máriámê.

Lémánê g'ászisz khurug,
Nêná kángádész dzádzug,
Ez-chácshêrész csh'imáná,
Azgá márt cshi kidná.

Thear lészín hársznêrész,
Incsh biánin artikhêsz,
Bedkh bilá ar ájsz khághkhen
Tusz elinkh u ergêren.

Anná.

Mi váchná ov khurug im,
Zerám jész thul pernov csh'im;
Êzkángádész bi báhim;
Dzágdzág mághov bi dzádzgim.

Annak vannak most fiai,
Kinek pénze van és emberei.

Mária.

Jobb meghalnunk
És a világból kiköltöznünk;
Inkább szeretnék a sirba
Feküdni és ott eltemettetni.
Hogy a másvilágon szomjat (ne
[ismerjek])

Szükségem ne legyen;
Szeretnék így a másvilág felé
Felrepülni az égbe.

Anna.

Könnyü nővér meghalni,
De nehéz a számadás;
Talán reánk nézve ez a kölcsön
[visszatérítése,

A mit szenvedünk: az átok.
Talán mi is az öregekkel,
Ellenkeztünk anyósainkkal;
Azért ilyen menyekkel
Büntettettünk kereszttekkel.

Mária.

Igazat mondasz nővér,
Hogy maradjon panaszm elrejtve;
Keresztjeimet (más) nem érzi:
Azért más ne is tudja azokat.

Ha meghallják menyek,
Mit fognak fiaink csinálni?
Kénytelenek leszünk e városból
Kimenni még az országból is.

Anna.

Ne félj óh nővérkém,
Mert nekem nem gyöngé a szám;
Panaszomat nem fogom őrizni,
Lyukas szitával fogom azt beta-
[karni.

¹⁾ A dsugháb dál helyett a hazai örmény dsujáb dál-t mond: számot adni Istennek tetteinkről.

²⁾ Dákh háczhê phêch e (erdélyi örmény közmondás): (a meleg kenyeret kölcsönbe adják) a kölcsönt vissza kell fizetni.

8. Fejezet. Merádz bánkonér.*) Meghalt bankók.

Merádz bánkonér, látv dáríkh, Elhalt bankók, jó évek,
Thez ánczhilik, uch verczhílikh? Hamar eltűntetek, hova szökte-
tek el?

Ker bánkonér tukh merílikh, Kővér bankók ti elhaltatok,
Tánág szērdērész zárgílikh. Kést ütöttetek szíveinkbe.
Eneg ¹⁾ mezíg, jērp g'ászeinkh, Szánandók mi, midőn mondok:
Ēndor goráv ar mēschulvinkh. Miként pusztultak el, busuljunk.
Ágheg dárín thez egíle, Hamar jött a jó év,
Pari orē thez ánczhíle; Hamar elmúlt a jó nap;
Indász-indán khálczhuczhíle,²⁾ Ide-oda járatott minket,
Lēman ³⁾ áchkhád zméz áríle. S igazi szegényekké tett minket.
Chodsán chuni incsh vernálu ⁴⁾ (Most már) a gazdagnak nincs

[miért ugrádozni,
Dzērē cshuni incsh dēkhálu,⁵⁾ Az öregnek nincs miért nyögni,
Gurē cshuni incsh nájelu,⁶⁾ A vaknak nincs mit néznie,
Hájē cshuni incsh khághelu. Az örménynek nincs mit eltennie.
Cziávör nēsztisz, hedevág ísz, Űlj lovon (mégis) gyalogos vagy,
Kámbur ⁷⁾ czerkēd molorvádíz ísz. Iránytű a kezében s eltévelyedsz;
Dsámphá elisz, sád zén g'ánisz, Ha utra kelsz, sokat károsodol,
Mákár the sád gidándsēvisz. Habár sokat kinlods.
Sudov hárán bánkonérē Gyorsan eltűntek a bankok
Erginkhē, egáv—nēkázē.⁸⁾ Az égbe, eljött a nyomor;
Khicsh mēnáczhíle khēságē, (Mert) kevés marad az erszényben
Ov guszebe zunenálē, S a ki (mégis) számlálja vagyonát,
Cshámics kēnisz, gogán tárczáv. Ugy tesz, mint az, kinél a vett
Malozsa kökénynyé lett,

*) A devaluatio (áresökkenés, leszállítás; minden 100 frt 20 forintra de-
válvólódott!) évében (1811) valamely tapasztalt, de sokat károsodott örmény
írta ezt az érdekes költeményt. Az eredeti szöveg a Jagamast család birtó-
kában van — Szamosújvárt.

¹⁾ Ánekh perzsa szó: ime; ebből csinált a hazai örmény „eneg” szót. A
jelentésre nézve im egy példa: Eneg hokud, ar zádónkh kidisz tímánálu: *szá-
natos*, a lelked, hogy mindazokat el tudod viselni. De így is lehet a mondott
példát fordítani: *Boldog* a lelked, hogy . . . A szent-írás szerint boldogok azok,
kik az igazságért ártatlanul szenvednek . . .

²⁾ A „nēmán” (similis, par, hasonló, egyenlő) örmény szóból csinált e
hazai örmény „lēmán” szót: igaz, való. Itt: a szegényekhez hasonlóvá tett . . .

³⁾ A lesújtó rendeletet az egész országban egyazon nap bontották fel és
ugyanazon órában hirdették. Mire a károsultak mentek ide, futottak oda s még
sem segíthettek magukon.

⁴⁾ Itt ugrádozni = fenhéjázni, büszkélkedni.

⁵⁾ Ne nyögjön az öreg, hadd nyögjünk mi, kik annyit károsodtunk — ön-
hibánkon kívül!

⁶⁾ Vak létére eddig sem láthatta a bankot, de legalább tapogathatta azt
és élvezhette az arval beszerzett jókat.

⁷⁾ Kámbur, phámbur török szó: iránytű, örményül: guz (*гүз*).

⁸⁾ Necaz oláh szó: baj, nyomor, kín, kereszt.

Bánir dsêmrisz, phosi tárczáv, Sajtót gyursz össze és porrá válik,
Cshárdách(ê) elisz, dunêd pëláv, Ha felmész a hijazatra, házad ledől,
Láv ábránkhêd chártách tárczáv. Jó portékád hamisra változott.

Vápir gêdávêd bárfáih e Finom vászنام bártfaivá lett,
Dárém ter ájsz ocshophá e. De mind ez még csekélység (semmi)
Érádi, ar chálêszilisz, Jó, hogy megszabadultál ;
Czhámákh choszkér tun bigán- (De azért) fogsz kelletlen-izetlen
[cshisz, [szókat hangoztatni,
Phárokh mártikh vár biczêkisz, Dicső embereket megbuktasz (le-
[taszítász),

Khámi ánogh bihántárdisz. A szélcsapót ¹⁾ lecsendesítéd . . .
Jész árávél, jész bigáncshim, Én pedig inkább fogom mondani,
Ar ocsh ábránkh, ocsh bán unim, Hogy sem portékám, sem pénzem
[nincs ;

Fájn²⁾ gênig u vêrti unim, De van csinos feleségem és jó fiam,
Ászt vádz heri, hecsh dárdcsh'unim. Isten ments', mi gondom sincs.
Hecs dárd m'áni, tun Báráni, Mivel se gondolj, te Bárány,
Ze ter Ászlvádz ánor g'ábri, Mert az Isten azért él,
Ar dá mártun incsh ár bedk e, Hogy megadja az embernek, mire
[szüksége van,
Cshe indor mártê irén g'uze. De nem úgy, mint az ember maga
[kéri.

Ágheg-chudzádz ánczháv orê, Jól-rosszul eltelt a nap,
Midkh têne lithvár-kênoghê, Jusszon eszébe a báránybőrvevőnek.
Dsêhud phácháv, bánê csh'egáv, A zsidó elfutott, a pénz nem
[jött be,

Kárê phácháv, ághvjész egáv ; A bárány elfutott, jött a róka.
Chálêszécchi kári gásun, Megszabadultam a báránybőrtől
Rásztê dêvâ sád ághvjésznum. S rátaláltam sok rókára.
Sághêsilim the ághvjészê, Azt gondoltam, hogy a róka
Bilávczhênu zkárnin zjênê. Begyógyítja a bárány kárát (a bá-
[ránynál szenvedett kárt),

Ánál csidim, the incsh ánim, Azt sem tudom, mit csináljak,
Ar ághvjészen jész chálêszim. Hogy (most) a rókától megszaba-
[duljak.

Brasovê eghá fársángin, Farsangkor Brassóban voltam,
Ar erdzêvim hêd ághveszin . . . Hogy álmodjak a rókával . . .
Hecsh mi váchná bichálêszisz, Mit se félj, megszabadulsz,
Nêma zenov bizártêvisz. Csakhogy kárral fogsz felébredni.
Cshiká incshi dárdér ánisz, ³⁾ Nincs miért gondokba merülnöd,
Ze ter ádesznjér khásilisz, ⁴⁾ Mert még huztál te még ilyeneket,

¹⁾ Windmacher.

²⁾ A német „fein“ szó jelentése : csinos, mivel, szépmodú.

³⁾ Szó szerint: gondokat csinálnod, gondolnod vele, búsulnod.

⁴⁾ A magyar is mondja : „Huzza a lábán“ (a betegséget), átértél te még ilyeneket, átéstél még ilyeneken, szenvedtél te még ilyen kárt.

Ághvjésznun jész chálészécshi, A rókáktól megszabadultam
Jépuránjér ¹⁾ jész kénécshi. És nyulakat vettem.
G' váchnám ar án ál cshi cháphe, Félek, hogy ez is meg ne csaljon,
Khán zmegálè álzor váze. S a másíknál jobban fusson.

*

*

Jézè, jézè gigodose, Az ökör, ökör dőf,
Govè, govè zor giphárde; A tehén, tehén nagyon rug;
Ájsz ter iszto ocshopháh e De mind ez még semmi ahhoz
[képest,
Incshe ter pusztádsin gikháse. Mit a pusztádsi (gondviselő) elvisel.
Sád guvázín, khicshe gukhághin, Sokat futnak, keveset gyűjtenek,
Vásztègi djégh sád zjén g'ánin; Nyereség helyett sok kárt szen-
[vednek.
Dsorov-dsorov guchálèszin, Alig-alig szabadulnak meg (egyik-
[től).
Zárász ozgáji guchèlvin. Azonnal hozzákezdenek — máshoz.

*

*

Ozgá páni cshuszt gichèlvin, Gyorsan hozzálátnak egyéb do-
[loghoz,
Ar bán ánin Henk Millerin; Hogy pénzt csináljanak Müller Já-
[nosnak;
Dárè cshikáh incshi chèlvin, Azért nincs egyéb mihez kezdenek:
Bedkh e godos jézi pèrnin. Meg kell fogniok az ökör szarvát.
Ocshchárè dzénáv èzkárè, A juh ellette a bárányt,
Hájè khághécsh èzlitfàrè. Az örmény gyűjtötte a báránybőrt.
Oláchè gikhághè zbánè, Az oláh gyűjti a pénzt,
Tun bikhághisz miájñ zgolè; ²⁾ Te pedig nem szedsz semmit;
Olách khághè, hájè hárcse, Az oláh szed, az örmény sóhajt,
Erneg, ov ar dágen ele. Boldog, ki alóla kijön. ³⁾
Tun khághilisiz, tun bihárcsisiz, Te gyűjtötted, te fogsz sohaj-
[hozni,
Hálál ⁴⁾ bánèd tun dèvilisz. Te adtál (érette) rendes uton szer-
zett pénzt.
Kárè biporcse: be, be, be... A bárány kiált: be, be, be,
Tun bigáncshisz indzig vércsh e. Te pedig kiáltani fogod: nekem
[vége.
Sághèsilisz, vásztègilisz, (Azt) gondoltad, hogy nyertél,
Zaprolékè ⁵⁾ tun gerilisiz; (Azért) az aprólékot meg is etted;

¹⁾ Az örmény *խաղաղամուկ* (nábázdág) helyett az oláh *jepure* van használva.

²⁾ Gol oláh szó: meztelen, csupasz, üres.

³⁾ Alóla kijönni = nem károsodni.

⁴⁾ Hálál arab szó: igaz, valódi; rendes s nem csalfa uton szerzett pénz.

⁵⁾ Itt az örmény *մանդրուկ* (mándru), *մանդրուկ* (mándrukhi) helyett a magyar „aprólék” szót használja az író; elől a z (q) tárgyeset képező, mit az örmény a szó elejébe tesz.

Dárê án ál chudzádz b'ënni, De az is rosszul esett,
Ze khêszágêd zor bibárbi. Mert erszényed jól kiürült.
„Lörincz, Lörincz Debreczenbe, „Lörincz, Lörincz Debreczenbe,
Börbe, börbe, báránybörbe“ Börbe, börbe, báránybörbe“ !
G'ásze kèhoghê, gukah bánê... Mondja a vevő: jó a pénz...
Zárne gádzágê zocshchârê. Ússe a tüzes menykő a juhat...
Cshiká incshi ar szardadisz, Nincs miért megharagudnod,
Ze incsh g'ele, ¹⁾ zán gukënisz... Mert, mi (elődbe) kerül, azt veszed...
Oláchê g'ásze: hop, hop, hop, Az oláh mondja: hop, hop, hop,
Hájê g'ásze: kop, kop, kop... Az örmény mondja: kop, kop, kop.
Kári gásin zor dzáchvile, A báránybőr jó árban kelt,
Ze dsêhudê tháng kënile, Mert a zsidó drágáért vett,
Zápisz êrind ná dëvile, Adott ő szép kötelezvényt (váltót):
Háji khêrdinkh sád gerile. Ki megevett sok örmény verej-
tékét (pénz).
Chêntáczhilin, jêrp dzáchilin, Örvendtek, mikor eladták,
Ze zvasztágê thez szebilin... Mert a nyereséget hamar kiszá-
mitották.
Dsorov-dsorov chálêszilin, (De) alig-alig (nagynehezen) sza-
badultak meg:
Irijêkhen meg këndëvilin. Háromból csak egyet kaptak.
Gusáchêsin the vásztêgin, Azt hiszik, hogy nyerni fognak,
Dárê ter ál sád zjén g'ánin; De azért még többet károsodnak;
Tástê g'ude êzvasztágê, A rét megeszi a nyereséget,
Chárdse g'ude zunenále. A kölcség megeszi a vagyont.
Jézê g'ude zbudisárê, Az ökör megeszi a budisárt,
Gulán ²⁾ g'ude êzmádzunê, A gulya a mádzunt (savanyú-tej)
Bedkes ³⁾ tárczán buksánnérê, ⁴⁾ Bedkesekké lettek a buksánok,
Buksán tárczáv dárên dsunk mê. A buksán egyéves tinóvá lett.
Bizdig fortên mjédz godosnjér, A kis borjuból nagy szarvak,
Mjédz godosen mjédz kiflinjér, .. A nagy szarvból nagy kiflik...
Ze áschárhêsz zor gucháphe, ⁵⁾ Mert a világ nagyon csal,
Bedkes jézê gugodose. A bedkes-ökör dőf.
Incsh guhámbrisz vádus dávrin, A mennyit leolvasol a sovány
[marháért,
Zán gukhághisz tun ker dávrin... Azt kapod be a kövérért is,
Jêrp gukënisz sokodale, Mikor veszel a vásárban,
Mi chodsáczhnu ihon zprasztê. ⁶⁾ Ott ne gazdagítsd meg a parasztot.
Inkhê khághê êzbánjêrêd, Ő szedje el pénzeidet, ...
Tun bi phedisz êzmázêrêd... Te tépni fogod hajszálaidat...

¹⁾ A mi a piacra jön, a mit találsz. . . .

²⁾ Gulya = Rindheerde, Zuchtheerde.

³⁾ Bedkesz (a gazdaszat köréből vett műszó): kisebb ökör.

⁴⁾ Buksán: nagyobb ökör.

⁵⁾ Az ember számításában gyakran csalatkozik.

⁶⁾ A „praszt“ lett a magyar paraszt szóból.

Médz pusztádsikh czhánzhèr- Nagy pusztádsikh elritkultatok,
[czilikh,

Indász-indán czhèrkhèvilikh,
Dásznen memè mènáczhilikh,
Ánor tukh ál mēdig eghikh.

Álál cshikál incshi chēlvim,
Ozgáh dárba álsád bánim;

Álál ter álál ádesznér
Ter biánczhnin zsámánágnér.

9. Fejezet. Págnikhê.

Házár aghè hárèrin
Aghthánászunè hingin,
Ulisz ámszun erszunin,
Ánzsumèn er norluszin.

Gérlájen mink elilinkh,
Jéznárbov minkh egilinkh,
Incshuri borthutin mod.

Ihon minkh chonágh èncshánkh.
Hálerin dunè mēdánkh,
Páztrè, médz lernerun mecs,
Phádod morēsènnu mecs,
Héd ánpán kázánnerun.

Ter Uszepl ál mér héd er
Ter Távidn ál megdēgh er;
Pájcz khámin zok giphēcser,
Tháthávè èzméz gitercser.

Ihon mezig ágheg er,
Ámen pánè gi kēdver,
Mészuczkhè sád vodeghen,
Bászuczkhè sád pēsztreghe,
Pájcz médz Nágoin cshátnen.¹⁾

Jédév gēcshánkh csur chēmel,
Krēcit-krēcit minkh khálel...
Um kēloschè cshi czhávi,
Voghcs jév ároghcs gukēdvi,
Ná borkuten jéd khásvi.²⁾

Dágh.

Ásztvádz èz mádsár orneá
Zuáres jév liuthenov,
Norá oknies ezer dsogheá
The márdi thēsánamov;

Ide-oda elszéledtetek,
Tizből egy maradt meg,
Azért (legalább) ti vigyázzatok.

Már több nincs mihez kezdjek,
Máskor majd többet csinálok (ver-
[set?

Még és még ilyenek,
Még elmúlnak ezen idők...

A fürdő.

Ezerhétszáz
Hetvenötben
Július hó harminczadikán,
Akkor volt éppen újhold.
Szamosújvárról indultunk ki,
Ökörszekérrel jöttünk
A borkútig.

Ott szállást fogadtunk,
A Haller házába mentünk,
Magas, nagy hegyek között
És erdőségek közt,
A szótalán állatok közt.

Még József is velünk volt,
Még Dávid is ott volt,
De a szél futt,
Az eső áztatott.

Ott jó dolgunk volt
Mindent kaptunk;
Húsosnap sok vadfélét,
Bőjtösen sok pisztrángot;
De a nagy Nágó kerítéséből.
Aztán kezdtünk vizet inni,
Széjjel vetett lábakkal járni...
Kinek feje nem fáj,
Ép és egészséges,
Az tartsa magát távol — a bor-
[kúttól.

Himnusz.

Isten áld meg a magyart,
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyujts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel.

¹⁾ Médz Nágoin cshátnen, örmény közmondás: pénzért sem adtak, pénzért sem kaptunk — semmit.

²⁾ Az egészséges ne menjen — fürdőre.

Ánpághduthiun vor phede
Vághucz dur lát dári
Norá, zi ázkész ájsz gère
Zánczjáln jév zábárni.

Znácháhájrkh mér péréczer
I kákáthsz Kárpátján,
Jév kérdévéc lát jérgir
Árjun Bendeguzján;
Jév hor goghm phêrphurkh vézsán
Tiszái, Dunái,
Ázniv závághk Árpádján
Párczrákujn eshieshági.

Váh, pájcz vászén mér méghác
I szírdész porpoki
Párguthjun, gájdzághk czêrvjác
I mecs korun ámbi:
Kháni ánkám vèrtikéd
Jérgir èntemd jélán,
Jév jéghér vászn vortoczéd
Závgênud mochráran.

Ászdvádz mádszin oknies lér,
Zor phorezánkh vèsdéczán,
Dsoghjáh norá oknies czér
I dzovsz docshoruthján.
Zov ánpághduthjun phede
Vághucz, dur lát dári
Norá, zi ázkész ájsz gère
Zánczjuln jév zábárni.)

Balsors a kit régen tép,
Hoz rá vig esztendőt,
Megbünhødte már e nép,
A multat s jövendőt.

Őseinket felhozád
Kárpát szent völgyére,
S általad nyert szép hazát
Bendeguznak vére.
Merre zugnak habjai
Tiszának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
Felvirágozának.

Hajh, de bűneink miatt
Gyult harag kebledben,
Elsujtád villámidat
Dörgő fellegedben,
Most rabló mongol nyilat
Zúgadtad felettünk,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Szánd meg Isten a magyart,
Kit vészek hányának,
Nyujts feléje védő kart
Tengerén kinjának.
Balsors a kit régen tép,
Hoz rá vig esztendőt,
Megbünhødte már e nép
A multat s jövendőt!

KÖLCSEI FERENCZ.

